ORTAÖĞRETİM TARİH 9 DERS KİTABI

ORTAÖĞRETİM

TARİH 9

DERS KİTABI

ORTAÖĞRETİM

TARİH
9

DERS KİTABI

YAZARLAR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR
Dr. Erol YÜKSEL
Ferhat BİLDİK
Kazım ŞAHİN
Leyla ŞAFAK
Murat ARDIÇ
Özgür BAĞCI
Süleyman YILDIZ

EDİTÖR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

DİL UZMANI

Ali Ünal AYAN

GÖRSEL TASARIM UZMANI

Muhammet Mustafa ÜNLÜ

GRAFİK TASARIM UZMANI

Turgut TURGUT

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

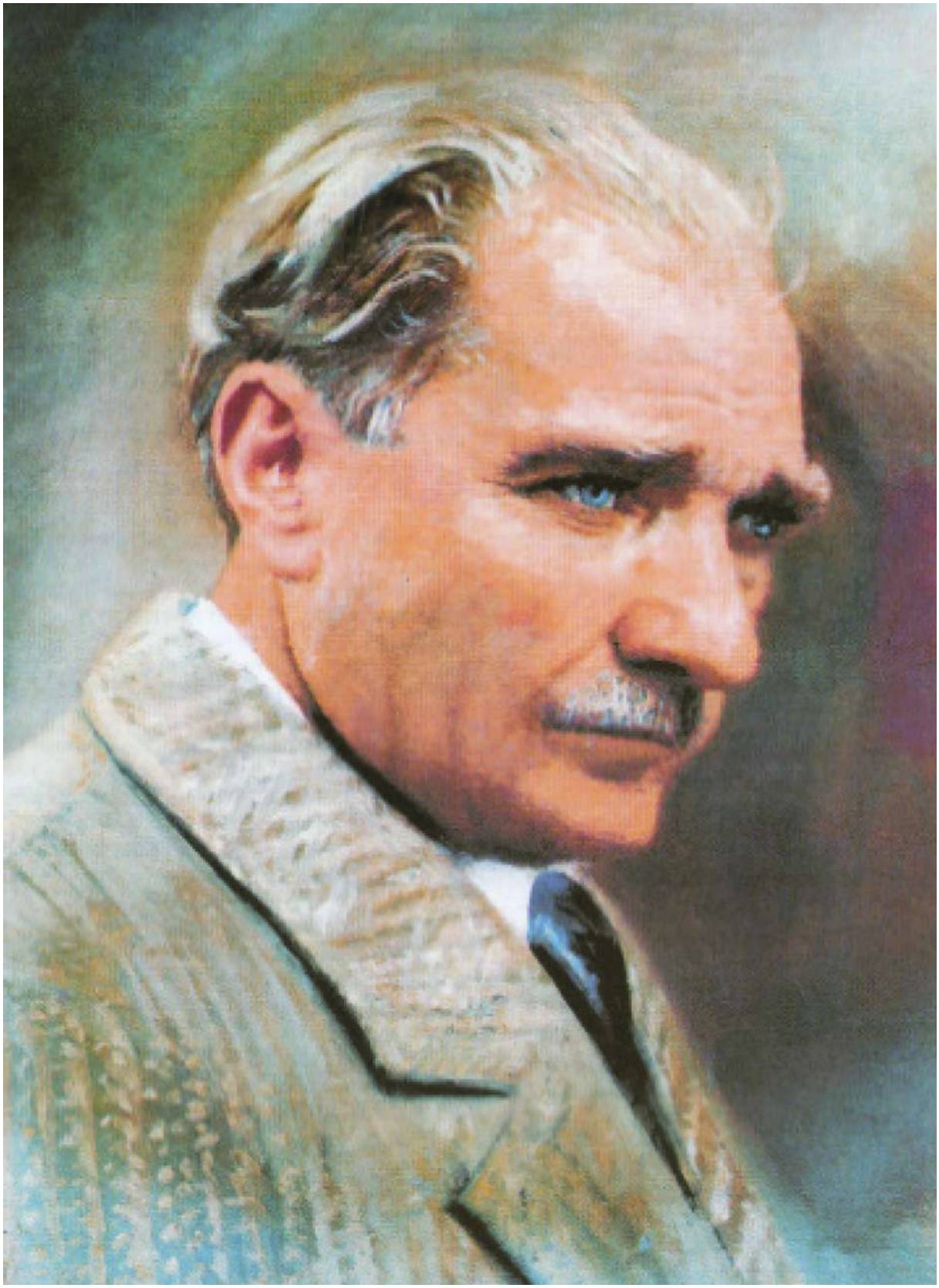

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

1. ÜNİTE
TARİH VE TARİH YAZICILIĞI

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH 13
1.2. NEDEN TARİH? 19
1.3. ZAMANIN TAKSİMİ 22
1.4. VAKA VE VAKIAYI AYIRIYORUM 27
1.5. BELGEDEN BİLGİYE 29
1.6. TARİH VE YORUM 34
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 37

2. ÜNİTE
KADİM DÜNYADA İNSAN

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ 43
2.2. YERLEŞİK İNSAN VE MEDENİYET 48
2.3. KABİLEDEN DEVLETE (MÖ 7500-MÖ 350) 51
2.4. KANUNLAR DOĞUYOR 61
2.5. DOĞA, İNSAN VE GÖÇ 64
2.6. DEVLETTEN İMPARATORLUĞA (MÖ 350-MS 1250) 70
2.7. KANUNLAR GELİŞİYOR 77
2.8. İLK VE ORTA ÇAĞ'DA ORDU 80
2.9. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ 84
2.10. YAZININ GELİŞİMİ 93
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 98

3. ÜNİTE
İLK VE ORTA ÇAĞLARDA AVRASYA

3.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ 105
3.2. BOYLARDAN DEVLETE 108
3.3. KAVİMLER GÖÇÜ 120
3.4. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI 124
3.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI 128
3.6. TÜRKLERDE ASKERÎ KÜLTÜR 134
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 137

4. ÜNİTE
İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

4.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA 143
4.2. İSLAMİYET YAYILIYOR 146
4.3. EMEVİLER 159
4.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER 163
4.5. BİLİM MEDENİYETİ 167
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 173

5. ÜNİTE
TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE ANADOLU'YA YERLEŞMESİ

5.1. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ 179
5.2. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET YAPISINA ETKİSİ 184
5.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ 191
5.4. HORASAN'DAN ANADOLU'YA KUTLU YOLCULUK 199
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 203
CEVAP ANAHTARI 206
SÖZLÜK 206
KAYNAKÇA 210

KİTABIN TANITIMI

Ünitenin numarasını gösterir.

Ünitenin adını belirtir.

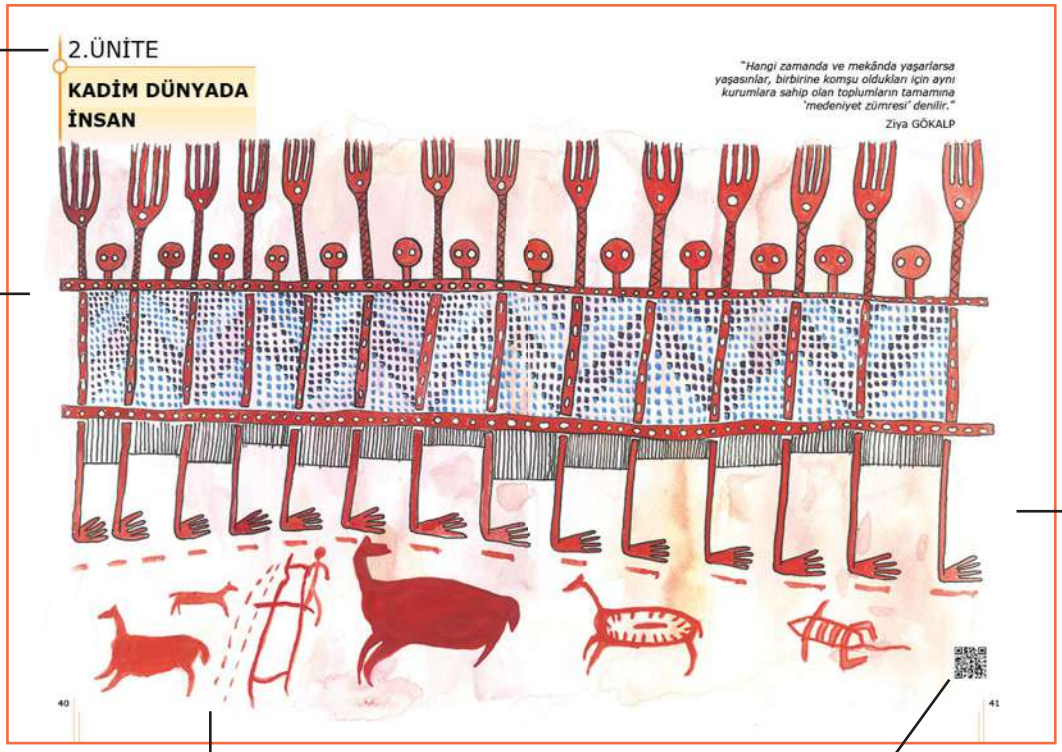

Ünitenin kazanımlarına uygun sözleri kapsar.

Ünitenin içeriğiyle ilgili görselleri kapsar.

Karekod okuyucu ile taratarak resim, video, animasyon, soru ve çözümleri vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz barkod.
Detaylı bilgi için http://kitap.eba.gov.tr/karekod

Ünite kazanımlarının işlendiği ana konuları belirtir.

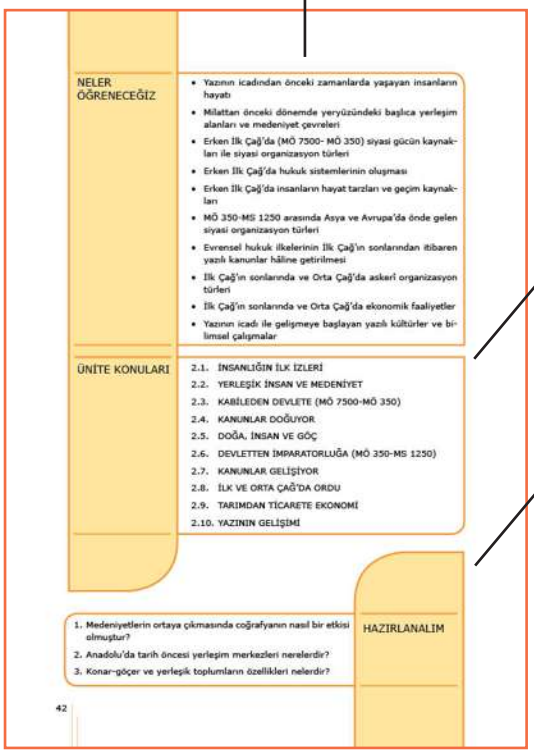

Ünitenin konu başlıklarını belirtir.

Üniteyle ilgili hazırlık çalışmalarını kapsar.

Öğrencilerin ders içerisinde uygulama yapabildiği yerdir.

Metin başında, ortasında veya sonunda öğrencinin konuyu tartışarak irdelemesini amaçlar.

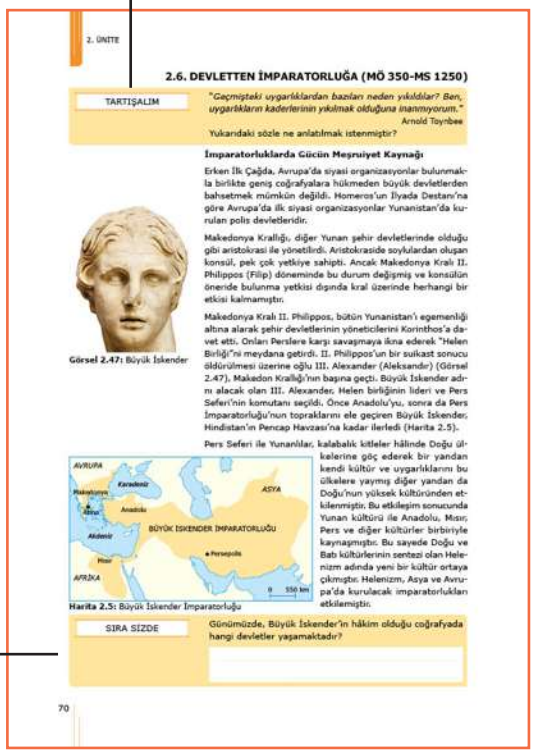

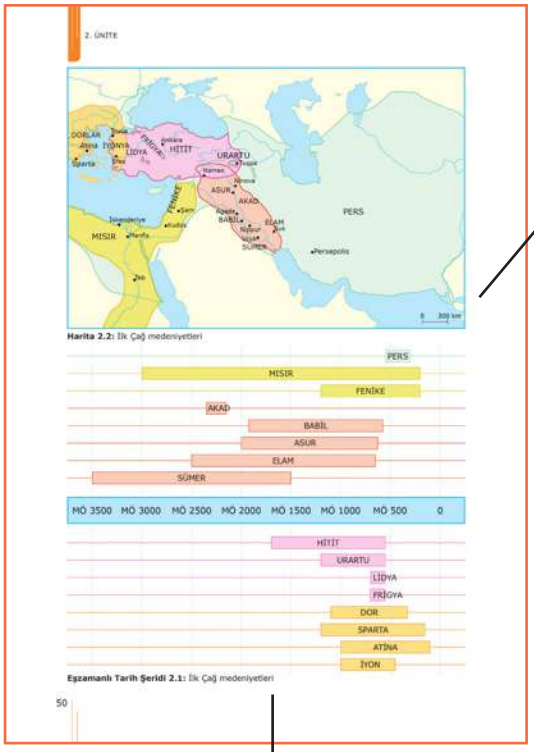

Öğrencinin konuyu daha iyi anlayabilmesi için başvuracağı bölümdür.

Konuların daha iyi anlaşılması için öğrencilerin ön bilgilerinin harekete geçirilmesi amaçlanan yeri belirtir.

Öğrencinin not alması için bırakılan boşluğu belirtir.

Aynı süreç içerisinde dünyanın değişik yerlerinde gerçekleşen benzer olayların öğrenilmesinin amaçlandığı bölümdür.

Metinlerin anlatımını destekleyici görselleri kapsar.

Konuyu pekiştirmek amacıyla öğrencilerin değişik kaynaklardan faydalanmalarını, araştırma yapmalarını ve bilgilerini geliştirmelerini amaçlayan bölümdür.

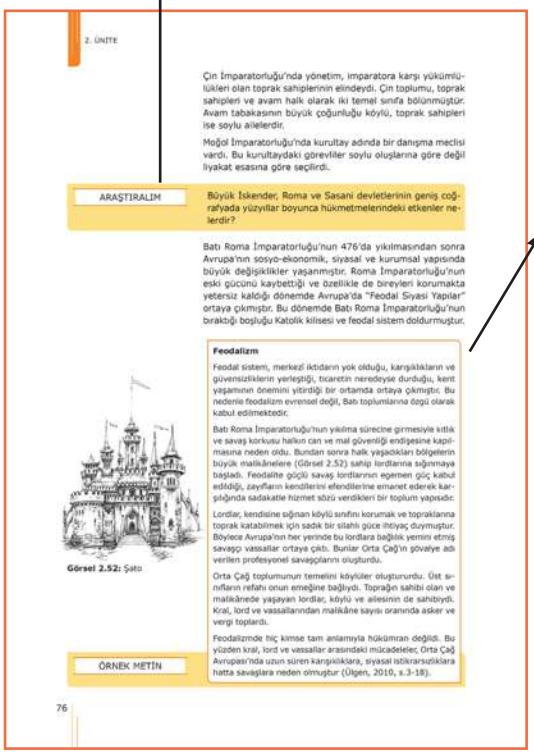

Kazanımları doğrudan destekleyecek akademik metinleri belirtir.

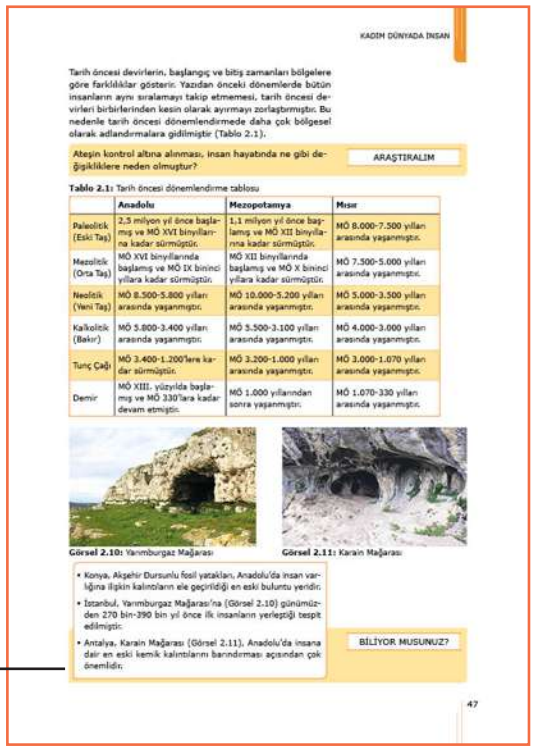

Konuları desteklemek, açıklamak, bilgileri pekiştirilmek ve dikkat çekmek için verilen bilgilerin olduğu kısımdır.

1.ÜNİTE

TARİH VE TARİH YAZICILIĞI

"Geçmişler geleceğe, suyun suya benzemesinden daha çok benzer."

İbn-i Haldun

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Tarih biliminin konusu, yöntemi, kaynakları
- Tarih biliminin diğer bilimlerle ilişkisi
- Tarih öğrenmenin amacı ve yararları
- Zaman ve takvim kavramları
- Vaka ve vakıayı ayırt edebilme
- Tarihî bilginin nasıl ortaya çıktığı
- Tarih yazıcılığının serüveni
- Tarihî bilgide farklı bakış açılarının değerlendirilmesinin gerekliliği

ÜNİTE KONULARI

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH
1.2. NEDEN TARİH?
1.3. ZAMANIN TAKSİMİ
1.4. VAKA VE VAKIAYI AYIRIYORUM
1.5. BELGEDEN BİLGİYE
1.6. TARİH VE YORUM

KAVRAMLAR

1. Tarih
2. Vakıa
3. Kaynak
4. Vakanüvis
5. Tasnif
6. Kronoloji
7. Takvim
8. Millî Kültür

HAZIRLANALIM

1. İnsanoğlu, geçmişte yaşanmış olayları neden öğrenmek ister?
2. Tarih öğrenmek toplumsal bilincin oluşmasına nasıl katkı sağlar?
3. Günlük yaşamda karşılaşılan tarihî bilgilerin doğruluğu nasıl tespit edilir?

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH

TARTIŞALIM

- "İnsanlığın hafızası" sözünden ne anlıyorsunuz?
- Hafızasını kaybeden insan, geleceğini planlayabilir mi? Nedenleriyle açıklayınız?

İnsanlığın varoluş ve yaşam serüveni göz önüne alındığında bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyi bir tecrübe birikiminin ürünüdür. Geçmiş ve gelecek bilincine sahip tek varlık olan insan, tecrübeleri geçmişten cesaret alarak öğrenir ve bunu gelecek nesillere aktarır. Bunun için de tarih bilimine ihtiyaç duyar. Bilimsel ve teknik gelişmelerin hızlı yaşandığı çağımızda tarih bilimine olan ilgi ve ihtiyaç azalmamakta aksine her geçen gün artmaktadır.

Geçmişten günümüze büyük fikir adamlarının ve tarihçilerin tarih hakkındaki görüş ve düşüncelerine kısaca bir göz atalım.

Tarih, insanların ve insan topluluklarının başlarından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgidir.

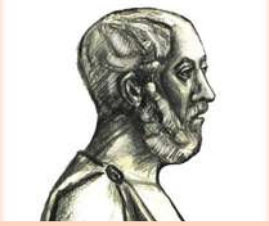

Herodotos
(Herodot)
(MÖ 484-425)

Gerçeğin ne olduğu belgelerde saklıdır ve gerçek ancak belgelerin eleştirisiyle ortaya çıkar. Belge yoksa tarih de yoktur.

Leopold von Ranke
(Lepold fon Ranke)
(1795-1886)

Tarihçi ile olgular arasında kesintisiz karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur.

Edward H. Carr
(Edvırd Kar)
(1892-1982)

İbn-i Haldun
(1334-1406)

Tarih, gerçeği araştırmak ve olayların sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olayların ilkeleri incedir, nitelik ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.

Ahmet Cevdet Paşa
(1822-1895)

Tarih bir olayın sadece filan tarihte olduğunu bilmek değil, geçmişte meydana gelen olayları değerlendirmek ve bu olaylardan ders almaktır.

Halil İnalcık
(1916-2016)

Gerçek bir tarih için kaynaklara gitmek, kaynakları iyi tenkit edip değerlendirmek gerekir.

Görüldüğü üzere farklı dönemlerde, tarih hakkında değişik tanım ve yorumlar yapılmıştır. Bu farklılıklar bir görüş ve düşünce çeşitliliği olarak kabul edilmelidir.

Tanım ve yorumlara dikkat edildiğinde tarihin geçmişle ilgili olduğu, merkezinde insanın yer aldığı, belgelere dayandığı ve nedenselliğe muhtaç olduğu gibi ortak noktalara ulaşılabilir.

SIRA SİZDE

Tarihçi ve düşünürlerin yaptıkları tanımlardan hareketle tarihin tanımını yapınız.

.....

.....

.....

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tarih kelimesi, "kamer, ay, zaman" anlamına gelen Arapça "verreha" fiilinden türemiştir. Buna göre tarih kelimesinin anlamı, "ay"ın tarihi demektir. Bu anlam bir taraftan tarihî olayın meydana geliş anını belirlemek, diğer taraftan anlatmak, hikâye etmek, nakletmek anlamlarına gelmektedir. Bu kelime birçok doğu diline ve Arapçaya da bu kullanımı ile girmiştir. Türkçeye de Arapçadaki bu kullanımı ve anlamı ile geçmiştir. Kelimenin batı dillerindeki tüm karşılıkları ise Grekçe "İstoria, İstorien" sözcüğünden gelir. "Bildirme", haber alma yolu ile bilgi edinme anlamlarında kullanılmıştır.

Tarihin konusu, zaman içinde yeryüzündeki insan faaliyetleri, farklı etkilerle meydana gelen değişimler ve insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerdir. Ayrıca doğa olayları, sonuçları itibariyle insanları etkilediğinden tarihin konusu içerisinde yer alır. Örneğin Orta Asya'da yaşanan kuraklık ve kıtlık tarihin konusu değilken bu doğa olayı sonucundaki göçler tarihin konusu olabilir. Kısaca tarihin konusu insandır ve insanın olmadığı yerde tarih de olmaz.

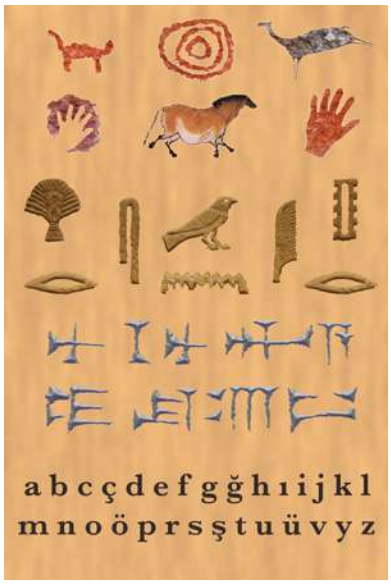

Görsel 1.1
Yazının icadı ve gelişimi

TARİHİN KONUSU

İnsanoğlunun meydana getirdiği faaliyetler, değişimler ve eserlerdir.

Siyasi	Cumhuriyetin İlanı
Askerî	Malazgirt Savaşı
Sosyal	Orta Asya Türk Göçleri
Ekonomik	Sanayi Devrimi
Kültürel	Yazının İcadı (Görsel 1.1)
Dinî	İslamiyet'in Doğuşu
Eser	Sultan Ahmet Camisi

TARTIŞALIM

Tarihin meydana gelmesinde liderler mi yoksa toplumlar mı etkilidir?

Tarih Biliminin Bakışı

Deney ve genelleme yapılamaması nedeniyle tarih geleneksel olarak edebiyat, güzel sanatlar vb. gibi beşeri bilimler arasında sayılagelmiştir. Beşeri bilimlerin temelindeki ilke, pratik yol gösterici sonuçlar çıkarmak değil, insanlığın düşündükleri ve yaptıklarının değerli kabul edilerek, tanınması ve korunmasıdır. Geçmişteki olayların yeniden inşa edilmesi dikkate değer bir çabadır. Tarihçi; edebiyatçı, sanat tarihçisi, halk bilimci vb. gibi kültürel mirasın aktarıcısıdır. Tarihsel mirası tanıtarak ve koruyarak insanlığı anlamamıza yardımcı olur. Stanford bunu açıklamak için 'at örneği'ni vermektedir. Bir atı bir fizikçi, bir zoolog, bir veteriner, bir ekonomist, bir kimyacı, bir ressam incelerse, hepsi de atı farklı ve kendi bakış açılarından görecek ve tanımlayacaklardır. Oysa tarihçi hem ata, hem atın sahibine, hem atın içinde bulunduğu olaya, döneme, mekana, hem o olayın ilişkili olduğu diğer olaylara, kısacası resmin bütününe anlam vermeye çalışacaktır. Çünkü tarih bu deneyimin tüm yönleriyle ilgilidir (Karabağ, 2011, s.223-226'dan düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Tarih biliminin yöntemi nedir?

Görsel 1.2

Ahmet: Tarihî bir olay nasıl araştırılır? Kütüphanelerden mi (Görsel 1.2), Genel Ağ'dan (İnternet) mı, arşivlerden mi?

Begüm: Tarih biliminin de diğer bilimler gibi yöntemleri vardır. Ancak tarihî olayların aydınlatılmasında en önemli unsur belgelerdir.

Halit: Zamanı geriye döndürmek mümkün değildir. Bu nedenle doğa bilimlerindeki deney ve gözlem, tarih bilimi için uygulanamaz. Öyle değil mi?

Zehra: Doğa bilimlerinin kesin kanunları olmasına rağmen tarihin yoktur. Tarihin de içinde yer aldığı sosyal bilimlerde bilgiye yalnızca deney ve gözlem gibi yöntemlerle ulaşılamaz. Çünkü sosyal bilimler toplumu ve insanı konu edinir.

Halit: Haklısın Zehra. Tarihte deney ve gözlem yoktur. Bir düşünsene, bu durum mümkün olsaydı neler olurdu (Görsel 1.3)?

Yukarıdaki diyalogda Halit'in sorusunun cevabı ne olabilir?

TARTIŞALIM

Sosyal bir bilim olan tarih, bilinmeyenlere yönelerek onu kendi yöntemleriyle keşfetmeye çalışır ve bilimsel bilgiyi ortaya çıkarmak için kaynaklardan yararlanır. Çünkü kaynak olmadan tarihî gerçekleri ortaya çıkarmak ve onları yazmak mümkün değildir.

KAYNAK

Tarihî bilgiye kaynaklı eden malzemelerdir.

Birinci el kaynaklar (Ana kaynak)	İkinci el kaynaklar
Olayın geçtiği döneme ait belge ve buluntulardır: Kitabe, abide, arkeolojik buluntu, para vb.	Olayın geçtiği döneme yakın ya da o dönemin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilen eserlerdir.

SINIFLANDIRILMASI

Sözlü kaynaklar	Yazılı kaynaklar	Sesli ve görüntülü kaynaklar	Gerçek eşya ve nesneler
Efsaneler, destanlar, menkıbeler vb.	Tabletler, kitabeler, fermanlar, beratlar vb.	Resimler, fotoğraflar, filmler, video bantları vb.	Arkeolojik buluntular ile tarihî eşya ve nesneler

CEVAPLAYALIM

Tarihî bir olayın aydınlatılmasında hangi kaynaklar daha güvenilirdir?

Tarih öğretmeni, Elif'ten Anadolu uygarlıklarından biri olan Hititler ile ilgili bir araştırma yapmasını istemiştir. Elif'in Hititler ile ilgili yapacağı araştırmada kullanacağı yöntemler için ona yardımcı olalım.

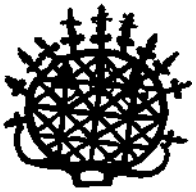

1. **TARAMA (Kaynak arama)**
Elif ilk adımda, Hititler ile ilgili bilgilere ve kaynaklara ulaşmalıdır. (*Günümüzde birçok kütüphanenin veri tabanına Genel Ağ sayesinde ulaşabiliriz.*)

2. **TASNİF (Sınıflandırma)**
Elif, ulaştığı kaynakları belirli bir sistem içerisinde zamana, mekana ve konuya göre sınıflandırmalıdır.

3. **TAHLİL (Çözümleme)**
Elif, kaynaklardan elde ettiği bilgileri ortaya çıkararak yeterli olup olmadığını kontrol etmelidir. Bu nedenle Elif; ulaştığı bütün bilgi ve verileri kullanıp kullanamayacağını araştırmalı, eksikliklerini tamamlamalı ve verileri gruplandırmalıdır.

4. **TENKİT (Eleştirme)**
Elif; topladığı verilerin güvenilir olup olmadığını tespit etmeli, belgelerin orijinalliğini araştırmalıdır. Bu araştırmada kaynaklar eleştiri süzgecinden geçirilmelidir.

5. **TERKİP (Sentez)**
Bu, araştırmanın son aşamasıdır. Elif, topladığı verileri birleştirerek metin hâline getirir.

Tarih ve diğer bilimler: Tarih; millî kimliğin oluşumu ve değerlerin aktarımı için bir araç, geçmişi keşfetmek için sürekli bir sorgulama, günümüz sorunlarını anlamak ve analiz etmek için kaçınılmaz bir başvuru kaynağıdır. Sosyal bilimlerin önemli dallarından olan tarih sayesinde birey; özünü, toplumunu, dünyayı tanır ve öğrenir.

Tarihi diğer beşeri ve sosyal bilim dallarından ayıran en önemli fark; diğer bilimler insanı veya doğayı bir yönüyle ele alırken tarih, insanı her yönüyle ve bütün yaptıklarıyla anlamaya ve anlatmaya çalışır. Tarihin fen bilimlerinden farkı ise tekrarlanamaması, deney ve gözlem yapılamamasıdır.

Tarihçi; siyasi, askerî, kültürel, sosyal veya biyografik bir eser oluştururken coğrafya, sosyoloji, felsefe, ekonomi, kronoloji, etnografya, hukuk, heraldik, arkeoloji, sanat tarihi, dil bilimi gibi farklı bilim dallarından yararlanır.

Görsel 1.3: Kadeş Antlaşması tableti

Tarihe yardımcı bilim dallarından bazıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1

Bilim dalları	Açıklaması
Kronoloji	Geçmişten günümüze meydana gelen olay ve olguların zamanını tespit ederek sıralar.
Coğrafya	İnsan ve mekânın karşılıklı etkileşimini araştırır.
Diplomasi	Siyasi belgelerin cins, şekil ve içerik olarak değerlendirmesini yapar (Görsel 1.3).
Arkeoloji	Kazı yolu ile toprak ve su altındaki maddi kalıntıları ortaya çıkarır (Görsel 1.4).
Heraldik	Tarihte devletlerin kullandığı armaları inceler.
Etnografya	Toplumların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını inceler.
Antropoloji	İnsan ırkını inceler ve kültürlerin gelişimini araştırır.
Nümizmatik	Tarih içerisinde basılan paraları inceler (Görsel 1.5).
Paleografya	Yazıları, alfabeleri ve bunların zaman içerisindeki değişimlerini inceler.
Filoloji	Dillerin tarihini, gelişimini ve değişimini araştırır.
Epigrafi	Kitabeleri inceler.

Görsel 1.4: Çatalhöyük kazı alanı

Görsel 1.5: Eski para

ARAŞTIRALIM

Yukarıda isimleri ve açıklamaları verilen bilim dalları haricinde tarihe yardımcı olan başka bilim dalları nelerdir? Ulaştığınız sonuçları arkadaşlarınızla paylaşınız.

Türklerin İlk Yazılı Belgeleri

Tarihte "Türk" adının geçtiği yazılı ilk metinler Orhun Kitabeleri'dir (Görsel 1.6). Bu kitabeler hakkında ilk bilgiler XIII. yüzyılda yaşayan Cuveynî'nin "Tarih-i Cihangüşa" isimli eserinde yer alır. Cüveynî, eserinde Uygur bölgesini gezerken rastladığı garip işaretlerle yazılmış taşlardan söz etmektedir. Daha sonra Danimarkalı Messerschmidt'in (Mesırşmit) 1721'de bu eseri görerek Avrupa bilim camiasına tanıtması üzerine birçok bilim adamı bu yazıların kime ait olduğu hakkında tahminlerde bulunmuştur. Bu bilim insanlarının bazıları bu yazıların; Prusyalılara, İskitlere, Yunanlara ve Latinlere ait olduğunu ileri sürmüştür. Bölgeye giden birçok araştırmacı burada kazılar yaparak yeni kalıntılar tespit etmiştir. Kitabelerin okunuşunu ilk çözen Danimarkalı Dil Bilimci W. Thomsen (V. Tomsen) olmuş ve bu abidelerin Türklere ait olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur. Orhun Kitabeleri hakkında yapılan bilimsel çalışmaların sonucunda; Türklerin yaşantılarına, töresine, kültürüne ve devlet yönetimine dair bilgiler bulunmuştur (Gömeç, 2000, s.64-65'ten düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

"Türklerin İlk Yazılı Belgeleri" adlı metne göre tarih biliminin hangi bilim dallarından yararlandığı söylenebilir?

.....

.....

Görsel 1.6: Moğolistan-Höşöö Tsaydam Müzesindeki Kültigin Yazıtı

1.2. NEDEN TARİH?

"Türk çocuğu, ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

M. Kemal Atatürk

Milletlerin ortak hafızası olan tarih, millî ve toplumsal kimliğin inşasında önemli rol oynar. Toplum, kendisini oluşturan bireylerin bir kimlik altında toplanması sayesinde ortaya çıkar. Bireylerin birlikteliği genellikle tarihî bir niteliğe sahiptir. Toplum, zaman ve mekân içinde ortak bir kimlik ile süreklilik kazanır. Kimlik olmadan bir toplumun devamlılık sağlayabilmesi söz konusu olmayacaktır. Toplumsal kimlik, zaman içerisinde oluşan ahlaki ve tarihî değerlerin etkisiyle belirli bir zaman ve mekânda bireylerle toplumun bütünleşmesidir. Aynı zamanda bireylerin ve toplumun kendini bir kimlik altında (Türk kimliği gibi) tanımlaması, toplumsal birliktelikle gerçekleşir (Görsel 1.7). Ayrıca tarih bireylere yaşadığı toplumun geçmişini öğreterek kişinin kendi milletine aidiyet duygusuyla bağlanmasını sağlar.

Millî ve toplumsal kimliğin oluşmasında dil ana etkendir. Bunun yanında tarih birliği, dinî inanışlar, devlet yapıları, coğrafi birliktelik, musiki ve ülkü birliği de bu şuurun oluşmasında önemlidir. Tarih bilimi sayesinde geçmiş hakkındaki aktarımlar, milletlerin ortak hafızasını biçimlendirir. Bu nedenle tarih kitapları, sadece milletlerin kendi tarihinden bahsetmez; diğer toplumlarla etkileşimler yaşandığı hakkında da güçlü bir bilinç oluşturur.

Görsel 1.7: Bayrak, millî birliği sağlayan unsurlardan biridir.

TARTIŞALIM

Anthony Smith'in (Antoni Simit) "*Hafıza yoksa kimlik yoktur; kimlik yoksa ulus yoktur.*" sözünden ne anlıyorsunuz?

Millî ve toplumsal kimlik için toplumlarda tarih bilincinin oluşması bir zorunluluktur (Görsel 1.8). Tarih bilinci, bireyin gerek sosyalleşmesinin gerekse kendi yaşam deneyiminin etkisiyle tarihin farkında olmasıdır. Bu bilinç insanların kendilerinde ve yaşadıklarında dünyada meydana gelen zamana bağlı değişmelere uyum sağlamasına yardımcı olur. Tarih bilincine sahip kişiler, tarihle ilgili bilgileri eleştirel değerlendirmeye tabi tutar. Bu sayede insanlar, tarihsel anlatılar üretmek ve metinleri analiz etmek için doğru-yanlış ayrımını yapabilme becerisini geliştirir.

Görsel 1.8: Toplumsal bütünlük

TARTIŞALIM

Tarih öğrenmenin insana sağladığı faydalar neler olabilir?

Tarih bilimi, insanlara başka beceriler de kazandırır. Tarih, uyguladığı yöntem gereği bireylerde araştırma ve kanıt kullanma becerisini arttırır. Çünkü tarihî bir bilgiye, araştırma yaparak ve kaynak kullanılarak ulaşılır. Ulaşılan farklı kaynaklarda tespit edilen çelişkili ifadeler, insanların sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerini de geliştirir.

Tarih bilimi geçmişten günümüze meydana gelen olay ve olguları kronolojik bir süreçte ele aldığı için olay ve olgular arasında neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyar. Böylece bireylerde çok yönlü düşünme yeteneği gelişir ve bireyler tarihî süreçte meydana gelen değişimleri ve süreklilikleri algılar.

Tarihsel empati ile geçmişte yaşamış insanların değer yargıları, olaylara ve dünyaya nasıl baktıkları, ne hissetlikleri anlaşılabilir ve bunun sonucunda insanların geçmişi anlama becerisi gelişir. Ayrıca diğer toplum ve milletlerle yapılan karşılaştırmalar, bireye özgüven kazandıracağı gibi başka milletlere empati duymasını sağlar. Bu empati, dünyanın mirasını anlayan insanı, kendisi ve çevresiyle barışık bir birey olarak geliştirir.

İnsan; mensubu olduğu toplumu, ülkeyi ve içinde yaşadığı dünyayı anlamak için geçmişini bilmek zorundadır. Geçmişini bilmeyen bir toplum, hafızasını yitirmiş, akıntıya kapılmış gibidir. Tarih; geçmişin ışığında bugünün ve yarının aydınlatmasını sağlar. Böylelikle geçmişteki hataları tekrar etmeyen toplumlar, gelecekle ilgili doğru planlama ve analizlerle daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşır.

Millî bilinci oluşturarak geçmişte bir arada yaşamış ve gelecekte de bir arada yaşamak isteyen insanların, birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlayan tarih, toplumdaki manevi değerlerin gelişmesinde de önemli rol oynar.

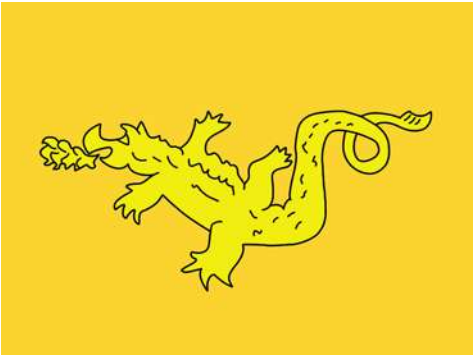

Görsel 1.9: Asya Hun Devleti bayrağı

Görsel 1.10: Türkiye Cumhuriyeti bayrağı

TARTIŞALIM

Millî kimliğin oluşmasında Asya Hun Devleti'nden günümüze kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin (Görsel 1.9 ve 1.10) etkileri var mıdır? Neden?

Tarihî olaylar ele alınırken tarihî bilgilerin kendi döneminin şartlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Uzun yıllar önce yaşanmış bir olayın, bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla ele alınması doğru değildir. Tarihçi geçmişe ait bir bilgiyi, gerçeği anlamak için kullanır. Belgeler yoruma muhtaçtır ve olayın yaşandığı çağın ve toplumun ruhunu taşımaktadır. Bu nedenle o ruha göre bir açıklama ve yorum yapılması gerektiği unutulmamalıdır.

Örneğin eski toplumların çoğunda müşterek bir kurum olan kölelik, varlığını binlerce yıl sürdürmüştür. Bu konuda ünlü Romalı Hukukçu Gaius (Gayus): "Köleler sahiplerinin hâkimiyeti altında bulunurlar. Bu hâkimiyet kavimler hukukuna ait bir hâkimiyettir, çünkü bütün milletlerde, köle sahiplerinin köleleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahip olduklarını açıkça görebiliriz." diyerek eski dünyada kölelik hakkındaki genel kanıyı belirtmiştir. Günümüz evrensel insan hakları (Görsel 1.11) açısından düşünüldüğünde köleliğin insan onuruna yakışmadığı görülse de kölelik sistemini uygulayan toplumlar o günün değer yargıları ile değerlendirilmelidir.

Görsel 1.11

ÖRNEK METİN

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

- Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar (Madde 1).
- Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır (Madde 3).
- Herkes yasa önünde eşittir ve ayrım gözetilmeksizin yasanın korunmasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. (Madde 7).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Tarih Biliminde Anakronizm

Türk Dil Kurumuna göre "tarihlendirmede yanılgı içerisinde bulunma" demek olan anakronizm, bir olayın tarihi ve çağı üzerinde yanılma, tarih ve çağları birbirine karıştırma şeklinde tanımlanmaktadır. Anakronizm, bazen bir tarihî olgunun var olmadığı bir dönemde varmış gibi düşünülmesi ve yansıtılması şeklinde, bazen de tarihçilerin tarihî olguları açıklarken yaşadıkları zamanın yaklaşımlarına, kavramlarına ve değerlerine başvurmalarıyla ortaya çıkar. Tarihî eserlerin yanı sıra edebiyatta, görsel sanatlarda ve sinemada da "tarih yanılgısı" hataları görülebilir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Yükselme Dönemi'ndeki toplumsal yapısını anlatan bir tarihçinin, Osmanlı Devleti'nde yaşayan milletler için "yurttaş" kelimesini kullanması bir anakronizmdir. Zira Osmanlı'da yurttaş kavramının, XIX. yüzyılda Namık Kemal gibi düşünürlerce kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Osmanlı devlet yöneticileri; devlet içinde yaşayanları yurttaş olarak değil, reaya ya da tebaa olarak görmüştür.

1.3. ZAMANIN TAKSİMİ

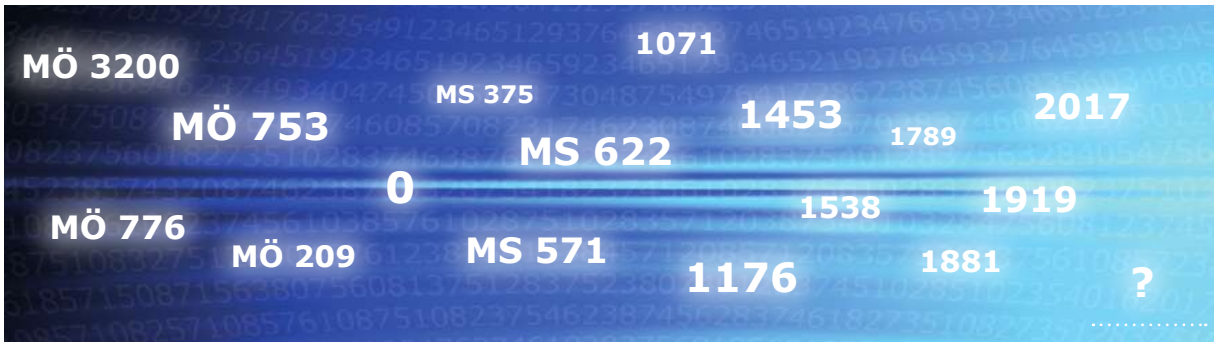

TARTIŞALIM

Verilen rakamlar size ne anlam ifade etmektedir? Siz olsaydınız yukarıdaki tarih cetveline hangi tarihi koymak isterdiniz?

"Zaman ne kadar da çabuk geçiyor. Oysa dün gibi..." vb. cümleler günlük hayatta sıkça kullanılır. Herkesin ve her şeyin içinde olduğu bir gerçeklik olan zaman, evrenseldir. Gece ve gündüzün, haftaların, ayların, yılların oluşumunu sağlayan zaman, kâinatın yaratılmasıyla başlayan soyut bir kavramdır.

İnsanlar, günlük yaşamlarını kolaylaştırmak gayesiyle zamanı bölümlere ayırmıştır (Görsel 1.12). Geçmişten günümüze yaşamını zamanın ölçüsüne göre düzenleyen insanoğlu, zamanı parçalara ayırma işini bir çırpıda yapmış değildir. Bu parçalardan her birinin benimsenişi, kullanılışı, adlandırılışı, sürelerinin saptanışı uzun sürmüş ve toplumlara göre değişiklik göstermiştir.

İnsanoğlu, eski zamanlardan itibaren soğuk-sıcak, açlık-susuzluk gibi kaygılar yaşamıştır. Gece-gündüz ve kış-yaz gibi dönemlerde yaşanan etkili ve sert değişiklikler yüzünden can ve mal güvenliği tehlikeye giren insanlar zaman kavramının bilincine varmıştır. Nil nehrinin taşmasıyla tarlaları su altında kalan Mısırlıların güneş yılını hesaplaması buna bir örnektir.

İnsanlık; zamanı gün, hafta, ay, yıl gibi belli periyotlara bölmüş ve düzenli bir sistem çerçevesinde algılamıştır. Hayatı bu çerçevede düzenlemek üzere insanlar yaklaşık 6000 yıldan beri takvim kullanmıştır. Sümerler, Babiller, Mısırlılar, Yunanlar, İbraniler, Romalılar, Aztekler, Mayalar, Çinliler, Hintler, Tibetliler, Türkler ve Araplar gibi çok çeşitli millet ve topluluklar değişik takvimler meydana getirmiştir. Bu millet veya topluluklar takvimleri ay veya güneş yılını esas alarak oluşturmuştur.

Görsel 1.12: Zamanı belirten saat ve takvim görseli

Bazı toplumlar takvimlerini "ay yılı" esasına göre oluşturmuştur. Ay yılı, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünü esas alır ve on iki tur dönüşü bir yıla denk gelir. Bu süre 354 gündür (Görsel 1.13).

Görsel 1.13: Ayın döngüsü

Bazı toplumlar ise takvimlerini "güneş yılı" esasına göre oluşturmuştur. Güneş yılı, Dünya'nın Güneş etrafındaki bir tur dönüşünü esas alır. Bu süre 365 gün 6 saattir.

Her toplum kendine özgü bir takvim oluştururken yaşamlarını en çok etkileyen olayı takvimlerinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Örneğin İbraniler MÖ 3761'deki Yaradılış (Tekvin) yılını, Yunanlılar ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı MÖ 776'yı, Hristiyanlar Hz. İsa'nın doğumu olan sıfırı, Müslümanlar MS 622'de Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini takvimlerine başlangıç olarak esas almışlardır.

Türkler de tarih boyunca yaşadıkları coğrafyaya göre kültürel, ekonomik ve dinî etkileşimlerin ürünü olarak çeşitli takvimler kullanmışlardır. Tarih boyunca Türkler; 12 Hayvanlı Türk takvimini, hicri takvimi, Celâli takvimi, Rumi takvim ve miladi takvimi kullanmıştır.

12 Hayvanlı Türk takvimi, Türklerin kullandığı ilk takvimdir (Görsel 1.14) ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir. On iki yılda bir devir yapan bu takvimde yıllar, hayvan adları ile gösterilir. Bu takvimde kullanılan hayvan isimleri ise şunlardır: sıçgan (sıçan), ud (öküz), bars (pars), tavışgan (tavşan), lu (ejder), yılan, yund (kısrak), kon (koyun), biçin (maymun), takıgu (tavuk), it (köpek), tonguz (domuz).

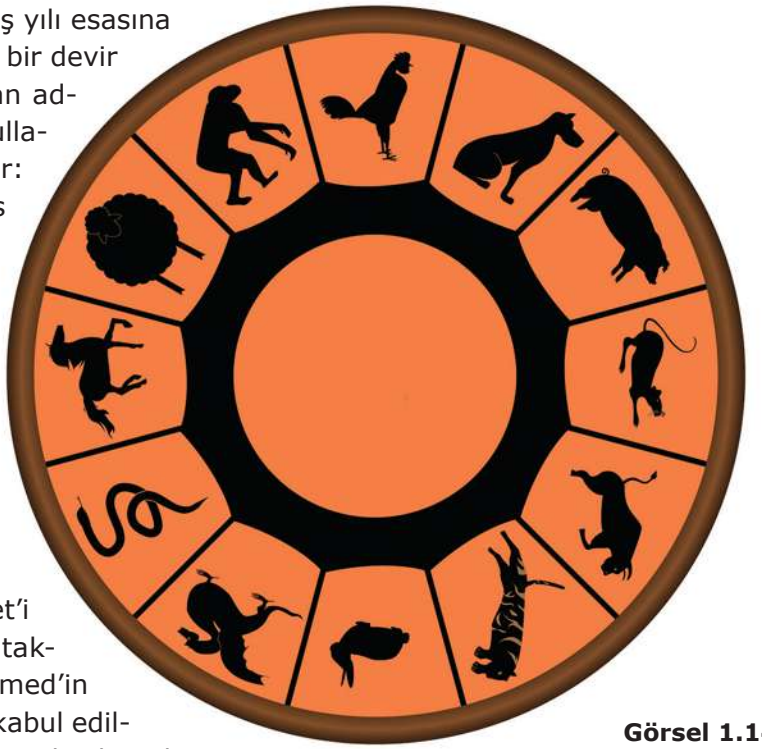

Görsel 1.14
12 Hayvanlı Türk takvimi

Hangi tarihten itibaren kullanıldığı bilinmemekle birlikte bu takvim Kök Türkler ve Uygurlar tarafından kullanılmıştır.

Hicri takvim, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kullandığı takvimdir. Bu takvimde Hz. Muhammed'in hicret ettiği yıl (622), başlangıç kabul edilmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan bu takvim, ay yılını esas almıştır. Bu takvime göre bir yıl 354 gün 8 saat 48 dakikadır. Ayrıca bir ay yılı, bir güneş yılından yaklaşık 11 gün eksiktir. Diğer bir ismi kamerî (ay) takvimidir. Günümüzde İslam dünyası, dinî günleri hicri takvime göre belirlemektedir.

Celâli takvimi, Büyük Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah'ın (1072-1092) emriyle Ömer Hayyam başkanlığında kurulan bir astronomi heyetince hazırlanmıştır. Başlangıç olarak 1079 yılı kabul edilmiş ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir.

Rumi takvim, Osmanlı Devleti'nde mali işlerin düzenlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Güneş yılı esasına dayanan bu takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. 1839'dan itibaren mart ayı, mali yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Miladi takvimle arasında 584 yıllık fark vardır.

Miladi takvim, günümüzde dünyada en yaygın kullanılan takvimdir. Bir yıl 365 gün 6 saattir. Başlangıcı, Hz. İsa'nın doğumundan bir hafta sonrası yani 1 Ocak'tır. Kökeni Mısırlılara dayanan bu takvimi Romalılar geliştirmiş ve Papa 13. Gregorious (Gregoryen) son şeklini vermiştir. Bu nedenle "Gregoryen takvimi" de denir. Ülkemizde 1 Ocak 1926'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Hicri Takvim

- Bir yıl 354 gündür.
- Başlangıç Hz. Muhammed'in hicretidir.
- Dinî günler bu takvime göre belirlenir.
- Ay yılına göre düzenlenmiştir.

Miladi Takvim

- Bir yıl 365 gün 6 saattir.
- Başlangıç, Hz. İsa'nın doğum tarihidir.
- 1 Ocak 1926'da kullanmaya başlandı.
- Güneş yılına göre düzenlenmiştir.

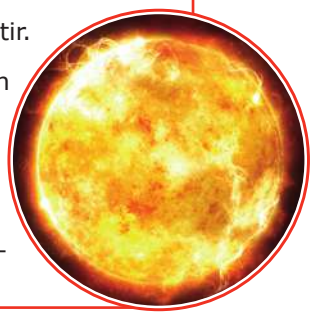

Yüzyılların sınıflandırılmasında Milat kavramı dikkate alınır. Hz. İsa'nın doğumundan önceki yıllara MÖ (milattan önce), sonrasına da MS (milattan sonra) denir. Yüzyıl kavramı teorik olarak "00" ile biten bir yılda başlar ve "yüzyıllık dönem" anlamında kullanılır. Bu kavram XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

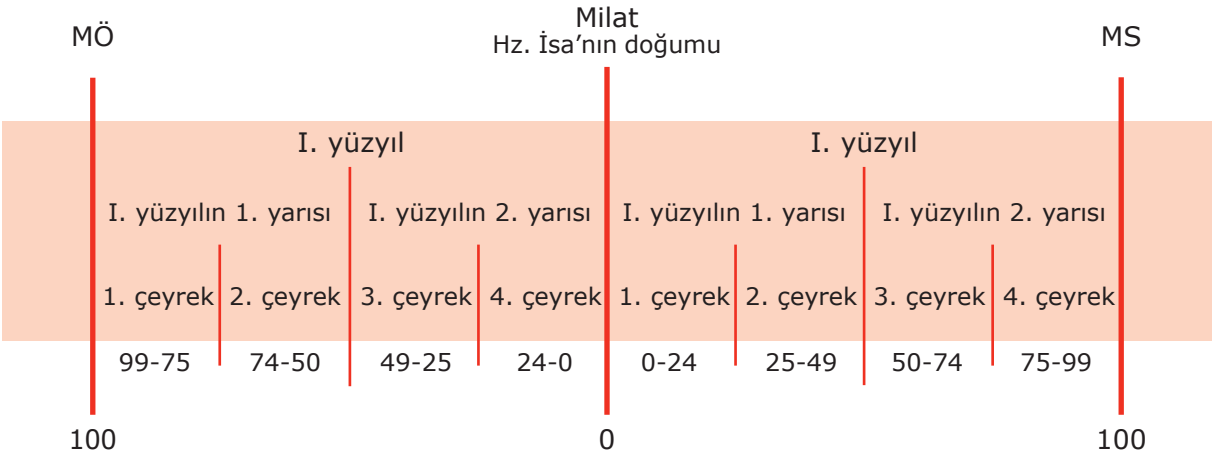

Yüzyıl hesaplamalarında verilen tarih bir ve iki basamaklı sayıdan oluşuyor ise I. yüzyıldır. Üç basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise yüzler basamağına bir eklenir. Dört basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise binler ve yüzler basamağındaki sayılar iki basamaklı kabul edilir ve bu sayıya bir eklenir.

SIRA SİZDE

Tarih	Yüzyıl
MÖ 44	I. yüzyılın 2. yarısı, 3. çeyreğidir.
571	VI. yüzyılın 2. yarısı, 3. çeyreğidir.
MÖ 571	.....
1923	.....
2017	.....

Yukarıda verilen tarihlerin yüzyıl karşılığını örneklere göre yazınız.

Geçmişten Günümüze Zaman Anlayışları

İnsan, soyut bir kavram olan zamanı; dün, bugün ve yarın şeklinde üçe taksim etmiştir. Bilindiği gibi bugün, dünün sonucu ve yarının nedenidir. İnsanın dünü anlayarak geleceğe dönük bir yön bulma ihtiyacına cevap verecek bilim tarihtir.

Tarihî süreçte insanoğlu farklı zaman anlayışları geliştirmiştir. Eski dünyada insan ilk olarak döngüsel yani dairesel zaman anlayışını benimsemiştir (Görsel 1.15). Bu anlayışa göre zaman, rastlantısal olup başlangıcı ve sonu belli değildir. Bu nedenle tarih, sürekli olarak tekrar etmektedir. Sonsuz olan bu döngüsellikte geçmişin, bugün ve yarınla nedensel bir bağlantısı da yoktur. Bu anlayış, eski dünyayı temsil eden belli başlı milletlerin efsanelerinde ve mitlerinde (Eski Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır ve özellikle Yunan) görülmüştür.

Görsel 1.15: Döngüsel zamanı temsil eden saat

Görsel 1.16: İlerlemeci zamanı temsil eden takvim

Eski dünyadaki önemli değişimlerden biri, tek tanrılı dinlerin medeniyetleri etkilemesidir. O güne kadar belirli bir döngüselliğe sahip olan tarih, artık Hristiyanlığın da etkisiyle ikinci bir zaman anlayışı olarak çizgisel yani doğrusal zaman anlayışını benimsemiştir (Görsel 1.16). Bu anlayışa göre tarihsel süreç belli bir başlangıca sahiptir ve kıyamete kadar sürecektir. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek birbiriyle bağlantılı hâle gelmiştir. Bu süreç, Tanrı tarafından bilindiği için asla rastlantısal değildir. Bu nedenle tarih, döngüsel zaman anlayışının aksine, tekrar etmeyen bir süreçtir.

Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte Avrupa'da dinî (Hristiyanlık) yaklaşımdan uzaklaşma eğilimi başlamış ve Aydınlanma Çağı'yla da tarih düşüncesinden dinî unsurlar kaldırılmıştır. Böylece insan merkezli tarih anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki tarih anlayışı, ilerlemeci tarih düşüncesine sahiptir. Günümüzde hâlâ geçerli olan ilerlemeci tarih görüşü, dinî merkezli çizgisel tarih anlayışının, dinî unsurlardan arındırılmış ve laikleştirilmiş şeklidir. Bu tarih anlayışına göre tarihte ortaya çıkan her olay tektir, olaylar peş peşe geleceğe doğru akmaktadır ve tarihin akışındaki her aşama bir öncekine göre daha gelişmiştir.

Tarihin Dönemlendirilmesi

İnsanlığın ortaya çıkışıyla birlikte insanın karşılaştığı temel sorunlardan biri, dünyevi zamanı anlamlandırmak olmuştur. İnsan, geçmişini bir düzene sokmak için asır, çağ, devir gibi terimlere başvurmuştur.

Yazı sayesinde tarihin kaydını tutmaya başlayan insanoğlu yazının keşfini bir dönüm noktası olarak kabul etmiştir. Bunun sonucunda yazıdan önceki zamanlar tarih öncesi, sonraki zamanlar ise tarihî dönemler olarak adlandırılmıştır. Böylece tarihî olayların daha rahat incelenmesi, araştırılması ve öğrenilmesi için tarihçiler tarihi belirli dönemlere (çağlara) ayırmıştır.

Görsel 1.17: Cellarius

Geçmişin dönemlendirilmesinde farklı toplum ve kültürler kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almıştır. Örneğin Batı dünyası, özellikle Avrupa tarihi merkezli bir dönemlendirme meydana getirmiştir. Başta Cellarius (Seleriyus) (1634-1707) olmak üzere bu sistemi kullanan Avrupalı tarihçiler, tarihi dönemlendirirken dünyanın diğer bölgelerini dışarıda bırakarak sadece Avrupa tarihiyle ilgili olayları tercih etmişlerdir (Görsel 1.17).

Başta Orta Çağ olmak üzere, Eski ve Yeni Çağ'ın başlangıç ve bitişlerini belirleyen tarihî gelişmeler doğrudan Avrupa tarihiyle ilgili olaylardır. Bu dönemlendirmeler esas alınırken Batı toplumlarının tarihî gelişim aşamalarını gösteren kölelik, feodalizm, kapitalizm dikkate alınmıştır. Avrupalı olmayan milletler, Avrupa coğrafyasını ve tarihini etkilerse (Kavimler Göçü ve İstanbul'un Fethi gibi) bu dönemlendirme içerisinde ancak yer alabilmiştir. Doğal olarak da günümüzde bu dönemlendirmelerin doğruluğu tartışılmaktadır.

Tarihin bu şekilde dönemlendirilmesi hem göreceli hem de Avrupa tarihi merkezlidir ve Türk tarihiyle de örtüşmemektedir. Oysa Türk tarihi; Avrupa milletlerinin tarihi gibi sınırları belirli bir coğrafyada değil, aynı zaman dilimi içerisinde değişik coğrafyalarda meydana gelmiştir.

ARAŞTIRALIM

Türk tarihini çağlara ayırma konusunda Zeki Velidi Togan ve İbrahim Kafesoğlu gibi tarihçilerin teorileri nelerdir? Bir metin hazırlayarak sınıfta okuyunuz.

1.4. VAKA VE VAKIAYI AYIRIYORUM

Tarih biliminin araştırma konusu içerisine giren iki önemli unsurdan birincisi vaka (olay), diğeri ise vakıadır (olgu). Vaka; tarihte insanlığı etkileyen siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik dinî gibi konularda kısa sürede meydana gelen gelişmelerdir. Vakalar; kendine has özelliklere sahiptir, somut bilgiler içerir, yer ve zaman bildirir. Vakaların başlangıç ve bitiş süreleri de bellidir.

Vakıa ise tarihte insanlığı etkileyen olayların ortaya çıkardığı sonuçlara göre uzun sürede meydana gelen değişimlerdir. Vakıalar; geneldir, süreklilik gösterir, soyuttur. Vakıalarda belirli bir yer ve zaman söz konusu değildir.

"İnsan, tarih olaylarını manalı bir bütün hâlinde gördüğü anda tarih şuuru kazanmış olur."

Erol GÜNGÖR

Talas Savaşı

744 yılında II. Kök Türk Devleti'ni yıkan Uygurlar, onların yerini dolduramadı. Bu nedenle Çinliler batıya doğru ilerlemeye başladı. Çinliler'in bu ilerleyişi esnasında geçtikleri bölgelerdeki Türkler'e sert tutumları ve özellikle Taşkent'teki Türk hükümdarı Bagatur Tudun'u öldürmeleri üzerine Türkler Müslümanlar'dan yardım istedi. Bunun üzerine Karluk Türkleri tarafından desteklenen Müslüman Araplar ile Çinliler arasında meydana gelen Talas Savaşı'nda (751) Çinliler ağır bir mağlûbiyete uğradı. Çinliler bu yenilgiden sonra Batı Türkistan'a hâkim olma emellerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Türk boyları Çin baskısından kurtuldu. Batı Türkistan'da sarsılan Türk nüfuzu yeniden kuruldu. Hz. Ömer zamanında Sâsânî Devleti'nin yıkılmasının ardından bölgede İslâm fetihleri sırasında başlayan ve bir asır devam eden Türk-Arap mücadelesi Talas Savaşı'ndan sonra yerini dostluğa ve iş birliğine bıraktı. Sağlanan bu barış ortamında İslâmiyet'in Türkler arasında yayılması hızlandı.

Talas Savaşı kültür tarihi açısından da önemli gelişmelere yol açmıştır. Çin'de keten ve kenevirden üretilen kâğıt bu savaşta esir alınan Çinliler vasıtasıyla, Çin dışında ilk defa Semerkant'ta üretilmiştir. Daha sonra 794 yılında Bağdat'ta bir kâğıt imalâthanesi kurulmuş ve bunu Mısır'daki imalâthaneler takip etmiştir. IX. yüzyıldan itibaren Endülüs'ten Hindistan'a kadar bütün İslâm ülkelerinde kâğıt yapımına başlanmıştır. Kâğıt Avrupa'ya Sicilya ve Endülüs üzerinden girmiştir (Taşağıl, 2010, s.501'den düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

Metindeki olay ve olguları tespit ediniz.

.....

.....

Tarihî olay ve olgu arasındaki farklar şunlardır; tarihî olay biriciktir, özgündür, tekrarlanamaz ancak tarihî olgu ise geneldir ve tekrar edebilir. Göç olgusu tarihin farklı dönemlerinde çeşitli sebeplerle tekrar tekrar yaşanmıştır. Örneğin; İç Asya'dan göçler, Anadolu'ya Türkmen göçleri gibi.

Tarih bilimi; tarihî olayların biricikliği, kendine has özellikleri ile tarihî olguların genel ve tekrar edebilir özellikleri arasında meydana gelen etkileşimi kapsar. Tarihçi Edward H. Carr bu durumu şöyle özetlemektedir: "Tarih, biricik ve genel arasındaki ilişkiyle uğraşır."

SIRA SİZDE

Olay	**Olgu**
Hicret	İslamiyet'in yayılması
Malazgirt Savaşı	Anadolu'nun Türkleşmesi
İstanbul'un Fethi	.....
.....	.....
.....	.....

Yukarıdaki noktalı yerlere uygun olay ve olgu örnekleri yazınız.

Tarih bilimine farklı bir bakış açısı kazandıran İbn-i Haldun (Görsel 1.18), tarih biliminde yöntemi öne çıkarmış ve İslam tarihçilerinin hatalarını göstererek yöntemlerini eleştirmiştir. Ona göre sosyal olay ve olgular bireyin dışında oluşur ve onları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelemek gerekir. Olayların kendilerine has özelliklerinin olduğunu ve âdeta bir zincirin halkaları gibi daha sonra meydana gelen olayları etkilediğini, olgularla genel ilkelere ulaşılabileceğini belirterek tarihin sadece rivayetlerden ibaret olmayacağını vurgular. O, hem geçmişteki olayların bilinmesini hem de geleceğin görülmesini istemiştir.

Görsel 1.18: İbn-i Haldun (Temsilî)

İbn-i Haldun: "İster kişi olsun isterse kişinin davranış ve fiillerinde olsun, kâinattaki bütün hadiselerin mutlaka kendinden önce gelen birtakım sebepleri vardır. Geçerli olan geleneğe göre bu hadiseler, bu sebepler sayesinde meydana gelir." demiştir.

İbn-i Haldun, eserinde olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri açıklayarak bazı genel yasalara ulaşır. Ona göre tarihsel olayların kaynağı insan doğasıdır. Doğadaki olgular arasındaki sebepsel bağlantının benzeri, toplumsal olgular arasında da görülür. Hem doğadaki olaylar hem de toplumsal olgular, birtakım genel yasalardan oluşur. Örneğin devletin ve insanın ömrü arasında bir benzerlik vardır. İnsan gibi devlet de çocukluk, gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık devreleri geçirir.

TARTIŞALIM

Günümüzde meydana gelen olaylardan hareketle ileride "olgu" oluşturabilecek gelişmeler neler olabilir?

1.5. BELGEDEN BİLGİYE

Tarih bilimi, şimdiki zamanda açıklama ya da anlama amacıyla geçmişi yeniden inşa etme sürecidir. Bu süreçte tarihçiler eserlerini, geçmişe ait bilgi ve kaynakları, tarih biliminin kendine ait yöntemlerini kullanarak oluşturur.

Geçmişteki olaylar ancak tarihçi, olayları incelemeye başladığı zaman "tarihî olay" hâline gelir. Her tarihî olay kendi başına anlamlıdır ve özeldir. Tarihte, doğa bilimlerindeki evrensel geçerliliği olan yasalar yoktur.

Akademik tarihçiliğin kurucusu olan Ranke'nin verdiği bir konferans çok beğenilir ve dinleyiciler tarafından uzun süre ayakta alkışlanır. O ise büyük bir tevazu içinde, "Bayanlar, baylar beni alkışlamayın. Çünkü bunları ben söylemiyorum, 'belgeler' söylüyor." der (Acun, 2011, s.67'den düzenlenmiştir).

Tarihî Vesikalar

İnsanlar; geriye varlıklarının izlerini bırakmamış olsalardı, onların tarihlerini yazmaya başlayamazdık. Gerçek tarihin bilgi tarihi olabilmesi için bize insanların geçmişi hakkında şahitlikler gerekmektedir ki bu şahitlikler, genelde yazılı vesikalardır. Yakın geçmişin tarihi söz konusu olduğunda sözlü kaynaklarla yazılan tarih de vardır. "Tarih metinlerle yazılır." hükmü genelin kabul ettiği ve en güvenilir hükümdür. Vesikaların uygulamadaki hükmü o kadar büyüktür ki genellikle araştırmanın çerçevesini ve yönünü de belirler. Burada önemli olan kaynaklık eden metinlerle tarihçilerin bu kaynaklar hakkındaki düşüncelerini bize yansıtan kendi metinlerini birbirinden ayırmaktır. Tarih ancak şahitliklere dayanarak yazıldığı için tarihte doğruyu ve yanlışı birbirinden ayırmak üç temel işlemde olur. Her şeyden evvel şahitlikleri araştırmak, sonra onları kontrol etmek ve sonunda onları anlamak. Burada tarih tenkiti, önem kazanmaktadır. Tarihin tenkiti doğru, muhtemel, mümkün, inanılmaz, yanlış, yalan, doğrulanması imkânsız olanı ayırt etmekten ibarettir. (Halkin, 1989, s.3-20'den düzenlenmiştir.)

ÖRNEK METİN

Bir tarihsel araştırmaya kaynakların saptanması, karşılaştırılması ve yorumlanmasıyla başlanır. Birincil kaynağın en önemli niteliği, geçmiş olaylara dair doğrudan bilgi içermesidir. Kaynağın türü, olayın gerçekleştiği döneme ve kültüre göre yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilir. Kaynaklar, farklı kaynaklarla karşılaştırılarak dikkatle incelenmelidir. Bunu yaparken de kaynakların oluşumu, orijinalliği ve güvenilirliği gibi noktalar öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir ifadeyle tarih araştırmacısı kaynağın içeriğini olduğu gibi almak yerine, onu eleştirel bir gözle incelemelidir. Tarihî kaynakların bu şekilde sorgulanarak değerlendirilmesi konusunda Halil İnalcık (Görsel 1.19); tarihçinin şüpheciliğini koruması, daima elindeki belgeyi sıkı tenkitten geçirdikten sonra değerlendirme yapması gerektiğini söylemiştir.

Görsel 1.19

Görsel 1.20: Ulubatlı Hasan (Temsilî)

Bir tarihçi araştırdığı konuya yönelik bilgileri ve bilinen bütün olguları kontrol etmek, karşılaştırmak ve sorgulamak zorundadır. Daha sonra kanıtları yorumlamalı, açıklamalı, nedenleriyle ilişkilendirmeli, eleştirmeli, sonuçları izlemeli ve konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmalıdır.

Kısa bir süre öncesine kadar kütüphane, müze ve arşivlerle sınırlı olan tarih araştırmaları, bilişim teknolojilerinin yardımıyla artık sanal kütüphane ve arşivler üzerinden de yapılabilir hâle gelmiştir. Ancak bilgiye ulaşılacak kaynaklar çoğaldıkça ulaşılan bilginin güvenilirliliği de son derece önemli hâle gelmiştir.

ÖRNEK METİN

Ulubatlı Hasan gerçek midir?

GENEL BİLGİ

İstanbul'un surlarına bayrağı ilk dikenin Ulubatlı Hasan olduğu rivayet edilir. Ulubatlı Hasan (Görsel 1.20), 1428 yılında Bursa'nın Ulubat (Lopadion) köyünde doğmuştur. İstanbul'un fethinde şehre ilk girenlerden olmuş ve Osmanlı sancağını surlara, aldığı ok yaralarına rağmen, dikmeyi başarmıştır. Yeniçeriler arasında iri yarı vücudu ile öne çıkan Ulubatlı, bir elinde palası öteki eli ile kalkanını başının üstünde tutarak surlara tırmanmıştır. Onunla birlikte otuz kadar yeniçeri de surlara tırmanmıştır.

İstanbul'un fethinde kahramanlığı ile öne çıkan Ulubatlı Hasan'ın, gerek Osmanlı kaynaklarında gerekse yabancı kaynaklarda ismi sadece Melissinos'un (Melisinos) ilaveli eserinde bahsedilmiştir. Melissinos'un Ulubatlı Hasan'ı anlatırken hangi kaynaklardan yararlandığı da bilinmemektedir. Fakat bu kaynaktaki bilgiler ile Ulubatlı Hasan İstanbul'un fethinin simgesi hâline gelmiştir. Ayrıca yakın dönemde sinemalarda canlandırılan kahramanlardan olmuştur.

BİLİMSEL BİLGİ

İstanbul'un surlarına bayrağı ilk dikenin Ulubatlı Hasan olduğu bilgisinin kaynağı, İstanbul'un fethi sırasında bizzat orada bulunan Bizanslı tarihçi Francis'tir (Fıransis). Francis'in eserinde bu bilgi şöyle geçmektedir: "*... İşte o sıralarda Hasan adlı bir yeniçeri (memleketi Ulubat olup, koca bir vücuda sahipti), sol eli ile başının üstüne kalkanı tutup, sağ eli ile kılıcını çekti ve bizimkilerin şaşkınlık içinde geri çekildikleri o bölgede surun tepesine doğru atıldı. Onunla aynı cesareti göstermek isteyen otuz kadar diğeri de kendisini takip etti. Bizimkilerden hâlâ surlarda kalanlar ise, üzerlerine kayaları yuvarlıyorlardı ve onlardan on sekizini aşağı yuvarladılar. Ne var ki Hasan kendine özgü şiddeti ile surun üstüne çıkmayı başardı... Bu savaş sırasında bir taş Hasan'a isabet etti ve yere yıktı. Kendisini yere yıkılmış görünce, bizimkiler de üstüne her taraftan taş fırlatmaya başladılar. O ise dizleri üstüne kalkmış kendini savunmaya çalışıyordu; ancak almış olduğu pek çok yaradan sağ kolu işlemez oldu ve oklarla kaplandı...*" Ancak Francis'in eserinde geçen bu bilgi, daha sonraki tarihlerde Francis'in orijinal eserine geniş ilaveler yapan Melissinos'un yazdığı kitapta yer almaktadır. Melissinos'un bu kitabı sahte Francis olarak da bilinir. Gerçek Francis'in eserinde iki sayfa işlenen İstanbul'un fethi, sahtesinde seksen sayfa olarak anlatılmıştır. Kitabın orijinalinde, yukarıda anlatılanların aksine Ulubatlı Hasan'ın ismi dahi geçmemektedir. Ayrıca gerek Türk kaynaklarında gerekse İstanbul'un fethinde bulunmuş yabancı tarihçilerin eserlerinde Ulubatlı Hasan'dan bahsedilmez (Afyoncu, 2016, s.125-128'den düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Genel bilgiyle bilimsel bilgi arasında zaman içerisinde böyle bir fark oluşmasının nedenleri neler olabilir? Sınıfta paylaşınız.

İNSANLIĞIN SERÜVENİ KAYIT ALTINDA

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır."

M. Kemal Atatürk

- Tarih yazmak sözünden ne anlıyorsunuz?
- Tarih yazanın, yapana sadık kalması ne demektir?

Tarih yazıcılığı, tarihin kendisi kadar önemli bir alandır. Çünkü tarih, geçmiş ve geleceği merak eden insanın düşünce faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturur. Toplumlar, geçmiş araştırılıp aydınlatılmaya çalışılırken tarih bilincine ulaşır. Tarih bilinci dünü, bugünü ve yarını kapsayan bir sürekliliktir. Bu nedenle şimdiki zamanı anlamak ve açıklamak için geçmişe bakmak, tarih yazıcılığının vazgeçilmezidir. Bu düşünceden hareketle tarih yazıcılığını en sade şekilde geçmişin kaydedilmesi olarak ifade edebiliriz.

Tarih, yazının icadı ile başlamışsa da tarih yazıcılığında öncü kabul edilen eser Herodotos'un kitabıdır. Çünkü tarih düşüncesi ve yazımı Herodotos öncesinde mitolojik ve efsanevi bir tarza sahipken onunla birlikte insani gerçekler alanına yönelmiştir.

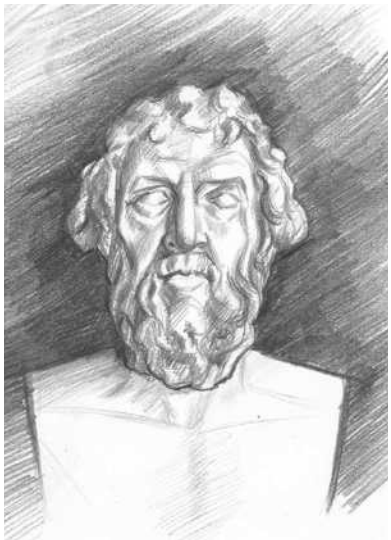

Görsel 1.21
Herodotos (Temsilî)

Hikâyeci tarih yazıcılığını başlatan Herodotos (Görsel 1.21), tarih kelimesini, "İnsan topluluklarının başından geçenleri, kaydetmesi yoluyla ortaya çıkan bir bilgidir." anlamında ilk kez kullanmıştır. Herodotos'un yazmış olduğu kitabın adı, tanık olunan ve haber alınan şeylerin anlatılması anlamına gelen "Istorias Apodesis"tir. Onun kullandığı hikâyeci (rivayetçi) tarih yazıcılığında olaylar aktarılırken yer ve zaman hususları dikkate alınmış ancak tarihî olaylar arasında sebep–sonuç ilişkisi kurulmamıştır. Duyduğu olayları, olduğu gibi aktaran Herodotos, tarihî bilgileri eleştiriye tabi tutmadan ortaya koymuştur. Roma'da, Orta Çağ Avrupası'nda ve İslam dünyasında da vekayinâme türü eserler bu görüşle kaleme alınmıştır. Günümüzde daha çok halk için yazılan tarih çalışmaları arasında bu tür kitaplar bulunmaktadır.

Hikâyeci tarih yazıcılığı, eski dünyada benimsenip varlığını devam ettirmişse de Heredetos'un yaşadığı çağda, Thukydides (Tukidides) ile başka bir tarih yazıcılığı daha ortaya çıkmıştır.

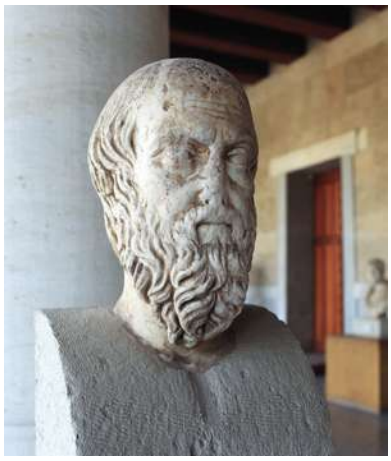

Görsel 1.22
Thukydides (Temsilî)

Öğretici (pragmatik) tarih yazıcılığı olarak bilinen bu türde Thukydides (Görsel 1.22) tarihî olayları değerlendirme ve yorumlama ile anlatıyı birleştirmiştir. Öğretici tarih yazıcılığında amaç, tarihî olayları öğrenerek faydalı bir sonuç çıkarmaktır. Yani toplumun yararı için geçmişten ders çıkarılması veya bireylerin eğitilmesi amaçlanmıştır. Eski Yunan'a dayanan bu tarih yazıcılığında özellikle bazı şahsiyetlerin yaşamına büyük önem verilmiştir.

SIRA SİZDE

Hikâyeci tarih yazıcılığı ile öğretici tarih yazıcılığı arasındaki farklar nelerdir?

.....

.....

Tarih Yazıcılığında Değişim

Rönesans ve Reform hareketleri ile Avrupa'da Hristiyanlığın etkisindeki tarih yazımı terk edilmeye başlandı. Ardından, Aydınlanma Çağı ile birlikte tarih düşüncesinden dinî unsurlar kaldırılarak XIX ve XX. yüzyıllarda tarih düşüncesi ve yazımında önemli değişimler yaşandı. XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle bilimsel bilgi ve yöntemler büyük saygınlık kazandı. Tarihçiler de tarih yazıcılığını bilimsel ilke, kural ve yöntemlere oturtarak bilimsel nesnelliğe sahip bir tarihsel bilgi üretimi arayışına girdiler. Bu arayışa yönelen tarihçiler; tarih bilimini, doğa bilimlerinden farklı, kendine özgü, belirli kural ve yöntemlere dayanan bir araştırma alanı olarak algıladılar.

Görsel 1.23
Leopold von Ranke

Bu yaklaşımı savunanların ve tarih yazımını yönlendirenlerin başında Alman tarihçi Leopold von Ranke gelmiştir (Görsel 1.23). Ranke'ye göre tarihçi, tarihî olayları incelerken tarafsız bir biçimde sadece tarihin gerçekliğini ortaya koymalıdır. Tarihin amacı, olguları "nasıl oldu ise öylece" anlatmaktır. Ona göre tarihin her dönemi, kendine özgüdür ve kendi şartları içinde anlaşılmalıdır. Tarihçi, tarihî olguları o dönemin koşulları ve ölçütleriyle değerlendirmeli, kendi döneminin değerlerini ve yargılarını tarih yazımına yansıtmamalıdır. Ranke, tarih yazımının birinci el belgelerle yapılmasını ve bu belgelerin katı kurallara bağlanmış eleştirel incelemeye tabi tutulması gerektiğini savunmuştur.

Araştırıcı tarih yazıcılığı, XIX. yüzyılda tarih yazıcılığında ciddi bir değişim yaşanması sonucu ortaya çıkmıştır. Artık tarihçiler, tarihî olayları incelerken daima "neden ve nasıl oldu?" sorularıyla araştırıcı tarihçilik anlayışını geliştirdi. Bu tarih yazıcılığı kullanılarak kaleme alınan eserler, özellikle olayların sebeplerini araştırarak olayları açıklamaya çalışmıştır. Araştırıcı tarih yazıcılığının en önemli yöntemi, tarihe ait malzemeyi eleştiriye tabi tutmasıdır. Aynı yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler sonucunda, tarihî kanunların olduğunu düşünen ve bu kanunları ortaya çıkarmayı amaçlayan başka bir tarih yazıcılığı daha gelişti.

Sosyal tarih yazıcılığında ise tarihe ait olayların tek bir neden ve olgu üzerinden değil; sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve fikrî birçok etken dikkate alınarak bilinebileceği kabul edilmiştir. Bu tarz yazıcılık, tarihî olaylardan genel sosyal kanunlara ulaşmaya çalışır. Günümüzde, araştırıcı ve sosyal tarih yazıcılığı tarihçiler tarafından diğerlerine göre daha yaygın olarak tercih edilmektedir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru geçmişin tarihçi tarafından "tarihin olduğu gibi yeniden inşa edilmesi" düşüncesine yönelik eleştiriler ortaya çıkmıştır. Bu eleştiriler sonucunda tarih yazımını en çok etkileyen oluşum, 1920'lerde Fransa'da ortaya çıkan Annalles Okulu'dur. Annallesçiler, devlet ve siyaset merkezli tarih yazımını eleştirmiştir. Onlar tarih bilimine; toplumsal, ekonomik ve kültürel yönden bir bütünlük kazandırmayı amaçlamıştır. Bu ekolün ülkemizdeki önemli temsilcileri olarak Ömer Lütfi Barkan (Görsel 1.24) ve Halil İnalcık gösterilebilir.

Görsel 1.24
Ömer Lütfi Barkan

İslam dünyasında tarih yazıcılığı vakanüvislik olarak gelişmiştir. Vakanüvislikte, olayların ortaya çıkış nedenleri üzerinde durulmaz ve olaylar olduğu gibi nakledilir. Osmanlı Devleti'nde de bu anlayış devam etmiş ve resmî tarihçilik, vakanüvislik adı altında XVIII. yüzyıl başında kurumlaşmıştır. Bu kuruma atanan vakanüvisler devirlerinin olaylarını birbirinin devamı olarak kaleme almışlardır. Osmanlı Devleti'nde bu tarz tarih yazıcılığı yapanlara vakanüvis, Batı dünyasında ise analist denmiştir. Böylece kesintisiz bir tarih kaynağı sunulmuştur. Kronikler ve yıllıklar (annal) tarihî olayları yıllara göre kronolojik olarak sıralayan yazılı belgelerdir.

Tarih yazımında yaşanan değişimler, Osmanlı tarihçiliğine XX. yüzyılın başlarında yani İkinci Meşrutiyet döneminde yansımaya başlamıştır. Aslında Tanzimat Dönemi'nde Ahmet Cevdet Paşa (Görsel 1.25) gibi tarihçiler klasik vakanüvislik anlayışından çıkarak eserlerinde birinci el belgeleri eleştirel bir incelemeden geçirerek kullanılmışlardır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin önemli vakanüvislerinden biri olan Ahmet Cevdet Paşa, kendisinden önceki vakanüvisler gibi olayları sadece kronolojik olarak kaydetmemiş, tarihî belgeleri yorumlaması ve değerlendirmesi bakımından modern tarihçiliğin önderliğini de yapmıştır. Cevdet Paşa, eserlerinde olayları ele alış biçimi, arşiv kaynakları ile birlikte Batı kaynaklarını kullanması ve daha bilimsel bir yöntemle eserlerini yazmış olması bakımından benzerlerinden ayrılır.

Görsel 1.25
Ahmet Cevdet Paşa

İkinci Meşrutiyet, Türk tarihçiliğinde Batı'daki yöntem ve yaklaşımların yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. Türk tarihçiliğindeki bu değişim, Atatürk'ün etkisiyle Cumhuriyet Dönemi'nde de hızlanarak devam etmiştir. Atatürk, Batı'da Türklere karşı iftiralara, kimi zaman hakaret seviyesine varan suçlamalara karşı koymak amacıyla Türk Milleti'nin kimliğini tanıtmak, Türk tarih ve medeniyetini bilimsel yöntemlerle araştırmak için 1931'de "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"ni kurdurmuş ve bu kurum 1935'te "Türk Tarih Kurumu" adını almıştır.

Geçmişten günümüze gelişen tarih yazıcılığı anlayışları nelerdir?

CEVAPLAYALIM

1.6. TARİH VE YORUM

TARTIŞALIM

Tarihî bilgiler öğrenilirken nelere dikkat edilmelidir? Tartışınız.

Tarih, millî kimliğin inşası ve değerlerin aktarımı için bir araçtır. Aile içinde yapılan sohbetlerden, okuldaki derslerden, televizyonda izlenilen programlardan, kitap, dergi ve gazetelerden tarihle ilgili pek çok şey öğrenilir. Kitaplarda, televizyonlarda, sinemalarda, Genel Ağ'da tarihle ilgili pek çok konu ve bilgi bulunabilir. Tarih dediğimiz zaman aslında iki farklı şeyden bahsetmiş oluruz: Birincisi geçmişte yaşanılanlardır ve bunlar tarihin olgular kısmıdır. İkincisi ise tarihçinin kanıtlara dayalı olarak geçmişi sorgulamasıdır ki burada tarihin içindeki yorum kısmı ortaya çıkar. Karşılaşılan tarihî bilgiler ya geçmişte yaşanılanların olduğu gibi aktarılması ya da tarihçinin olaylara kendi yorumunu katarak yansıtmasıdır.

ÖRNEK METİN

"Osmanlı Hanedanı'nın kapısında o vezir oluncaya kadar padişahın yüce eşiğine gelen ulemâya ve dervişlere padişahtan sadaka verilirdi. Kimisine sof, kimine çuha, kimine akça verirlerdi. Hemen ki Rum Mehmet geldi, vezir oldu, bu sadaka kesildi. Rum Mehmet Paşa son derecede akıllıydı ancak aklını Türklere ve devlete ihanet olarak kullanıyordu. Rum şeytanı Mehmet Paşa, İstanbul'un acısını almak isterdi. Görevlerini yaptı ama sonu çok kötü oldu (Atsız, 1992, s.169'dan düzenlenmiştir)." (Görsel 1.26)

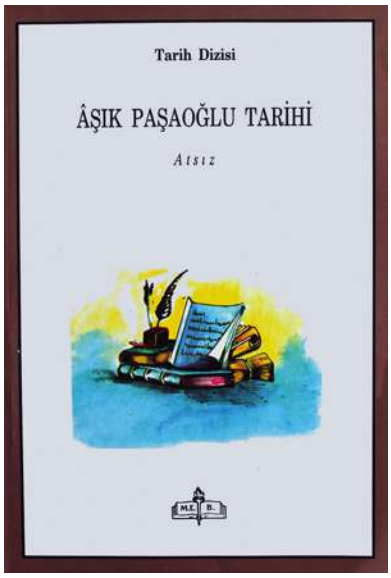

Görsel 1.26

Âşık Paşazade'nin, Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde vezir olan Rum Mehmet Paşa ile ilgili olarak yazdığı bu ifadelerde geçmişte yaşanan olay ve olguların yanında, Âşık Paşazade'ye ait yorumlar da bulunmaktadır. Tarihî kaynaklardaki bilgiler, bilimsel bilgi olmayabilir. Bunun yanında tarihçiler, eserlerine birtakım yorumlar katabilir. Böylece tarihte, bilgi ve olguların yanında yorumlar da yerini almış olur. Bu yüzden tarihçi, geçmişin aynası değil aynayı tutan kişi olarak karşımıza çıkar. Tarihçinin fikirleri, zihniyeti, hayata bakış açısı gibi durumlar ve kullandığı kaynağın güvenilirliği aynanın büyüyüp küçülmesinde etkilidir.

Tarihçi, bir kimyacı bir fizikçi ya da bir biyolog gibi olayları dışarıdan gözlemleyemez. Çünkü tarihî olaylar geçmişte kalmıştır, benzersizdir ve tekrar etmeyen olaylardır. Tarihçi geçmiş olay ve olguları ele alırken kendi değer yargılarından uzak değildir. Tarihçinin bakış açısını siyasi, sosyal, dinî, millî, kültürel ve yaşadığı çevresel unsurlar etkiler ve biçimlendirir. Buradan da anlaşılacağı gibi tarihçi eserini oluştururken; inançlarını, duygu ve düşüncelerini, dünya görüşünü eserlerine yansıtabilir. Bu yüzden bir tarihçi araştırmalarında ne kadar çok ve çeşitli kaynak kullanırsa gerçeğe o kadar yaklaşmış olacaktır.

XIII. yüzyılın sonlarında Söğüt ve çevresinde kurulmuş olan Osmanlı Uç Beyliği'nin, kısa sürede Devlet-i Âliyye (Görsel 1.27) hâline gelmesi Türk tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de ilgi çekici konularından birisi olmuştur. Dört yüz çadırdan oluşan bir aşiretin tesis ettiği küçük bir uç beyliğinin kısa sürede büyümesi ve yüzyıllar boyunca bir hanedan tarafından yönetilmesi dünya tarihinde özel bir yere sahiptir. Osmanlıların kuruluşu, yerli ve yabancı pek çok tarihçinin dikkatini çekmiş ve XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bu konuyla ilgili pek çok tartışma yapılmıştır.

Görsel 1.27
Osmanlı Devlet arması

Aşağıdaki metinlerde "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" ile ilgili farklı düşünceler ve kaynaklarda yapılan değerlendirmeler verilmiştir.

1. Kaynak

M. F. Köprülü'ye (Görsel 1.28) göre Türklerin etnik özelliklerinin arkasında yüzlerce yıllık bir "Türk teşkilat kültürü" vardır. O, XIII ve XIV. yüzyıl Anadolusu'nun sosyo-kültürel durumunu, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki en önemli etken olarak görmüştür. Müslüman Türk toplumu içindeki meslekî ve dinî zümreler ile bunların oluşturduğu kültürel ortam devletin kuruluşunda etkilidir. Zira Anadolu Müslüman-Türk toplumunun maddi ve manevi dinamikleri, Osmanlı Devleti'ni besleyecek derecede gelişmiştir. XIII. yüzyılda Anadolu'nun batısına doğru meydana gelen nüfus hareketliliği bu dinamikleri etkin hâle getirmiştir (Köprülü, 1999'dan düzenlenmiştir).

Görsel 1.28
Mehmet Fuad Köprülü

2. Kaynak

H. A. Gibbons'a (H.A. Gibıns) göre Osmanlılar Anadolu'nun en uzak köşesine yerleştikleri için doğudan göçlerle gelen Türklerle temasa geçme fırsatları olmamıştır. Osmanlılar, Anadolu'ya geldikten sonra Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bizans sınırları yönünde genişleyen bu küçük grup, din değiştirme ve evlilikler yoluyla büyük kısmı Rumlardan oluşan yerli halk ile karışmıştır. Bunun sonucunda da tarih sahnesine Osmanlı adıyla yeni bir ırk çıkmıştır. Bu yolla Osman Bey'in 400 çadırlık aşiretinin yaklaşık on kat arttığını belirten Gibbons, Osmanlıların büyük bir güç olmasında doğudan gelen unsurların değil Rumlardan Osmanlılara sığınanların ve din değiştirenlerin önemli rol oynadığını söyler. Dolayısıyla Gibbons, Osmanlıları meydana getiren gücün Asya kökenli değil, tamamen Avrupa kökenli unsurlar olduğunu iddia eder (Gibbons, 1998'den düzenlenmiştir).

3. Kaynak

P. Wittek'e (P. Vitek) göre Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı yükselişinin gerçek nedeni, İslam mücahitleri (gaziler) olan Türk göçebelerinin varlığıdır. Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesine çıkaran dinamik ideolojik faktör, gazadır (Wittek, 2013'ten düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Yukarıdaki metinlerden hareketle tarihsel olayların değerlendirilmesinde nelere dikkat etmeliyiz?

Günümüzde tarih bilimine insanların ilgisi artarak devam etmektedir. Yerli ve yabancı yazarların tarihî romanları, son zamanlarda "çok satanlar" listelerinde yer almaktadır. Ayrıca tarihî konuları işleyen belgeseller, açık oturumlar, tartışma programları, televizyon dizileri ilgiyle takip edilmektedir. Böylelikle başta yazılı-görsel medya olmak üzere, popüler tarih bilgileri giderek artmaktadır.

TARTIŞALIM

Okunan, duyulan veya izlenen her tarihî bilgi doğru mudur (Görsel 1.29)? Neden?

Gerçeklerin çok uzağında bir İngiliz filmi...

Kralın Adamları'na ne oldu?

Altı ay önce İngiliz televizyonlarında oynayan 'All The King's Men' adlı film, I. Dünya Savaşı'nda, Çanakkale cephesinde geçiyor. Film, esir alınan İngiliz askerlerinin başlarından vurularak öldürüldükleri iddiası üzerine kurgulanmış... Oysa ne Osmanlı belgeleri ne de İngilizlerin harp tarihi kaynakları, bu iddiayı doğruluyor!

Görsel 1.29: Dergi haberi

Görsel 1.30: Göbeklitepe (Şanlıurfa)

Görsel 1.31: Hagar Qin (Hegır Kin) (Malta)

Tarih araştırmalarında olaylar doğrudan doğruya gözlemlenemediği için tarihçi olayların ardında bıraktığı kanıt ve belgeleri kullanır. Kanıtların değerlendirilmesinde ise tarih, çeşitli bilimlerden faydalanır. Yeni bulunan kanıt ve belgelerle de tarihî bilgiler değişebilir. Araştırmalar sonucunda bulunacak her yeni bilgi ve belge, mevcut bilgileri tamamlayabilir, daha anlaşılır hâle getirebilir veya tamamen değiştirebilir.

Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda bir dağ sırtında yer alan Göbeklitepe (Görsel 1.30) arkeolojik alanı, bilinen insanlık tarihini değiştiren önemli arkeolojik alanlardan birisidir. Dünya arkeoloji camiasının yeni gözbebeği 12 bin yıllık Göbeklitepe Tapınağı, bu zamana kadarki birçok kanıyı değiştirmiştir. İnsanlığın ilk tapınağı olarak kabul edilen Göbeklitepe, bugüne kadar bilinen Malta Adası'ndaki tapınaklardan (Görsel 1.31) 7500 yıl daha öncesine aittir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız. A A A A

Kronoloji: .....

.....

Tenkit: .....

.....

İkinci elden kaynak: .....

.....

Milat: .....

.....

Millî kimlik: .....

.....

Vakanüvis: .....

.....

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız. B B B B

1. Herodotos hangi tür tarih yazıcılığını başlatmıştır?

.....

2. Türklerin kullandığı ilk takvim hangisidir?

.....

3. Olayın geçtiği döneme ait belge ve buluntular hangi kaynak türüne girer?

.....

4. İnsanın ve mekânın etkileşimini inceleyen bilim dalı hangisidir?

.....

5. Yandaki görseli verilen Orhun Kitabeleri'yle ilgili araştırma yapan bir tarihçi, tarihe yardımcı bilim dallarından hangilerinden yararlanabilir?

..... , ... , ...

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız. C C C C

1. Tarih yazıcılığıyla ilgili "tarihî olaylar tarafsız bir biçimde incelenmeli, sadece tarihin gerçekliği ortaya konmalı" ve tarihin amacını "olaylar nasıl oldu ise öylece anlatmak" olmalıdır.

   Bu görüşü kabul eden bir tarihçi aşağıdakilerin hangisinden etkilenmiştir?

   A) Ahmet Cevdet Paşa
   B) Herodotos
   C) İbn-i Haldun
   D) Leopold von Ranke
   E) Thyukidides

2. **Tarih bilimi ile ilgili aşağıdaki yargılardan hangisine <u>ulaşılamaz</u>?**

   A) Tarih biliminin yöntemi diğer bilimlerden farklılık gösterir.
   B) Tarih biliminde kaynaklara ulaşmak önemlidir.
   C) Tarih bilimi diğer bilim dallarından yardım alır.
   D) Deney ve gözlem tarih biliminin yöntemlerindendir.
   E) İnsanların faaliyetleri tarihin konusudur.

3. **Tarihî olay ve olgular düşünüldüğünde aşağıdakilerden hangisi "olay"ın özelliklerinden biri <u>değildir</u>?**

A) Biricik ve özgündür.
B) Yer ve zaman bildirir.
C) Kısa süreli gelişmelerdir.
D) Başlangıç ve bitiş zamanı bellidir.
E) Tarihî süreçte tekrar edebilir.

4. **Orta Asya Türk tarihi ile ilgili bir araştırma yapmak isteyen Özge, Orta Asya'da bulunan Türk yazıtlarını okumak için aşağıdaki bilim dallarının hangisinden faydalanmalıdır?**

A) Arkeoloji
B) Diplomasi
C) Epigrafi
D) Kronoloji
E) Nümizmatik

5. Malta'da bulunan ve günümüzden yaklaşık 5 bin yıl öncesine ait olan tapınak, dünyanın en eski tapınağı olarak bilinmekteydi. Ancak Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılar sonucunda günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine ait olan yeni bir tapınak bulunmuştur.

Buna göre;

I. Yeni bilgiler ortaya çıktıkça tarih yeniden değerlendirilmelidir.
II. Yapılan her yeni kazı eski bilgilerin yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır.
III. Malta, Göbeklitepe'den daha eski bir yerleşim bölgesidir.

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) II ve III

6. Geçmişteki insan faaliyetlerini, neden-sonuç ilişkisi içerisinde yer göstererek ve belgelerden yararlanarak araştıran bilim dalına tarih denir.

Bu tanımda tarih biliminin hangi özelliğine yer <u>verilmemiştir?</u>

A) Kaynaklardan faydalandığı
B) Nedenselliğe sahip olduğu
C) Kronolojiye yer verdiği
D) Eski devirleri aydınlattığı
E) Olayların geçtiği mekânı belirttiği

7. **Tarihî olayların doğru olarak değerlendirilmesinde,**

I. farklı kaynaklara başvurulması,
II. olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisinin kurulması,
III. olayların günümüz şartlarına göre değerlendirilmesi

durumlarından hangilerinin gerekli olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) II ve III

8. Tarihin tanımı üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Yorumlardaki bu farklılığa rağmen tarihçilerin üzerinde durduğu noktalar genelde aynıdır.

Aşağıdakilerden hangisi tarihin tanımı yapılırken üzerinde durulan noktalardan biri <u>değildir</u>?

A) Geçmişle ilgili olduğu
B) Merkezinde insanın yer aldığı
C) Belgelere dayandığı
D) Nedenselliğe muhtaç olduğu
E) Farklı bakış açılarına dayandığı

9. Vakıa; geneldir, süreklilik gösterir, soyuttur. Vakıalarda belirli bir yer ve zaman söz konusu değildir.

Aşağıdakilerden hangisi vakıaya bir örnektir?

A) İstanbul'un Fethi
B) Fransız İhtilali
C) Anadolu'nun Türkleşmesi
D) Sakarya Muharebesi
E) Kadeş Antlaşması

10. Türkler, tarih boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bu nedenle de farklı kültürlerle etkileşime girmiştir. Bu durum Türklerin kullandığı takvimlere de yansımıştır. **Buna göre,**

I. İslam Medeniyeti,
II. İran Medeniyeti,
III. Roma Medeniyeti

Türklerin kullandığı takvimler dikkate alındığında yukarıdaki medeniyetlerin hangisinden etkilendiği söylenebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Tarih biliminde kaynaklar niçin önemlidir?
2. Vaka ve vakıa arasındaki farklılıklar nelerdir?
3. İzlediğiniz film ve dizilerden anakronizme örnekler veriniz.
4. Döngüsel ve çizgisel zaman anlayışları arasındaki farklılıklar nelerdir?
5. Eski zamanlardan modern zamanlara tarih yazıcılığının türlerini yazınız.
6. Hicri takvim ile miladi takvim arasındaki farkları belirterek bunların günlük hayatımıza etkilerini açıklayınız.
7. Tarih bilinci ne demektir? İnsanlar tarih bilincine nasıl ulaşır?
8. Tarih bilimini niçin öğrenmeliyiz?
9. Millî kimliğimizi belirleyen unsurları yazınız ve bunlardan din unsurunu açıklayınız.
10. "Tarihçi, araştırma yaparken olayın geçtiği dönemin koşullarını dikkate almalıdır." cümlesini açıklayınız.
11. Birisi, Nasrettin Hoca'ya iş olsun diye,

– Hocam bugün ayın üçü mü dördü mü? diye sormuş.

Soranın maksadını bildiği için de Hoca:

– Bilmem. Alıp sattığım bir şey değildir, demiş.

Bu fıkrada, Nasrettin Hoca'nın cevabı zaman kavramının hangi özelliğini vurgulamaktadır? Neden?

2.ÜNİTE

KADİM DÜNYADA İNSAN

"Hangi zamanda ve mekânda yaşarlarsa yaşasınlar, birbirine komşu oldukları için aynı kurumlara sahip olan toplumların tamamına 'medeniyet zümresi' denilir."

Ziya GÖKALP

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Yazının icadından önce yaşayan insanların hayatı
- Milattan önceki dönemde yeryüzündeki başlıca yerleşim alanları ve medeniyet çevreleri
- Erken İlk Çağ'da (MÖ 7500- MÖ 350) siyasi gücün kaynakları ile siyasi organizasyon türleri
- Erken İlk Çağ'da hukuk sistemlerinin oluşması
- Erken İlk Çağ'da insanların yaşamları ve geçim kaynakları
- MÖ 350-MS 1250 arasında Asya ve Avrupa'da önde gelen siyasi organizasyon türleri
- Evrensel hukuk ilkelerinin İlk Çağ'ın sonlarından itibaren yazılı kanunlar hâline getirilmesi
- İlk ve Orta Çağ'da askerî organizasyon türleri
- İlk Çağ'ın sonlarında ve Orta Çağ'da ekonomik faaliyetler
- Yazının icadı ile gelişen yazılı kültürler ve bilimsel çalışmalar

ÜNİTE KONULARI

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ
2.2. YERLEŞİK İNSAN VE MEDENİYET
2.3. KABİLEDEN DEVLETE (MÖ 7500-MÖ 350)
2.4. KANUNLAR DOĞUYOR
2.5. DOĞA, İNSAN VE GÖÇ
2.6. DEVLETTEN İMPARATORLUĞA (MÖ 350-MS 1250)
2.7. KANUNLAR GELİŞİYOR
2.8. İLK VE ORTA ÇAĞ'DA ORDU
2.9. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ
2.10. YAZININ GELİŞİMİ

KAVRAMLAR

1. Konar-göçer
2. Efsane
3. Artı Ürün
4. İmparatorluk
5. Site
6. Feodalizm
7. Teçhizat
8. Karum

HAZIRLANALIM

1. Medeniyetlerin ortaya çıkmasında coğrafyanın nasıl bir etkisi olmuştur?
2. Yaşadığınız bölgede tarih öncesi döneme ait yerleşim yerleri var mıdır? Araştırınız?
3. Konar-göçer ve yerleşik toplumların özellikleri nelerdir?

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ

İlk insanlara ait izler nerelerde görülebilir? TARTIŞALIM

İnsanın geçmişini, tabiatla mücadelesini, sosyal ilişkilerini ve inançlarını öğrenmek, geçmişten günümüze ulaşan izlerin incelenmesine bağlıdır. Bunun için yerleşim yerleri, konar-göçer yaşam alanları, tapınaklar, mezarlar ve doğal çevre araştırılır. Bu araştırma alanlarındaki buluntular sayesinde insanoğlunun geçmiş yaşamı hakkında çıkarımlar elde edilir.

Görsel 2.1
Yontulmuş taş aletler

Yazıdan önceki dönemin aydınlatılabilmesi için en önemli unsur arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen araç ve gereçlerdir (Görsel 2.1). Buluntulardan elde edilen bilgiler, yazıdan önceki dönemin doğru okunabilmesinde oldukça önemlidir. İnsanlığın bu döneminde mağaralar, kerpiçten ilkel konutlar, taştan, kemikten, pişmiş kilden yapılmış aletler o döneme ayna tutar (Görsel 2.2).

Görsel 2.2: Kil vazo

Günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Dünya, buzullarla (Görsel 2.3) kaplı olduğu için insan yaşamına uygun değildi. Buzulların yavaş yavaş erimeye başlamasıyla birlikte özellikle kuzey yarım kürenin bazı alanlarında ılıman iklim kuşakları oluşmuştur. Bunun sonucunda doğal çevre insan yaşamına uygun hâle gelmiş ve ilk yerleşme ile ilgili hareketlilikler bu kuşakta görülmeye başlanmıştır. Bu yerleşimler günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce Anadolu'nun güney doğusunda ve Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Bereketli Hilal (Harita 2.1) olarak da adlandırılan bu coğrafyada iklim giderek insan yaşamına uygun hâle gelmiş ve bu bölgede nüfus artmaya başlamıştır.

Görsel 2.3: Buzul

Harita 2.1: Bereketli Hilal

İlk İnsanların Hayat Tarzı ve Geçim Kaynakları

Yazının icadından önceki dönemde insanın hayat tarzı avcılık ve besin toplayıcılığı şeklinde başlamıştır. Hayat tarzına bağlı olarak beslenme biçimi gelişen insanoğlu, besin kaynakları bulabilmek için yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu yaşam biçimi uzun süre devam etmiş ve zamanla etin yanında çeşitli yabani meyveler ve bitkiler de insanın yiyecek türleri arasına girmiştir.

İnsanoğlu, kendiliğinden yetişen yabani buğday, arpa, çavdar gibi tahılları toplayarak kullanmıştır. Daha sonraki süreçte insanlar bu yabani tahılları ıslah ederek kendi kontrolünde planlı bir tarımsal faaliyete başlamıştır. Böylece bölgedeki avcı ve toplayıcı toplumlar giderek üretici konuma geçmiştir.

Tarıma geçişle birlikte keçi, koyun, sığır, domuz, at ve köpek gibi hayvanlar evcilleştirilmiş ve günümüzdeki köy yaşamına benzer yaşam biçimleri oluşturulmuştur. Ancak konar-göçer yaşam tarzı, avcılık-toplayıcılık faaliyetleri ile birlikte sürdürülmeye devam etmiştir. Çok uzun süren avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam tarzı artık tarım yapılan, hayvan evcilleştirilen ve köylerde yaşanan yeni bir sürece girmiştir. Böylece insanın yaşam biçiminde ve üretim-tüketim alışkanlıklarında devrim niteliğinde değişiklikler yaşanmıştır.

Görsel 2.4: Çayönü Höyüğü

Yerleşik yaşam ve tarımsal üretim sonucunda daha kolay beslenme yollarının öğrenilmesi, nüfus artışına yol açmıştır. İnsanoğlunun, verimi yüksek tahılları seçmesi ve tahılların sulak bölgelerde ekilebileceğini anlaması, insanlık tarihinde ilk defa tarımsal üretime dayanan bir ekonominin oluşumunu sağlamıştır. Örneğin Anadolu'daki birçok yerleşim bölgesinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda MÖ 9. binlerden itibaren üreticiliğin başladığı görülmektedir. Çayönü Höyüğü (Görsel 2.4) (Diyarbakır) ve Cafer Höyük (Malatya) yerleşkelerinde dünyanın en eski buğday türlerinden birisi olan "Emmer evcil buğdayı"nın bulunması buna örnektir. Ayrıca MÖ 8.500'lerde Urfa ve Diyarbakır çevresinde buğday tarımının başlamış olması, tahılın ana vatanının Anadolu olduğunu ortaya koymaktadır.

TARTIŞALIM

Tarımın başlamasıyla insan hayatında ne gibi değişiklikler yaşanmıştır?

Yazıdan önceki dönemde insanlar, iklimin meydana getirdiği yaşam biçimine bağlı olarak geniş alanlara yayılmış; böylece mağara ve kaya sığınakları içinde küçük gruplar hâlinde seyrek bir biçimde yaşamıştır. Mağara tabanlarında bu insanlara ait eşyalar bugüne kadar korunagelmiştir. Çünkü insanoğlunun bıraktığı bu kanıtlar mağara tabanının doğal etmenlerle, su akıntılarıyla, yavaş yavaş akan toprakla dolması sonucunda insanlara ait eşyalar bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır.

İnsanlığın bu ilk döneminde nüfus artışıyla birlikte mağaralar yerini, belli bir kısmı toprağa gömülü ve yuvarlak planlı kulübe şeklindeki barınaklara bırakmıştır. Önceleri sadece barınak olarak kullanılan bu kulübeler, zamanla yapılar topluluğuna dönüşmüştür. Örneğin bir ön giriş ile gerisinde dikdörtgen bir salondan oluşan "megaron" tipi evler (Görsel 2.5), İzmir'deki Limantepe ve Baklatepe höyüklerinde yapılan arkeolojik kazılarda saptanmıştır.

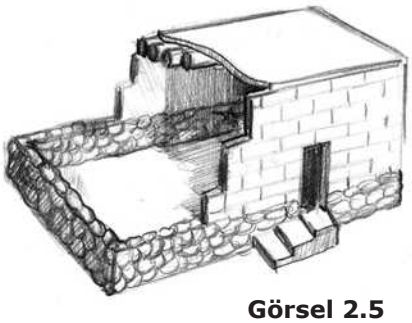

Görsel 2.5
Megaron tipi ev (Temsilî)

Çatalhöyük Kazıları

Çatalhöyük'te 52 numaralı binada yapılan kazılar, 2013 yazının en önemli buluntularını açığa çıkarmıştır. Bunlar, bir gömütten çıkartılan kendirden yapılmış bir kumaş parçası kalıntısı ve kafatasını örten ahşap bir kalıntıdır. Bu binadaki kalıntılar karbonlaştıkları için çok iyi bir şekilde korunmuştur. Batı duvarına yerleştirilmiş olarak bulunan öküz kafası ve boynuzlarıyla bir sekinin üzerine yerleştirilen boynuzlar bunlardan en önemlileridir. Binada bulunan sekiyi kaldırdığımızda altından daha küçük bir seki daha çıktı ve bu sekinin üzerinde yaban koyunu boynuzları bulduk (catalhoyuk, 2013'ten düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

Kazılarda elde edilen bu buluntular insanlık tarihine ne gibi katkılar sağlamıştır?

.....

.....

Tarım ürünleri ve hayvanlardan elde edilen liflerle giyinen ilk insanlar, kullandığı araç-gereçlerini çakmaktaşından yapmıştır. Başlangıçta iri ve kaba olarak yontulan taşlar, devam eden süreçte usta bir işçilikle daha kullanılışlı araç-gereçlere yerini bırakmıştır. Araç-gereçlerin yapımında zamanla obsidyen ve kemikler de kullanılmaya başlanmıştır. Obsidyen olarak adlandırılan doğal volkanik cam (Görsel 2.6), bu araç-gereçler için ideal ham madde olup insanlar bunlardan bıçak, iğne ve olta gibi aletler yapmışlardır. Zamanla araç-gereç teknolojisi gelişmiş ve mikrolit adı verilen, önceki dönemlerdeki örneklerinden daha küçük ve değişken yapıda ok ucu, orak gibi birleşik alet ve silahlar yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu minik aletler tahta, kemik ya da boynuzdan da yapılmıştır. Örneğin Antalya Öküzini'ndeki araştırmalar, buradaki avcı-toplayıcı toplumların ok ve yayı kullandıklarını göstermektedir.

Görsel 2.6: Obsidyen

Tahılların beslenmede kullanılması, yemek hazırlama işlemini gerektirmiş ve bunun için de uygun araç-gereçler üretilmiştir. Tahılları kabuğundan ayırmak için kullanılan öğütme taşları, havanlar ve dibekler (Görsel 2.7) bunun ilk örnekleridir. Çanak-çömleğin gündelik yaşamda yaygın kullanımı ve kilin ateşte pişirilmesi ise gelişen yeni teknolojinin en açık göstergesi olmuştur. Çanak-çömlek yapım biçimleri, fırınlama teknikleri, süsleme alışkanlıkları, yazıdan önceki dönemin kültürel ve sosyal yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Görsel 2.7: Dibek

Sözlü Kültür

Yazının icadından önce insanlar, toplumsal hafızalarını sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarmış ve bu yolla korumuştur. Eski Yunan'da mit ve efsane anlatıcıları, Türklerde ozan ve âşık, Afrika'da topluluğun en yaşlıları bu aktarım görevini üstlenmiştir. Toplumlar, sözlü geleneklerini oluştururken çevrelerinde olup biten ve kendilerini etkileyen bütün olay ve unsurları kullanmıştır. Dolayısıyla toplumlar yaratılış, tufan, kuruluş gibi hikâyelerin yanında, kendi hayatlarında büyük yankılar uyandırmış kahramanları veya tarihî olayları anlatagelmiştir. Sözlü geleneğin bir ürünü olan bu anlatılar, aslında insanlığın yazılı olmayan tarihini oluşturmaktadır.

Görsel 2.8
Romus ve Romulus ile Dişi Kurt

Efsaneler, mitler ve destanlar gibi halk anlatıları; zamanla hem başka kültürlerden etkilenmiş hem de diğer kültürlerin sözlü ürünlerini etkilemiştir. Bu nedenle anlatıların ortaya çıkışı belirli bir bölgeyle sınırlı olmayıp sözlü geleneklerin karışımından meydana gelmiş bir bütündür. Örneğin, Romalıların Türeyiş Efsanesi'ndeki dişi kurt ile Türklerdeki Türeyiş, Göç, Ergenekon destanlarındaki kurt motifi birbirine benzemektedir (Görsel 2.8). Yine eski toplumların sözlü anlatımlarındaki tufan ve yaratılış hikâyeleri benzerlik göstermektedir.

ARAŞTIRALIM

Yazıdan önceki dönemde toplumlara ait yaratılış ile ilgili mit ve efsaneler nelerdir? Slayt hazırlayarak sınıfta sununuz.

Tarih Öncesi Dönemlendirme

Görsel 2.9: Madenî ok uçları

Yazının icadından önceki dönem olan tarih öncesi devirler sınıflandırılırken insanların kullanmış oldukları araç-gereç ve madenlerden yola çıkılmıştır. Buna göre tarih öncesi Taş Çağı ve Maden Çağı şeklinde dönemlendirilmiştir. Yazının icadıyla birlikte tarihî çağlar başlamıştır. Taş Çağı: Eski Taş, Orta Taş ve Yeni Taş Çağı olmak üzere kendi içinde çağlara ayrılırken; Maden Çağı da (Görsel 2.9) Bakır, Tunç ve Demir Çağı olarak dönemlere ayrılmıştır. Zamanla bu dönemlendirmeye, üretim ve yerleşme biçimiyle yaşam koşullarını belirleyen diğer etkenler de eklenmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Üç Çağ Sistemi

C. W. Thomsen (Tamsın) 1836 yılında ilk defa "Üç Çağ Sistemi"ni kurmuş böylece taş, tunç ve demir sıralaması günümüze kadar tarih öncesi arkeolojinin kronolojik sıralamasını oluşturmuştur. 1865 yılında J. Lubbock (Labık) "Üç Çağ Sistemi"ni ayrıntılı bir şekilde yeniden ele almıştır. Buna göre Taş Çağı; Eski ve Yeni Taş çağı yani Paleolitik ve Neolotik çağa ayrılmıştır.

Tarih öncesi devirlerin, başlangıç ve bitiş zamanları bölgelere göre farklılıklar gösterir. Yazıdan önceki dönemlerde bütün insanların aynı sıralamayı takip etmemesi, tarih öncesi devirleri birbirlerinden kesin olarak ayırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle tarih öncesi dönemlendirmede daha çok bölgesel olarak adlandırmalara gidilmiştir (Tablo 2.1).

ARAŞTIRALIM

Ateşin kontrol altına alınması, insan hayatında ne gibi değişikliklere neden olmuştur? Bir metin hazırlayarak sınıfta okuyunuz.

Tablo 2.1: Tarih öncesi dönemlendirme tablosu

	Anadolu	**Mezopotamya**	**Mısır**
Paleolitik (Eski Taş)	2,5 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XVI binyılına kadar sürmüştür.	1,1 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XII binyıllarına kadar sürmüştür.	MÖ 8.000-7.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Mezolitik (Orta Taş)	MÖ XVI binyıllarında başlamış ve MÖ IX bininci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ XII binyıllarında başlamış ve MÖ X bininci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ 7.500-5.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Neolitik (Yeni Taş)	MÖ 8.500-5.800 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 10.000-5.200 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.000-3.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Kalkolitik (Bakır)	MÖ 5.800-3.400 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.500-3.100 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 4.000-3.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Tunç Çağı	MÖ 3.400-1.200'lere kadar sürmüştür.	MÖ 3.200-1.000 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 3.000-1.070 yılları arasında yaşanmıştır.
Demir	MÖ XIII. yüzyılda başlamış ve MÖ 330'lara kadar devam etmiştir.	MÖ 1.000 yıllarından sonra yaşanmıştır.	MÖ 1.070-330 yılları arasında yaşanmıştır.

Görsel 2.10: Yarımburgaz Mağarası

Görsel 2.11: Karain Mağarası

BİLİYOR MUSUNUZ?

- Konya, Akşehir Dursunlu fosil yatakları, Anadolu'da insan varlığına ilişkin kalıntıların ele geçirildiği en eski buluntu yeridir.
- İstanbul, Yarımburgaz Mağarası'na (Görsel 2.10) günümüzden 270 bin-390 bin yıl önce ilk insanların yerleştiği tespit edilmiştir.
- Antalya, Karain Mağarası (Görsel 2.11), Anadolu'da insana dair en eski kemik kalıntılarını barındırması açısından çok önemlidir.

2.2. YERLEŞİK İNSAN VE MEDENİYET

TARTIŞALIM

"Medeniyet, milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtalarının bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir."

İbrahim Kafesoğlu

Medeniyet tanımında yer alan milletlerarası ortak değerlerlere örnekler veriniz?

Yerleşik yaşama ve medeniyete ait ilk yerleşim merkezleri yazıdan önceki dönemde görülmektedir. Anadolu'da Göbeklitepe, Çatalhöyük ve Çayönü gibi yerleşim yerleri bu dönemi aydınlatan önemli yaşam bölgeleridir.

Görsel 2.12
Göbeklitepe'deki (T) şekilli taşa örnek

Göbeklitepe, Şanlıurfa kent merkezinin 18 km kuzeydoğusunda, Örencik Köyü yakınlarındadır. Burada 1995 yılında Arkeolog Klaus Schmidt (Kılaus Şimit) tarafından başlayan kazılar sonucunda insanlık ve uygarlık tarihini değiştirecek veriler bulunmuştur. Göbeklitepe'de konut özelliği taşımayan bu yapılar dinî ve ayinsel bir amaç taşıyordu. Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl öncesine ait olan bu yapılar, merkezde ikiz (T) şeklinde dikili taş ile onu çevreleyen taşlar ve duvardan oluşmaktadır (Görsel 2.12). Her bir dikili taş en az 40-50 ton ağırlığında ve 4 ile 6 m uzunluğundadır.

Günümüze kadar keşfedilen en erken tarihli dinî mimarinin içerisinde yer alan Göbeklitepe'de; taş aletler, heykeller ve bitki kalıntıları bulunmuştur. İnsanoğlunun, tarım ve yerleşik hayattan sonra tapınaklar yaptığı şeklindeki yaygın görüş, Göbeklitepe'nin keşfiyle tartışmaya açılmıştır.

Anadolu'da yazıdan önceki dönemi en iyi yansıtan yerleşim alanlarından bir diğeri ise Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarında bulunan Çatalhöyük yerleşkesidir (Görsel 2.13). J. Mellart (Melır) tarafından ortaya çıkarılan "kent" oldukça iyi korunmuş yapılar topluluğundan meydana gelmektedir.

Görsel 2.13: Çatalhöyük (Konya)

Çatalhöyük, Anadolu coğrafyasında 2.000 yıldan fazla bir zamanda köy yaşamından kentsel hayata geçişin önemli bir kanıtıdır. İlk yerleşim yerlerinden biri olması nedeniyle insanlık tarihi açısından büyük önem taşıyan Çatalhöyük'te ezme ve öğütme taşlarının bulunması, buradaki insanların kendi ekmek ihtiyaçlarını karşıladıklarını göstermektedir. Ayrıca köpek ve sığır burada evcilleştirilen hayvanlar arasındadır. Çatalhöyük, günümüzde "UNESCO Dünya Mirası" listesinde olan önemli bir yerdir.

ARAŞTIRALIM

Türkiye'den "UNESCO Dünya Mirası" listesine giren tarihî, arkeolojik ve coğrafi başka yerler var mıdır? Elde ettiğiniz görselleri sınıf panosunda paylaşınız.

Bu dönemin önemli yerleşim merkezlerinden biri de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Diyarbakır-Ergani ilçesi sınırlarındaki Çayönü'dür (Görsel 2.14). Yakındoğu'nun bilinen en büyük yerleşim merkezlerinden birisi olan Çayönü'nde yapılan kazılar sonucunda 8.000 m^2 alan açığa çıkarılmıştır. Çayönü Höyüğü'nde 1964 yılında Robert J. Braidwood (Rabırt J. Breydvud) ve Halet Çambel başkanlığında bir ekiple başlatılan kazılar farklı ekiplerle 1991 yılına kadar sürdürülmüştür.

Görsel 2.14: Çayönü (Diyarbakır)

Çayönü'nde, Yakındoğu'daki köy yerleşmelerinin ilk örneği görülmektedir. Çayönü, bugün oldukça fakir bitki örtüsüyle çevrili olmasına karşın günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce dere kenarında bereketli bir ovaydı. Aynı zamanda zengin bitki örtüsü ve tahıl türünü barındıran Çayönü Ovası, avcılık için de ideal bir konumdaydı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Akdeniz ırkına ait Çayönü toplumunda erkekler ortalama 170 cm, kadınlar ise 157 cm boyundaydı. Ortalama yaş 29-30 yıl arasında değişmekteydi. Buna karşın 60 yaşına kadar yaşamış nadir insanlar da bulunmaktaydı.

Anadolu'da yuvarlak planlı kulübeler (Görsel 2.15), ızgara planlı konutlar (Görsel 2.16) gibi yapılarda ele geçen buluntular arasında obsidyen araçlara, insan ve hayvan heykelciklerine, bitki ve bitki tohumu kalıntılarına, az da olsa deniz kabuklarına rastlanmıştır.

Görsel 2.15: Yuvarlak planlı kulübe (Temsilî)

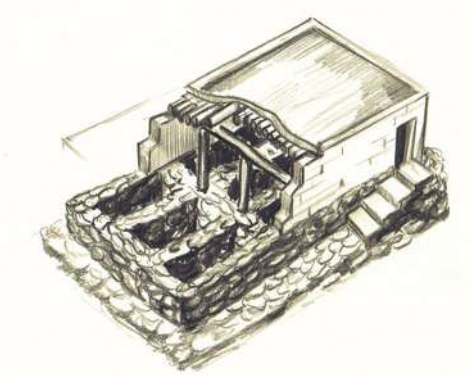

Görsel 2.16: Izgara planlı konut (Temsilî)

SIRA SİZDE

Bulunduğunuz bölgede veya bölgenizin yakınlarında yazıdan önceki döneme ait önemli yerleşim yerlerinin adlarını aşağıya yazınız.

.....

.....

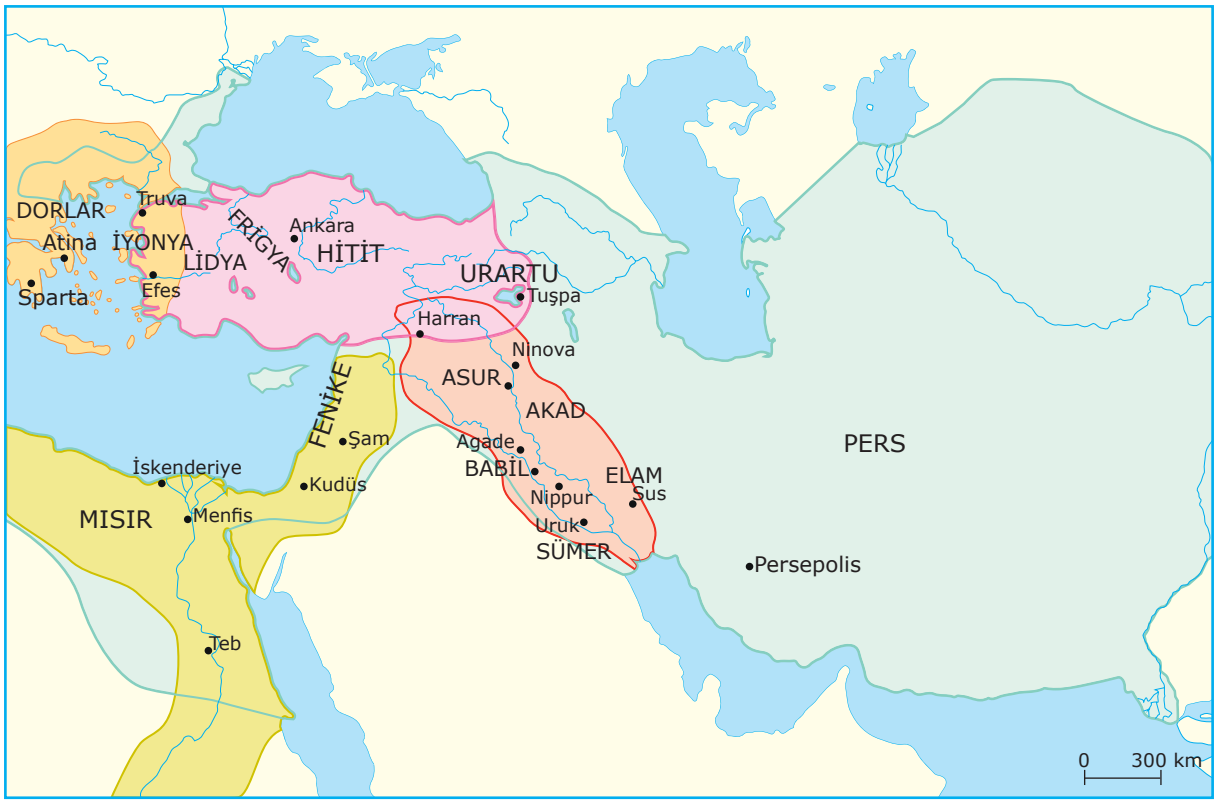

Harita 2.2: İlk Çağ medeniyetleri

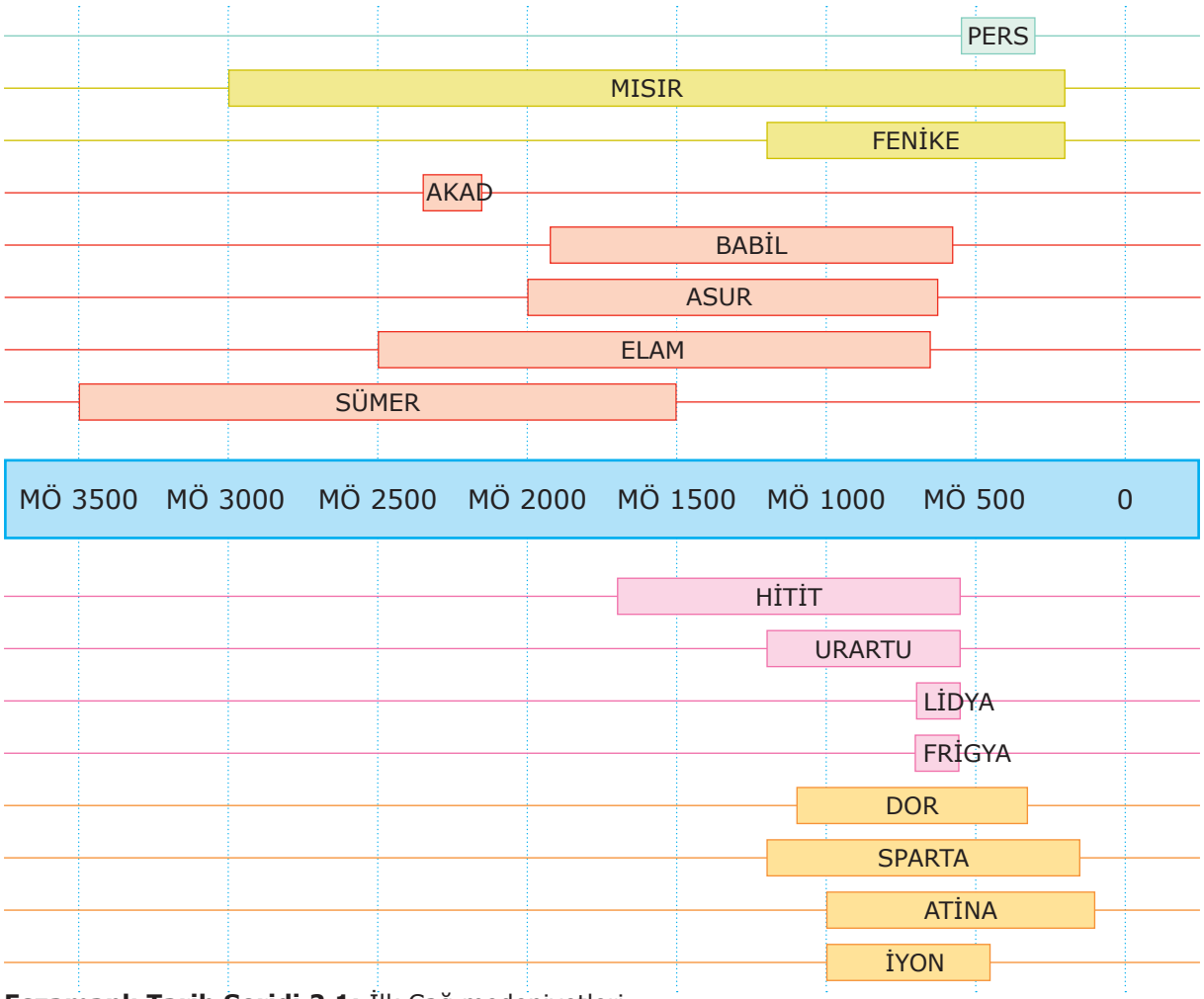

Eşzamanlı Tarih Şeridi 2.1: İlk Çağ medeniyetleri

2.3. KABİLEDEN DEVLETE (MÖ 7500-MÖ 350)

İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirdikleri için besinin peşinden gidiyorlardı. İnsanoğlu tarımla birlikte yerleşik hayata geçince üretmeye başladı (Görsel 2.17). Ürettiği ürünleri saklayarak kuraklık dönemlerini daha rahat atlatan insanlar, ürünlerinin fazlalarını satarak ticari faaliyetlerde bulundu. Diğer taraftan tarımın ortaya çıkışı toplumların siyasi organizasyonlarında değişime yol açtı. İlk tarım toplumlarında ekonomik ve sosyal organizasyonun temel birimi 10-50 aileden oluşan topluluklardı. Avcı ve toplayıcı topluluklara göre hayat standartları biraz daha iyileşen bu yerleşimler, zamanla büyüyerek kabile konfederasyonlarını oluşturdu.

"Devlet en üstün hayır, en yüksek kemal ve en yüksek saadete kendisi ile ulaşılan, kendi kendine yeten bir birliktir."

Farabi

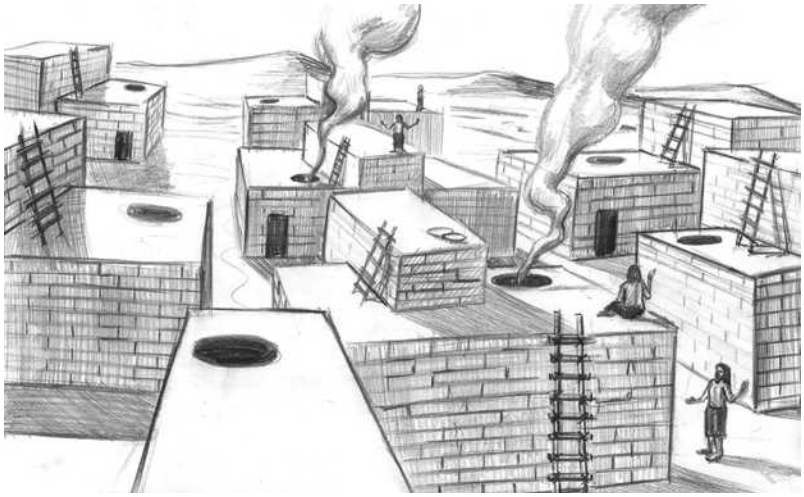

Görsel 2.17: İlk yerleşim yerleri (Temsilî)

ARAŞTIRALIM

Günümüzde kabile anlayışına sahip topluluklar hangi bölgelerde yaşamaktadır? Sonuçları sınıfta paylaşınız.

Kabile, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna verilen isimdir. Çağlar içinde sayıları milyonlara ulaşan kabilelerin varlığından söz edilse de bu dönemde kabile organizasyonları genelde sayıları binlerle ifade edilen topluluklardı. Büyük devletler ve imparatorluklar kurulduktan sonra bile kabile konfederasyonları varlıklarını büyük oranda sürdürmüştür. Örneğin Anadolu medeniyetlerinden, Urartuların 8 kabile konfederasyonundan oluştuğu, Asur kaynaklarında geçmektedir. Anadolu'da Hititler, Frigler ve Lidyalılar; Mezopotamya'da Sümer, Babil ve Akadlarda da benzer bir durum söz konusudur.

Coğrafya veya iklimin hayat tarzlarını şekillendirmesiyle köyler ve kabile konfederasyonları zamanla şehir devletlerini oluşturmuştur. İlk Çağ medeniyet alanlarına bakıldığında Mısır'da "nom", Sümerlerde "site", İyon ve Dorlarda "polis" adı verilen şehir devletleri kurulmuştur (Görsel 2.18).

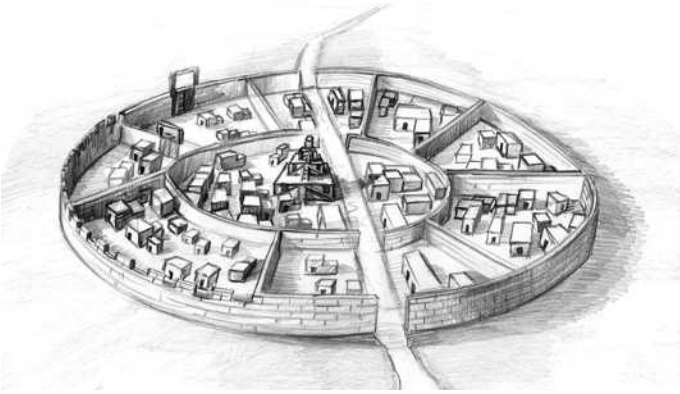

Görsel 2.18: Şehir devleti (Temsilî)

Görsel 2.19
İlk Çağ ticaret gemisi (Temsilî)

Yunan Yarımadası'nın coğrafi yapısından, İlk Çağ'da bu bölgede geniş topraklara hükmeden merkezî bir devlet kurmak çok zordu. Bu yüzden bu coğrafyada Atina, Sparta gibi şehir devletleri varlıklarını uzun süre sürdürmüş ve güçlü siyasi organizasyonlar kurmuşlardır. Ancak Mezopotamya ve Anadolu'ya baktığımızda konar-göçer kabileler yerleşik toplumlar üzerine akınlar yaparak o bölgeyi ele geçirmiştir. Zamanla buradaki yerleşik kabilelerin üstün kültürünü alan konar-göçerler, Sümerler ve Babiller gibi devletler kurmuştur.

İlk Çağ'da Fenike, İyon, Asur gibi medeniyetlerde kolonicilik faaliyetleri görülmüştür. Ülkeleri dışında ele geçirilen toprakları kendilerine bağlayarak bazen de kendi vatandaşlarını o bölgeye yerleştirerek genellikle ticari faaliyetlerde kullanmak amacıyla oluşturulan idarelere koloni denir. Bu kolonilerin devletin idaresinde aktif olarak kullanılmasına da kolonicilik denir (Görsel 2.19).

Görsel 2.20: Asur tableti

Ege Denizi çevresinde medeniyet kuran İyonlar ve Doğu Akdeniz'de kurulan Fenikeliler İlk Çağ'da deniz koloniciliğinde gelişmiş uygarlıklardır. Bu medeniyetlerin yaptığı kolonicilik faaliyetleri sayesinde, Akdeniz havzasında ticari ve ekonomik etkileşim gelişmiştir. Kara koloniciliğinde ise Asurlular önemli bir yere sahipti. Asurlular, özellikle Anadolu'da pek çok kara kolonisi kurmuş ve yaptıkları ticaret yolları sayesinde Anadolu'yla güçlü bir ticaret bağı oluşturmuşlardı. Bu ticaret faaliyetleriyle Asurlular, Sümerlerden öğrendikleri yazıyı Anadolu'ya getirerek burada tarih çağlarının başlamasını sağlamıştır (Görsel 2.20).

CEVAPLAYALIM

İlk Çağ'da Akdeniz'de Fenikeliler dışında kolonicilikte gelişen medeniyetler hangileridir?

Antik medeniyetlerdeki kabileler veya şehir devletlerinin başlarında kral veya feodal yöneticiler vardı. Bu yöneticiler merkezdeki büyük krala bağlıydı. Büyük kral güçlü ve dirayetli bir kişiyse merkezî bir devlet yapısı oluşur, güçsüzse kabileler merkezden bağımsız hareket edebilirdi. İlk Çağ'da bazı güçlü krallar kendi ülkeleri dışındaki yerleri ele geçirmiş, farklı milletleri yönetimi altına almış ve imparatorluklar kurduğu da olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İmparatorluk;

- Topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan devlet biçimi,
- İçerisinde çeşitli unsurları (din, etnik köken, dil vb) barındıran devlet modeli,
- Tarihsel olarak, kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açıdan çeşitlilik arz eden farklı halkları bünyesinde toplayan büyük, politik ve bölgesel gövde olarak tanımlanabilir.

Görsel 2.21: Babil (Temsilî)

İnsanoğlu, madenleri işlemeye başlamasıyla taşa göre daha dayanıklı, sivri ve kesici silahlar yapmaya başladı. Atı evcilleştirdi ve at arabasını yaptı. Zamanla bunları komşu devletlere üstünlük sağlamak adına savaş meydanlarında kullanan devletler, ordu ve komutanlarının gücü nispetinde büyük topraklara hükmetti. Bu devletler farklı ırkları, milletleri ve kültürleri yönetimleri altında birleştirerek imparatorluk görünümü kazandı. İlk Çağ'da yaşamış olan bazı imparatorluklar ele geçirdikleri yerlerdeki kişileri ve kültürleri dışlamayıp oradaki insanları devlet sistemi içinde kullanmış ve onlardan faydalanmıştır. Kuşatıcı imparatorluklar olarak tanımlanabilen bu imparatorluklara, Hititler örnek verilebilir. Ancak İlk Çağ'da ele geçirdikleri topraklarla kültürel etkileşimde bulunmak veya insanlarından faydalanmak yerine o bölgelerin zenginliklerini yağmalamaya çalışan imparatorluklar da yaşamıştır. Kuşatıcı olmayan bu imparatorluklara ise Yeni Asur, Yeni Babil imparatorlukları örnek verilebilir (Görsel 2.21).

TARTIŞALIM

Türk tarihinde kurulan Büyük Selçuklu ve Osmanlı devletleri kuşatıcı mıdır?

İlk Devletlerde Gücün Meşruiyet Kaynağı

İlk Çağ'ın başından itibaren Mezopotamya, Mısır, Anadolu gibi bölgelerde geniş alanlara hükmeden güçlü siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Farklı coğrafyalarda kurulan bu ilk medeniyetlerin siyasi organizasyonlarında benzerlikler ve farklılıklar görülmektedir. Anadolu'da MÖ 1700'lerde kurulan Hititlerde kralların, gücünü tanrıdan aldığına inanılır ve emirleri tanrının emriymiş gibi görülürdü (Görsel 2.22). Fakat krallar kendilerini tanrı olarak görmezlerdi. Bu yüzden Hititlerin yönetimi dine dayalı bir krallık veya teokratik bir monarşi olarak ifade edilebilir. Bir diğer Anadolu medeniyeti Urartularda krallar yaptıkları işleri tanrıları "Haldi" adına yaparlardı. Yani krallar tanrı değildi ama onun yerine hükmederlerdi. Bu yönüyle Urartular, Hititlerle benzerlik gösterir.

Görsel 2.22: Tanrı heykeli (Hitit)

Görsel 2.23
Celsus Kütüphanesi (Efes)

İlk Çağ Yunan medeniyetinin temellerinin atıldığı Girit Adası'nda halk, soylular ve kral tarafından yönetilirdi. Yöneticiler; sanat, ticaret, din gibi hemen her konuda söz sahibi olup egemen sınıfı oluştururdu. Yöneticilerin din adına söz sahibi olması yönüyle yönetimleri teokratikti. Dorların Yunanistan'ı işgali sonrasında Anadolu'ya göç eden Akalar, İzmir Körfezi çevresinde İyon medeniyetini kurmuştu (Görsel 2.23). Anadolu'nun köklü kültüründen de yararlanarak Batı Anadolu'da güçlü bir medeniyet oluşturan İyonlar, genel olarak Yunan tanrılarına inanırlardı. Tanrılar adına yapılan tapınaklarda bulunan din adamları ve kâhinlerin, krallar üzerinde etkisi olsa da soyluların yani aristokrat sınıfın yönetimdeki etkisi daha büyüktü.

CEVAPLAYALIM

Teokratik yönetim nedir?

İlk Çağ'ın önemli bir diğer medeniyet merkezi olan Mezopotamya uygarlıklarından Sümerlerde yönetici olan "Ensi"ler yani rahip-krallar; en yüksek rahip, yargıç ve komutandı. Her kentte Sümerlerin saygı duyduğu tanrılara adanmış "ziggurat" adı verilen tapınaklar inşa etmişlerdi (Görsel 2.24). Bu tapınakları yöneten rahip sınıfı, kentin yöneticileri üzerinde etkiliydi. Asur ve Babillerde ise kral, büyük tanrıların yeryüzündeki temsilcisi olup onlar adına ülkeyi yöneten rahip krallardı. Kralın kutsal kişiliği tanrılara ve tapınaklara yaptığı hizmetlerle değerlendirilirdi. Ancak ünlü Babil Kralı Hammurabi, bu anlayıştan farklı olarak kendisini adaletin kralı olarak ifade etmiştir.

Coğrafi olarak Mezopotamya'ya yakın olmakla beraber, İran uygarlığı olarak da ifade edilen Elamlar, krallarını ve prenslerini hem yönetici hem de din adamı kabul ederlerdi. Ayrıca krallarına tanrının vekili gözüyle bakarlardı. Bir diğer İran medeniyeti olan Pers İmparatorluğu'nda, hükümdar gücünün kaynağını tanrılardan alırdı. Örneğin Pers Kralı Kiros, Babil'i fethettiği zaman kendisini Babil'in Tanrısı Marduk'un varisi ilan ederek halkın saygısını ve bağlılığını kazanmaya çalışmıştı. Zerdüştlüğün hâkim olduğu dönemlerde ise krallar kendilerini Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki vekilleri olduklarını belirtir ve hükümdarlıklarına kutsal bir meşruiyet kazandırırlardı.

Görsel 2.24: Ziggurat

Kendine özgü bir medeniyet oluşturan Mısır Krallığı'nın ilk dönemlerinde krallar, tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Başlangıçta tanrı olarak görülmeyen firavunlar ilerleyen dönemlerde tanrı olarak görülmeye başlanmıştır. İnsan şeklinde tanrı sayılan firavunlar; toprakların, malların ve insanların sahibi olarak görülmüş ve Tanrı-Kral olarak kabul edilmiştir (Görsel 2.25).

Görsel 2.25
Firavun Tut (Sarkopaj)

İlk Çağ'da yaşayan medeniyetlerin çoğu monarşiyle yönetiliyordu. Yönetim anlayışlarında krallar güçlerini dinden almaktaydı. Yani güçlerinin meşruiyet kaynağı tanrısaldı. Bunun yanında yöneticilerde soy kavramı da önemliydi. Asurlarda bir kral zorla başa geçse bile kendinden önceki krallarla bir akrabalık bağı kurma gayreti içindeydi. Mezopotamya'da Sümerler, Babiller ve Asurlar dönem dönem siyasi güçlerini kaybetmiş fakat aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra yeniden kurulmuş ve güçlenmişlerdir. Siyasi güçlerin yeniden kazanılma durumu Mezopotamya'da Ur, İssin, Babil, Kassit, Kalde gibi sülalelerin soy dayanışmasının bir sonucudur.

Monarşi

Siyasi gücün bir tek kişinin elinde bulunduğu ve yönetimin genellikle kan yoluyla aile bireylerine geçtiği yönetim biçimidir.

SIRA SİZDE

Günümüzde var olan yönetim şekilleri nelerdir?

.....

.....

İlk Siyasi Organizasyon Türleri

Kurak bir iklime sahip olan Mezopotamya, sulama kanalları aracılığıyla tarımın yapıldığı fakat hayvancılığın yapılabileceği alanların sınırlı olduğu bir coğrafyaydı. Bunun yanında maden, kereste, taş gibi doğal kaynakların bölgeden uzak olması, medeniyetin gelişmesi için büyük bir eksiklikti. Ancak bütün bu yoksunluklar toplumun daha iyi organize olmasını sağladı. Bunun sonucunda Sümerlerde site olarak bilinen şehir devletleri ortaya çıktı. Babil Devleti benzer bir yapıda olsa da iktidarı ele geçiren güçlü krallar merkezî otoriteyi daha da güçlendirmişti. Bir diğer Mezopotamya medeniyeti olan Asurlular ise istilacı bir yapıya sahipti ve Mezopotamya dışında pek çok yeri yönetimine alarak imparatorluk görünümüne kavuşmuştu (Görsel 2.26).

Görsel 2.26: Asur-Elam Savaşı (Rölyef)

ARAŞTIRALIM

Asurluların geniş bir alana hükmedebilmesinin sebepleri nelerdir? Bir metin yazarak sınıfta okuyunuz.

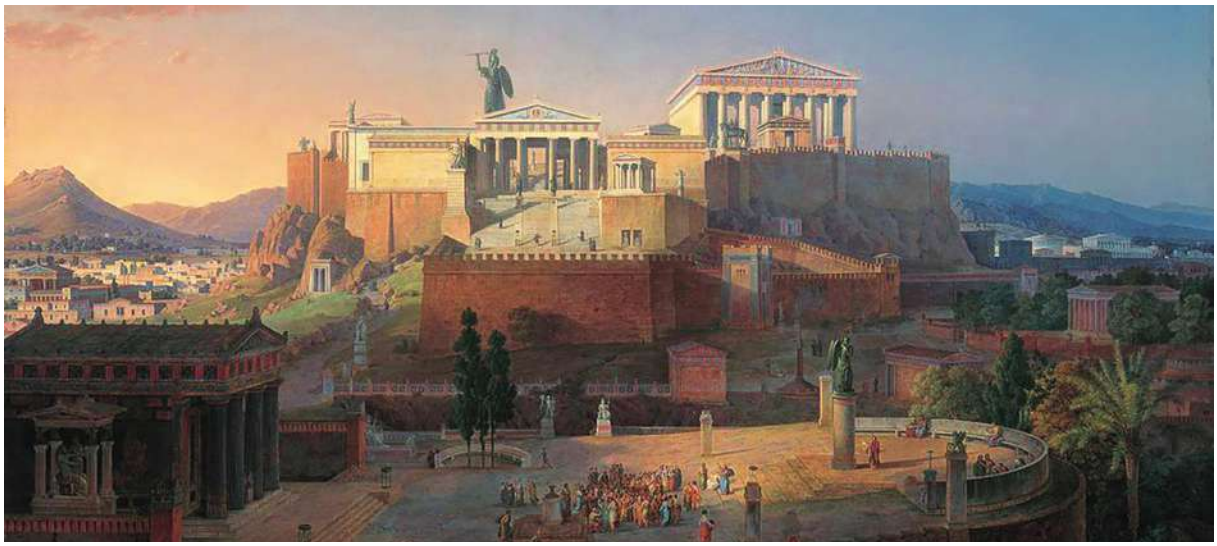

Görsel 2.27
Atina Şehir Devleti (Temsilî)

Görsel 2.28
Atina Eklesia Meclisi

Görsel 2.29: Tiran (Temsilî)

Yunan medeniyetinin ortaya çıktığı coğrafya, dar bir sahil şeridine sahip olması ve yüksek dağlarla birbirinden ayrılması nedeniyle burada merkezî devletler kurulamamış, polis adı verilen şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Atina ve Sparta gibi polisler arasında bitmek bilmeyen mücadeleler yaşanmıştır (Görsel 2.27). Bu mücadelelerde ayakta kalabilmek için şehir devletlerinin ordularını güçlendirme çabaları, geniş kesimlerin siyasal haklar elde etmesinde ve siyasi yapının demokratik bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda şehir devletlerinde kralın hak ve yetkileri meclisler tarafından kısıtlanmıştır (Görsel 2.28). Kralın yetkilerinin azalması, onu denetleyen meclislerin yetkilerinin artmasıyla krallık artık saltanat olmaktan çıkmış ve krallar belirli bir sınıf tarafından seçilmeye başlamıştır. Böylece soylular, iktidarı ele geçirerek aristokratik yönetim anlayışını kabul ettirmiştir. Aristokratlar arasından belli bir zümrenin, krallığı yönetme hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmesi ve yöneticilerin sadece o gruptan seçilmesi oligarşi denilen yönetim anlayışını doğurmuştur. İlk Çağ Yunan kentlerindeki bu seçim, cumhuriyet ve demokrasi anlayışının ilk izleridir. Ancak seçimlerde sadece belli kişiler aday olabilmekte ve halkın tamamı değil sadece soylular oy kullanabilmekteydi.

Daha sonraki dönemlerde Yunan medeniyeti içinde, soyluluğa dayalı ayrıcalıklı sınıf olan aristokratlara veya halka karşı zaman zaman güç kullanarak yönetimi ele geçiren kişiler olmuştur. Bu kişilere tiran bunların yönetimine de tiranlık denmiştir (Görsel 2.29).

Tiran Peisistratos Dönemi'nde Atina'da özellikle köylüler altın çağını yaşamıştır. Ancak oğulları aynı başarılı yönetimi sergileyememiş ve iki aristokrat tarafından öldürülmüştür. Böylece Atina'da tiranlık yönetimi son buldu. Sonrasında Atinalılar bu iki kişiyi tiranlığı yıktıkları için kahraman ilan etmiş ve heykellerini yaptırmıştır. Bunlar dikilen ilk kamu heykelleri olarak kabul edilir.

İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden Hititler (Görsel 2.30) ve Urartular feodal krallıklardan oluşurdu. Yerel krallıkların kendi içlerinde belirli yetkileri olsa da merkezî krallığa karşı sorumlulukları bulunurdu. Hititlerde kralın yanında Pankuş adında bir meclis vardı. Kral, alacağı kararlarda bu meclise danışırdı. Tavananna denilen kraliçe de yönetimde söz sahibiydi. Urartuların ise dağlık bir bölgede kurulmaları nedeniyle merkezî bir krallık kurmaları zordu. Bu nedenle kabileler kendi bölgelerine hâkimken merkezdeki krala karşı da sorumluydu.

Görsel 2.30: Aslanlı Kapı (Hattuşaş)

SIRA SİZDE

İlk Çağ'da Anadolu'da yaşayan Hitit, Frig, Lidya ve Urartu medeniyetlerinin merkezlerini yazınız.

.....

.....

İlk Çağ'da Persler; İran, Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve hatta Yunanistan'ın bazı bölgelerini içine alan büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu kadar geniş toprakları yönetmek için de Satraplık denilen eyalet sistemini oluşturmuşlardı. Bu sistemde ülke eyaletlere ayrılmış ve eyaletler Satrap adı verilen idareciler tarafından yönetilmişti. Satraplar merkezden gönderilen memurlar tarafından denetlenmişti. Ayrıca merkezî otoriteyi güçlendirmek ve eyaletler arasında iletişim kurmak amacıyla Persler, gelişmiş bir posta teşkilatı kurmuşlardı.

Mısır'da güney-kuzey yönünde ülkeyi baştan başa geçen Nil Nehri, medeniyetin oluşmasında etkili olmuştur. Ülke çöllerle ve dağlarla çevrili olduğu için istilalara açık değildi. Mısır'ın ilk dönemlerinde küçük köyler şeklinde oluşumlar görülürken zamanla bu köyler birleşerek Nom veya Nome denilen şehir devletlerini meydana getirmiştir. Her şehir devletinin başında kendi yöneticileri bulunurdu. MÖ 3000'lerde Efsanevi Kral Menes tarafından bu şehir devletleri birleştirilerek Mısır Devleti kuruldu (Görsel 2.31).

Görsel 2.31: Nil havzası

İlk Devletlerde Askerî, Sosyal ve Ekonomik Yaşam

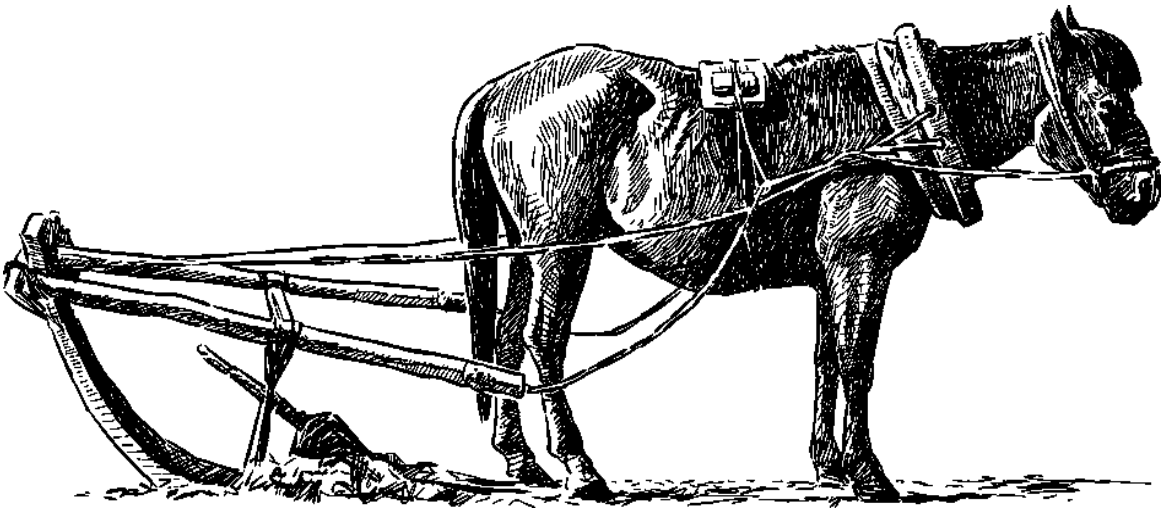

Görsel 2.32: Saban

Tarihî çağların başladığı yer olan Mezopotamya'da ekonomik hayatın temeli tarımdı. Kuraklık ihtimaline karşı ürünün depolanması ve dağıtılması amacıyla Sümerler, tapınaklarını depo olarak kullandılar. Bu ürünleri kayıt altına almak için kullanılan semboller sayesinde çivi yazısı icat edildi. Mezopotamya'da medeniyetin gelişimi yazının bulunmasıyla hız kazandı. İhtiyaçları karşılamak adına yapılan uzak mesafeli ticaret, bölge ekonomisi için hayati bir rol oynuyordu. Bu ticari faaliyetler Mezopotamya medeniyetinin başka bölgelere yayılmasına da yardımcı olmuştur.

Görsel 2.33
Çömlekçi çarkı heykeli

Mezopotamya'da toplum; soylular, din adamları ve köleler gibi sınıflara ayrılırdı. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdi (Görsel 2.32). Toplumda marangozlar, yazıcılar, çömlekçiler, mimarlar, duvarcılar gibi zanaatkârlar ve zengin tüccarlar vardı. Günümüz modern yaşamında hâlâ önemli olan ulaşım, mimarlık, madenlerin işlenmesi, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik, kanal yapımı gibi pek çok medeniyet unsurunun temeli Mezopotamya'da atılmıştır. Ayrıca günümüzde de kullanılan çömlekçi çarkı, MÖ 4.500'lerde Sümerler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Görsel 2.33).

Medeniyetlerin ekonomik yaşam ve askerî yapılarında coğrafya belirleyici bir unsurdur. Mısır'da Nil Nehri etrafında verimli ovaların oluşması Mısır'ın temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır. Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet iken Mısır'da tüm topraklar firavunlara aitti ve toprakları kullananlar kiracı durumundaydı. Üretim, devlet tarafından planlanır, vergiler ve kiralar ekili topraklardan düzenli olarak Firavun adına toplanırdı. Ticaretin; Firavun'un adamlarının denetiminde olması, Mezopotamya'da olduğu gibi bağımsız, zengin bir tüccar sınıfının doğmasını engellemiştir.

ARAŞTIRALIM

İlk Çağ'da yaşayan Türk toplumlarında sosyal sınıf ayrımı var mıdır? Sonuçları sınıfta paylaşınız.

Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış, bu tarlaları ayırmak için Mısır'da geometri ilmî gelişmiştir. Yine bu taşkınların zamanını tespit etmek için Mısırlılar güneş yılını hesaplamıştır. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamışlar böylelikle insan vücudunu tanımışlar, tıp ve eczacılık bilimlerinde gelişmişlerdir (Görsel 2.34). Tanrı-kral anlayışına bağlı olarak firavunlar için piramit adı verilen anıt mezarlar yapılmıştır.

Görsel 2.34: Mumya

Mısır Krallığı silahlı güce önem vermiş ve donanımlı ordular kurmuştur. Ülkelerini genişleterek Mısır coğrafyasının dışındaki toprakları ele geçirmiş ve bu toprakları korumak için savaşlarmışlardır (Görsel 2.35).

Kadeş Savaşı

Savaşın gerçek nedeni Mısır ve Hitit devletlerinin birbirine eşit kuvvetler hâline gelmesi ve bu iki büyük devletin ekonomik menfaatlerinin Kuzey Suriye toprakları üzerinde çatışmasıydı. Her iki devlet de bu topraklar üzerinde hak iddia ediyordu. MÖ 1296 yılında Mısır Firavunu II. Ramses'in orduları, Hitit ordularını kendi toprağı olan Suriye'de bulup yok etmek için yola çıktı. 5.000 kişilik tümenlerden oluşan II. Ramses'in ordusu, düzenli bir kuvvet olup her tümene bir Mısır tanrısının adı verilmişti. Ordu; zırh giymeyen, mızrak, kalkan, savaş baltası ve kılıç kullanan ağır piyadeler ile yay, sadak ve kalkanla donatılmış okçulardan oluşuyordu. Okçular genellikle savaş arabalarının üzerinde savaşıyordu. Böylece hızlı manevra yapabilen savaş arabalarıyla düşmanı uzaktan ok yağmuruna tutup piyadelerin ilerleyişini kolaylaştırıyorlardı.

Görsel 2.35
Kadeş Savaşı (Temsilî)

Hitit ordusu piyadelerden ve savaş arabalarından oluşmaktaydı. Ana silahı mızrak olan piyadeler, korunmak için taşıdıkları kalkanları vücutlarının bir parçasıymış gibi kullanıyorlardı. Savaş arabaları ise Mısır ordusundakilere oranla daha hafif ve hızlıydı. Hitit savaş arabalarının içinde 1 sürücü, 2 mızraklı savaşçı yer almaktaydı.

II. Ramses, ordusunu bölerek Hititler üzerine yürüdü. Ancak Hitit Kralı Mutavallis, II. Ramses'in bu hatasını değerlendiremedi ve iki ordu birbirine üstünlük sağlayamadı. II. Ramses, Kadeş'i alamamış ve Hititleri mutlak bir yenilgiye uğratamamıştı. Hititler ise saldırı üstünlüğünü kullanamamışlar ve planladıkları saldırıyı gerçekleştirememişlerdi. Her iki taraf kendilerinin galip olduğunu iddia ediyorsa da alınmış net bir sonuç yoktur. Tarihte en fazla savaş arabasının kullanıldığı muharebe olarak bilinen Kadeş Savaşı sonrasında II. Ramses, Hititler üzerine önemli olmayan birkaç sefer daha düzenlemiş ama yine sonuç alamamıştır. Mısır-Hitit çatışmalarının kesin olarak sonuçlanamaması iki tarafı da barış yapmaya zorlamıştır.

MÖ 1280'de yapılan "Kadeş Barış Antlaşması" tarihte bilinen ilk yazılı antlaşmadır (Yazarlar tarafından düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Görsel 2.36: Van Kalesi

Urartular, tarım alanlarının sınırlı olması nedeniyle daha çok hayvancılık ve madencilikle uğraşmışlardır. Taş işçiliğinde gelişen Urartular su kanalları, su bentleri ve mezar odaları yapmış, inşa ettikleri Van Kalesi günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır (Görsel 2.36).

Batı Anadolu'da zengin tarım alanlarına ve maden yataklarına sahip olan Lidyalılar, Kral Yolu'nu kullanarak ticarette gelişmiş ve büyük bir refaha kavuşmuştur. Friglerde ise temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım, başta hukuk olmak üzere Frig toplumunda hayatın her alanını etkilemiştir. Dokumacılıkta da gelişen Friglerden günümüze kalan tekstil parçaları vardır. Bugün Batı dillerinde halı için kullanılan Tapates kelimesi Frigcedir.

Hitit ekonomisinin temelinde toprağa bağlı üretim, yani tarım ve hayvancılık vardı. Hayvancılık sayesinde et, süt, deri ve yün üretimi yapılıyordu. Bunun dışında özellikle askerî alanda kullanmak üzere at yetiştiriyorlardı. Hitit toplumu hür insanlar olan soylular, tüccarlar, zanaatkârlar, köylüler ve kölelerden oluşmaktaydı.

Görsel 2.37: Fenike tableti

Akdeniz uygarlıkları gelişmiş bir pazar ve ticaret ağına sahipti. Bu uygarlıklardan Fenikeliler, Akdeniz'in ilk uzman gemicileri ve tüccarlarıydı. Sümer ve Yukarı Mısır arasındaki ticarete aracılık eden Fenikeliler, Mısır'ın ticari faaliyetlerini ellerinde tutuyordu. Fenikelilerin ticari faaliyetleri, çivi yazısı (Görsel 2.37) ve hiyeroglifin yerine alfabeyi geliştirmelerini sağladı. Fenikeliler ticareti geliştirmek ve ülkelerindeki nüfusu azaltmak için Kuzey Afrika kıyılarında ve Batı Akdeniz'de koloniler kurdu.

İlk Çağ'da, Yunan coğrafyasında kurulan polisler dağlık arazi nedeniyle yeterli hububatı üretemiyordu. Bazı şehirler bu sorunu çevre bölgelerin kolonizasyonu yoluyla çözmeye çalıştı. Bu şehir devletleri gıda ihtiyaçlarını karşılarken ticari alanda da gelişme göstermiştir. Yunanlar; zeytinyağı, şarap ve imal ettikleri malların ihracına karşılık buğday ve ham madde ithal etmişlerdir.

2.4. KANUNLAR DOĞUYOR

"Oğul ile babanın arasına girilmez,
Mayasıdır Hakanın, Türk Töresi geçilmez!"
Türk Sözü

Hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet eliyle güçlendirilmiş kurallar bütünüdür. İnsanların toplum hâlinde yaşamaya başlaması ve ilk siyasi teşkilatların oluşmasıyla birlikte hukuka ihtiyaç duyulmuştur. İlk Çağ'da yapılan hukuk kuralları kaynağını akıl, gelenek ve kutsal kitaplardan almaktaydı. Yazının icadından önce hukuk kuralları sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak yazıyı kullanmaya başlamalarına rağmen bazı milletler, hukuk kurallarını sözlü olarak kullanmaya devam etmiştir. Türkler de sözlü hukuk kurallarını uzun süre uygulamıştır. Hunlarda hukukun temelini, kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları yani töre oluştururdu. Coğrafyanın, hayat tarzının ve birlikte yaşama tecrübesinin etkisiyle oluşan töre, yazılı olmamasına rağmen sistemli, dinamik, etkili ve ihtiyacı karşılayacak bir yapıya sahipti. Törenin toplumda çok güçlü bir yaptırımı vardı.

ARAŞTIRALIM

Türk töresinde hırsızlık, cinayet ve ordudan kaçma suçlarının cezası nedir? Bir metin hazırlayarak sınıfta okuyunuz.

Yazının icadıyla birlikte yazılı hâle gelen hukuk kurallarının ilk örnekleri Sümerlerde görülür. Baştanrı tarafından hükümdarlığın kendisine verildiğini ifade eden Sümer Kralı Urkagina, kötü idare sebebiyle meydana gelen yolsuzlukları, halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu gidermek için bir adaletname hazırlamıştı. Urkagina, yaptığı kanunlarda önceki yöneticilerin rahiplerle birleşerek halkı sömürdüğünü ifade etmiştir. Yaptığı düzenlemelerle de daha çok borç affı gibi konuları işlemiş ve halkı rahatlatmaya çalışmıştır (Görsel 2.38).

Urkagina Kanunları'ndan sonra Mezopotamya'da başka kanunlar da yapılmıştır. Bu kanunlar içerisinde Babil Kralı Hammurabi'nin yaptığı kanunlar önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Hammurabi kendini adaletin kralı olarak ifade etse de kanunlarını Tanrı Şamaş'ın önünde durduğu bir stelin alt kısmına yazdırmıştır. Bu stelde zayıfların ve öksüzlerin koruyucusu, Tanrı adına ülkeyi yöneten, adil ve insancıl hükümdar olarak kendisini tanıtır. Hammurabi Kanunları "dişe diş, göze göz" şeklinde değerlendirilen ve suçu işleyene aynı ağırlıkta cezayı içeren kanunlardır.

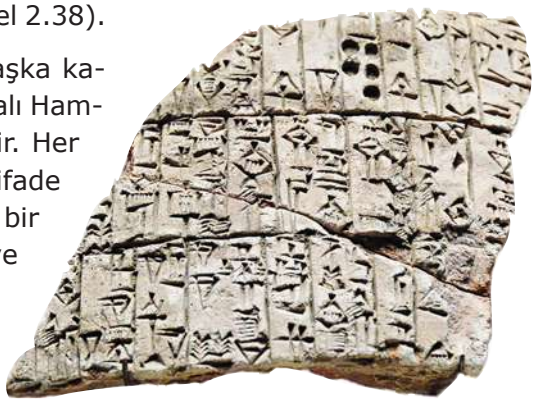

Görsel 2.38
Urkagina Kanunları tableti

Hammurabi Kanunu hem daha önce yapılmış olan kanunların ve örf adet hukukunun bir derlemesiyle hem de zamanın ihtiyaçları dikkate alınarak oluşturulmuştur. 282 maddeden oluşan bu kanunların ön söz kısmında Baştanrı Marduk hakkında övücü sözler bulunmakta ve Marduk ile adalet tanrısı Şamaş tarafından Hammurabi'nin nasıl kral seçildiği anlatılmaktadır. Ayrıca burada Hammurabi, adalet ve doğruluğu tesis ettiğinden, huzur ve refahı getirdiğinden söz etmektedir.

Hammurabi Kanunları'ndan örnekler

- Bir hırsız duvar delerek bir eve girmişse o deliğin önünde ölümle cezalandırılır ve oraya gömülür.
- Bir evde yangın çıkar ve oraya yangını söndürmeye gelen bir kimse, evin sahibinin malına göz dikip onun malını alırsa kendisi de aynı ateşe atılır.
- Bir adam bir çocuğu evlatlık alır ve oğlu olarak ona ismini verirse ve onu besleyip büyütürse büyümüş bu çocuk bir daha geri istenemez.
- Bir kişi hırsızlık yapsa eli kesilir.
- Bir kişi kendisiyle aynı sınıftaki bir kişinin dişine zarar verirse onun da dişi çekilir.
- Babasını döven evladın iki eli kesilir.
- Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılır.
- Birisini suçlayan ispata mecburdur. İspat edemezse ölüm cezasına çarptırılır (Görsel 2.39).

İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri olan Hititler, gelişmiş bir hukuk sistemine sahipti. Dönemin ihtiyaçlarına göre zamanla eklemeler yapılan Hitit hukuku ile ilgili günümüze kadar ulaşan tabletler vardır. Hitit kanunları, içerik bakımından Sami kavimlerinin kanunlarından farklı olup Sümer kanunları gibi insancıldır. İşlenen suçların cezası daha çok maddi nitelik taşımaktadır. Hitit kanunlarında geleneksel düzenlemeler toplanmış, ölüm ve işkence cezaları yerine tazminat cezaları konmuştur. Hititler yalnız insanları değil hayvanları ve bitkileri korumak için de yasalar çıkarmıştır. Hitit kanunlarında; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ön Asya kavimlerinde boşanma sadece erkeğe tanınan bir hak iken Hititlerde kadınlara da bu hak tanınmıştır.

Görsel 2.39
Hammurabi Kanunları (Stel)

Hititler hukuk tarihinde ilk defa kasten öldürme ile kazara adam öldürmeyi birbirinden ayırmıştır. Mezopotamya medeniyetlerinde olduğu gibi Hititlerde de cezalar belirlenirken sosyal sınıf farklılıkları esas alınmıştır. Ayrıca Hititlerde kollektif cezalar da uygulanmış yani bazı suçlarda ceza sadece o kişiye değil suçlunun ailesine de verilmiştir.

Hitit kanunlarından bazı örnekler

- Hitit kanunlarında hırsızlığa ölüm cezası verilmez, çalınan malın üç katı gümüş ödeme cezası verilir ve ayrıca hırsızlık yapana dayak atılırdı.
- Başkasının tarlasını yakan bir kimse yakalanırsa tarlası yanan kişiye köle olarak verilir.
- Büyücülük yapan sosyal konumuna göre ölümle cezalandırılır ya da sürgün edilir.
- Bir kişi kralın hükmüne karşı gelirse onun evi harap edilir.

İbranilere kadar çok tanrılı din inanışı yaygınken İbraniler tek tanrılı semavi din inancını benimsemiş ve bunun sonucunda ilahi kökenli hukuk kuralları bu dönemde görülmeye başlanmıştır. "On Emir" olarak bilinen bu hükümler, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışlarından sonra Sina Dağı'nda Tanrı tarafından Hz. Musa'ya bildirilen emirlerdir. Yahudi inancına göre Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdi (anlaşma) içeren, Yahudiler'in kutsal kitabına Hristiyanlar, günümüzde "Ahd-i Atîk" (Eski Ahit) demektedir. Eski Ahit, Hz. Musa' dan yüzlerce yıl sonra kaleme alınmış olup günümüzde farklı nüshaları vardır. On Emir, Eski Ahit'in ilk ve en önemli kısmı Tevrat'ta geçmektedir (Görsel 2.40).

Görsel 2.40: On Emir (Temsilî)

On Emir

1. Benden başka Tanrı'n olmayacak.
2. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin.
3. Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.
4. Sebt gününü (cumartesi) takdis etmek için onu hatırında tutacaksın. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün efendin Rab'e Sebt'tir. Sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı.
5. Babana ve anana hürmet edeceksin.
6. Öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın.
10. Komşunun evine tamah etmeyeceksin, komşunun karısına yahut kölesine yahut cariyesine yahut öküzüne yahut eşeğine yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.

SIRA SİZDE

Tarihte var olan yasaların kaynağı neye dayanmaktadır?

Urkagina Kanunları .....

Hammurabi Kanunları .....

Türk Töresi .....

On Emir .....

2.5. DOĞA, İNSAN VE GÖÇ

TARTIŞALIM

"Yeryüzü insanoğlunu beslemiş, ona görevler vermiş, onun düşüncelerini yönlendirmiş, onu güçlendirecek kemale erdirecek zorluklarla baş başa bırakmış, onun zekâsını keskinletmiş ve karşılaştığı sorunların çözümünü kulağına fısıldamıştır."

Ellen Churchill Semple

Bu bakıştan hareketle insan-tabiat ilişkisi hakkında neler söylenebilir?

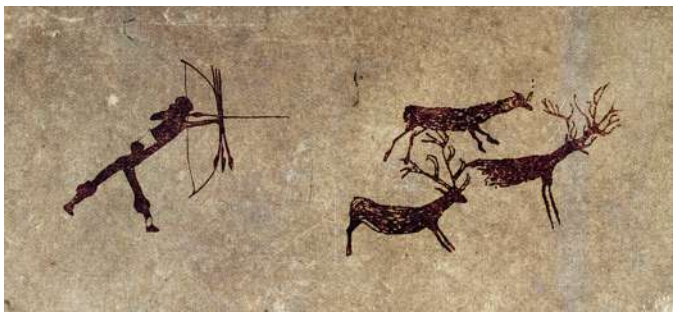

Görsel 2.41: Tabiatta insan

İlk Çağ tarihinin yaşandığı sınırlar batıda İngiltere'den; doğuda Hindistan'a kadar uzanan coğrafya kabul edilmektedir. İlk Çağ'da bu coğrafyadaki insan toplumlarının tabiat ile olan ilişkileri farklılık göstermekle birlikte bu dönemde henüz insanoğlu tabiata hükmeder bir konumda değildir (Görsel 2.41). Örneğin MÖ VI ve V. bin yıllarda Mezopotamya, iklim şartları dikkate alındığında, ilk yerleşmeler için son derece elverişliydi. Buna karşın aynı dönemde Buzul Çağı etkilerinin görüldüğü Avrupa ise Mezopotamya'dakine benzer bir kültüre ancak MÖ I. binyılda erişebildi. Mezopotamya'da insanlar henüz düzlük alanlara yerleşmeyi uygun görmedikleri için ilk olarak bölgenin dağlık kuzey kısmına yerleşmiştir (Harita 2.3). Çünkü taştan başka silahları olmayan bu insanlar, düz alanlara yerleşmeye cesaret edememiştir. Sonraki dönemde maden işlemeyi öğrenen buradaki topluluklar, Mezopotamya'nın düzlük alanlarında yerleşik yaşama geçmiştir. Dolayısıyla yerleşik yaşamın ortaya çıkmasında kışları ılık ve yazları uzun süren Güney Mezopotamya'nın iklim yapısı etkili olmuştur.

Harita 2.3: Mezopotamya

Geçmişten günümüze insanoğlunun birikimi

Yaklaşık 5300 yıl önce kentler ve devletler yoktu. O zamanlarda insanlar, yazıyı bilmiyordu. Yaklaşık 7 bin yıl önce insanların yaşamında madenden yapılmış bir alet de yoktu. 13 bin yıl öncesinde ise hayat insanlar için çok zordu. İnsanlar açık alanlarda yerleşen topluluklar değildi. Ev yapmasını bilmiyor ve avcı-toplayıcı küçük topluluklar hâlinde mağaralarda yaşıyordu. Tüm bunlardan kolayca anlaşılmalıdır ki insanların bugün sahip olduğu günlük yaşam ihtiyaçları, bilim ve teknoloji, insanlık tarihinin takriben son 11 bin yıllık deneyim ve birikiminin ürünüdür (Kaya, 2015, s.2'den düzenlenmiştir).

CEVAPLAYALIM

Geçmişten günümüze insanın günlük yaşamını kolaylaştıran gelişmelere örnek veriniz.

İnsanlığın yeryüzündeki serüveninde toplumların sosyal ve ekonomik aşamaları; avcılık-toplayıcılık-balıkçılık, çobanlık, tarım ve uygarlık şeklinde sıralayabiliriz. Bu aşamalarda tarımın öğrenilmesiyle başlayan süreç insanlık için önemlidir. Güneş, su ve ekilebilir araziler açısından elverişli bölgelerde yaşayan bu dönem toplumları, doğal çevrelerinden daha fazla yararlanabilecekleri bilgi ve tecrübeye ulaşmıştır. Bu birikime ulaşan insanları yeni kaynak arayışına yönlendiren nedenlerden birisi de nüfus artışıdır. Doğal çevresini keşfedemeyen ve sınırlı bir alanda yaşayan insanlar, artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için yeni arayışlara girdiler. Bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfettiler ve hayvanları evcilleştirdiler.

İnsanlar, yerleşik hayata geçtikten sonra beslenmek için av hayvanlarını izlemeyi ve yer değiştirmeyi bıraktı. Bu süreçte konar-göçer yaşamı (Görsel 2.42) devam ettiren toplumlar olsa da yerleşik toplumlar karşısında giderek sayıları azalmaya başladı.

Görsel 2.42:
Konar-göçer çadırı

Göçebeler ve Yerleşikler

En eski çağlardan, yani insanoğlu besinini sağlamak için toprağa bağlandığından beri göçebe ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmiştir. Her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur. Çiftçiler için önemli olan küçük bir kasaba, bacası tüten bir kulübe, tohum atarken sabanın ardında bıraktığı iz, bir verdiğinizde beş ya da on katıyla size geri dönen mucizevi tohumdur. Göçebelerse uçsuz bucaksız diyarları, özgürlüğü ve onlara hayat veren sürüleri yeğlerlerdi. Göçebeler yağmacıdır, kaçacak yeri ve yolu olmayan çiftçilere bir anda sel gibi baskın yapar ve ganimetleri topladıktan sonra geldikleri gibi hızla çekip giderler. Hiç olmazsa yalnızca kendilerine yakın yerlerde bulunanlara saldırmakla yetinseler ama hayır tam aksine yerleşim yerlerine yakın yerleşik kavimlere saldırmayıp onları gözetip korurlar; belki iyi tanıdıklarından, belki de ihtiyaçları olduğundan, bilemiyoruz. Onlar uzaklara gitmeyi, Çin ya da İran'da iyi örgütlenmiş büyük imparatorluklara saldırmayı yeğlerlerdi (Roux, 2006, s.37-38'den düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

Yukarıdaki metinden yola çıkarak konar-göçer ile yerleşik toplumların karşılıklı ilişkileri hakkında başka neler söylenebilir?

.....

.....

.....

Toplulukların Yeni Coğrafyalara Hareketleri

Geçmişten günümüze insanoğlu, zorunluluklar nedeniyle veya istediği yaşam koşullarına ulaşmak için yaşadığı yerleşim yerlerinden ayrılarak yeni yerler bulma gayreti göstermiştir. Tarihin her döneminde yaşanan ve toplumsal hayatın her aşamasında görülen bu göç hareketleri insanlık tarihinin seyrini derinden etkilemiştir. Zaman içerisinde artan veya azalan bir seyir takip eden göçlerin gerçekleşme nedenleri farklılıklar göstermektedir. Yerleşim yerleri ve iklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler, inanç gruplarının baskı altına alınması gibi gelişmeler; göçlerin siyasi, ekonomik, dinî ve coğrafi nedenlerini oluşturur.

Ege Göçleri (Görsel 2.43), "Deniz Kavimleri Hareketi" olarak da ifade edilmiş, MÖ XIII. yüzyıl sonları ile MÖ XII. yüzyıl başlarında iki aşamada yaşanmıştır. Göçleri gerçekleştiren toplumlar genellikle Ege ve Akdeniz'deki adalardan geldiği için tarihçiler bu göçlere Ege göçleri ismini vermiştir. Bu göçler ilk olarak Yunanistan'dan başlamıştır. Yunanistan'ın dağlık bir coğrafyaya sahip olması, tarım alanlarının yetersizliği, nüfus artışı ve kıtlığın yaşanması bu göçlerin nedenlerindendir. Ayrıca Doğu Avrupa ve Balkanlardan güneye inen Dorlar, Akalar gibi kavimler Yunanistan'daki kavimlerin doğuya doğru sürüklemesinde etkili olmuştur. Mısır'a kadar uzanan Ege göçleri sonucunda Mısır Devleti verdiği güçlü mücadele ile kendisini korurken Anadolu'daki Hitit Devleti ise yıkılmıştır.

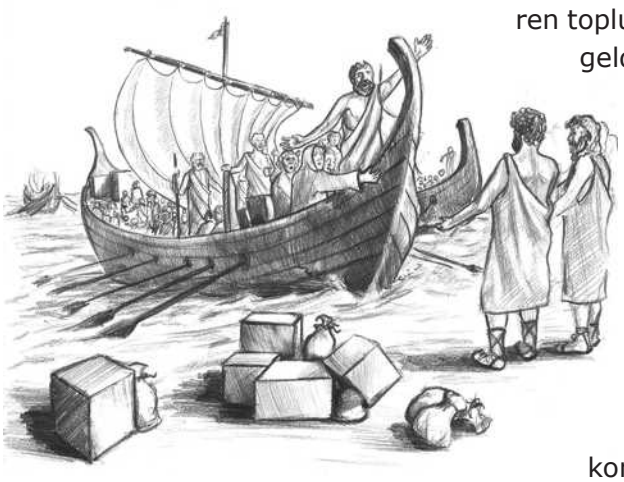

Görsel 2.43
Deniz göçü (Temsilî)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Amurru (Babil) Göçleri
Amurrular, MÖ III. binyılın son yüzyıllarında Arabistan'dan Filistin ve Suriye çevresine göç etmişler ve daha sonra buradan da doğuya doğru göçlerini sürdürmüşlerdir. Elamlar ile birlikte Sümer Devleti'nin yıkılmasında başlıca rolü oynamışlardır.

Akad Göçü
Akad göçü, MÖ 3. binde Sami kökenli olan Akadların, Suriye'den Fırat Nehri'ni izleyerek Sümer ülkesine doğru yavaş yavaş gerçekleştirdiği göçlerdir. Bu göçler sonrasında Akadlar, Sümer kent kültürünü özümsemiş ve bu kültürü sonraki toplumlara aktarmıştır.

Hurri Göçleri
Mezopotamya ve çevresine MÖ III. binyılın sonlarında büyük bir göç dalgasıyla kuzeyden gelen Hurriler; Doğu Anadolu, Orta Fırat Havzası ve güneyde Filistin'e kadar geniş bir alana yayılmıştır.

Frig Göçleri
Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yoluyla Anadolu'ya göç eden Trak boylarındandır. Bu göçler, MÖ 1200-800 yılları arasında yaşanmıştır.

İç Asya Göçleri, Orta Asya'dan dünyanın diğer coğrafyalarına milattan önce ve milattan sonraki dönemlerde yapılan Türk göçleridir (Görsel 2.44). Milattan önceki dönemlerde meydana gelen göçler hakkında yeterli belgelerin bulunamaması ve araştırmaların yapılamaması nedeniyle henüz bu göçler aydınlatılamamıştır. Buna karşın yapılan araştırmalar sonucunda milattan sonraki Türk göçleri ile ilgili olarak kesin sayılabilecek bilgiler elde edilmiştir. Bu göçler sadece İç Asya'nın çevresindeki toplulukları etkilemekle kalmamış, göçlerin etkileri üç kıtada hissedilmiştir.

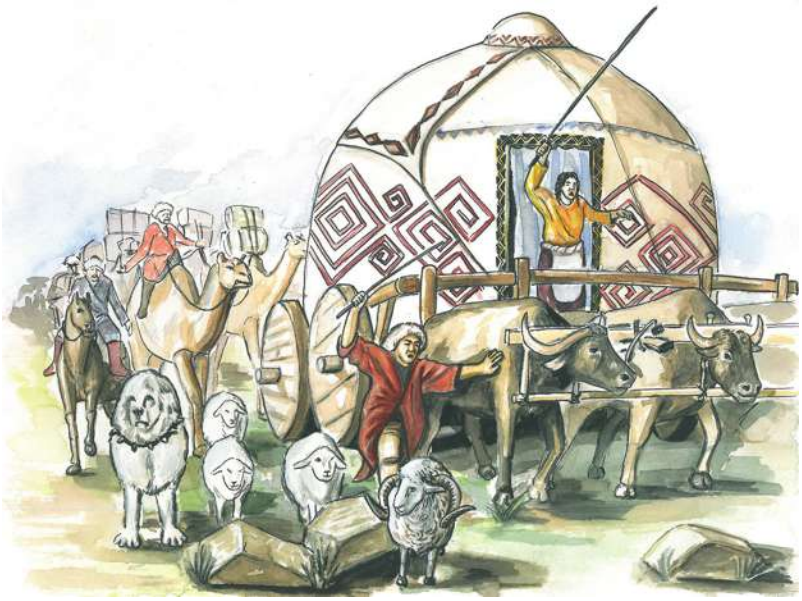

Görsel 2.44
Türklerde göç (Temsilî)

İlk Çağ'da insanlar sadece sosyal, ekonomik, siyasi ve coğrafi nedenlerle göç etmek zorunda kalmamıştır. Semavi dinlerin yeryüzünde yayılmaya başlamasıyla eski dinlerinden vazgeçmek istemeyen devlet yöneticileri veya topluluklar bu yeni dine geçen insanlara baskılar yapmıştır. Bu baskılar neticesinde semavi dinlere inanan insanlar, inançlarından vazgeçmeyerek kendilerine uygulanan dinî baskılardan dolayı göç etmeyi tercih etmiştir. Bunun İlk Çağ'daki örnekleri olarak Filistin bölgesindeki Yahudi sürgünleri ve ilk Hristiyanların Roma baskısından kaçmaları gösterilebilir.

MÖ 587 yılında Babil Hükümdarı II. Nabukadnezar, Yahuda Krallığını istila ederek Kudüs Mabedi'ni tahrip etmiş ve nüfusun büyük bir kısmını sürgün etmiştir. Bu olaydan 70 yıl sonra Babil, Pers Kralı Kiros tarafından ele geçirilmiş ve sürgünde olan Yahudilere dönüş izni verilmiştir. Yahudilerin yaşadığı bu topraklara Perslerden sonra Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu hâkim oldu. Yahudiler, MS 66-73 tarihleri arasında Roma yönetimine karşı isyan etti. Bu isyan nedeniyle Roma orduları Kudüs'e yönelerek Yahudileri bölgeden göç etmeye zorladı. Romalılar, başta Mısır olmak üzere hâkimiyetleri altındaki farklı ülkelere Yahudileri sürdüler.

SIRA SİZDE

İlk Çağ'da meydana gelen göçlerin ekonomik, siyasi, demografik, dinî ve coğrafi nedenleri nelerdir? Günümüzde de benzer nedenlerle oluşan göçlere örnekler veriniz.

.....

.....

.....

Romalılara karşı direnişleri devam eden Yahudilerin ikinci isyanı MS 132-135'te gerçekleşmiştir. Fakat Romalıların üstünlüğü karşısında direnemedikleri için yeniden sürgün edilmişlerdir. Bu olaydan sonra Romalılar tarafından Filistin'e dönmeleri yasaklanan Yahudiler, kitleler hâlinde buradan dünyanın dört bir yanına göç etmiştir.

İlk Çağ'da dinleri nedeniyle baskıya maruz kalan diğer bir inanç grubu da Hristiyanlardır. Hristiyanlık, I ve II. yüzyıllarda özellikle fakir halk arasında Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde hızlı ve gizlice yayılmıştır. Roma imparatorları bu şekilde imparatorluk içinde yayılan Hristiyanlığa karşı tepki göstererek onların ibadet etmelerini yasakladı. Buna rağmen Hristiyanlığın yayılmaya devam etmesi sonucunda Roma İmparatorluğu, IV. yüzyılda Hristiyanlığı önce serbest bıraktı sonra da resmî din olarak kabul etti. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık serbest bırakılmadan önce Roma baskısından kaçarak Anadolu'ya gelen ve burada inançlarını gizlice sürdürmeye çalışan ilk Hristiyanların izleri Antakya ve Kapadokya'da görülebilir (Görsel 2.45).

Görsel 2.45
Karanlık Kilise (Ürgüp)

ÖRNEK METİN

Kapadokya'da İlk Hristiyanlar

Hristiyanlığın ilk yılları puta tapan Roma Devleti'nin ağır baskıları altında geçmiş bu da Hristiyanları büyük şehirlerden kayalık ve gizli alanlara kaçmaya yöneltmiştir. Bölgede ilk Hristiyan yerleşmeler, Aziz Paulus'un bir misyonerlik gezisi sırasında burayı keşfetmesiyle başlar. Hristiyanların bölgede yaygın olarak görülmeye başladığı dönem, III. yüzyıldır. Roma Kralı Diokletien'in Hristiyanlara uyguladığı baskı ve takibat, I. Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle sona erdi. Bu tarihten sonra Romalılar, Bizanslılar ve ardıllarının Kapadokya halkını kendi kültürlerine asimile etme gayreti içinde olmadıkları anlaşılmaktadır (nevsehir, 2017'den düzenlenmiştir).

Görsel 2.46
St. Pierre Kilisesi (Antakya)

ÖRNEK METİN

Antakya ve İlk Hristiyanlar

Antakya ve Tarsus, Hristiyanlığının ilk döneminde önemli bir role sahiptir. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra Kudüs'teki Hristiyanlar baskı ve takip altına girince Antakya çok güvenli bir propaganda ve sığınma yeri hâline gelmiştir. Bunun için de İsa'dan hemen sonra Havariler bu bölgeye seyahat etmeye başlamıştır. Antakya Kilisesi'nin temelini, bu Havarilerden Petrus, Barnaba ve St. Paul atmıştır. Antakya, Anadolu'nun çevresindeki coğrafyalar için Hristiyanlığın açılan bir kapısı hâline getirmiştir (Görsel 2.46). Hristiyanlığın ilk asrında Antakya Kilisesi'nin rolü olmasaydı, doğuda ve Asya'da Hristiyanlığın yayılma şansı olmayacaktı. Bugün Asya ve Afrika'da, kültürel ve dinî varlıklarını devam ettiren Süryani, Keldani ve Nasturi Hristiyanlarının var olmasında Antakya Havariyyun Kilisesi'nin kurucularının önemli katkıları olmuştur (Aydın, 2003'ten düzenlenmiştir).

İlk Çağ'ın Tüccar Toplulukları

Asurlar, MÖ II. binin başlarından MÖ 612 yılına, son başkenti Ninova'nın yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya'nın doğal kaynaklardan yoksun olması Asurların politikalarında ticareti ön plana çıkarmıştır. Asurlu tüccarlar, başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde alışveriş merkezleri kurmuştur. Öyle ki Asurların iki yüzyıl kadar Anadolu'da sürdürdükleri ticari faaliyetler, Koloni devri (MÖ 1950-1750) olarak isimlendirilir. Hâkimiyet alanlarını zamanla Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar genişletmişlerdir.

Fenikeliler, MÖ XII. yüzyılda siyasi bir güç olarak ortaya çıkmış ve MÖ II. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Doğu Akdeniz sahil şeridinde genel olarak denizcilik ve deniz ticareti ile uğraşmışlardır. Bu denizci kavim, gemilerin inşası amacıyla gerekli keresteleri temin etmek için gelişmiş bir ormancılık faaliyeti de yürütmüştür. Doğu Akdeniz'de çok iyi bir ticaret filosu kurmuş olan Fenikeliler, Batı Akdeniz'de de ticaret kolonileri kurmayı başarmıştır. Zamanla Mısır, Kıbrıs, Girit ve Rodos dışında Sicilya, Sardunya ve İspanya'ya kadar uzanan birçok yerde ticaret kolonileri kuran Fenikeliler, bu sayede dünya deniz ticaretini kontrol etmeyi başarmıştır.

Harita 2.4: İlk Çağ'da ticari kolonizasyon toplulukları

Lidyalılar, MÖ VII. yüzyılda Gediz ve Küçük Menderes vadileri merkez olmak üzere Kral Giges zamanında bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Lidyalılar, tarihte zengin maden yatakları ve verimli toprakları ile öne çıkmıştır. Madencilik, tarım ve hayvancılığın yanında başkenti Sard; altın madeni ve kuyumculuk sanatı ile tanınmıştır. Lidyalıların, insanlık tarihinde ilk kez madeni parayı (sikke), ücretli askerlerinin maaşlarını ödemek için icat ettikleri tahmin edilmektedir. Lidyalılar, bu icatla dünya ticaretinde yeni bir atılımı başlattı. Aristotales'in deyimiyle değiş tokuşun zorunlu gerekliliğinden para ortaya çıkınca bir başka tarz kazanç becerisi olan ticaret işi oluştu.

Soğdlar, İslam öncesi Orta Asya tarihinde, merkezi Semerkant olmak üzere birçok şehir devletinden oluşurdu. V. yüzyılın ortasında Eftalitlerin (Ak Hunlar) ve 558 yılında Kök Türklerin hâkimiyetine giren Soğd bölgesi, özellikle Kök Türk zamanında Orta Asya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi oldu. Soğdlu tüccarlar Kök Türk koruması altındaki Çin'den İtalya'ya kadar uzanan İpek Yolu üzerindeki ticareti kontrol etmiştir. İslam öncesinde olduğu gibi İslami dönemde de Soğdlar, İpek Yolu üzerinde etkin rol oynamayı sürdürmüştür (Harita 2.4).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Yahudiler, İlk Çağ'da ve Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde ziraatte ilerlemiş ve IX. yüzyıldan itibaren ise zanaat ve ticarette de ön plana çıkmışlardır.

2.6. DEVLETTEN İMPARATORLUĞA (MÖ 350-MS 1250)

TARTIŞALIM

"Geçmişteki uygarlıklardan bazıları neden yıkıldılar? Ben, uygarlıkların kaderlerinin yıkılmak olduğuna inanmıyorum."

Arnold Toynbee

Yukarıdaki sözle ne anlatılmak istenmiştir?

İmparatorluklarda Gücün Meşruiyet Kaynağı

Erken İlk Çağda, Avrupa'da siyasi organizasyonlar bulunmakla birlikte geniş coğrafyalara hükmeden büyük devletlerden bahsetmek mümkün değildi. Homeros'un İlyada Destanı'na göre Avrupa'da ilk siyasi organizasyonlar Yunanistan'da kurulan polis devletleridir.

Makedonya Krallığı, diğer Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi aristokrasi ile yönetilirdi. Aristokraside soylulardan oluşan konsül, pek çok yetkiye sahipti. Ancak Makedonya Kralı II. Philippos (Filip) Dönemi'nde bu durum değişmiş ve konsülün öneride bulunma yetkisi dışında kral üzerinde herhangi bir etkisi kalmamıştır.

Görsel 2.47: Büyük İskender büstü

Makedonya Kralı II. Philippos, bütün Yunanistan'ı egemenliği altına alarak şehir devletlerinin yöneticilerini Korinthos'a davet etti. Onları Perslere karşı savaşmaya ikna ederek "Helen Birliği"ni meydana getirdi. II. Philippos'un bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine oğlu III. Alexander (Aleksandır) (Görsel 2.47), Makedon Krallığı'nın başına geçti. Büyük İskender adını alacak olan III. Alexander, Helen Birliği'nin lideri ve Pers Seferi'nin komutanı seçildi. Önce Anadolu'yu, sonra da Pers İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçiren Büyük İskender, Hindistan'ın Pencap Havzası'na kadar ilerledi (Harita 2.5).

Pers Seferi ile Yunanlılar, kalabalık kitleler hâlinde Doğu ülkelerine göç ederek bir yandan kendi kültür ve uygarlıklarını bu ülkelere yaymış diğer yandan da Doğu'nun yüksek kültüründen etkilenmiştir. Bu etkileşim sonucunda Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürler birbiriyle kaynaşmıştır. Bu sayede Doğu ve Batı kültürlerinin sentezi olan Helenizm adında yeni bir kültür ortaya çıkmıştır. Helenizm, Asya ve Avrupa'da kurulacak imparatorlukları etkilemiştir.

Harita 2.5: Büyük İskender İmparatorluğu

SIRA SİZDE

Günümüzde, Büyük İskender'in hâkim olduğu coğrafyada hangi devletler yaşamaktadır?

.....

.....

Büyük İskender, doğunun gizemli dinlerinden etkilenmiş ve Mısır'da Amon-Ra rahipleri tarafından tanrı-kral ilan edilmiştir. Yine Batı Anadolu'da Didim Apollon Tapınağı (Görsel 2.48) kâhini tarafından "Zeus'un oğlu" olarak adlandırılmıştır. Böylece gücünü meşru hâle getiren Büyük İskender, Doğu kültürlerinden etkilenerek gücünün meşruiyet kaynağını tanrısallaştırmıştır. Bu düşüncenin en açık göstergesi de kendi adına bastırdığı paralar üzerinde Herakles ve Zeus simgelerini kullanmasıdır.

Görsel 2.48
Didim Apollon Tapınağı

MÖ VIII. yüzyılda bugünkü İtalya'da kurulan Roma İmparatorluğu, Büyük İskender'in egemen olduğu Akdeniz havzasına hükmetmiştir (Harita 2.6). Roma İmparatorluğu'nda sırasıyla krallık, cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri yaşanmıştır. Krallık ve cumhuriyet dönemlerinde yönetim aristokratların elindeydi. Kral, senatoya karşı sorumluydu. Cumhuriyet döneminde ise senato, Helenizm kültürünün etkisiyle işlevini kısmen de olsa kaybetmişti. Augustus (Agustus) Dönemi'nde yönetim saltanata dönüşmüş ve imparator; yönetimin başı, başkomutan, başyargıç ve başrahip konumuna gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun siyasi yapılanmasında, Büyük İskender İmparatorluğu'ndaki gibi "Dünya İmparatorluğu" fikri gelişmiştir.

Harita 2.6
Roma İmparatorluğu

Efsaneler İçinde Bir Başlangıç: Roma ...

Efsaneye göre, Troya kentinin Akalar tarafından yakılıp yıkıldığı sırada, buradan kaçan Troyalı Prens Aeneas adamlarıyla İtalya'nın batı kıyısındaki Latium bölgesinde karaya çıkar ve buranın kralının kızı ile evlenir. Aeneas ile birlikte gelen Ascanius, Alballonga şehrini kurar. Ascanius'un soyu burada uzun zaman saltanat sürer. Bu soydan gelen Rhea Silvia'nın savaş tanrısı Mars'tan ikiz erkek evladı olur. Onlara Romulus ve Remus adları verilir. Kral soyundan geldikleri için ikizlerin ileride tahtı ele geçirmelerinden korkan yeni kral, Rhea Silvia'yı öldürtür ve çocukların boğdurulmasını emreder. Emri alan kişi ise ikizleri bir sepet içinde Tiber Nehri'ne bırakır.

Kıyıya sürüklenen kardeşleri dişi bir kurt emzirir ve çocuklar bir çoban tarafından büyütülür. Büyüyen gençler, Albalonga'ya dönerek kralı öldürür ve tahta dedelerini çıkarır. Ancak burada mutlu olamadıklarından Tiber Nehri kıyısında sepetin bulunduğu yerde bir şehir kurmak isterler. Şehre hangisinin ismi verileceği konusunda aralarında anlaşmazlık çıkar. Romulus, Remus'u öldürerek tek başına Palatinus tepesinde Roma kentini kurar (Bahar, 2016, s.367'den düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Harita 2.7
Çin İmparatorluğu

Çin İmparatorluğu'nun diğer uygarlıklara benzemeyen, kendine özgü bir siyasi yapısı vardır. Shang (Şank) denilen bir kabile tarafından temelleri atılan Çin İmparatorluğu (Harita 2.7), tarihte kutsal kabul edilen farklı hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Tanrılarının adına benzeyen unvanlar kullanan Çin imparatorları, güçlerini meşru hâle getirmek için "Göklerin Vekili" görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu vekillik, hükümdarın gökle yer arasında bir bağlantı kurduğunun göstergesidir.

Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan Sasaniler, Kafkasya, Mezopotamya ve İran'a hükmetmiştir (Harita 2.8). Pers devlet geleneğini benimseyen Sasani İmparatorluğu'nun yönetim şekli monarşiydi. İmparatorluğun başında Şehinşah (Kralların Kralı) unvanını kullanan hükümdar bulunmaktaydı. Sasaniler de krallarını kutsal kabul etmişler fakat Mısır firavunları gibi tanrı-kral anlayışını benimsememişlerdir. Bu krallar, Tanrı Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak mutlak otoriteye sahiptir. Bunun açık göstergesi, Sasani madenî paralarının bir yüzünde hükümdarın, diğer yüzünde kutsal ateşin resmedilmesidir.

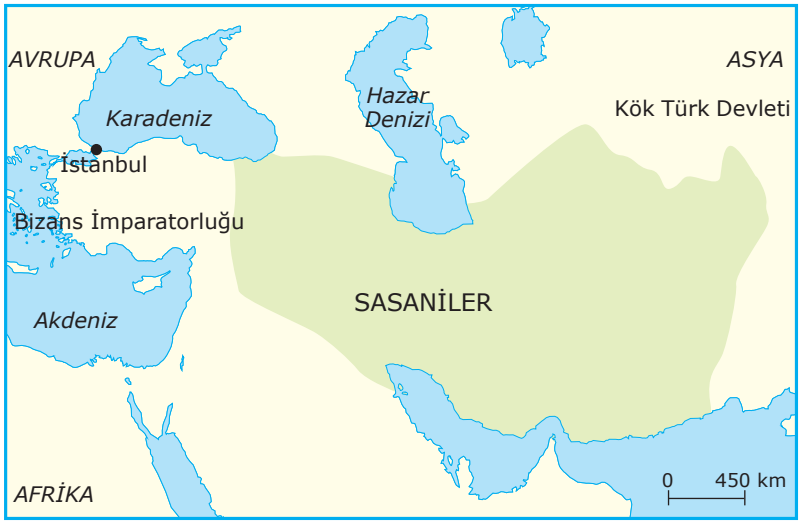

Harita 2.8: Sasaniler

Tarihte var olmuş siyasi organizasyonlarda coğrafya, siyaset, ekonomi gibi unsurların yanında yöneten kişilerin liderlik vasıfları da önemlidir. Bu liderlerden biri de Moğol İmparatorluğu'nu kuran Temuçin'dir. Temuçin, 1206 yılında yapılan kurultayda Türk-Moğol boyları tarafından kağan seçilmiş ve Cengiz adını almıştır. Boylar hâlinde yaşayan Moğollar, Cengiz Han'dan önce teşkilatsız bir şekilde yaşıyordu. Moğol boylarını uzun mücadelelerden sonra bir araya toplayan Cengiz Han, istila hareketleri ile dünyanın en geniş kara imparatorluğunu kurmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Başlangıçta bir Moğol boyunun önderinden öte bir şey olmayan Cengiz Han, ortalama 40 yıl içerisinde eski dünyanın yaklaşık üçte ikisine yakın bir kısmını ele geçirerek haklı bir ün kazanmıştır.

Bu dönemde Moğollar üzerinde Şamanizm'in önemli bir etkisi vardır. Şamanların söyledikleri gerek toplum üzerinde gerekse idareciler üzerinde etkiliydi. Büyük Şaman, 1206 kurultayında Temuçin'in Gök Tanrı tarafından seçildiği şeklinde kehanette bulunmuştur. Bu kehanetinde "Temuçin'le çocuklarına dünyanın bütün topraklarını bağışladım ve kendisine Cengiz Han ismini verdim." şeklinde Gök Tanrı'nın kendisine haber verdiğini söylemiştir. Böylece Cengiz Han'ın ve neslinin ilahi soya dayandırılması Şamanlar tarafından sağlanmıştır. Bu kutsallık Cengiz Han'dan sonra gelen hükümdarların, onun soyundan gelmesini meşrulaştırmıştır.

CEVAPLAYALIM

Gücün meşruiyet kaynağı bakımından Büyük İskender, Roma, Çin, Sasani ve Moğol imparatorluklarının benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

İmparatorluklarda Askerî, Sosyal ve Ekonomik Durum

İklim, toprak yapısı, madenler ve ticaret yolları gibi coğrafi unsurlar imparatorluklar için oldukça önemlidir. Örneğin Büyük İskender, Doğu Seferi'ni Pers İmparatorluğu'na ait ticaret yollarını ele geçirmek amacıyla düzenlemiştir. 13 yıl gibi kısa bir sürede Makedonya'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren Büyük İskender, bu topraklarda ya kendi adına şehirler kurmuş (Görsel 2.49) ya da var olan şehirleri yeniden düzenlemiştir. Bunların başında Mısır'daki İskenderiye gelmektedir. Ayrıca Büyük İskender, Perslerin oluşturduğu yol ağlarını geliştirerek ticarete ve ulaşıma önem vermiştir.

Görsel 2.49
İskenderiye Feneri

Roma İmparatorluğu da kurulduğu coğrafya gereği deniz ticaretine ve kolonizasyon faaliyetlerine yönelmiştir. Şehir devleti olarak ortaya çıkan Roma, Yunan şehir devletlerinden farklı olarak yayılmacı bir politika izlemiştir. İlk Çağ'da, askerî zaferlerle geniş bir alana yayılmış ve buralardan elde edilen ganimet, vergi ve insan gücü sayesinde maddi imkânlara ulaşmıştır. Ayrıca imparatorluğun yükselişinde hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde düzenli yol ağları kurmaları ve bu yolları güvenli hâle getirmeleri de etkili olmuştur (Görsel 2.50).

Roma İmparatorluğu gelirlerinin önemli bir kısmını kolonizasyon faaliyetlerinden sağlamıştır. Romalı tüccarlar, Akdeniz ve Batı Avrupa'daki Roma topraklarında oluşan barış ortamından faydalanarak uzun mesafeli ticaret yapmıştır. Arkeolojik kazılarda aynı imalathanede üretilen benzer çanak, çömlek, seramik gibi maddi unsurların birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki noktalarda bulunmaları bu durumun ispatıdır. Romalılar, sınırları dışında da ticarette etkin olmuştur. Öyle ki Asya'daki ticari faaliyetleri, Kızıldeniz'den Hindistan kıyılarına kadar denizlerde de sürmüştür.

Görsel 2.50: Roma yolu

Sasani Devleti'nde ise ekonomi, topraktan alınan vergilere dayanmaktaydı. Bu vergiler ile genellikle liman, köprü ve konaklama yeri gibi ticarete hız kazandıracak eserler yapılmıştır. Ayrıca vergiler ile ordunun ihtiyaçları ve savaş masrafları karşılanmıştır. Sasaniler, gelirlerini artırmak için üreticiyi destekleyen yasalar çıkarmış, zaten geniş olan ticaret ağını daha da büyütmüştür. Hint Okyanusu'nda, Orta Asya'da ve Güney Rusya'da uluslararası ticarete egemen olmuşlardır. Bu kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Sasani Devleti'nde, Perslerdeki satraplık sistemine benzer, daha merkezî bir eyalet sistemi uygulanmıştır.

Çin, dağlar ve nehirlerle bölünmüş çok geniş topraklara sahiptir. İklimi ve coğrafi farklılıkları nedeniyle de Kuzey ve Güney Çin olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. Tarıma büyük önem veren Çin toplumunda toprak mülkiyeti, Roma ve Sasani İmparatorluklarından farklı bir yapıdadır. "Cennetin altındaki her karış toprağın egemene ait olduğu" düşüncesi, özel mülkiyetin yaygınlaşmaya başlamasından sonra da devam etmiştir. Bu durum bütün toprakların toplumun tamamına ait olduğuna dair ilk düşünceleri yansıtmaktadır.

TARTIŞALIM

"Ülkenin temeli vergidir, bu da adaletle yükselir, zulümle değil." Sasani Hükümdarı Erdeşir Babekan'ın bu sözünü değerlendiriniz.

Harita 2.9
Moğol İmparatorluğu

Moğol İmparatorluğu'nun merkezi konumundaki İç Asya'da iklim şartları tarım için elverişli değildi (Harita 2.9). Bu nedenle tarımla neredeyse hiç uğraşılmamış, halkın ana geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Hayvanlar için otlak arayışları sonucunda Moğollar, konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiştir. Ekonomileri her ne kadar hayvancılığa dayansa da yerleşik topluluklar ile ticarete önem vermişler, özellikle de canlı hayvan ticareti yapmışlardır. Cengiz Han, Celalleddin Harezmşah ile görüşmesi sırasında, "Dünyanın imarı ticaretle olur, onun için aramızdaki ticari münasebetleri geliştirelim." demiştir.

Roma ve Moğol İmparatorluklarının güçlü, düzenli ve disiplinli orduları vardı. Roma ordusunun çoğunluğu paralı askerlerden oluşurken Moğol ordusu gönüllü birliklerden oluşmaktaydı. Moğol ordusu, Mete Han'ın geliştirdiği onlu teşkilata uygun olarak on, yüz, bin ve on bin şeklinde bölümlere ayrılmıştı. Moğol ordusu hafif süvari birliklerinden oluştuğu için hızlı hareket kabiliyetine sahip olup bölükler hâlinde harekete

geçebiliyordu. Birliklerin bu şekilde olması ordunun sevk ve idaresinde büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Çin İmparatorluğu'nun silahlı gücü , imparatora asker sağlamakla yükümlü olan toprak sahiplerinin kontrolü altındaydı. Madenden yapılmış silahların birçoğunu ellerinde tuttukları için silahların, zırhların ve kullanımı giderek artan atların maliyetini sadece soylular karşılayabiliyordu. Çin ordusu askerî teşkilat ve teçhizat bakımından Türklerden etkilenmiştir.

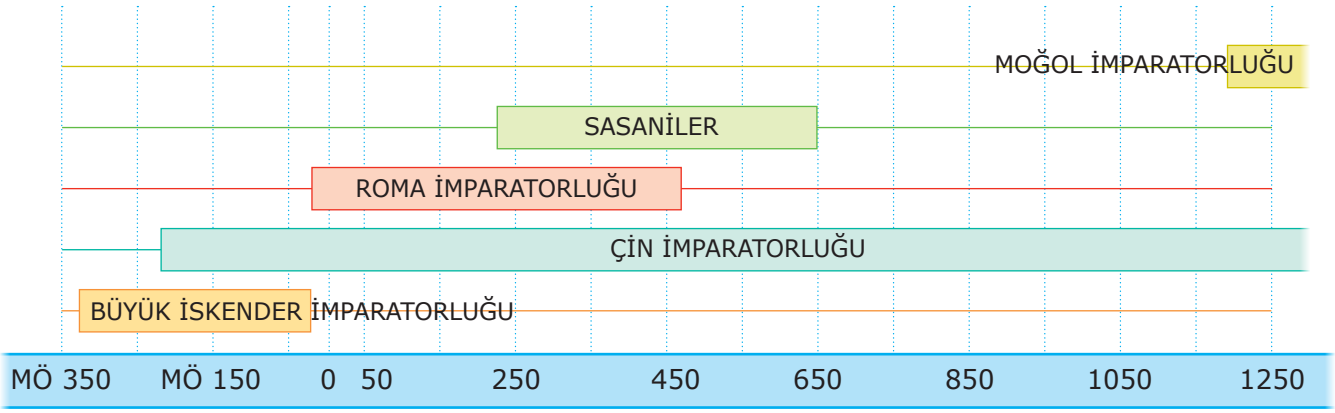

Eşzamanlı Tarih Şeridi 2.2: Devletten imparatorluğa (MÖ 350-MS 1250)

İmparatorluklarda Yönetim Organizasyonu

Kurduğu imparatorluğun yönetiminde Perslerden etkilenen Büyük İskender, satraplık idaresini benimsemiştir. Büyük İskender'in uyguladığı yönetim sistemi de Roma İmparatorluğu'na örnek olmuştur. Roma, satraplık idaresini geliştirerek eyalet sistemini uygulamıştır.

Görsel 2.51
Roma senatosu (Temsilî)

Roma'da kraldan sonra etkin bir danışma kurulu olan senatoya (Görsel 2.51), soylular girebiliyordu. Roma toplumu patriciler, plepler ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Senatoda görev yapan soylu sınıfa patrici, Roma'ya sonradan gelip yerleşenlere de plep adı verilirdi. Köleler ise Roma'nın işgali altındaki ülkelerden getirilmiş, patricilerin evlerinde hizmetçilik ya da uşaklık yapan, tarlalarda işçi olarak çalışan sınıftı.

Sasanilerde Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi yönetime aristokratlar hâkimdi. Sasanilerdeki danışma meclisi, Roma'daki konsüllerle benzerlik gösterse de Sasanilerin soya bağlı hanedan üyelerinin mecliste etkin olması, Roma'dan farklılık gösteriyordu. Ayrıca Sasani İmparatorluğu'ndaki siyasi meşruiyet ve idari yapı, dinî bir karakter taşımaktaydı.

Çin İmparatorluğu'nda yönetim, imparatora karşı yükümlülükleri olan toprak sahiplerinin elindeydi. Çin toplumu, toprak sahipleri ve avam halk olarak iki temel sınıfa bölünmüştür. Avam tabakasının büyük çoğunluğu köylü, toprak sahipleri ise soylu ailelerdir.

Moğol İmparatorluğu'nda kurultay adında bir danışma meclisi vardı. Bu kurultaydaki görevliler soylu oluşlarına göre değil liyakat esasına göre seçilirdi.

ARAŞTIRALIM

Büyük İskender, Roma ve Sasani devletlerinin geniş coğrafyada yüzyıllar boyunca hükmetmelerindeki etkenler nelerdir?

Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından sonra Avrupa'nın sosyo-ekonomik, siyasal ve kurumsal yapısında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybettiği ve özellikle de bireyleri korumakta yetersiz kaldığı dönemde Avrupa'da feodal siyasi yapılar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Batı Roma İmparatorluğu'nun bıraktığı boşluğu Katolik kilisesi ve feodal sistem doldurmuştur.

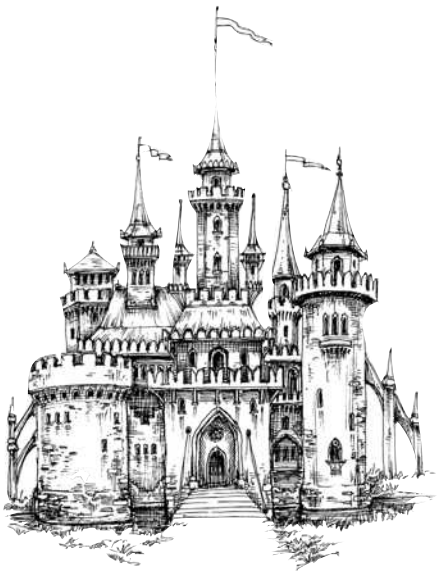

Görsel 2.52: Şato

ÖRNEK METİN

Feodalizm

Feodal sistem, merkezî iktidarın yok olduğu, karışıklıkların ve güvensizliklerin yerleştiği, ticaretin neredeyse durduğu, kent yaşamının önemini yitirdiği bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle feodalizm evrensel değil, Batı toplumlarına özgü olarak kabul edilmektedir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine girmesiyle kıtlık ve savaş korkusu halkın can ve mal güvenliği endişesine kapılmasına neden oldu. Bundan sonra halk yaşadıkları bölgelerin büyük malikânelere (Görsel 2.52) sahip lordlarına sığınmaya başladı. Feodalite güçlü savaş lordlarının egemen güç kabul edildiği, zayıfların kendilerini efendilerine emanet ederek karşılığında sadakatle hizmet sözü verdikleri bir toplum yapısıdır.

Lordlar, kendisine sığınan köylü sınıfını korumak ve topraklarına toprak katabilmek için sadık bir silahlı güce ihtiyaç duymuştur. Böylece Avrupa'nın her yerinde bu lordlara bağlılık yemini etmiş savaşçı vassallar ortaya çıktı. Bunlar Orta Çağ'ın şövalye adı verilen profesyonel savaşçılarını oluşturdu.

Orta Çağ toplumunun temelini köylüler oluştururdu. Üst sınıfların refahı onun emeğine bağlıydı. Toprağın sahibi olan ve malikânede yaşayan lordlar, köylü ve ailesinin de sahibiydi. Kral; lord ve vassallarından malikâne sayısı oranında asker ve vergi toplardı.

Feodalizmde hiç kimse tam anlamıyla hükümran değildi. Bu yüzden kral, lord ve vassallar arasındaki mücadeleler, Orta Çağ Avrupası'nda uzun süren karışıklıklara, siyasal istikrarsızlıklara hatta savaşlara neden olmuştur (Ülgen, 2010, s.3-18'den düzenlenmiştir).

2.7. KANUNLAR GELİŞİYOR

TARTIŞALIM

"Kanunun adil olması gerekir çünkü adalet esaslarında tertip edilmeyen bir kanun, üç ayaklı masanın ayaklarından birinin eksikliği gibi hatalara ve haksızlıklara yol açar. O takdirde "devlet tahtı" yıkılır. Devletini korumak isteyen hükümdar adil kanun yapmak zorundadır."

Yusuf Has Hacip

Kutadgu Bilig'e göre devlet nasıl ayakta kalır?

İlk siyasi oluşumlarda, devlet ve toplum hayatının düzen ve disiplinle yürütülmesi için her türlü hukuki iş, gelenek hâline gelmiş kurallara göre düzenleniyordu. Daha sonraki zamanlarda örf ve âdetlerden oluşan geleneksel hukuk kuralları yazılı hâle getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki hukuk kuralları da benzer şekilde gelişmiştir. Roma şehrinin kuruluş tarihi olarak kabul edilen MÖ 753 yılından Doğu Roma İmparatoru Justinianus'un (Jüstinyanus) 565 yılında ölümüne kadar geçen sürede Roma ve egemenliği altındaki ülkelerde uygulanmış olan hukuka Roma hukuku denir. Roma hukuku, bugünkü Avrupa ülkelerinde uygulanan hukuk sisteminin temelini oluşturur. Bu hukuk sisteminin ilk basamağı "12 Levha Kanunları"dır. Patricilerin uygulamalarına karşı çıkan pleplerin ayaklanmaları ile bu kanunlar gündeme gelmiştir. Bu ayaklanmaları bastırmak amacıyla kanunlar ıslah edilerek ilk defa yazılı hâle getirilmiştir. Bu kanunlarla Roma halkının görev ve sorumlulukları, halk arasındaki ilişkiler gibi pek çok konuya açıklık getirilmiştir.

12 Levha Kanunları

- Bir kimse, kendisine borçlu olan kişiyi hâkim (majistra) önüne götürürse ve borçlu borcunu ödeyemezse muayyen şekillere riâyet ederek ona el koyar, evine götürür ve zincire vurur. Muayyen zaman içinde yine ödeyemezse öldürebilir veya köle olarak satabilir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

- Madde 4- Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır.
- Madde 5- Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.

Görsel 2.53
Bizans parası üzerinde Justinianus (Temsilî)

527-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru olan Justinianus (Görsel 2.53), On İki Levha Kanunları başta olmak üzere Roma kanunlarını toplayarak çağın ve toplumun ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Justinianus Kanunları madde madde yazılmamış, belli olaylar için verilmiş somut örneklerle kanun maddeleri anlatılmıştır. Bu kanunlarla hukuk kurallarında ilk defa kamu ve özel hukuk ayrımı yapılmıştır. Özellikle aile, kişi ve miras hukuku konularındaki düzenlemeler, günümüz medeni hukukunun temelini teşkil etmektedir.

Justinianus'un hazırladığı kanunlarda toplumun en küçük birimi olan aile kurumu ve evlilik konusu dinî bir temele oturtulmuştur.

Justinianus Kanunları'nda aile hukukuna dair örnekler

- Kişiler evli olduklarını önceden yapılmış drahoma adı verilen bir sözleşmeyle ya da kilise görevlisi ve tanıklar huzurunda evlenme iradelerini beyan ederek ispat eder.
- Çocuğun evlilik esnasında doğumu soyunun sıhhati için yeterli değildir. Babanın doğumdan sonra kendisine gösterilen çocuğu kabul etmesi gerekir. Baba kabul etmezse çocuk sahipsiz olur, evden atılabilir veya öldürülebilir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

- Madde 25- Ana ve çocuk özen ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar evlilik içinde veya dışında doğsunlar aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

Görsel 2.54
Justinianus Kanunları'nı temsil eden adalet heykeli

Justinianus Kanunları'nda (Görsel 2.54) suç ve ceza sisteminde suçluyu arındırma, iyileştirme ve korkutma amacı vardır. Bu kanunlarda hapis cezası uygulaması yoktu, bunun yerine suçluların manastırlara kapatılması tedbirine başvurulmuştu.

Manastırlar, insanları cezalandırma yeri değil muhafaza ve kontrol altında tutma yerleri olarak kabul edilmekteydi. Suçun mahiyetine göre suçlulara, taş ocaklarında ve madenlerde ömür boyu zorunlu çalışma ve sürgün cezası verilmekteydi. Adam öldürme gibi suçlarda ise sürgün, servete el koyma gibi cezalar da uygulanmıştır.

Justinianus Kanunları'nda ceza hukukuna dair örnekler

- Bir kimse diğerinin bedenine zarar verirse veya bir şey çalarsa zarar gören şahıs, zararın telafi edilmesini isteyebilir ve bu tazminat para ile ödenirdi. Örneğin el veya sopa ile kemik kırılmışsa ve zarar gören kişi hür ise 300, köle ise 150 Roma parası ödenir. Suçtan zarar gören kişinin tazminat dışında, işlenen suça karşılık ceza istemeye hakkı yoktur. Cezayı talep etme hakkı devletindir.
- Başkalarının sağlığını ve hayatını kötü etkileyecek sihir ve büyü, başkasına ait ürünün kötü olması için edilen dualar ölümle cezalandırılır.

Moğol İmparatorluğu'nun hukuk ve askerlik işlerini düzenleyen kanunlara "Cengiz Han Yasası" veya "Büyük Yasa" denilmiştir. Ama bu yasanın tamamı Cengiz Han tarafından oluşturulmuş değildir. Cengiz Han Yasası nesilden nesile aktarılan Türk ve Moğol törelerinin yazılı hâle getirilerek düzenlenmiş şeklidir. Cengiz Han, kağan seçildiği 1206 yılı kurultayında bu kurallara bazı ilaveler yapmış ve bunları resmen yürürlüğe koymuştur. Otuz üç defter hâlinde düzenlendiği varsayılan bu yasalar, İslamiyet'i kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır.

Cengiz Yasası'nda aile hukukuna ve ceza hukukuna dair örnek maddeler

- Kasten yalan söyleyen, sihirbazlıkla uğraşan, casusluk yapan, kavga etmekte olan iki şahıs arasına girerek onlardan birine yardım edenlerin cezası ölümdür.
- Yemek yemekte olan adamların yanından geçen adam, derhal attan inmeli, yemek yiyenlerin müsaadesini almaksızın yemeğe oturmalı, yemek yiyenler de buna mâni olmamalıdır.
- Vazifesini ihmal eden askere, sürgün; av esnasında avı kaçıran avcıya, dayak ya da ölüm cezası verilir.
- Ölüm cezasına çarptırılan kişi diyet vererek ölüm cezasından kurtulabilir.
- Bir kimsenin evinde çalınmış at bulunduğu takdirde bu kimse atı sahibine iade etmeye ve bundan başka, atın sahibine ceza olarak da dokuz at vermeye mecburdur. Eğer çalan bu cezayı ödeyecek durumda değilse bunun yerine çocuklarını vermeye mecbur edilir. Çocukları da yoksa kendisi idam cezasıyla cezalandırılır.
- Baba öldüğü zaman yaşça büyük olanlar fazla hisse alırlar. En küçük oğul babasının evinde kalır. Çocukların derecesi, analarının derecesiyle tayin olunur.

Görsel 2.55
Cengiz Han Heykeli (Temsilî)

ARAŞTIRALIM

Cengiz Yasası'nın belirlenmesinde Moğol kültürünün etkileri nelerdir? Sonuçları arkadaşlarınızla paylaşınız.

Devlet ve toplum hayatının düzenli bir şekilde ilerlemesi, uygulamaya konulacak hukuk sistemi ile gerçekleşebilir. Bu hukuk sistemlerinde; kanunnameler, aile ve iş akitleri, ceza infaz yöntemleri toplum düzeninin sağlanmasına önemli katkı sağlamıştır. Kimi toplumlar bu kuralları yazılı hâle getirmiştir. Kurallara uyulmadığı takdirde karışıklıklar ve ayaklanmalar olacak böylelikle ülkede düzen bozulacaktı. Hükümdarlar, düzeni sağlamaya çalışırken kendi topluluklarının, kültür ve gelişmişlik düzeyleri ile sosyal yapılarına göre hukuk kurallarını şekillendirmiştir. Justinianus'un hazırladığı kanunlar ve Cengiz Han'ın (Görsel 2.55) yasası bunlara örnektir. Büyük savaşlarla büyük göçlerle sosyal yapılarının farklılaşmasıyla gelişmişlik düzeylerinin ilerlemesiyle insanoğlu tarih boyunca hukuk kurallarını da geliştirmiştir. Böylece evrensel hukuk ilkeleri doğmuş fakat bu kanunlar tüm toplumlar tarafından aynı şekilde uygulanmamıştır.

SIRA SİZDE

Justinianus Kanunları ve Cengiz Yasası'ndaki aile ve ceza hukukuna ilişkin kuralların farklılıklarını yazınız.

.....

.....

.....

.....

2.8. İLK VE ORTA ÇAĞ'DA ORDU

İlk Çağ'dan itibaren ordular, devlet olarak adlandırılan sosyal ve siyasi yapının en önemli unsurlarındandır. Ordunun temelini teşkilat, teçhizat ve doktrin oluşturmaktadır.

Teşkilat

Askerî organizasyon içindeki emir komuta zinciri, beraberinde verilen görevleri ve bu görevleri yerine getirenlerin oluşturduğu teşkilatı doğurmuştur. İlk Çağ'dan itibaren devletler, varlıklarını devam ettirebilmek, savaşlarda başarılı olabilmek, huzuru ve düzeni sağlayabilmek için güçlü askerî teşkilatlar kurmaya başlamıştır.

Sümerlerde askerlik soylulara ait bir meslek olsa da savaş zamanı bütün erkekler asker sayılırdı. Asur ordusu ücretli askerlerden, gönüllülerden ve krala ait kentte oturan ve masrafları kral tarafından karşılanan hür erkeklerden oluşurdu. İhtiyaç hâlinde bütün erkekler askere çağrılırdı.

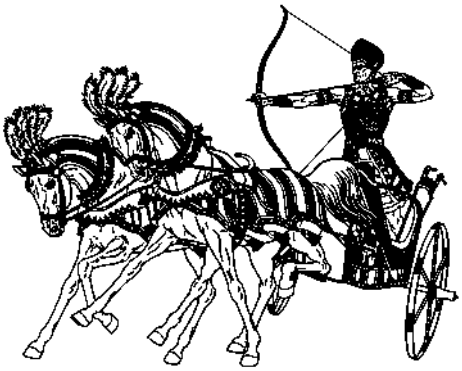

Görsel 2.56
Mısır savaş arabası

Mısır ordusu, (Görsel 2.56) yerel askerî birliklerden ve paralı askerlerden oluşurdu. Sınır boylarında kendilerine arazi verilen kişiler, ihtiyaca göre kralın muhafız alayında görev alırdı. Nil'de ve denizlerde kullanılan yelkenli ve kürekli savaş gemilerine de sahip olan Mısır İmparatorluğu, güçlü donanmasıyla Kızıldeniz'de etkili olmuştur.

Hititlerde eli silah tutan her erkek savaş zamanında asker sayılırdı. Ancak kralın muhafızlığını yapan bir askerî kadro her zaman vardı ve ihtiyaç hâlinde paralı askerler de orduya alınırdı. Urartularda ise ordu başta piyade kuvvetlerinden oluşmuşsa da siyasi yapının merkezî bir devlete dönüşmesi ile esirlerden de asker temin edilmeye başlanmıştır.

Perslerde askerlik tüm sınıflar için zorunluydu. Başkomutanlar ve rütbeliler soylulardan seçilirdi. Ordu, merkezî güçlerden ve satraplık ordularının birleşmesinden oluşur ve aynı zamanda paralı askerler de bu orduda bulunurdu.

Görsel 2.57
Savaş gemisi (Roma)

Disiplini ile ün salmış Roma ordusunun temeli legionlardan (lejyon) oluşmaktaydı. Her Roma vatandaşı 46 yaşına kadar asker sayılırdı. Ordu devamlı olarak silah altında tutulmaz ancak savaş zamanında senatonun belirlediği sayıda kişi, silah altına alınırdı. Roma donanmasında genellikle iki sıra kürekli, dar ve hareket yeteneği fazla gemiler ile yelkenliler bulunmaktaydı ve Romalılar donanma üstlerine de sahipti (Görsel 2.57).

SIRA SİZDE

Medeniyetler, askerî teşkilatlanmaya niçin ihtiyaç duymuştur?

.....

.....

Teçhizat

Görsel 2.58: Asur savaş araçları (Rölyef)

Teçhizat, savaş araç ve gereçleri demektir. Ayrıca bunların imalatını, geliştirilmesini, ulaştırılmasını ve depolanmasını da kapsar. Teçhizat; askerlerin ayrılmaz bir parçasıdır (Görsel 2.58). Gelişmiş teçhizatlarla donatılan askerî birlikler, diğer topluluklara karşı üstünlük sağlamıştı.

İlk Çağ medeniyetlerinin orduları genel olarak piyade, süvari ve savaş arabalı askerlerden oluşurdu. Bu askerler silah olarak ok, yay, kalkan, mızrak, topuz, balta ve kılıç gibi silahlar kullanırdı. Kuşatmalarda mancınık, kule ve koçbaşları da kullanılmıştır (Görsel 2.59).

Görsel 2.59: Mancınık

İlk atlı kavimler olan konar-göçerlerde, ordunun savaş gücünü süvari birlikler oluştururdu. Savaş arabalarına sahip olan yerleşik toplumlar, konar-göçerlerden etkilenerek süvari birlikler de oluşturmuştur.

Bağımsız ve ücretli hür savaşçı topluluklar saldırı taktiği ve manevra yeteneği bakımından yetersiz olup gerekli eğitim ve disipline de sahip değildi. Bu nedenle Orta Çağ'da devletleşme sürecine bağlı olarak bu askerî topluluklar düzenli ve disiplinli ordulara dönüştürülmüştür.

Pers Ordusu

Pers ordusunda savaş baltaları uzun, ince saplı ve keskin ağızlıdır. Hafif bir silah olduğu için süvari ve piyadeler tarafından rahatlıkla taşınabilmektedirler. Pers okları kamış ya da ince çubukların ucuna üçgen şeklinde bölmeli bronz uçların takılmasıyla yapılmıştı. Mızraklar 2,5-3 metre uzunluğundadır (Görsel 2.60). Persler göğüs göğüse savaşta mızrakların yanı sıra çok çeşitli silahlar kullanmışlardır. Bu silahların çoğu Med, Yunan, Mısır ve İskit kökenlidir. Bunlardan en karakteristik olanı 34-35 santimetre uzunluğunda düz, sıklıkla demirden yapılmış çift yüzlü kısa bir kılıçtır. Perslerde, uzun mızraklara tutturulmuş parlak renklerle boyalı bayraklar görülmektedir. Bayraklar, savaş alanında düzenin işareti olarak ya da saldırı sinyali olarak kullanılmıştır. Savaş arabaları, savaş alanında ya da destek kuvvetlerinin beslenmesi için iaşe taşımakta önemli rol oynamışlardır. Perslerin kara ordusunu yanı sıra Fenike, Mısır asker gemilerinden oluşan bir donanmaya da sahip oldukları bilinmektedir (Emecen, 2008, s.109-110'dan düzenlenmiştir).

Görsel 2.60: Pers askerleri

ÖRNEK METİN

Görsel 2.61: Savaş sahnesi

Doktrin (Strateji ve Taktik)

Ülkenin silahlı gücü olan ordunun, kontrolü, sevki ve idaresi gereklidir. Bunun için ilk çağlardan itibaren devletler, askerî teşkilatlara verilen görevlerin nasıl yapılacağı üzerine fikir yürütmüştür. Doktrin denilen bu fikir yürütme sürecinde kültür, örf, âdet, eğitim, strateji, tatbikat-av ve kurallar etkili olmuştur.

İlk Çağ medeniyetlerinde orduların teçhizatları ve uyguladıkları taktikler hemen hemen aynıdır. Orduları farklı kılan özellikler; savaş meydanındaki hareket yeteneği, saldırı ve savunma gücüdür (Görsel 2.61). Savaşlarda asıl sonuç kent kuşatmalarından ziyade meydan savaşlarında alınmaktaydı. Meydan savaşlarında piyadelerden oluşan birliklerin düşmanın savaş arabalarına direnme gücü, savaşın kazanılmasında etkiliydi (Görsel 2.62).

Devletler, savaşlarda düşmanlarını alt edebilmek için farklı savaş stratejileri üretmiştir. Örneğin düzenli kentlere ve devlete sahip olmayan Kaşkalara karşı Hititler, değişik bir savaş stratejisi uygulamak zorunda kalmıştır. Çünkü Kaşkaların yaşadığı coğrafya dağlıktı ve bu bölgede Hititlerin savaş arabaları etkisiz kalıyordu. Bu nedenle Hititler, Kaşkalarla savaşırken ani baskınlara ve kuşatmalara yönelmiştir. Pers ordularının başarılı olmasında gelişmiş bir yol ve haberleşme ağına sahip olmaları önemli bir etkendi. Savaş stratejisi olarak Persler, öncelikle okçuların ve sapancıların atışları ile savaşa başlar, ardından ağır silahlı askerler ve süvariler ile karşı tarafın ordusunu kanatlardan çökertmeye çalışırdı. Fakat bu taktik zırhlı, uzun mızraklı, geniş kalkanlı piyadelerle güçlü bir savunma oluşturan ve yakın dövüş konusunda üstünlüğü bulunan Yunan ordusuna karşı etkisiz kalmıştı.

Görsel 2.62: Roma piyadesi

Güçlü ve disiplinli bir orduya sahip olan Roma İmparatorluğu, büyük bir coğrafyanın hâkimiydi. Savaşa giden büyük askerî birliklerin kilometrelerce uzaklıktaki yerlere sevk ve idaresinin yapılabilmesi için iyi bir askerî organizasyona ihtiyaç duyulmuştu. Savaşılacak alanların merkezden uzakta olması sebebiyle Romalılar, emniyet amaçlı portatif ordugâhlar kurmuştur.

Güçlü bir ordu için eğitim ve tatbikat önemlidir. Pers ordusunda eğitime 16 yaşından itibaren başlanır ve bu eğitim 10 yıl sürerdi. Mısır ordusunda kuvvete dayalı askerî anlayışın yerini, savaş taktiklerine dayanan eğitim anlayışı almıştı. Türklerdeki sürek avları da savaş eğitiminin önemli bir parçası olmuştur.

CEVAPLAYALIM

İlk Çağ'da orduları birbirinden farklı kılan özellikler nelerdir?

Yerleşik ve Konar-göçerler Arasındaki Savaşlar

Konar-göçer Ordusu

Orta Asya'nın konar-göçeri dünyanın en iyi askeridir. Çünkü bu askerler yerleşik devletlerde görülen ağır donanımlı ve hareket kabiliyeti kısıtlı piyade ordularının aksine hafif silahlı ve hızlı hücum yapabilen süvarilerden oluşurdu. Konar-göçerler en iyi atlı süvarilere sahipti ve en çok atlı süvariler de onların ordularında bulunurdu. Silahlarını günün koşullarına göre sürekli mükemmelleştirirlerdi. Konar-göçer askerî, dayanıklı, disiplinli, uyumlu ve süreklidir. Konar-göçerler zırh, hançer ve mızrak kullanmış ve ayrıca oklarını daha uzağa fırlatmalarını sağlayan yayı geliştirmiştir. Konar-göçer ordusu dağınık bir kalabalık olmaktan öte herkesin, neyi ne zaman yapacağını iyi bildiği, birbirine yardım ettiği bir yapıya sahipti. Ordu ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur. Bu ordularda kadınlar da gerektiğinde savaşa katılırdı.

Konar-göçerlere etrafı surlarla çevrili olan güçlü şehirler zorluk çıkarmıştır (Görsel 2.63). Bu durum kuşatma sanatını bilmemelerinden değil kuşatma araçlarından yoksun olmalarıyla ilgiliydi (Roux, 2006, s.38-45'den düzenlenmiştir).

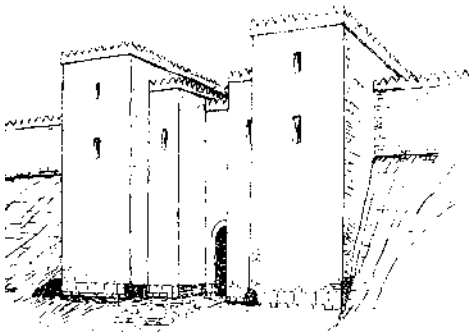

Görsel 2.63: Kale (Temsilî)

ÖRNEK METİN

Yerleşik topluluklar üretimde, konar-göçer topluluklar ise askerlik alanında birbirlerine karşı üstünlük kurmuştu. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olan konar-göçer toplulukların ekonomileri, ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdi. Bu nedenle konar-göçer topluluklar ya yerleşik topluluklarla ticaret yoluyla mal değişikliği yapmak ya da savaş yoluyla yerleşik toplulukların mallarına sahip olmak istemiştir.

Savaşlar tarih boyunca; tarafların amacı, silahları (Görsel 2.64) ve sosyo-ekonomik durumlarına göre birbirlerinden farklılık gösterir. Konar-göçer topluluklar dışa açık ve savaşçı bir yaşam biçimine sahipken yerleşik topluluklar bunun tam tersine dışa kapalı ve barışçı bir yaşam biçimini benimsemiştir.

Konar-göçerler ile yerleşik topluluklar arasındaki savaşlarda genellikle konar-göçerler üstünlük sağlamıştır. Yaşam tarzları askerlerin yaşam biçimlerine benzeyen bu topluluklar, kolaylıkla orduya dönüşebilecek bir yapıya sahipti. Savaş, yerleşik toplulukların zaferiyle bitmiş olsa da böyle bir zaferin onlara kazandıracağı birkaç tutsak ile silah, belki küçük bir sürü olurdu. Yenilen saldırgan konar-göçerler bunları bile vermeden kaçmayı başarabilirken yenilen yerleşikler, konar-göçerler gibi kaçamamıştır. Yerleşikler, kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp haraç ödemeyi kabullenmiştir.

Görsel 2.64: Kalkan ve mızrak

SIRA SİZDE

Yerleşik ve konar-göçer toplumlar arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlar nelerdir?

.....

.....

2.9. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ

"Ademden bu deme neslim getirdi.
Bana türlü türlü meyva yetirdi.
Her gün beni tepesinde götürdü.
Benim sadık yârim kara topraktır."
Âşık Veysel

Yazı öncesi dönemde tarım ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla birlikte tarımda farklı emek türleri istihdam edildi. İlk Çağ'dan itibaren topraklar, genellikle büyük toprak sahiplerinin, aristokratların, askerlerin ya da devletin elindeydi. Bunun yanında köylü, kiracı ya da ortakçı olarak toprağı işlemekteydi. İlk Çağ'da köylüler, toprağa bağlı ve onun ayrılmaz bir parçası olarak görülüyordu; bu çağın sonuna kadar ya köle ya da yarı köle biçiminde farklı statüler taşıyordu.

İnsanlığın yerleşik düzene geçmesi ve insan emeğine dayalı tarım topluluklarının gelişmesiyle kölelik ortaya çıkmıştır. Bu toplumlarda artan nüfusu beslemek için daha fazla insan emeğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu emeği karşılamak amacıyla köleleştirilenler tarım işlerinde kullanılmıştır. Kölelerin yasal durumu, toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Örneğin Hititlerde kölelerin kısıtlı da olsa mülkiyet hakları varken Mezopotamya'da köleler neredeyse tüm haklardan mahrum bırakılmıştır. Mezopotamya'da esir ticareti de olup esirler, uzak ülkelerden tüccarlar tarafından getirilmiştir.

Orta Çağ'da toplumun en geniş kesimini oluşturan çiftçi köylüler, aynı zamanda toplumun en düşük sosyal grubuna mensuptu. Köylülerin çoğu soylu sınıfın malikânelerinde çalışarak ilkel bir yaşam sürüyordu. Malikânelerde yaşayan köylülerin statülerini gelenekler belirlerdi.

Görsel 2.65: Senyör (Temsilî)

Hiçbir hakkı olmayan toprağa bağlı, karın tokluğuna çalışan ve hür köylü ile köle arasında bir sınıf olan serfler, eşya gibi alınıp satılabilmekteydi. Senyörler, hem toprağın hem de serflerin sahibiydi. Çalışma şartları ve süreleri senyörce tayin edilen serflerin çalıştığı topraktan ayrılması hâlinde senyör onu bulup geri getirme hakkına sahipti (Görsel 2.65).

Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde köleliğin statüsü değişti. Romalılar; Anadolu, Balkanlar, Afrika ve Ortadoğu gibi pek çok bölgeyi kaybetmeye başlayınca bu bölgelerden getirdikleri esir ve köle sayısı azaldı. Köylerden şehirlere yapılan göçler nedeniyle kırsal kesimden tahsil edilen vergiler de azaldı. Bu nedenle büyük çiftlik sahipleri, köleleri toprağa bağlı çiftçiler hâline dönüştürmek zorunda kaldı. Vergi gelirlerini garanti altına almak isteyen Romalı yöneticiler de çiftçileri bulundukları topraklara bağlayıcı tedbirler aldı. Bu yeni uygulama Orta Çağ boyunca geçerli oldu.

Roma İmparatorluğu'ndaki bu gelenek, tarımda köle işgücünün yanında serbest çalışan köylüleri de ortaya çıkardı. Bu köylüler çalıştıkları toprağı terk edemez oldu ve toprağa bağımlı hâle geldi.

CEVAPLAYALIM

Tarım ekonomisinde İlk Çağ'da hangi emek türleri istihdam edilmiştir?

Artı Üründen Sosyal Sınıflara

Tarımla geçinen toplumlarda kuraklık, beraberinde kıtlığı getirdiği için önemli bir sorundu. Bu bölgelerde "artı ürün" üretmek ve bunları depolamak son derece önemliydi. Yağışın yeterli olduğu ve doğal besin kaynaklarının bol olduğu bölgelerde büyük bir anlam ifade etmeyen artı ürün, kurak bölgelerde hayati öneme sahipti. Çünkü bu bölgelerde artı ürüne sahip olan yerleşim merkezleri avantajlı duruma geçti ve bu durum onlara güç kazandırdı. Örneğin Mezopotamya'nın kurak olması sulamalı tarımı zorunlu kılmıştı. Bu yüzden bölgede sulama kanallarının yapılmasıyla üretim arttı ve ürün fazlası yani artı ürün ortaya çıktı. Böylece artı ürünü organize etmek için üretimin planlanması, ürünün depolanması ve korunması gerekli hale geldi.

Ayrıca artı ürün, diğer ihtiyaçların karşılanması için değiş tokuşu geliştirdi ve çiftçilik dışında yeni meslekler ortaya çıkardı. Çiftçi, esnaf, tüccar, din adamı, savaşçı gibi yeni sınıflardan oluşan daha büyük topluluklar şehir toplumunun doğmasını sağladı.

Artı ürünlerin bir merkezde toplanması ve halka buradan dağıtılması toplumda tabakalaşmayı ortaya çıkardı. Örneğin Mezopotamya'da tapınaklarda toplanan ürünlerin kaydını tutan din adamları, dağıtımı kontrol etmeye başladı. Böylece tapınak rahipleri toplumda üst tabakayı oluşturdu. Mısır'da ise artı ürün firavunların sarayında toplanırdı. Sermaye ve üretim araçlarının toplanma yeri olan firavunun sarayı, aynı zamanda ürünün de toplandığı bir zenginlik merkezi hâline geldi (Görsel 2.66).

Görsel 2.66
Horus Tapınağı (Mısır)

ARAŞTIRALIM

İlk Çağ medeniyetleri tarımsal üretimi artırmak için ne gibi faaliyetlerde bulunmuştur? Bir metin hazırlayarak sınıfta okuyunuz.

Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet altında iken Mısır'da firavun, tüm toprakların sahibiydi. Bunun yanında tapınak toprakları ve subayların emekleri karşılığında edindiği topraklar da vardı. Toprakları kullanan köylüler ise kiracı durumundaydı. Sümerlerde toprak mülkiyeti; tapınaklara ait topraklar, kent yöneticilerine ait topraklar ve ortakçı usulü ile işletilen köylülere ait topraklar olmak üzere üçe ayrılmıştı. Hititlerde ise toprak küçük ve büyük tımar parçalarına ayrılmıştı.

İlk çağlardan itibaren devletler vergilendirmeye ihtiyaç duymuştur. Özellikle savaş zamanlarında halktan vergi alınırdı. Vergiler, genellikle emek yoluyla ödeme, ayni ödeme ve nakdî

ödeme şekilleriyle tahsil edilmiştir. Mısır'da vergiler ve kiralar, tüm ekili topraklardan düzenli bir şekilde firavun adına toplanır ve kamu binalarında çok sayıda insan çalıştırılırdı. Mısır'da köylüler de ortakçı olarak vergi vermekle yükümlüydü. Sümerlerde ise hür vatandaşlar vergi ödemek zorundayken Urkagina, sosyal adaletsizliği önlemek için birçok vergiyi kaldırmıştı. Güçlü bir yapıya sahip olan Roma'da tarımdan elde edilen fazla ürünün vergilendirilmesiyle oluşan kaynaklar; orduyu, bürokrasiyi ve şehirli nüfusu beslerdi.

Orta Çağ Avrupası'ndaki feodalite sisteminde, ayni vergiler devam etmekle birlikte ordunun ihtiyaçları etrafı surlarla çevrili kalelerde yaşayan feodal beyler tarafından karşılanırdı (Görsel 2.67). XIII. yüzyıldan itibaren devletler, giderlerini karşılayamadığı için düzenli vergilendirme uygulamasına başladı. Zamanla para ekonomisinin gelişmesi vergilerin alınmasını kolaylaştırmıştı.

Görsel 2.67
Karlstein Kalesi (Çekya)

İlk Çağ'da toplum; asiller, din adamları, hürler ve köleler gibi sınıflara ayrılırdı. Toprağa sahip olan soylular, yüzyıllar boyunca geçerli olacak güçlü statüler kazanarak sosyal, ekonomik, siyasi gücün belirleyicisi oldu. Bu süreç tarım toplumlarının yönetim şekli olan monarşiyi ortaya çıkardı. Tarihin bazı dönemlerinde monarşiler parçalansa da soylu sınıfa dayanan siyasal yönetimler varlığını sürdürdü. Doğal olarak da ilk ekonomik organizasyonlar soyluların ve monarşilerin gücüne göre şekillendi.

Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde toprak sahibi olan senyörün; siyasi, ekonomik, hukuki ve askerî haklara sahip olduğu ve temeli toprak köleliğine dayanan toplum düzenine "feodalizm" denmektedir. Feodalizmde askerî ve mali hâkimiyetin devlete ait olması gerekirken bu haklara senyörler sahip olmuştur. Senyörler, kendisinin ve malikâne sınırları içerisinde bulunanların güvenliğini sağlamak zorundaydı. Köleler, serfler ve hür köylüler korunma ve adalet karşılığında senyörlere mal ve hizmet üretmekle yükümlüydü.

ARAŞTIRALIM

Orta Çağ Avrupası'nda feodalite egemenken Osmanlı Devleti'nde nasıl bir toprak sistemi uygulanmıştır? Bir slayt hazırlayarak sınıfta sunum yapınız.

İlk ve Orta Çağ'da Toplumsal Tabakalaşma

Toplumsal tabakalaşma, insanlar arasındaki ekonomik ve toplumsal eşitsizliğin görünür hâle gelmesidir. Buna göre toplumlar, hiyerarşik bir düzen içerisinde sınıflandırılır. Toplayıcılığa ve avcılığa dayanan ilk toplumlarda çok az tabakalaşma olmasına karşın tarımsal üretimin gelişmesiyle zengin-

liğin artması sonucu tabakalaşmada da artış olmuştur. Tarih boyunca kölelik, kast sistemi ve mevkiye bağlı sistem gibi toplumsal tabakalaşmalardan söz edilebilir (Görsel 2.68). Toplum yapısında meydana gelen bu değişim, insanlık tarihini baştan başa değiştirmiştir.

Kast sistemi, bir kişinin toplumsal konumunun yaşamı boyunca belirlendiği toplumsal bir düzendir. Hindistan'da görülen bu sistemin ekonomik kurallarını dinsel statüler belirlerdi. Hindu inancına göre yaşam, geçici olarak beden kazanmaktır. İnsanın gelecek yaşamındaki statüsünü belirleyen onun bu hayatındaki eylem ve tutumlarıdır. Kast sistemi; brahmanlar (din adamları), kşatriyalar (askerler), vaisyalar (çalışanlar) ve sudralar (işçiler ve köleler) sınıflarından oluşurdu.

Görsel 2.68: Hindu tapınağı (Hindistan)

Kast grubunun üyesi; brahmanlara saygılı olup kendi kastının görevlerini yerine getirirse diğer hayatında daha üst bir kastta doğacak eğer bunları yerine getirmezse daha alt bir kastın üyesi olarak yeniden dünyaya gelecekti. Kast toplumlarında farklı toplumsal gruplar birbirlerine kapalıdır. Bu sistemde herkes, bir daha terk edemeyeceği bir kast içinde doğar, bu kasttan eş seçer ve bu kast içinde ölür. Her kast bireyinin alabileceği eğitim ve yapabileceği meslek türleri bellidir. Bu düzende insanların diğer kastların üyeleriyle bağlantı kurmaları engellenmiştir. Kast sisteminin mevcut yapılanması dışında, köylerin ve yerleşim yerlerinin en uzak yerlerinde yaşamalarına izin verilmiş parya denilen bir sınıf daha bulunurdu.

SIRA SİZDE

Kast sisteminin Hindistan'ın siyasi birliğine etkisini yazınız?

.....

.....

İlk ve Orta Çağ'da Tarımsal Üretim

İnsanlığın ilk dönemlerinde tarım aletleri oldukça ilkeldi. Tohumlar toprağa delikler açılarak ekilmekte, ürünler çakmak taşından yapılan oraklarla biçilmekte ve tahıl, taş dibeklerde öğütülmekteydi (Görsel 2.69). Topraklar, önce ağaç bir sapın ucuna takılmış basit taş çapalar ile işlenirdi. Dünyanın pek çok yerine yayılan çapaya dayalı bu tarım şekli, yerini daha sonra sabanlarla yapılan tarıma bıraktı. Hayvanları ehlileştiren insanlar, zamanla sulama kanalları da yaparak bunları tarım işinde kullanmaya başladı. MÖ 6000'lerde sığır cinsi evcilleştirildi. Hayvanlar tarafından çekilen sabanlar, ilk kez

Görsel 2.69: El değirmeni

MÖ IV veya III. bin yılda ortaya çıktı. Avrupa'da at beslemenin yaygınlaşması maliyetli olsa da bir süre sonra tarımda öküzün yerini almaya başlamıştır. Tarım tekniklerindeki bir başka değişim de XII. yüzyıldan itibaren daha pahalı demir araçların tarımda kullanılmasıydı.

İlk Çağ'ın ve Orta Çağ'ın geleneksel üretim kapasitesi, temelde insan ve hayvan gücüne dayandığı için düşük bir düzeyde kaldı. Tarım teknolojisinin geri olması ve ulaşımın kısıtlılığı gibi nedenlerle üretim, ticaret ve buna bağlı piyasa büyümedi; ekonomik faaliyetler asgari düzeyde kaldı. Ekonomideki bu sınırlılığın doğal sonucu olarak İlk ve Orta Çağ'da toplumlar zenginliklerini belirli bir seviyenin üzerine çıkaramadı. Üretim ve ticarette yeterli aşama kaydedemeyen devletler; askerlik, savaş ve ganimet gibi siyasi yollarla zenginliği elde etmeye çalıştı.

Tek tanrılı dinler kadim medeniyetlerin iktisadi anlayışını ve uygulamalarını ancak Orta Çağ'da etkilemiştir. Zamanla kutsal metinlere dayanan dinler, geleneğin de belirleyicisi olmuş hatta onun üzerine çıkmıştır. Sonraki süreçte dinler, her ne kadar siyasi ve ekonomik alanın dışında tutulmaya çalışılsa da geliştirdikleri ahlaki kurallarla sosyal alanda, taraftarları üzerinde etkili olmaya başlamıştır.

Görsel 2.70: Amphora (küp)

İlk ve Orta Çağ'da Ticaret

İlk ve Orta Çağlarda Asya ile Avrupa arasındaki ticari faaliyetler genellikle ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleşirdi. Bu ticarette genel olarak ipek, ipekli kumaşlar, porselen, madeni eşyalar, kâğıt, baharat (Görsel 2.70), tuz, cam eşya, şarap, at, hayvan ürünleri (deri ve postlar), değerli madenler, taşlar ve ziynet eşyaları (takılar) taşınırdı. Bu ticaret yolları, ticari ürünlerin yanı sıra kıtalar arasında kültür alışverişine de imkân sağlamıştır.

Ticaret yolları üzerindeki ulaşım, kervanlar vasıtasıyla sağlanırdı. Kervanların en büyük yük taşıyıcısı iki hörgüçlü develer, bunun yanında katır veya atla çekilen tekerlekli taşıtlar ve binek hayvanlarıydı. Hız ve gidilen uzaklık, hayvanın gücüyle sınırlıydı. Ulaşımın hayvan gücüne dayanması, seyahate katılanların sayısını kısıtlardı. Denizaşırı ulaşım, insan veya rüzgâr gücü ile gerçekleşirdi. Orta Çağ'da üç yelkenli gemilerin, pusula ve haritanın da kullanımıyla denizciliğin ticari değeri artmaya başladı. İlk ve Orta Çağlarda gerek karada kullanılan hayvanların gerekse denizde kullanılan taşıtların hızı nedeniyle yolculuklar haftalar hatta aylar sürüyordu (Görsel 2.71).

Görsel 2.71: Kervan

Ticari mallar, kimi zaman kervanlarla kıtalar veya ülkeler aşarak uzun mesafeyle kimi zaman köyden kente kısa mesafeyle bazen de aynı yerde üretilerek tüketiciye ulaşırdı. Farklı mesafelerdeki bu yolculuk bazen bir kentin ticari bölgesinde sonlanmış veya bir kentten başka bir kente devam etmiştir. Ticari malın bu serüveninde konakladığı, mola verdiği veya sona ulaştığı mekânlara tarih boyunca farklı isimler verilmiştir.

Ticari Mekanlar			
Karum	Agora	Arasta	Ribat
Han	Çarşı	Bedesten	Kervansaray

Asur ticaret kolonileri olan karumlar, Asurlu tüccarların toplandığı semtlerdir. Karum, şehrin hemen dışında ticari işlerin görüldüğü, kendine özgü siyasi ve yönetim statüsünün bulunduğu yerleşimlerdir. Asurlu tüccarların Anadolu'daki en büyük karumu, Kaniş (Kayseri-Kültepe) şehrinde bulunurdu (Görsel 2.72).

Görsel 2.72: Kayseri-Kültepe

Agora; şehir devletlerinde ticari faaliyetlerin yapıldığı yer olup kent meydanı, çarşı, pazar yeri anlamına gelmektedir (Görsel 2.73). Adli, dinî ve siyasi fonksiyonları da olan agoralar; sanatın yoğunlaştığı, felsefenin temellerinin atıldığı, anıtların, sunakların, heykellerin bulunduğu yer yani tüccarların kalbiydi.

Hanlar, ise küçük kervanların indiği, yolcuların konakladığı, malların depolandığı, atölyelerin bulunduğu ve ticaretin yapıldığı yerlerdi. Hanlarda birden fazla dükkân olursa bu hanlara çarşı da denilirdi.

Ticari merkezlerden bir diğeri olan arastalar ise genellikle aynı esnaf grubuna ait dükkânların bir sokak üzerinde karşılıklı sıralanması ile meydana gelmekteydi.

Görsel 2.73: Perge Agorası (Antalya)

Ribatlar; İslamiyet'in ilk dönemlerinde daha çok korunma, savunma ve askerî amaçlı inşa edilerek karakol veya ordugâh olarak kullanılmıştır. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan bu yapılar, yüksek duvarlarla çevrili olup avlu ve gözcü kulelerinden oluşurdu. XI. yüzyıldan sonra sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kalan ribatlar, işlev değiştirerek ticari konaklama amacıyla kullanıldı. Bu yapı örneklerinin çoğu İpek Yolu üzerindeydi.

Görsel 2.74: Sultan Han Kervansarayı (Aksaray)

Kökeni "ribat" adı verilen bir yapıya dayanan kervansaraylar (Görsel 2.74), kervanların güvenliği ve konaklaması için ana yol kenarında tesis edilmiştir. Özünü yardımlaşma ve insanlık duygusundan alan vakıf sistemi sayesinde günümüze kadar gelen kervansaraylar, yollar üzerinde kurulan ve kamu yararına çalışan ticari yapılardır. Kervansaraylar genellikle 8-10 saatlik yürüyüş mesafesinde (35–40 km) kurulurdu.

SIRA SİZDE

İlk ve Orta çağlarda kullanılan bu ticari mekânları günümüzdeki hangi mekânlara benzetebiliriz?

.....

.....

Görsel 2.75
Altın para (Roma)

İnsanlığın ilk dönemlerinde değer ölçüsü ve değişim aracı olarak pek çok mal kullanılmıştır. Ekonomik açıdan önemli olan madenî paranın ortaya çıkışı ise ticari ve mali gelişmeleri kolaylaştırdı. Anadolu'da yapılan kazılarda bulunan ilk para örnekleri MÖ VII. yüzyıla ait olup bunları Lidya kralı bastırmıştır. Yunan kıyı şehirlerinde bazı girişimci tüccar veya bankerlerce reklam aracı olarak bastırılan para, kısa süre sonra devlet tekeli hâline dönüşmüştür. Paranın üstündeki kral resmi ya da şehir sembolü, parayı bastıranın gücünü ve ihtişamını gösterirdi. Krallar için para basmak bir egemenlik sembolü olduğu kadar aynı zamanda ekonomik açıdan da önemliydi. Metal sikkelerden yapılan ilk paralar, genellikle altın ve gümüşten basılmıştır (Görsel 2.75).

İlk ve Orta Çağ'da Ticaret Yolları

Harita 2.10: Kral Yolu

İlk Çağ'dan itibaren Kral Yolu, İpek Yolu, Kürk Yolu ve Baharat Yolu dünya ticaretinde hâkim rol oynamıştır (Harita 2.10). Anadolu yollarının altın çağı, Pers İmparatoru Darius'un yaptırdığı Kral Yolu ile başlamıştır. Anadolu'da, Ege Bölgesi'nde bulunan Sardes'ten başlayıp Pers İmparatorluğu'nun başkenti Sus'a kadar uzanan Kral Yolu, Anadolu yollarının belkemiğini oluşturmuştur. Kral Yolu çevresindeki ekonomi merkezleri, Ege kıyısındaki önemli limanlara bağlanırdı.

İpek Yolu, İlk ve Orta Çağlarda Çin ve Orta Doğu ile Batı ülkeleri arasındaki transit kara ticaretinde kullanılan en işlek

ticaret yoludur. Orta Çağ'da Çin'den başlayıp Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçip Hazar Denizi'ne ulaşan İpek Yolu'nun bir kolu da İran üzerinden Suriye'nin Lazkiye Limanı'na ulaşırdı. Diğer bir büyük kolu ise Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu topraklarına girerdi. Anadolu'dan da deniz yolu veya Trakya üzerinden kara yolu ile Avrupa'ya giderdi. İpek Yolu insan eliyle açılmış bir yol olmayıp tabiatın ve iklimin hazırladığı geniş vadi yatakları ile kervanların konaklamalarına yarayacak vahalardan oluşmuştur. Bu vahalarda zamanla Turfan, Aksu, Kaşgar, Hotan, Yarkent (Görsel 2.76) gibi şehirler kurulmuştur.

Görsel 2.76
Yarkent kalıntıları

İpek Yolu, tarih boyunca hem geçtiği bölgeleri iktisadi açıdan kalkındırıp halkın refah seviyesini yükseltmiş hem de Doğu-Batı kültür ve uygarlıkları için bir köprü olmuştur. Böylece farklı pek çok ulusun birbiriyle tanışmasında, ticaret yapmasında ve kültürel zenginliğin alışverişinde etkin rol oynamıştır.

Bu yolun devletlere sağlamış olduğu ekonomik, kültürel ve sosyal zenginlikler, çevredeki diğer devletlerin de dikkatini çekmiştir. Bunun neticesinde İpek Yolu'nun hâkimiyeti için bölgede sürekli siyasi ve askerî mücadeleler olmuştur. İpek Yolu'ndaki güç mücadelesinin belirleyicileri Çinliler, Türkler, Moğollar, Farslar, Araplar ve Ruslardır. İpek Yolu'na hâkim olan kavimler, dünya siyasetinde etkin rol oynamışlardır.

Konar-göçer kavimler arasında bölgede en etkili olan iki millet Türkler ve Moğollardır. Bu yol, Türklerin bölgedeki manevi unsurlarla temas etmelerini sağlamıştır. İslamiyet öncesinde bölgeye egemen Türk devletleri; Hunlar, Avarlar ve Kök Türkler'dir. İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlıların ve Gaznelilerin hızlı yükselişinin nedenlerinden biri de İpek Yolu'nun kilit noktaları olan Hotin ve Kabil gibi şehirleri ticari merkez olarak kullanmalarıdır. Moğolların hâkimiyetinden sonra İpek Yolu'nun altın çağı sona ermiş, diğer yolların ve deniz yollarının gölgesinde kalmıştır.

SIRA SİZDE

İpek Yolu'nun geçtiği bölgelere hâkim olan Türk devletlerini yazınız?

.....

.....

Kürk Yolu, Don Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayıp Ural Dağları ve Güney Sibirya ormanları sınırından Altaylar'a, Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur Nehri'ne ulaşan yoldur. Bu yoldan hayvanlarla getirilen deri ve postlar, Etil Nehri vasıtasıyla Hazar Devleti'nin merkezi Hanbalık'a (Etil)

ulaştırılırdı. Daha sonra da Güney Sibirya'dan geçerek Avrupa'ya ve İslam ülkelerine gönderilirdi. Bu yolun doğu ucu ise Türk devletlerinin merkezi olan Orhun Bölgesi'nden Çin'e kadar uzanırdı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kürk Yolu üzerinde sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak, gelincik ve geyik gibi tüyleri güzel ve yumuşak olan hayvanların deri ve postları taşınmıştır. Üzerinde taşınan bu ürünlerden dolayı bu yola "Kürk Yolu" adı verilmiştir.

Günümüzden binlerce yıl önce Doğu ülkelerinde kullanılan baharat, Avrupalılar tarafından fazlaca bilinmiyordu. Kısıtlı miktarda İpek Yolu üzerinden Avrupa'ya gelen baharat çeşitleri Hindistan ve Seylan'dan (Sri Lanka) Kızıldeniz'deki Akabe Körfezi'ne, Yemen kıyılarına ya da Basra Körfezi'ne deniz yoluyla taşınırdı. Bu kıyılardaki limanlarda gemilerden boşaltılan baharat, kara yoluyla Fenike ve Filistin kıyılarına, Mısır'da İskenderiye'ye ve Karadeniz'e ulaştırılır ve daha sonra gene deniz yoluyla Avrupa'ya taşınırdı. Hindistan'dan başlayarak Avrupa'ya ulaşan bu ticaret yoluna Baharat Yolu denmiştir. Bu yol, coğrafi keşifler sonucunda önemini kaybetti.

Avrupa'da ticaretinin dayandığı temelleri oluşturan ve doğuyu batıya bağlayan İpek Yolu, güneyi batıya bağlayan Baharat Yolu, kuzeyi güney ve batıya bağlayan Kürk Yolu zamanla Müslüman toplulukların eline geçmiştir (Harita 2.11). Kısa sürede refaha ulaşan İslam ülkeleri Orta Çağ Avrupası'nın iştahını kabartmış, böylece iki yüzyıla yakın sürecek olan Haçlı Seferleri başlamıştır. Ticaret yollarını ve Orta Doğu'nun zenginliğini ele geçirmek için yapılan bu seferler, Avrupa açısından tam bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır.

Harita 2.11: İlk ve Orta Çağ'ın ticaret yolları

TARTIŞALIM

Tarihî ticaret yolları yeniden canlandırılabilir mi?

2.10. YAZININ GELİŞİMİ

Âlim unutmuş, kalem unutmamış.

Bir amaç ancak yazıya geçirildiği zaman güç kazanır.

Söz kulağa, yazı uzağa gider.

Söz uçar, yazı kalır.

TARTIŞALIM

Yukarıdaki sözlerden hareketle yazının insan hayatındaki önemi ile ilgili neler söylenebilir?

İlk Çağ'da Mezopotamya'daki dinî inanışlara göre her şey tanrıların malı idi. Tanrılar için çalışan insanlar, ürettiklerini mabetlerde birleştirirdi. Herkes elde ettiği ürünü, tanrının evine yani mabede teslim etmek zorundaydı. Rahipler, vatandaşların teslim ettiği ürünü tabletlere resmederdi. Bunun sonucunda Sümerler, mabet ekonomisinin zorunluluğu ile sembol yazısını (piktograf) icat etti.

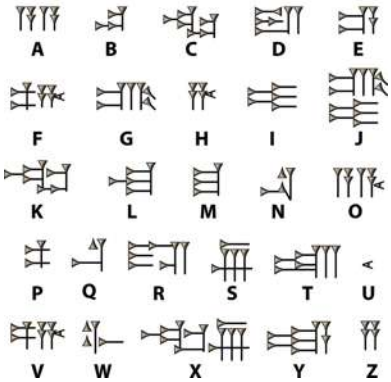

Görsel 2.77: Çivi yazısı

BİLİYOR MUSUNUZ?

Piktografik Yazı

Başlangıçta insanların kayıt tutmalarına yardımcı olmak için kullanılan bu yazı, sembol şeklindeki işaretlerden oluşmuştur. Piktografik yazıda avuç içine sığabilecek bir kil tablet üzerine kareler çizilir ve anlatılmak istenenler sembollerle verilirdi. Yazı yaygınlaştıkça semboller giderek küçülmüş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. İşaretler çiviye benzetildiği için bu yazıya "çivi yazısı" denmiştir (Görsel 2.77).

Sümerlerin kullandığı ilk yazılı kil tablet örneklerine Uruk kentinde rastlanmıştır. Bu tabletler, tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvan listelerinden oluşan tapınağın muhasebe kayıtları şeklindedir. Dolayısıyla ilk yazı örnekleri; hesaplar, tarihler, malın cinsi gibi bilgileri içeren ziraat ve ticaret kayıtlarından oluşmaktaydı.

Yazılı Kültürün Başlaması

Yazının icadı, tarihî devirlerin başlangıcı kabul edilir. İnsanoğlu yazı sayesinde birikimlerini, nesilden nesile sağlıklı bir şekilde aktararak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Zamanla yönetim alanında da kullanılan yazı; anlaşmalar, yazışmalar, yasalar, yıllıklar, savaş hikâyeleri biçiminde gelişmiştir. Böylece insanoğlu yazının icadından günümüze kadar olan süreçte her alanda önemli gelişme kaydetmiştir.

Görsel 2.78: Hiyeroglif

ÖRNEK METİN

Okullar

Yazının kesintisiz bir biçimde devam etmesi, tapınak ve krallıkların yazıcı yetiştirmek için kurdukları okullarla mümkün olmuştur. Sümerlerde, okullara "Tablet Evi" adı verilmekteydi. Okuma yazma öğrenmek isteyen öğrenciler bu okulda kil parçaları üzerine aynı heceleri tekrar tekrar yazarak yazı yazmayı öğrenmeye çalışırdı.

Öğrenciler ait çalışma tabletleri kazı çalışmaları sırasında ele geçirilmiştir. Sümer okullarında öğretim ve eğitim metotları hakkında bilgi veren okul tabletleri serisinden bir metin şu şekilde tercüme edilmiştir:

— Tablet evinin oğlu, günlerden beri nereye gidiyorsun?
— Tablet evine gidiyorum.
— Tablet evinde ne yapıyorsun?
— Tabletim okuyor, kahvaltımı yiyorum.
— Tablet evi kapandıktan sonra eve giderim.

Sümerler, öğretmene tablet evinin babası, öğrenciye ise tablet evinin oğlu demiş ve okulu bir aile ocağı gibi kabul etmiştir. Böylece Sümerler, yalnız yazıyı icat etmekle kalmamış, onun öğretilmesi ve yayılması için de çalışmıştır (Kınal, 1971, s.8-9'dan düzenlenmiştir).

Görsel 2.79: Papirüs

Sümerlerden sonra çivi yazısı Akad, Babil, Asur, Hitit ve Urartu gibi medeniyetler tarafından geliştirilmiştir. Hiyeroglif yazısı (Görsel 2.78) kullanan Mısırlılar yazı aracı olarak papirüs (Görsel 2.79) ve fırça gibi araçlar kullanmıştır. Böylece yazının taşınabilirliği kolaylaşmıştır. Mısır yazısı 24 sessiz harften oluşan Fenike alfabesinin gelişmesine de model olmuştur. Bu alfabeden Sami, sonrasında da Latin alfabesi geliştirilmiştir. İlk kez Bergama'da hayvan derisinden üretilen parşömenler birleştirilerek kitap hâline getirilmiştir. Çin medeniyeti ise parşömenden daha ucuza mal olan tekstilden yapılan kâğıdı üretmiştir. VIII ve IX. yüzyıllarda İslam medeniyeti kâğıt üretimini yaygınlaştırmıştır.

SIRA SİZDE

Yazının ve yazı araçlarının gelişimine hangi milletler katkı sağlamıştır?

.....

.....

Yazı; bilgi, beceri ve tecrübelerin tekrar edilmesinin önüne geçerek eski birikimlerin üzerine yenilerinin eklenmesini sağlamıştır. Her toplum, yazıyı devraldığı toplumun dilinden ve kültüründen etkilenmiştir. Böylece toplumlar arası yazı geçişiyle birlikte dil etkileşimi de görülmüştür. Hâkim güçlerin, egemenlik altına aldığı milletlere kendi dillerini kabul ettirmeleri

bu etkileşimi hızlandırmıştır. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu yerlerde Latince, Büyük İskender'in ele geçirdiği geniş coğrafyada Yunanca, Hint kültürünün yayıldığı alanlarda Sanskritçe, İran medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde Farsça, Türklerin hâkimiyetine giren bölgelerde Türkçe, Çin kültürünün etkin olduğu alanlarda Çince ve Emevilerin hükmettiği yerlerde Arapça hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda yazılı kültür ve bu kültür çevresinde etkili olan diller, farklı toplulukları çeşitli medeniyetler çevresinde birleştirmiştir.

İlk Çağ'da Bilim

Bilim, insanlığın ortak ürünüdür ve kökleri ilk insanlara kadar uzanır. Günümüzde ulaşılan medeniyetin gelişiminde her milletin az ya da çok payı bulunmaktadır. Tarihî süreç içinde Mısır, Yunan, Çin, Hint, İran, Arap ve Türk gibi milletlerden bilim insanlarının çalışmaları medeniyetin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bilimin konusu; eski çağlarda din, efsane, felsefe gibi ruhsal ve el sanatları, tarım gibi günlük ihtiyaçları gidermeye yönelik konulardı. İnsanların günlük ihtiyaçlarını karşılarken elde ettiği bilgi ve teknik daha sonraki çağlarda ortaya çıkan bilimsel gelişmelere kaynaklık etmiştir.

Geçmişte gözlem yoluyla öğrenilen gezegenlerin hareketleri, gazların özellikleri, kaldıraç, sarkaç ve gel-git gibi bilgiler günümüzde de geçerliliklerini sürdürmektedir. Eski dünyada gözlem ve tecrübe yoluyla elde edinilen bilgiler zamanla astronomi, coğrafya ve tıp gibi bilimlerin doğmasına kaynaklık etmiştir (Görsel 2.80).

Görsel 2.80: Güneş saati

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bilim; evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim demektir. Bilimde tek bir yöntem yoktur. Yöntem, insanı bilimsel problemin çözümüne götüren yoldur.

İlk çağlardan beri insanlar, içinde yaşadığı doğayı, doğa varlıklarını ve olaylarını gözlemleme ihtiyacı duymuştur. İnsanların tarım yapabilmesi için mevsimlerin zamanını önceden bilmeleri gerekiyordu. Bu durum ancak takvim bilgisi ile olabilirdi. Bunun yanı sıra gökyüzündeki doğa olaylarını ve varlıklarını gözlemleyerek anlamaya çalışan insanoğlu, astronomi ilminde hızlı bir gelişme sağlamıştır. Astronomideki bu gelişme; matematik, fizik, kimya gibi temel bilimlerin gelişmesini hızlandırmıştır.

İlk insanlar, doğa ile ilişkisinde basit teknik becerileri kullanmıştır. Gökyüzü olaylarının izlenmesi, kaydedilmesi ve yorumlanması günümüz modern astronomi bilimine temel oluşturmuştur. Örneğin, modern astronomideki matematiksel dayanaklar ilk defa Mezopotamya'da kullanılmıştır. Mezopotamya uygarlıkları, ziggurat adı verilen tapınaklarda gözlem

yaparak, gök biliminde bilimsel gözlem yöntemini keşfetmiş ve bilgileri tablolaştırmıştır. Ay ve Güneş tutulmalarını hesaplayan bu medeniyetler; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenlerin de varlığından haberdardı. Ayrıca bir yılın uzunluğunu, bugünkü hesaba göre sadece 4,5 dakikalık bir hata ile bulmuşlar ve bu birikimleriyle takvim yapmışlardır.

İnsanların, eski dünyada astronomi bilimini öğrenmesindeki amaç dünyayı anlama merakı, yaşamlarını rahat ve güvenli kılmaktı. Günümüz modern bilim anlayışında ise amaç her alanda ileriye gitmek ve gelişmektir. Temelleri eski çağlarda atılan bilimsel bilgi, günümüzde hızlı bir şekilde artarak devam etmektedir.

Görsel 2.81: Eski tıp aletleri

Eski çağlardan itibaren insanoğlunun en büyük isteklerinden biri, ölümsüzlük ve uzun yaşama arzusudur. Bunun sonucunda hastalıklarla mücadele etmesi gerektiğini anlayan insanoğlu bu hastalıkları tedavi etmek amacıyla (Görsel 2.81) elindeki bilgileri kullanarak tıp ilminin ilk gelişmelerini ortaya çıkarmıştır.

ÖRNEK METİN

Mezopotamya'da Hekimlik

Mezopotamya'da hekimliğin en basit şekli, hekimlerin suya bakarak hasta hakkında bilgi vermeleri şeklinde olmuştur. Bu sebeple olsa gerek ki hekimleri "suyu tanıyan kimse" olarak tanımlamışlardır. Hekim bir kabın içine su koyup suyun üzerine bir damla zeytinyağı damlattıktan sonra damlanın şekli ve hareketine göre hastanın iyi olup olmayacağı hususunda bilgi vermiştir (Uncu, 2013, s.107-118'den düzenlenmiştir).

Görsel 2.82
Strabon heykeli (Amasya)

Eski Çağ'da coğrafya, daha çok matematik ve tarih ilmiyle iç içe gelişme göstermiştir. Bu çağda düşünür ve gezginler; eserlerinde tarih, coğrafya ve matematikle ilgili bilgileri, bir arada işlemiştir. Örneğin Amasya'da yaşamış ve coğrafya konusunda çalışmış Strabon (Sıtreybın), Anadolu ve çevresinde yaptığı geziler sonucunda on yedi bölümden oluşan "Coğrafya" isimli eseri yazmıştır (Görsel 2.82). Eserinde Yunan, Anadolu, Mezopotamya, İran, Mısır gibi gezip gördüğü yerleri anlatmış ve bu yerlerin tarihinden de bilgiler vermiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Archimedes (Arşimet) ilkesine göre, "Bir sıvıya bırakılan ve dengedeki cisme uygulanan kaldırma kuvveti, cismin ağırlığına eşittir". Archimedes'in yaşadığı döneme kadar gemiler ahşaptan yapılırdı. Çünkü tahtadan başka bir malzemeden yapılırsa geminin batacağına inanılırdı. Archimedes'in havuzdaki hamam tasının batmayışını gözlemleyerek suyun kaldırma kuvvetini bulmasından sonra gemiler metal malzemeden de yapılmaya başlanmıştır.

İlk Çağ medeniyetlerinin bilimsel birikime katkıları

- Mezopotamya medeniyetleri aritmetik işlemlerde çarpım tablosunu kullanmayı, dört işlem yapmayı, kare ve karekök almayı biliyorlardı. Alan ölçümleri ve su kanalları açmak için geometriden yararlanmışlardır. Dairenin alanı ve silindirin hacmini bulmada "pi" sayısı için 3,125 değerini belirlemişlerdir. Çemberi 360 dereceye bölmüşlerdir. Astronomi bilgilerine dayanarak takvim yapmışlardır. Mezopotamya'da astronomi; matematik temelleri üzerine oturtularak Ay ve Güneş tutulmaları hesaplanmıştır. Bir saati 60 dakikaya, bir dakikayı da 60 saniyeye bölmüşlerdir. Bir haftayı 7 gün kabul etmişlerdir.
- Mısırlılar; astronomi, matematik ve tıp alanında ilerlemiştir. Mısırlılar, güneş takvimini kullanmışlar, yılı 365 gün olarak hesaplamışlar ve günümüzde kullanılan takvimin temellerini atmışlardır. Ayrıca bir günü 24 saate bölmüşlerdir. Mısırlılar, geometride de ileri olduklarından, hacim ve alan ölçmeyi çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden de mimarlıkta oldukça yüksek seviyedeydiler. Piramitler gibi görkemli binaları çok sağlam bir şekilde yapabilmişlerdir.
- Çinliler; barut, kâğıt ve matbaayı icat etmişlerdir. Galileo'dan önce güneş lekeleri konusunda bilgi vermişlerdir. Geleneksel Çin tıbbının tedavi yöntemleri olan masaj ve akupunktur günümüzde de kullanılmaktadır.
- Hint medeniyetinde matematikçiler sıfırı ilk defa kullanmıştır. Fakat sıfırı sayı olarak kabul etmemişlerdir. Sayı sistemindeki bu erken tarihli gelişme, aritmetiğin gelişim hızını etkilemiştir.
- Eski Yunan'da doğa bilimleri büyük bir gelişme göstermiş ve özellikle Aristoteles bitkilere ve hayvanlara ilişkin bilimsel bilgileri derleyerek botanik ve zooloji alanlarının temellerini atmıştır. Mitolojik düşünceden, akılcı düşünceye geçişi simgeleyen Miletli Thales (Tales); matematik, astronomi ve doğa felsefesiyle uğraşmıştır. İlk Yunan matematikçisi olan Thales, kendi gölgesiyle kendi boyunun eşit olduğu anda piramidin gölgesini ölçerek piramidin yüksekliğini bulmuştur. Geometriye "ispat" kavramını getirmiştir. Pythagoras (Pisagor), varlıkları ve varlıklar arasındaki ilişkileri sayılarla ve sayılara karşılık gelen çizgilerle açıklamıştır (Görsel 2.83).
- Roma dönemi, teknolojik gelişmelerin yoğunlukta olduğu bir zaman dilimidir. Bu dönem içerisinde; şehircilik, hukuk, devlet yönetimi ve askerlik alanında bugün bile örnek alınabilecek başarılara imza atılmıştır.

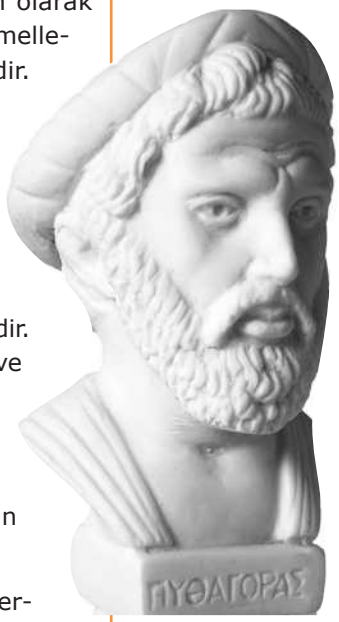

Görsel 2.83
Pisagor (Temsilî)

SIRA SİZDE

İlk Çağ medeniyetlerinin bilimsel gelişmelere sağladığı katkılara sizler de örnek veriniz.

.....

.....

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Bereketli hilal: .....

Meşruiyet: .....

Oligarşi: .....

Pankuş: .....

Satraplık: .....

Kolonizasyon: .....

Artı ürün: .....

Feodalizm: .....

Kast sistemi: .....

Karum: .....

B

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız.

1. Tarihte bilinen ilk hukuk kurallarını kim yapmıştır?

.....

2. İlk Çağ'da Asurlular, Lidyalılar, Fenikeliler; Orta Çağ'da Soğdlar ve Yahudiler hangi alanda gelişmişlerdir?

.....

3. İnsanlığın yazılı olmayan tarihini oluşturan destan, efsane, mit gibi anlatılara ne denir?

.....

4. İlk Çağ'ın vahiy kaynaklı tek tanrılı dinlerini yazınız ?

..... , ...

5. Çivi yazısını ilk kez kullanan uygarlığın adını yazınız?

.....

6. Patrici–Plep arasındaki sınıf mücadelesi sonucu hazırlanan ve Avrupa hukukunun temelini oluşturan Roma hukuk kurallarına ne ad verilir?

.....

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Selin, hazırladığı proje ödevi sonrasında: "Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzı, tabiata karşı verdiği mücadelesi, sosyal ilişkileri ve inançlarını öğrenebilmek için insanın bıraktığı izler göz önünde bulundurulur." değerlendirmesini yapmıştır.

   Selin'in bu değerlendirmesine göre aşağıdakilerden hangisi bahsedilen dönemi niteleyen bir buluntu olamaz?

   A) Ok ve yay
   B) Taş balta
   C) Buğday fosili
   D) Kil tablet
   E) Öğütme taşı

2. **İlk ve Orta Çağlarda Doğu ile Batı kültürlerinin kaynaşmasında,**

   I. uluslararası ticaret,
   II. Kavimler Göçü,
   III. Büyük İskender'in Asya seferi

   durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

   A) Yalnız I
   B) Yalnız II
   C) I-III
   D) II-III
   E) I-II-III

3. **Aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri değildir?**

   A) Hititler
   B) Frigler
   C) Urartular
   D) Lidyalılar
   E) Akadlar

4. **Bir toplumsal tabakalaşma olan kast sistemi aşağıdaki medeniyetlerin hangisinde ortaya çıkmıştır?**

   A) Sümer
   B) Babil
   C) Hint
   D) Çin
   E) Mısır

5. **Aşağıdakilerden hangisi "kollektif ceza" kavramını açıklayan bir ifadedir?**

   A) Kadın ve erkeğe aynı cezanın verilmesi
   B) Suçu işleyenin yakınlarının da cezalandırılması
   C) Köle ile efendisinin farklı cezalara çarptırılması
   D) Ölümle cezalandırma anlayışı
   E) Bazı suçlarda kısas cezasının uygulanması

6. **Aşağıdaki medeniyetlerden hangisi kolonizasyon faaliyetlerinde bulunmamıştır?**

   A) Fenikeliler
   B) Asurlular
   C) Frigler
   D) İyonlar
   E) Yunanlar

7. İstediği hayat şartlarına ulaşmak isteyen insanoğlu geçmişten günümüze yeni yerler bulmak amacıyla göç etmiştir. İklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler, inanç gruplarının baskı altına alınması gibi gelişmeler insanların yeni yerler aramasında etkili olmuştur.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ toplumlarında görülen göç hareketlerinin nedenleri arasında <u>gösterilemez</u>?

A) Sosyal
B) Dinî
C) Siyasi
D) Ticari
E) Coğrafi

8. Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış, bu tarlaları ayırmak için Mısır'da ..... ilmi gelişmiştir. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamış böylelikle insan vücudunu tanımışlar, tıp ve ..... bilimlerinde gelişmişlerdir.

Metindeki boşluklara aşağıdakilerden hangisinin yazılması doğrudur?

	I	II
A)	Matematik	Biyoloji
B)	Geometri	Astronomi
C)	Geometri	Fizik
D)	Matematik	Kimya
E)	Geometri	Eczacılık

9. Roma İmparatorluğu hakimiyeti altındaki bölgeleri kaybetmeye başlayınca bu bölgelerden getirdiği esir ve köle sayısı azaldı. Ayrıca köylerden şehirlere yapılan göçler nedeniyle kırsal kesimden alınan vergi gelirleri de düştü. Bu nedenle büyük çiftlik sahipleri, köleleri toprağa bağlı çiftçiler hâline dönüştürmek zorunda kaldı.

Buna göre Roma İmparatorluğu ile ilgili aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?

A) Kölelerin statüsünün yükseldiği
B) Sosyal sorunlar yaşandığı
C) Gücünün azalmaya başladığı
D) Gelirlerinin azaldığı
E) Sınıf ayrımının kaldırıldığı

10. **Toplumların ekonomik uğraşlarında coğrafyanın önemli bir belirleyici olmasında,**

I. Urartuların hayvancılık ve madencilikle uğraşması,
II. Fenikelilerin deniz ticaretinde ilerlemesi,
III. Atina ve Sparta'nın tarım alanında gelişmesi

durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

Ç Ç Ç Ç

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Eflatun, yazma teknolojisini insan belleği için bir dış tehlike olarak görmüş ve "Yazı teknolojisini elde edenler kendi belleklerini kullanmayı durduracaklar ve unutkan olacaklardır; kendi iç kaynakları yerine dış işaretlerle onları hatırlamak için yazıya bağlanacaklardır." demiştir.

   Eflatun'un yazı teknolojisini insan belleği için bir tehdit olarak görmesinin sebepleri neler olabilir?

2. Konar-göçerlerin askerî alanda üstün olmalarını sağlayan özelliklerini yazınız.

3. Toplumsal tabakaşlamada etkili olan unsurları yazarak örnekler veriniz.

4. Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzı neye göre şekillenmiştir? Açıklayınız.

5. Hammurabi Kanunları'nın özellikleri nelerdir?

6. Yerleşik yaşama geçen toplumların yaşam tarzında ne gibi değişimler meydana gelmiştir?

7. Yeryüzünde insanlığa ait ilk yerleşmeler nerede ortaya çıkmıştır?

8. İlk Çağ'daki orduların aynı teçhizatları kullanmasına rağmen savaşlarda orduları birbirinden farklı kılan özellikler nelerdir?

9. Devletlerin vergilendirmeye ihtiyaç duymalarının nedenlerini ve verginin hangi yollarla tahsil edildiğini yazınız.

10. Ticari mekânları yazarak bunların tüccarlara sağladığı kolaylıkları açıklayınız.

11. İlk ve Orta Çağlarda üretim ve ticaret alanında yeterli aşama sağlanamamasının nedenlerini yazınız.

12. Tarih öncesi döneme ait bu yerleşim bölgesinde (Görsel 2.84) yapılan arkeolojik kazıların amacı nedir?

Görsel 2.84: Çatalhöyük

3.ÜNİTE

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA AVRASYA

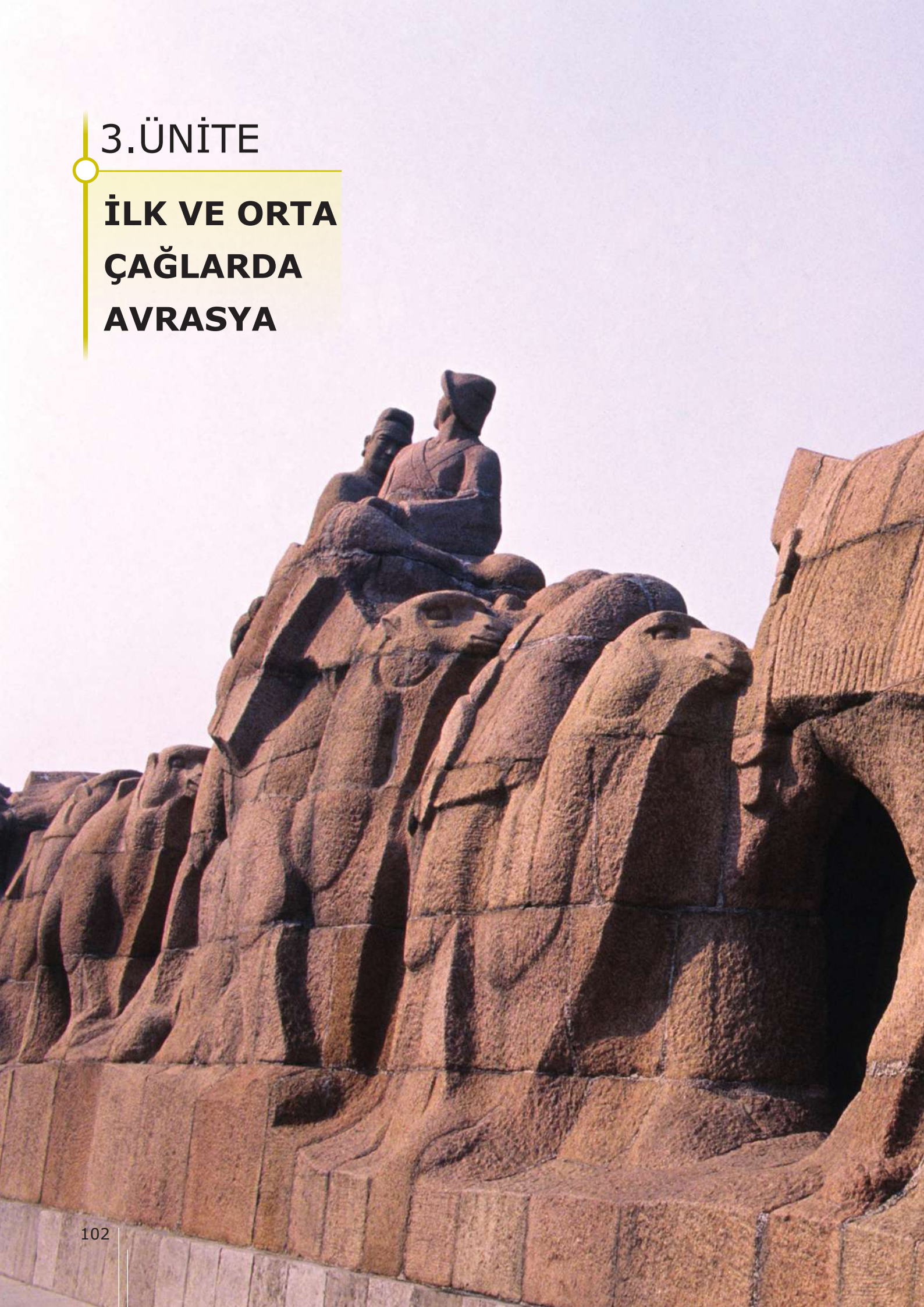

"Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin:
Üstte gök çökmese, altta yer
delinmese, Türk milleti, ilini töreni
kim bozabilir?"

Bilge Kağan

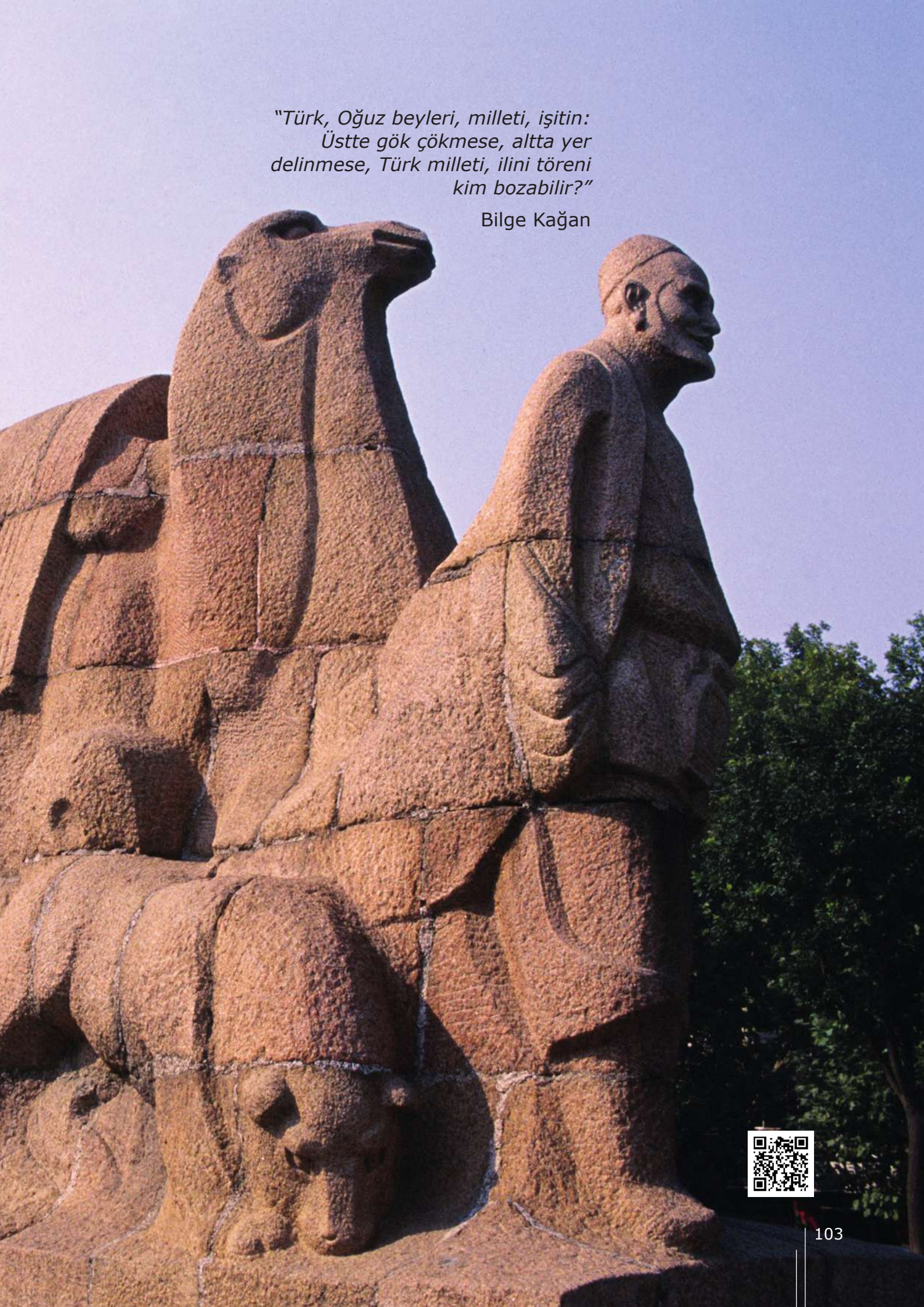

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Asya'da Türk topluluklarının tarih sahnesine çıktığı başlıca kültür çevreleri
- İlk ve Orta Çağlarda, Orta Asya'daki Türk devletlerinin güç ve yönetim yapısı
- Kavimler Göçü'nün sebep ve sonuçları
- Orta Asya coğrafyasının Türk topluluklarının hayat ve geçim tarzına etkisi
- İlk Türk devletlerinin çevrelerindeki yerleşik imparatorluklarla ilişkileri
- Askerî kültürün Türk hayat tarzındaki yeri ve önemi

ÜNİTE KONULARI

3.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ
3.2. BOYLARDAN DEVLETE
3.3. KAVİMLER GÖÇÜ
3.4. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI
3.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI
3.6. TÜRKLERDE ASKERÎ KÜLTÜR

KAVRAMLAR

1. Orta Asya
2. Boy
3. İl
4. Kut
5. Toy
6. Töre
7. Onlu Teşkilat
8. Ülüş

HAZIRLANALIM

1. Türkler'in ilk anayurdu neresidir? Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgelerde yaptığı kültürel çalışmalar nelerdir? Araştırınız.
2. İlk Türk devletlerindeki toplumsal yapının özellikleri nelerdir? Araştırınız.
3. Türkler, Orta Asya'dan nerelere göç etmiştir? Sonuçlarını araştırınız.

3.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

TARTIŞALIM

Avrasya, Asya ile Avrupa'nın neredeyse tamamını içine alan coğrafi bir bölgedir. Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği; Türklerin, Moğolların, Slavların ve Çinlilerin yaşadığı geniş bir alan olarak kabul edilebilir.

Avrasya coğrafyası ile günümüz Türk Dünyası arasında ne gibi bağlantı kurulabilir?

İlk olarak Avrasya'da görülen Türkleri araştıran bilim insanları, bu kadim milletin adını en eski tarihî kaynaklarda aramıştır. Türk adına, gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir. Türk adı; Çin kaynaklarına göre "miğfer", Kaşgarlı Mahmut'a göre "olgunluk çağı", A. Wambery'e (Vambrey) göre "türemek", Ziya Gökalp'e göre "kanun ve nizam sahibi" anlamına gelmektedir. Türk adına, çeşitli anlamlar verilmesine rağmen "güç, kuvvet" anlamına geldiği 1911'de yayınlanan eski bir Türkçe metinden anlaşılmıştır. Türk adı, 552'de bağımsızlığını ilan eden Kök Türk Devleti'yle resmî bir kimlik kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Coğrafi Ad Olarak Türkiye:

- Türkiye kelimesi, ilk olarak VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında "Orta Asya" için kullanmıştır.
- Bizans kaynakları, IX ve X. yüzyıllarda Volga'dan, Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermiştir.
- XI-XIII. yüzyıllarda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denmiştir. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlanmıştır.

Orta Asya Kültür Merkezleri

Türk topluluklarına ait ilk kültür izleri, geniş bozkırlara sahip Avrasya'da görülmüştür. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk tarihi; başta Orta Asya olmak üzere Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Macaristan ovalarını içine alan geniş bir sahada yaşanmıştır. Böylesine geniş bir coğrafyada Türklerin bilinen ilk ana yurdu Orta Asya'dır ve tarihî süreçte burada çeşitli Türk devletleri kurulmuştur. Orta Asya, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı (Doğu Türkistan), güneyde ise Tibet Platosu ve Hindukuş Dağları arasında yer alır.

Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yazıdan önceki döneme ait kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır. Özellikle kurgan olarak bilinen mezar odalarında önemli eserler ele geçirilmiştir. Bu eserler aracılığıyla MÖ IV. bin yılından itibaren oluşturulan ve değişik adlarla anılan kültürlerin özellikleri öğrenilmektedir. Daha sonraki atlı konar-göçer Türk medeniyetinin temelini oluşturan kültürler vardır.

Harita 3.1
Orta Asya kültür merkezleri

Anav Kültürü (MÖ 4000-MÖ 1000)
Anav, günümüzde Aşkabat'ın güneydoğusunda bir yerleşim bölgesidir. Bu yerleşim sahasında yapılan kazılarda ortaya çıkan seramik örneklerinin, bozkır kökenli bir halka, özellikle de Türklere ait olduğu düşünülmektedir. Türk kültürünün önemli bir unsuru olan at, ilk defa bu kültürde görülmüştür. Orta Asya'nın en eski kültürüdür.

Afanesyevo Kültürü (MÖ 2500-MÖ 1700)
Türklere ait en eski kültür bölgesi olarak kabul edilmektedir. Altay-Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesinde (Minusinsk Bölgesi), buluntu yerine bağlantılı olarak Afanesyevo adıyla bilinir. Çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, basit çömlekler bu kültürün belli başlı eserleridir.

Andronova Kültürü (MÖ 1700-MÖ 1200)
Adını Yenisey yakınlarındaki Andronova yerleşiminden alan bu kültür, bir önceki Afanesyevo kültürünün daha geniş bir alana yayılmış ve gelişmiş şeklidir. Afanesyevo ve Andronova kültürü, Ön Türkler yani Türklerin ataları tarafından meydana getirilmiştir.

Karasuk Kültürü (MÖ 1200-MÖ 700)
Andronova kültürü ile benzerlik gösteren Karasuk kültürü (Görsel 3.1), adını Yenisey Irmağı'nın bir kolu olan Karasuk Nehri'nden almıştır. Bu kültürün en önemli özelliği, dünyanın pek çok bölgesine göre demiri daha erken işlemeye başlamasıdır. İskit kültürünü oluşturan atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya yayılmasını sağlamışlardır.

Görsel 3.1: Bıçak (Karasuk kültürü)

Tagar Kültürü (MÖ 700-MÖ 300)
Karasuk kültürünün takipçisi olan Tagar kültürü, kendinden önceki Türk kültürlerinin bir sentezi ve gelişmiş şeklidir. Bölgenin adından dolayı burada yaşayan insanlara Altaylılar denilmeye başlanmıştır. Tunçtan bıçak, ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve otağ şeklinde ağaç evler bu kültürün belli başlı eserleridir (Harita 3.1.).

Orta Çağ'da Türk Devlet ve Toplulukları

Harita 3.2: İlk ve Orta Çağ Türk toplulukları

558

Avar Hakanlığı (558-805), Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra IV. yüzyıl sonlarında, Moğolistan'da kurulmuştur. I. Kök Türk Devleti; Avar Hakanlığına son verince Avarlar, Batı'ya göç etmiş ve Bayan Han zamanında Orta Avrupa'da devlet kurmuşlardır. İstanbul'u iki kez kuşatan Avarlar, Germen ve Slav sanatlarını etkilemiştir.

627

Karluklar (627-1212), Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman ordusunun yanında yer aldılar. Karluklar, İslamiyet'i kabul eden ilk Türk topluluğudur. Karahanlı Devleti'nin kurulmasında etkili olmuşlardır.

630

Hazar Hakanlığı (630-968), VII ve X. yüzyıllarda Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde kurulmuştur. Bizans, Sasani ve Müslüman Araplarla siyasi ilişkilerde bulundular. Doğu Avrupa tarihinde büyük rol oynamış olan Hazarlar, Museviliği benimseyen tek Türk topluluğudur ve Ruslar tarafından yıkılmıştır.

659

Türgişler (659-766), Emevilerle mücadele ederek Arapların Orta Asya'da hâkimiyet kurmasını engellemiştir. Kendi adlarına para bastırmışlardır.

679

Tuna Bulgar Devleti (679-869), Dobruca'nın güneyinde Asparuh (679-702) tarafından kurulmuştur. Boris Han Dönemi'nde (864) Hristiyanlığı resmen kabul etmiştir.

680

İtil (Volga) Bulgar Devleti (680-1391), Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra Otuz-Ogurlar'dan bir grup tarafından kuruldu. Ticari ilişkiler sonucu, İslamiyet'le tanışan Bulgarlar, X. yüzyılın ilk yarısında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürünün temsilcisi olmuşlardır.

766

Oğuzlar (766-1000), 630-682 yılları arasında Dokuz-Oğuz Kağanlığı altında toplandılar. Daha sonra Kök Türk ve Uygur hâkimiyetine giren Oğuzlar, X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'ni kurdular. X. yüzyılın sonlarına doğru İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar, Büyük Selçuklu ve Osmanlı gibi kuşatıcı cihanşümul imparatorluklar kurmuşlardır (Harita 3.2.).

840

Kırgızlar (840-1207), 840 yılında Uygur Devleti'ni yıkarak Ötüken'de Kırgız Devleti'ni kurdular. XIII. yüzyılda Moğolların, XIX. yüzyılda Rusların egemenliğine giren Kırgızlar, 1991 de bağımsız bir devlet kurdular.

3.2. BOYLARDAN DEVLETE

TARTIŞALIM

"Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim; şimdi onlar Hun oldular."

Mete Han bu sözü ile ne anlatmak istemiştir?

Ana yurtta kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Eski Türk toplumunun sosyal yapısı; oguş (aile), urug (aileler birliği), boy (ok), budun (millet) ve il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana geliyordu. Bu yapı içinde ön plana çıkan boylar, sosyal dayanışma ve canlılık taşıyordu. Bu durum, toplumdaki bireylere birlikte hareket etme arzusu kazandırmış ve onların zorlu mücadelelerle uzun mesafeleri aşmalarını sağlamıştır.

Türkler, köklü ve yerleşmiş bir toplum yapısına sahipti. Eski Türk toplumunda en küçük birlik olan aile, kan bağı esasına dayanırdı. Türklerin dünyanın dört bir tarafına dağılmasına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmıştır. Bu toplum yapısında, aileler urugları, uruglar boyları, boylar budunları (millet) meydana getirirdi. Boyların başında bulunan boy beyleri, ekonomik ve siyasi güçleri olan, doğrulukları ile tanınmış kimseler arasından seçilirdi.

Budunların bir kağan etrafında bir araya gelmesiyle de il oluşurdu. Türkler, devlete "el" veya "il" adını vermiştir. Devlet, yöneticilerle işbirliği yapan geniş halk kitlelerinin gayretleri ve katkıları sonucunda meydana gelmiştir. Dolayısıyla budun, devletin hem kurucusu hem de temel unsuru olmuştur. Başka bir deyişle budun, devletin gerçek sahibidir.

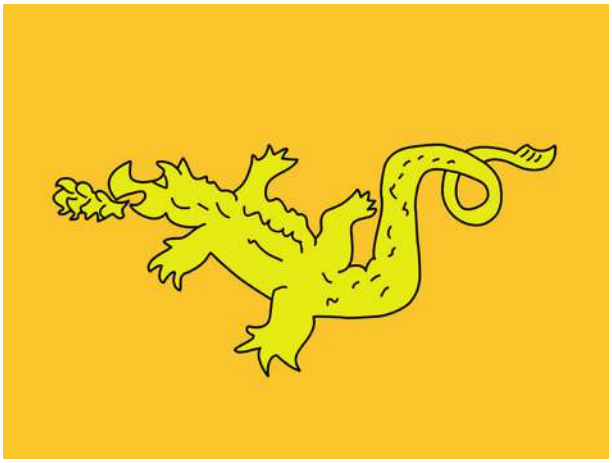

Görsel 3.2
Asya Hun Devleti Bayrağı

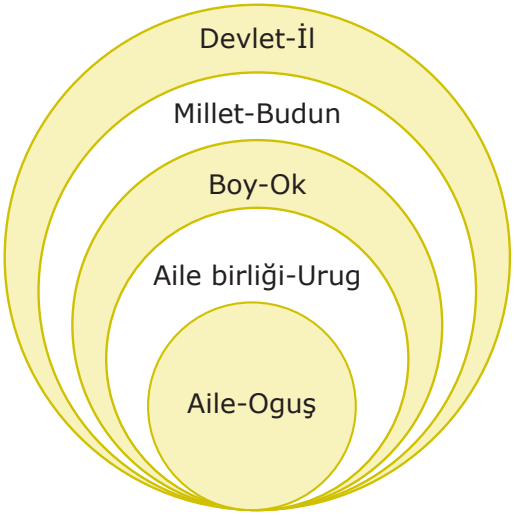

Bu sosyal yapı içerisinde hayatlarını sürdüren ve Orta Asya bozkırlarının elverişli alanlarında hayvancılıkla uğraşan Türk boyları, kendi aralarında güçlü siyasi birlikler oluşturmuştur. Bunun ilk örneği Asya Hun Devleti (Görsel 3.2) olurken onu Kök Türk ve Uygur gibi diğer Türk devletleri izlemiştir.

Devlet, hukuki bakımdan emretme hakkına ve yetkisine sahiptir. O emri yürütme gücüne sahip olan yüksek sosyal bir nizamdır. Ancak emretme hakkının itaat edenler tarafından meşru (hak yolu, doğru) kabul edilmesi gerekir. Aksi hâlde devlet yoktur, zorbalık vardır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Boylar konfederasyonu üzerinde yükselen bu ilk Türk devletleri, boylar arasında birlikteliği sağladıkları dönemlerde, güçlerinin zirvesine ulaşmıştır. Örneğin Asya Hun Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan Mete Han, yirmi altı boyu Türk tarihinde ilk kez tek bayrak altında toplamıştır. I. Kök Türk Devleti'nde ise Mukan Kağan, Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Tölesleri ve diğer Türk boylarını hâkimiyeti altına alarak devletine en güçlü dönemini yaşatmıştır. II. Kök Türk Devleti zamanında da Kapgan Kağan (Görsel 3.3) yine Orta Asya'daki tüm Türk boylarını bir bayrak altında toplayarak gücüne güç katmıştır. Uygur Kağanı Moyen-Çor ise Hun ve Kök Türk dönemlerinde olduğu gibi öncelikle Orta Asya'daki boyları kendine bağlamıştır.

Görsel 3.3
Kapgan Kağan (Temsilî)

Tölesler, VI. yüzyılın ortalarında Baykal Gölü'nün doğusundan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan sahada Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan dağınık Türk boylarıdır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İlk Türk devletlerinin kurulması ve güçlenmesinde etkili olan boylar, bu devletlerin zayıflamasında da önemli rol oynamıştır. Boyların isyan etmesi ve budun birlikteliğinin bozulması, Türk devletlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin Kapgan Kağan'ın sert tutumu yüzünden devlete bağlı boylar birer birer isyan etmeye başlamıştır. Türk devletlerini zor durumda bırakmak isteyen Çinliler de çeşitli entrikalarla Töles boylarını sık sık isyana teşvik etmiştir. Kapgan Kağan ve devletin diğer ileri gelenleri bu isyanlarla uğraşmak zorunda kaldıkları için düşmanları olan Çinlilerle mücadele etme fırsatını bulamamıştır. Kapgan Kağan, boyların isyanıyla uğraşırken bir Türk boyu olan Bayırkuların saldırısı sonucunda öldürülmüştür.

ARAŞTIRALIM

Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar dışında varlığını sürdüren Türk devlet ve toplulukları nerelerde yaşamışlardır? Dilsiz harita üzerinde gösteriniz.

Türk Devletlerinde Gücün Meşruiyet Kaynağı

Kağan Gücünü Nereden Alıyor?

İlk Türk Devleti olan Asya Hun Devleti'nde hükümdarlar, Gök Tanrı'nın tahta çıkardığı Tanhu unvanını kullanmıştır. Mete Han, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini, Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyü'sü olarak ifade etmiştir. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan: "Tanrı irade ettiği için, kut'um olduğu için kağan oldum." demiştir. Uygur Devleti'nde de benzer durum söz konusudur. Uygurlara ait Karabalsagun Yazıtı'nda, Bögü Kağan'ın unvanı "Tengride kut bulmuş." olarak belirtilmiştir (Kafesoğlu, 1995, s.237; Koca, 2002, s.1071; Ögel, 2001, s.67'den düzenlenmiştir).

CEVAPLAYALIM

Metne göre Türk kağanları hükmetme gücünü nereden almaktadır?

Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahiydi. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık, yani eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi tanrı-kral sayılmamıştır. Tarihî kayıtlardan da anlaşıldığı üzere ilk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı "kut" tabiri ile ifade edilmiştir. Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.

Türklerde kağan olabilmek için Gök Tanrı tarafından kut verilmiş bir aileye mensup olmak gerekirdi. Bu aileler belli olup Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina ve Uygurlarda Yağlakâr ailesidir. Kut, kan yoluyla geçtiği için bütün hanedan üyeleri kağan olma hakkına ve yetkisine sahiptir. Tanrının iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da ancak taht için yapılan bir mücadele sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kağan olmak için aynı zamanda adil, yetenekli, ilim sahibi, asil, cesur olmak gerekirdi. Eski Türklerde kuta sahip olan hanedan üyeleri arasında kağan seçmek için kurultay toplanırdı.

Türklerde kağan, hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı. O, devletin başı olarak iç ve dış siyaseti düzenler, savaş ve barışa karar verir, ordulara komutanlık eder, elçiler gönderir ve elçileri kabul ederdi. Ayrıca devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin eder veya onları görevlerinden alırdı.

Görsel 3.4: Tuğ ve yay (Temsilî)

Türk devletlerinde hükümdarlara; şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin ve kağan gibi unvanlar verilmiştir. Hunlardan itibaren Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri de görülmektedir. Bunlar; taht, davul, otağ, kotuz, tuğ ve yaydır (Görsel 3.4). Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabilirdi.

TARTIŞALIM

Türklerde görülen kut anlayışı taht kavgalarını nasıl etkilemiştir?

Görsel 3.5: Altay Dağları

Gücün Maddi ve Temel Kaynakları

Orta Asya; Gobi, Taklamakan, Karakum gibi çöllerden, geniş bozkırlardan ve ıssız düzlüklerden oluşur. Ayrıca büyük bir bölümü kapalı havza olan Orta Asya'da yer yer yüksekliği 7.000 m'yi aşan sıradağlar, büyük çukurlar ve göller yer alır (Görsel 3.5). Bu coğrafi bölgedeki bozkırların kışı çok soğuk ve kar fırtınalı, yazı ise genellikle sıcak ve kuraktır. Yazın ara sıra şiddetli sağanaklar olsa bile yaşanan bu kuraklığı gideremez.

Bozkırın bu sert yapısı, bölgede yaşayan kavimleri etkilemiş ve konar-göçer hayat tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bozkır, adaların ve vahaların dışında insanlara kalıcı bir yerleşme ve dinlenme imkânı tanımamıştır. Konar-göçerler, ulaşımda ve göçlerde atı kullanarak bu zorlu koşulların üstesinden gelmiştir (Görsel 3.6). Bununla birlikte bozkırın atlı göçebeleri, çabucak organize olabilen savaşçı bir toplum yapısına sahiptir. Esasen bozkır tarihi, en güzel otlakları ele geçirmek için mücadele eden ve bazı hâllerde gezinmeleri asırlar süren hayvan sürülerini yaylak ve kışlak arasında getirip götüren Türk kavimlerinin tarihinden ibarettir.

Görsel 3.6: Bozkırda atlar

Mete Han, MÖ 187 tarihinde Çin imparatoriçesine yazdığı mektubun bir yerinde kendi hayatının ilk dönemiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Irmaklar ve göller arasında doğdum, geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm, kendimi sık sık sınır boylarında buldum." Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Mete Han, geniş yaylalarda yaşayan, hayvancılıkla geçinen ve akıncılık yapan konar-göçer bir topluluğun çocuğudur. Bu ifade de konar-göçer hayatın temel unsurları ve faaliyetleri birer birer sayılmıştır. Bunlar; ırmaklar, göller, geniş yaylalar, hayvanlar ve eski Türk hayatında önemli bir yer tutan akınlardır. İşte Mete'nin hayatına hâkim olan ve onun yetişmesinde rol oynayan bu unsurlar ve faaliyetlerdir. Daha doğrusu Mete'nin hayatını; içinde yaşadığı tabiat, hayvancılık ve akıncılık belirlemiştir (Koca, 2002, s.687-708'den düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Görsel 3.7
Kök Türk Devleti Bayrağı

Görsel 3.8
Uygur Devleti Bayrağı

Türklerin Orta Asya'da ırmak, göl gibi su kaynakları çevresinde konar-göçer bir yaşam tarzı vardı. Boyların ekonomisinin temel dayanağı olan hayvanlarıyla birlikte yaşadığı ve belirli bir alanları olduğu anlamına da gelmekteydi. Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar (Görsel 3.7 ve 3.8) yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda; kışın ise kışlak denilen daha ılık ova ve vadilerde yaşardı. Örneğin Çin kaynaklarına göre Hunlar evlerini dövülmüş topraktan yapmışlardı. Uygurlar, kışlık bölgelerde evlerini daha ziyade kerpiç veya ahşaptan, surları da kalın ağaç kütüklerinden inşa ederdi. Ayrıca Uygurlar deve ve ata dayalı basit bir ulaşım sistemi kurmuştu. Çok kalabalık gruplar hâlinde yola çıktıklarında atlardan, develerden ve arabalardan oluşan kervanları kullanırlardı (Görsel 3.9).

Geniş bozkır sahalarında iklim ve coğrafya gereği sürekli hareket hâlinde olan konar-göçerler, toprak bağlılığını değil soy aidiyetini birinci planda tutmuşlardı. Sosyal kimlik; aile, oguş ve boylar içinde gelişmiş ayrıca sınırlı otlakları kullanma mecburiyeti, aile ve grup ilişkilerini güçlendirmiştir. Zira bu özellik gelişmemiş olsaydı geniş bozkırlar boyunca ilerleyen boyların tek başına hayatta kalması mümkün olmazdı.

Görsel 3.9: Kervan (Temsilî)

981-984 tarihleri arasında Turfan Uygurları'na giden Çin elçisi Wang Yen-te'nin raporuna göre; "Kao-ch'ang (Turfan) şehrinde yağmur ve kar yoktur. Aynı zamanda çok sıcaktır. Evler beyaz badanalıdır. Chinling Dağları'ndan çıkan nehir, başşehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyve bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir. Bu yerde beş hububat yetişir. Zengin insanlar at eti yerler, geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onlar müziklerinde kopuz kullanırlar. Onlar, samur kürkü postu, keçe ve çiçek motif işlemeli elbise imal ederler. Kadınlar başlarına bir çeşit şapka giyer. Onların âdetlerine göre büyük bir kısmı ata biner ve ok atarlar. Onlar, gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile dolduruyorlardı. Bu tüplere basarak suyu fışkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlar (İzgi, 1989, s.55-60'tan düzenlenmiştir)."

SIRA SİZDE

Uygur kültürü hakkında hangi sonuçlara ulaşılabilir?

.....

.....

Uygur Devleti, Kök Türklerin sahip olduğu mirasın üzerine kurulduğu için bozkır kültür geleneğini sürdürmüştür. Ancak zamanla Çinlilerle fazla yakınlaşılması ve Maniheizm'i kabul etmesi, Uygurların hayat tarzını değiştirmiştir. Bu nedenle Uygurlarda, toplumsal yapı hızlı bir değişim göstermiş ve şehirleşmeye doğru bir eğilim başlamıştır. Bunun yanında konar-göçer yaşamın da devam etmesi Uygurlarda bozkırlı ve şehirli olmak üzere iki farklı hayatın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Görsel 3.10
Demirci (Temsilî)

Her an saldırıya açık bir coğrafyada yaşadıkları için konar-göçer toplulukların silahlı güce sahip olmaları gerekirdi. Bozkır kültürünün ögelerinden atı kullanan ve demiri işleyen Türkler (Görsel 3.10), askerî bakımdan çevresindeki milletlere üstünlük sağlamıştır. Türk ordusu, ücretli askerlerden değil her an savaşabilecek durumda olan süvarilerden kuruluydu. Örneğin Hunlar, çocuklarını daha küçük yaşlarda biniciliğe alıştırırdı. Gençlik çağına geldiklerinde mükemmel binici olan bu çocuklar, böylece atlı savaş usullerini çok iyi uygulardı. Hunlarla savaşlarda başarılı olamayan Çinliler, yüz yıl süren bir askerî reform yapmış ve ordularını Hun tarzında teşkilatlandırarak onları durdurmaya çalışmıştır.

Mete Han Çin'e karşı millî bir siyaset izlemiştir. Buna göre Hun Devleti, Çin'i savaş gücü ile baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçları vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlanacaktı. Mete'nin, Çin'e karşı izlediği bu politikanın içinde Çin ülkesini ele geçirmek ve onu idare etmek gibi bir düşünce bulunmuyordu.

Çin İmparatorluğu'nun da Hunlara karşı belirlediği bir politika vardı. Bu politikanın esası, Hunları tamamen hâkimiyet altına almak ve onları Çinlileştirmekti. Savaş meydanlarında yenemedikleri Türkleri, çeşitli entrikalarla yenmeye çalışmışlardır. Önce hanedan üyelerinin aralarını rüşvet, yalan ve teşvik gibi uygulamalarla açarak daima devletin kağanına karşı onları kışkırtmışlardır. Diğer taraftan yine devlete bağlı boyları hediye ve benzeri şeylerle isyana teşvik etmişlerdir. Ayrıca her hükümdara özel eğitimli prensesler yollayarak casusluk yaptırmışlar, kağanları en yakından takip etmişlerdir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Güç Paylaşımı ve Yönetim

Türk devlet teşkilatında kurultay (toy); siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştur. Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucı ve boy beylerinden oluşan kurultay, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü. Kurultay'ın üyelerine "toygun" denilirdi. Boy beylerinin kurultaya katılımı sadakat işareti sayılır aksi bir durum söz konusu olduğunda bu bir isyan olarak algılanırdı.

Türk devletlerinde hatunlar söz sahibiydi. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler ve naip olarak devlet idare edenler vardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar, bazen elçileri de kabul ederdi.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında da etkiliydi. Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda aygucı (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi. Kurultaylarda alınan kararlar halka duyurulurdu.

Coğrafi şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle kurultayın her zaman toplanması ve boy beylerinin hızla bir araya getirilmesi mümkün değildi. Bu yüzden kurultay kararlarının uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için buyruklardan (bakan) oluşan bir ayukıya (hükûmet) ihtiyaç vardı. Çin kaynaklarında Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri'nde görülen bu hükümet sisteminden sıkça bahsedilmiştir. Yine Çin kaynaklarına göre Kök Türk hükûmeti dokuz bakandan oluşmaktadır. Dolayısıyla ilk Türk devletlerinde, kurultay (yasama) ve hükümet (yürütme) birbirlerinden ayrı kurumlardı. Fakat halktan ve yönetimden birinci derecede sorumlu olan kağandı. Kurultayı toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, aygucıyı tayin etme, yargıya başkanlık etme görevleri kağana aitti.

Kurultaylarda alınan örnek kararlar

- MÖ 56 yılında, Asya Hun Devleti'nde Ho-han-yeh ile kardeşi Çi-çi taraftarları arasında Çin hâkimiyetini kabul etme ve bağımsızlık konusunda tartışmalar çıkmıştır. Hun birliğinin bölünmesiyle sonuçlanan bu görüşmeler kurultayda gerçekleşmiştir.
- II. Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan'ın, Çinlilerin etkisinde kalarak Budistleşme isteği, Türklerin yapısına uymadığı gerekçesiyle kurultay tarafından reddedilmiştir.

SIRA SİZDE

Alınan kararlar dikkate alındığında kurultayda hangi konular görüşülmüştür?

.....

.....

İlk Türk devletlerinde ülkenin yönetimi, Hunlardan itibaren devlet yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkili teşkilatlanma denilen bu sistemde, daima bir tarafın hâkimiyet üstünlüğü tanınmıştır. Buna göre kağan, doğuda otururken batının yönetimi hükümdar ailesinden önde gelen bir kişiye, genelde kağanın kardeşine bırakılırdı. Batı'daki yabgu unvanlı yönetici, Doğu'daki kağana bağlı olarak töre hükümlerini yürütürdü. Örneğin Mukan Kağan (Görsel 3.11), bütün Kök Türk Devleti'nin hükümdarı olmakla beraber daha çok devletin doğu kısmıyla ilgileniyordu. Batı kısmını ise devletin kuruluşundan itibaren İstemi Yabgu idare ediyordu. Yabgu unvanını taşıyan İstemi, bütün icraatını doğudaki kağanlık adına yapıyordu. Fakat yabgu karar ve icraatında tamamen serbestti. Tıpkı bir devlet başkanı gibi o da elçiler gönderebilir, kabul edebilir ve başka devletlerle anlaşmalar yapabilirdi. Örneğin İstemi Yabgu, Doğu Roma İmparatorluğu'na elçiler göndermiş ve gelen elçileri kabul etmiştir.

Görsel 3.11
Mukan Kağan (Temsilî)

ARAŞTIRALIM

İkili devlet teşkilatının, Türk devletlerine yansıyan olumsuz örnekleri nelerdir? Sonuçları sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

Türk kağanını kut yani siyasi iktidar ile donatan Gök Tanrı, ona iktisadi güç anlamına gelen "ülüş" bağışlamıştır. Ülüş, Türkçe "üleşmek" fiilinden çıkmış bir isim olup "pay, hisse, nasip, kısmet" anlamına gelmektedir. Tanrı, "ülüş" bağışı ile Türk ülkesinde bolluk ve bereketi artırmıştır. Türk kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanarak elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtmıştır.

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Tarihte Türklerin kurduğu ilk devlet olan Asya Hun Devleti (Harita 3.3), aynı zamanda Orta Asya tarihinin ilk büyük devletidir. Devletin merkezi Ötüken'dir. Hunların bilinen ilk kağanı, "büyüklük ve genişlik" anlamına gelen Şan-yü veya Tan-hu unvanını taşıyan, Tuman'dır. Mete MÖ 209'da babası Tuman'ı tahttan indirerek Hunların başına geçmiştir. Türk tarihinde yeni ve parlak bir dönem başlatan Mete Han, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan toplulukları ilk kez Hun hâkimiyeti altında toplamıştır.

Mete Han'dan sonra Çin entrikaları sonucunda Hun iktidarında derin çatlaklar belirmeye başladı. İç ve dış baskılara dayanamayan Ho-han-yeh, Çin hâkimiyeti altına girerek durumunu kurtarmak istedi. Bu durum Hun kurultayında sert tartışmalara yol açtı. Ho-han-yeh ile Çin hâkimiyetini kabullenmeyen Çi-çi arasında taht mücadelesi başladı. Bu mücadeleyi, Çin'in desteğini arkasına alan Ho-han-yeh kazandı. Böylece Hun Devleti, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 54).

İstiklali savunan Çi-çi önderliğindeki Batı Hunları'na MÖ 36'da Çin İmparatorluğu son verdi. Çin hâkimiyetindeki Doğu Hunları ise miladın ilk yıllarından itibaren yavaş yavaş toparlanmaya başlayarak tekrar bağımsızlıklarını kazandı. Ancak taht kavgaları nedeniyle Hunlar, Güney ve Kuzey olmak üzere tekrar ikiye ayrıldı. Kuzey Hunları, bölgedeki diğer kavimlerin baskısına dayanamayarak 155 yılından sonra Moğolistan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Böylece Türk ana yurdundaki Hunların siyasi varlığı tamamen sona erdi. Çin egemenliği altında bulunan Güney Hun Devleti'ne ise Çin İmparatorluğu son verdi (216).

Harita 3.3: Asya Hun Devleti

I. Kök Türk Devleti (552-630)

Tarihte Türk adını ilk defa resmî devlet ismi olarak kullanan Kök Türkler, Bumin Kağan liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağladı. Askerî ve nüfus olarak güçlerini artırdıktan sonra Avar Devletini yıktı ve 552 yılında Kök-Türk Devleti'ni kurdu (Harita 3.4). Bumin Kağan, İl Kağan unvanını alarak ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi Yabgu'ya verdi.

Mukan Kağan zamanında Kök Türk Devleti her yönüyle parlak bir dönem yaşadı. Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boylarını, kuzeyde Kırgız Türklerini ve yabancı kavimleri devlete bağladı. Onun zamanında Kök Türkler dünyanın en güçlü devletlerinden biri oldu.

Mukan Kağan'dan sonra kardeşi Taspar Kağan (Ta-Po) devletin başına geçti. Taspar Kağan'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları sırasında Kök Türk Devleti sarsıldı. Devletin batı tarafını babası İstemi'den sonra idare etmeye başlayan Tardu, meydana gelen anlaşmazlıklardan yararlanarak 582 yılında Batı Kök Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etti. Bu olay ile I. Kök Türk Devleti, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. 630 yılında Doğu Kök Türk Devleti, Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı. Batı Kök Türk Devleti ise 630 yılında Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

Harita 3.4: I ve II. Kök Türk Devletleri

II. Kök Türk Devleti (682-742)

630 yılında Çin hâkimiyetine girdikten sonra birçok Türk beyi Çin'e karşı isyan etti. Bunların en önemlisi Çin sarayını basmak isteyen Chie-shih-shuai'n (Kürşat) 639 yılındaki baş kaldırışıdır. Kürşat, Çin sarayını basarak veliahtı kaçırmayı ve onu kendi ülkesine götürmeyi planlamıştı. Ancak havanın aniden fırtınaya dönüşmesi ve ırmağın taşıp önlerini kesmesi yüzünden bu girişim başarısız kaldı. Ardından bağımsızlığı kazanma adına 648, 679 ve 681 yıllarında üç girişim daha yaşandı.

Nihayet Kök Türkler, Kutluk önderliğinde bağımsızlık için harekete geçti ve 682 yılında zafere ulaşılarak II. Kök Türk (Kutluk) Devleti resmen kuruldu (Harita 3.4). Kutluk Kağan, devleti derleyip toplayan anlamına gelen "İlteriş" unvanını aldı. Tonyukuk ise "Apa Tarkan" unvanını alarak bütün askerî ve idari işlerin planlanmasında İlteriş Kağan'ın en büyük yardımcısı oldu.

İlteriş Kağan'ın ölümü üzerine tahta kardeşi Kapgan Kağan geçti. Faaliyetleri açısından Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan Kağan, Türk boylarını hâkimiyet altına aldı. Ardından Batı Türkistan'a yönelen Kapgan Kağan 701 yılında Demir Kapı'ya kadar ulaştı.

Kapgan Kağan'ın sert tutumu ve Çin entrikaları nedeniyle devlete bağlı boylar birer birer isyan etmiştir. Bu isyanların birinde Kapgan Kağan'ın öldürülmesi üzerine yerine oğlu İnel tahta çıkmıştır. Fakat İnel'in kağanlığı yetersiz bulunmuş ve onun yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kağanlığa getirilmiştir. Bilge Kağan ilk iş olarak devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırmış ve devletin birliğini yeniden sağlamıştır.

Bilge Kağan'dan sonra devletin başına geçen kağanların yetersiz olmaları zamanla devleti zaafa uğrattı. Sonuçta II. Kök Türk Devleti, 742'de Basmil ve Uygur isyanları sonucunda önce zayıflamış, ardından da Uygurlar tarafından yıkılmıştır.

Uygur Devleti (744-840)

Orhun ve Selenga bölgesinde yaşayan Uygurlar, Karluk ve Basmil boyları ile birlikte II. Kök Türk Devleti'ne son vermiştir. 744 yılında Kutluk Bilge Kül Kağan, merkezi Karabalgasun olan bağımsız Uygur Devleti'ni kurmuştur (Harita 3.5). Devletin kuruluşundan üç yıl sonra Kutluk Bilge Kül Kağan ölmüş ve yerine oğlu Moyen Çor geçmiştir. Bu dönemde devletin sınırları batıda Siri Derya (Seyhun) Nehri boylarına kadar uzanmıştır.

Moyen Çor'dan sonra hükümdar olan Bögü Kağan, Mani dinini kabul etmiştir. Mani dini Uygurları zayıflatan en büyük etken olmuştur. Uygurları hareketsizliğe, et yememeye, savaş yapmamaya teşvik eden bu din onların savaşçı özelliklerinin zayıflamasına neden olmuştur. Fakat sonradan Uygurların bilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine etki etmiştir.

Uygur Kağanlığı'nın güçlenmesi üzerine Çin 821'den itibaren alışıldık entrika politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Uygur sarayında türlü karışıklıklar, suikastlar yaşanmıştır. Bu karışıklık, Uygurların siyasi güçlerini zayıflatmış ve Uygur Devleti yıkılma sürecine girmiştir. 840'ta Kırgızlar, Uygur Devleti'ne son vermiştir.

840 Kırgız yenilgisinden sonra başka bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla gittikleri yerlerde yeni devletler kurdular. Bunlardan ilki Çin'in kuzeyine göç eden Sarı (Kansu) Uygurları'dır. Sarı Uygurlar günümüzde Kuzeybatı Çin'de yaşamaya devam etmektedir. Diğer devlet ise Beşbalık, Turfan, Hoça ve Kaşgar'ı içine alan Turfan Uygur Devleti'dir. Bu devlet, Orta Asya'nın ticaret yolları üzerinde olduğu için ekonomik olarak zenginleşti. Bununla birlikte kültür ve sanat alanında da gelişti. Turfan Uygurları, günümüzde Çin'e bağlı Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

Harita 3.5: Uygur Devleti

İlk Türk Devletlerinde Töre

İlk Türk devletlerinde hukukun temelini ve kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları denilen "töre" oluştururdu. Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır. Orta Asya'daki konar-göçer yaşam tarzının etkisiyle oluşan töre, sadece bu coğrafyayla sınırlı kalmamış, çağlar boyu farklı bölgelerde kurulan Türk devletlerinde de etkili olmuştur. Hareketli göçebe Türk toplumunu yönetmek, her zaman disiplin altında tutmak, etkin hukuk kurallarının oluşmasına ve bunların gereği gibi uygulanmasına bağlıydı.

Törenin oluşumunda; kut anlayışı ile kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarda alınan kararlar ve kağanın iradesiyle toplum içinde yavaş yavaş oluşan gelenekler etkili olmuştur. Getirilen kuralların adalete uygun olmasına dikkat edilmiştir. Kağanlar da dâhil olmak üzere bu töreye herkesin uyması zorunludur. Töre, Türk toplumunda gerek kağanın iktidarı gerekse devletin sürekliliği için önemli bir koşuldur. Bu sebeple töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı hatırlatılarak kağanlardan her zaman töreye uygun davranmaları istenmiştir.

Görsel 3.12: Orhun Kitabesi

Türk kağanları ülkelerinde adaletin sağlanmasına büyük önem vermiştir. Orhun Kitabeleri'nde (Görsel 3.12) töre kelimesinin, on bir yerde geçmesi ve bunun altısının il ile birlikte kullanılmış olması bunun bir göstergesidir. Ayrıca devletin varlığını devam ettirmesi, törelere bağlılık ile ilişkilendirilmiştir. Devlet ile törenin eş değer olduğunu, abidelerdeki şu cümleler açıklamaktadır: "Ey Türk budunu (milleti), devletini, töreni kim bozabilir.'' Törenin en önemli değeri olan adalet de bu yüzden mülkün yani devletin temeli kabul edilmiştir. Devlet teşkilatlanmasında düzenleyici bir role sahip olan töre, kağanın hem keyfî hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

TARTIŞALIM

"İl (Devlet) gider, töre kalır." sözünden ne anlıyorsunuz?

Türk Kitabelerine Göre Güç ve Yönetim Anlayışı

Tarihin köklü milletlerinden olan Türkler, Avrasya coğrafyasında çok geniş bir alana yayılmıştır. Başta Orhun Yazıtları olmak üzere Yenisey ve diğer yazıtların okunmasıyla eski Türk kültürü daha iyi anlaşılmıştır. Yenisey Yazıtları'nda yazıt kahramanının yaptığı işlerden bahsedilmiştir. Bu yazıtlardan kişi, boy ve halk adları öğrenilmektedir. Bir siyasetname örneği olan Orhun Yazıtları, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Orhun Yazıtları'na göre Türkler, devleti evrenin yaratılış düzenine uygun bir tarzda şekillendirmiştir. Yazıtlarda, "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş." ifadesi yer almaktadır. Buna göre gökyüzü ve yeryüzü yani bütün dünya Türk devletinin mekânını oluşturmaktadır. Türk kağanları ise "cihanşümul" yani bütün dünyanın hükümdarı konumundadır.

Yazıtlara göre dünya hâkimiyeti, Tanrı tarafından Türk kağanlarına bir görev olarak verilmiştir. Bilge Kağan, yazıtında âdeta dünya hâkimiyetini gerçekleştirmiş bir hükümdar gibi şöyle konuşmaktadır: "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum."

Görsel 3.13
Bilge Kağan (Temsilî)

Yazıtlarda ilk Türk devletlerindeki egemenlik anlayışının ilahi kaynaklı olduğu görülmektedir. "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan'ı (Görsel 3.13), bu zamanda oturdum." ve "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı" ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türk kağanları, ordular sevk ederek savaşmak, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan bütün toplulukları bir devlet çatısı altında toplamak, birlik ve bütünlüğü sağlamak zorundadır. Bu durum Orhun Yazıtları'nda "Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş." şeklinde ifade edilmiştir.

Yazıtlarda kağanların millete karşı sorumlu olduğunu ve millete hesap verdiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır. "Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Ondan sonra Tanrı irade ettiği ve lütfettiği için talih ve kısmetim olduğu için ölecek milleti diriltip kaldırdım, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim, nüfusu az milleti çok ettim."

Türklerde devletin kuruluşuna halkın katkısı Orhun Yazıtları'nda şöyle geçmektedir: "Babam (İlteriş) on yedi er ile harekete geçti. Haberi işiten ormandakiler, ovadakiler toplanıp geldiler, yetmiş kişi, sonra yedi yüz kişi oldular. Kağanlığı atalarının törelerinde kurdular."

Bilge Kağan, Kül Tigin Yazıtı'nın başından sonuna kadar vermek istediği mesaj; "Ey Türk Oğuz beyleri! Milleti işitin. Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız toprak delinmedikçe, ey Türk milleti, senin ilini, töreni kim bozabilir!" ifadesinde yer alan Türk milletinin kıyamete kadar yaşayacağı düşüncesidir.

Türk yazıtlarına göre Türk devletlerinde kağanlar gücünü nereden almaktadır?

CEVAPLAYALIM

3.3. KAVİMLER GÖÇÜ

TARTIŞALIM

Kavimler Göçü'nü, İlk Çağ'da görülen diğer göçlerden ayıran özellikler nelerdir?

Harita 3.6
Kavimler Göçü öncesi Avrupa (362)

Sosyal bir olay olan göç, bir topluluğun farklı nedenlerle kendi yurdunu terk ederek başka bir yere gitmesi veya yer değiştirmesidir. Topluluklar önemli bir neden olmadan topraklarını bırakıp sonunu bilmediği bir maceraya kalkışmaz. Çünkü yöneldikleri topraklar tamamen boş ve sahipsiz değildir. Bu yüzden göç eden topluluklar gittikleri yerlerdeki kavim veya topluluklara karşı hâkimiyet mücadelesi vermek zorundadır. Bunun sonucunda da göç eden topluluğun, göç ettiği coğrafyadaki halkı ya hâkimiyeti altına alması ya da onu başka bir yere sürmesi gerekir.

Tarih boyunca Türkler de değişik sebeplerle farklı bölgelere pek çok kez göç etmiştir. Bu göçler içerisinde Kavimler Göçü, gerek sonuçları itibariyle geniş sahalardaki farklı medeniyetleri etkilemesi gerekse etkisinin yüzyıllar boyu sürmesi nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir.

Asya Hun Devleti'nin zayıflaması ve yıkılış sürecine girmesiyle Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan bazı Türk boyları bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Zamanla nüfusu artan bu boylar, çeşitli sebeplerle I. yüzyıldan itibaren batıya doğru göç etmiştir (Harita 3.6).

IV. yüzyılın başlarında Roma İmparatorluğu'nun sınırları dışında yaşayan Germen kavimleri, geçim kaynaklarının yetersizliği nedeniyle güneye Roma İmparatorluğu'nun Ren-Tuna nehirleri hattındaki sınırlarına yığılmıştır. Roma İmparatorluğu ise sınırlarını bu kavimlerden korumak için siyasi ve askerî mücadeleye başlamıştır. Diğer taraftan Hun Türkleri batıya doğru harekete geçtiklerinde, önlerine çıkan ve Romalılarca barbar olarak nitelendirilen kavimleri (Germenler, Ostrogotlar, Vizigotlar gibi) batıya doğru sürükleyerek yerlerinden etti. Hunlardan kaçan bu kavimler, Roma sınırlarına yığılmış başka kavimleri domino taşı etkisiyle itmiş ve bu topluluklar 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluğu topraklarına girmiştir (Görsel 3.14). Tarihte bu büyük nüfus hareketine Kavimler Göçü denilmektedir.

Görsel 3.14: Domino taşı etkisi

Kavimler Göçü Ne Getirdi?

Kavimlerin hareketiyle Avrupa kıtasında büyük bir kargaşa yaşandı.

- Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atıldı.
- Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.
- Avrupa Hun Devleti kuruldu.
- Avrupa'da feodalite güç kazandı ve skolastik düşünce gelişti.
- Avrupalılar, Türk kültürünü tanıdı.

Avrupa Hun Devleti

Hunlar, IV. yüzyılın ortalarında Don ve Volga Irmakları arasındaki, Alanların hâkim olduğu toprakları ele geçirdi. Buradan, Balamir idaresinde batıya doğru yeniden harekete geçen Hunlar, önlerine çıkan kavimleri yerlerinden etmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa içlerine kadar da ilerlemişlerdir. Kavimler Göçü olarak bilinen bu önemli olayın sonucunda Avrupa Hun Devleti bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir (Görsel 3.15).

Görsel 3.15
Avrupa Hun Devleti Bayrağı

Balamir'den sonra hükümdar olan Uldız, Hun dış politikasının ana hatlarını belirlemiştir. Buna göre Doğu Roma İmparatorluğu baskı altında tutulurken Batı Roma İmparatorluğu'yla dostluk kurulacaktı. 422 yılında Rua, Doğu Roma entrikalarını etkisiz hâle getirmek için Balkan seferine çıkmış ve Doğu Roma'yı vergiye bağlamıştır.

TARTIŞALIM

Avrupa Hun Devleti'nin Doğu Roma'yı baskı altında tutarak Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmasının nedenleri nelerdir?

Rua'dan sonra hükümdar olan Attila devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Attila tahta çıktıktan sonra ilk olarak Doğu Roma İmparatorluğu'yla 434 yılında Margus Antlaşması'nı imzalamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Margus Antlaşması

- Bizans bundan sonra Hunlara bağlı kavimlerle antlaşmalara girmeyecek.
- Esir alınmış Bizans tebaası dâhil Hunlardan kaçanlara sığınma hakkı verilmeyecek.
- Bizans'ın elinde bulunan mülteciler iade edilecektir. Ayrıca Grek asıllı olanlar için fidye verilebilecek.
- Ticari münasebetler yine belirli sınır kasabalarında devam edecek.
- Bizans'ın ödediği yıllık vergi iki katına yani 750 libre altına çıkarılacaktır.

Bu antlaşma ile Attila, Doğu Roma'yı vergiye bağlayarak batıdaki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Verdiği sözleri yerine getirmediği için 441 yılında Doğu Roma üzerine I. Balkan Seferi'ni düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Balkanlarda, Hunların karşısında durabilecek bir kuvvetin kalmadığı anlaşılmış ve Doğu Roma da barış şartlarına uyma garantisi vermiştir.

ÖRNEK METİN

Attila'nın Teodosius'a Yazdığı Mektup

Teodosius, Attila gibi asil bir babanın oğludur. Attila, Muncuk'tan aldığı asaleti muhafaza etmiş fakat Teodosius, Attila'ya haraç vermekle köle durumuna düşmüştür.

Teodosius köle durumuna düşmekle dahi kölelik haysiyetini koruyamamıştır. Çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir (Taşağıl, 2016, s.256'dan düzenlenmiştir).

Attila, 447 yılında Doğu Roma'nın barış şartlarına yine uymaması üzerine II. Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yla Anatolios Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla birlikte Attila, devletinin dış siyasetini değiştirmiş ve Batı Roma İmparatorluğu üzerine yönelmiştir.

Avrupa Hunları, düzenlediği bu iki sefer sonunda Kuzey İtalya'yı ele geçirmiştir. Başkentin düşeceğinden endişe eden Romalılar, Papa I. Leo başkanlığında bir barış heyetini Attila'ya göndermiş ve ondan Roma'yı esirgemesini istemiştir. Papa'nın güvence isteğini kabul eden Attila, böylece Batı Roma'ya üstünlük sağlamıştır. Attila, bu sefer dönüşünde ölmüş ve yerine sırasıyla oğulları İlek, Dengizik ve İrnek geçmiştir. İrnek Dönemi'nde Avrupa'da tutunamayacağını anlayan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine çekilmiştir (Harita 3.7).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Attila, hem Türk hem de dünya tarihinde derin izler bırakmıştır. Avrupa'nın pek çok yerinde yüzyıllar boyu onun hakkında efsaneler türemiştir. Bu efsanelerin en meşhuru ise Attila'nın, Savaş Tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu ve bu nedenle bütün dünyaya hükmedeceği inancıdır. Attila'nın hayatı ve savaşları; roman, resim, heykel, tiyatro ve operalara konu olmuş, hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Onun savaşlarını konu alan Almanların meşhur Nibelungen Destanı, Attila'yı babacan, iyiliksever ve yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. Hunlar, Türk ordusunun etkilerini Orta Çağ boyunca yaşanacak şekilde Avrupa milletlerine aktarmıştır.

Harita 3.7: Kavimler Göçü sonrası Avrupa (451)

TARTIŞALIM

Kavimler Göçü'nün Avrupa kıtasında yaptığı değişiklikler nelerdir?

3.4. TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

Yaşanılan coğrafi bölgenin fiziki yapısı, toplumların hayat tarzının oluşumunda temel etkendir. Türk toplumunun yaşam tarzına da yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri şekil vermiştir. Tarımın sınırlı alanlarda yapılabildiği buna karşın otlakların geniş yer tuttuğu Orta Asya'da Türk boyları zorunlu olarak geçimlerini hayvancılık üzerine kurmuştur (Görsel 3.16). Bu nedenle hayvancılık ile uğraşan Türklerin büyük çoğunluğu, konar-göçer bir yaşam tarzını benimserken bir kısmı da yerleşik yaşam sürmüştür.

Görsel 3.16
Bozkırda hayvancılık

İlk Türklerin yaşadığı coğrafya

En geniş kapsamıyla Orta Avrupa'dan Güney Rusya ve Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanan bir bölgeyi içine alan eski Türklerin yaşadığı coğrafya, güneyde Hindikuş Dağları ve doğuda İran platosuna kadar uzatılabilir. Bu bölgelerde bitki örtüsü bozkırdır. Bu bozkır, Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanır, bazı yerlerde yerini başka bitki örtülerine bırakır ve Gobi, Taklamakan gibi ya da kırmızı kumlu Kızılkum, beyaz kumlu Akkum, kara kumlu Karakum gibi renkli, ıssız çöllere dönüşür (Görsel 3.17). Kıyılarında çok eski uygarlıkların yerleştiği nehirlerden kuzeyde Yenisey ve Baykal Gölü'nü besleyen zengin sular ile güneyde Sarı Irmak bulunur. Ayrıca batıda Aral ve Baykal Gölü'nü besleyen; İli, Çu, Talas, Siri Derya (Seyhun), Amu Derya Irmağı (Ceyhun) gibi akarsular yer alır.

Görsel 3.17: Gobi Çölü (Orta Asya)

Batı Türkistan'ın oldukça alçak bir ova ya da daha çok deniz seviyesinin 50 metre altındaki geniş çöküntü alanında Orta Asya'nın meşhur; Altay, Tien-Şan, Pamir ve Hindikuş gibi dağları vardır. Bunlar Moğolistan'daki, Cungarya'daki yüksek platolarla ya da tarım havzasıyla bölünen devasa kitlelerdir.

Hemen hemen tüm topraklar kuraklıkla kavrulur ve nehirlerin suladığı vadiler dışında her tür bitki örtüsünün gelişimine engel olur. Çoğu yerde yıllık yağış 100 mm'yi geçmez (Roux, 2006, s.22-23'ten düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Görsel 3.18: Bozkır

Eski Türk topluluklarının özellikle su kaynaklarına yakın, yaylak-kışlak hayatı üzerine kurulu bir yaşamları vardı. Böyle bir hayat tarzını, avcılık ve toplayıcılık ile geçinen toplumların yaşamları ile karıştırmamak gerekir. Konar-göçer yaşam şekli, bozkırda doğa ile bütünleşmiş bir toplumun hayatını sürdürebilme mücadelesidir (Görsel 3.18). Bu yaşam tarzında boylar, büyük sürüler hâlinde baktıkları hayvanların ürünleriyle hayatlarına devam edebiliyordu.

Boyların Yaylaya Göçü

Göç alanları yani yaylalar, öyle gelişigüzel, sahipsiz yerler değildi. Her boyun veya oymağın belirli yaylası ve otlağı vardı. Yaylanın ve otlağın en güzel yerini boy beyi kendisine ayırmaktaydı. Yaylalara göç, boy beyinin emri ile başlardı. Göç hazırlığı birkaç saat içinde tamamlanırdı. Zira konar-göçer evi derme çadırlardan ibaretti. Eşyalarının hepsi de taşınabilir türden idi. Bundan dolayı geride hiçbir şey bırakılmıyordu. Göç, çift hörgüçlü develer (yüklet) veya dört tekerlekli, üstü kapalı ve öküzlerle çekilen arabalarla (kağnı) yapılmaktaydı. Bu arabalar, kadınların içinde yün eğirdikleri, dikiş diktikleri, doğum yaptıkları ve çocuklarını emzirdikleri âdeta gerçek bir konut gibi idi. Yaylalara göç, tam bir eğlence hâlini alırdı. Güzel elbiseler giyilir, yol boyunca neşeli şarkılar söylenirdi (Koca, 2002, s.16-17'den düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Konar-göçer hayat tarzı, ülkemizde nerelerde görülmektedir?

Avrasya'da yaşayan bütün Türklerin konar-göçer bir hayat sürdürdükleri söylenemez. Türk boylarından bazıları, uygun tarım alanlarında hem tahıl hem de meyve-sebze yetiştirmiştir. Eski Türkler, yaşamaya uygun alanlarda yerleşik hayata geçerek şehirler kurmuş ve eserler meydana getirmiştir. Türkler, elverişli buldukları alanlarda hayat tarzlarını değiştirmiş, daha kolay ve rahat olan yerleşik yaşamı tercih etmişlerdir. Ancak Türklerin çoğu, toplum özelliklerinin de etkisiyle bozkırdaki zor yaşamı daha çok benimsediler.

Yiyecekleri; kurutulmuş et, pastırma, et tozu gibi farklı şekillerde muhafaza ederek tükettikleri bilinen Türkler, tarihte ilk defa konserve yapan millettir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türklerin Ana Yurttan Göçleri

Türk toplulukları, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri kitleler hâlinde terk ederek çok uzun mesafeler kat etmek suretiyle başka alanlara göç etmiştir (Görsel 3.19). Göçlerin siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebepler; nüfusun artması nedeniyle otlakların yetersiz kalması, kuraklık veya ağır kış şartları yüzünden kıtlık yaşanmasıdır. Siyasi sebepler ise Türk boyları arasındaki mücadeleler ile Çin ve Moğol baskısıyla boyların yerlerini terk edip başka bölgelere gitmeleridir. Yeni ülkeler elde etme arzusu ve bunun doğal sonucu olarak yeni vatanlar kurma fikri de Türk göçlerinin sebepleri arasında sayılabilir.

ÖRNEK METİN

Türk Göçleri

Eski dünyanın üç büyük kıtasında görülen Türk göçleri, çok ciddi sebeplere dayanır. Göçler konusunda çalışan araştırmacılar, tarihte oturulan topraktan ebediyen ayrılmanın insan için büyük zorluklar taşıması nedeniyle hiçbir kavmin kendiliğinden ve keyif için yer değiştirmediğini ortaya koymuştur. Göçlerin ancak zorunlu nedenler yüzünden meydana geldiğini göstermiştir. Türklerin çeşitli yönlere göç edip yayılmalarında kolaylık sağlayan nedenlerden biri maneviyatlarının sağlamlığıdır. Zorunluluk sonucu da olsa bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılacağı tehlikeleri göğüslemeğe hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım savaşı içinde yaşamak her millet için doğal sayılacak bir davranış değildir. Türklerde açık şekilde görülen ve onların tarih boyunca, hareketli bir topluluk hâlinde sürekliliğini mümkün kılan bu ruhi zindeliktir. Her askerî zafer yeni bir siyasi hedefe yol açmış ve Türklerin fetih arzularını kamçılamıştır. Bu durum Türklerde, zamanla dünyayı huzur ve barışa kavuşturmayı gaye edinen bir fütuhat felsefesi ve her yerde adil, eşitlikçi Türk töresini yürürlüğe koymak üzere bir cihan hâkimiyeti ülküsü doğurmuştur (Kafesoğlu, 1995, s.53-54'ten düzenlenmiştir).

Dolayısıyla Türk toplulukları, sosyal yapısı gereği taşıdığı toplumsal dayanışma ve dinamizm sayesinde zaman zaman Orta Asya'daki yurtlarını terk etmiştir. Böylece başka coğrafyalara göç etmişler ve yayılmışlardır.

Görsel 3.19: Göç (Temsilî)

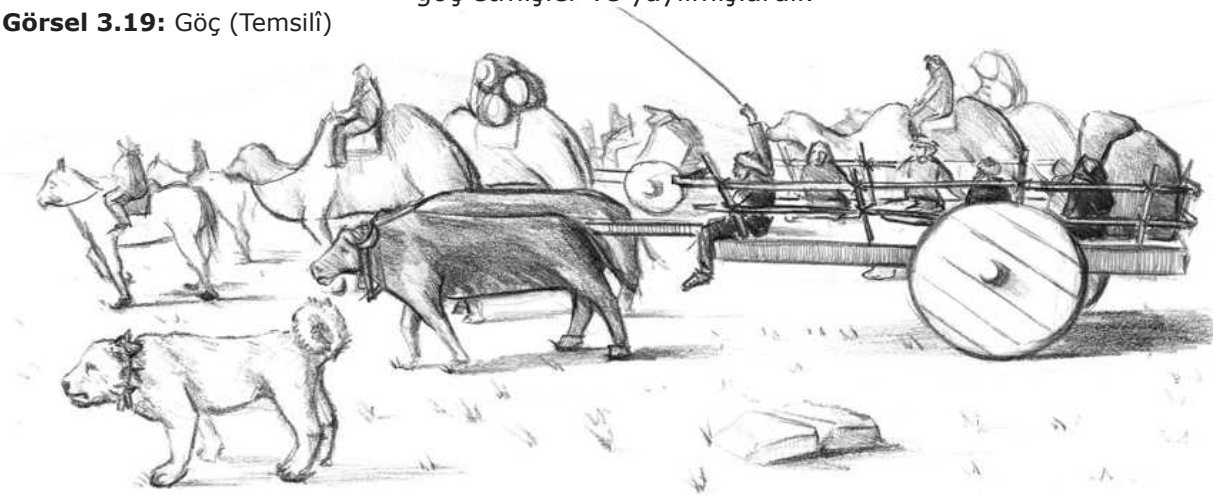

Tablo 3.1: Orta Asya'dan Türk göçleri (Kafesoğlu,1997, s.54-55)

Göç eden Türk topluluğu	Göçün tarihi veya dönemi	Göçle gittikleri coğrafya	Neden göç ettiler
Hunlar	I. yüzyıl sonları ve II. yüzyıl ortaları	Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a	• Ekonomik sıkıntı yani ana yurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması, • Kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığı • Sınırlı bir tarım dışında sadece hayvan yetiştirilebilmesi • Türklerde bir boyun başka bir Türk boyunu yerinden çıkararak göçe mecbur etmesi • Yabancı (Çin ve Moğol), ağır dış baskıya maruz kalmaları • Başka milletlerin egemenliğini kabul edip istiklalden mahrum kalmaktansa memleketi terk etmeyi tercih etmeleri • Fetih arzusu ve yeni vatanlar kurma fikri.
Ak Hunlar-Eftalitler	350'ler	Afganistan ve Kuzey Hindistan'a	
Hunlar	375 ve sonraki yıllar	Güney Kazakistan ve Türkistan'dan Avrupa'ya	
Ogurlar	461-465 yılları	Güneybatı Sibirya'dan Güney Rusya'ya	
Sabarlar	V. yüzyıl ikinci yarısı	Aral Gölü'nün kuzeyinden Kafkaslara	
Avarlar	VI. yüzyıl ortaları	Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya	
Bulgarlar	668'den sonraki yıllar	Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga Nehri kıyılarına	
Macarlar	830'dan sonra	Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya	
Uygurlar	840'ı takip eden yıllarda	Orhun Nehri bölgesinden İç Asya'ya	
Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar	IX-XI. yüzyıl	Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a	
Oğuzlar	X ve XI. yüzyıl	Orhun bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına ve Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya	

Harita 3.8: Orta Asya'dan Türk göçleri

TARTIŞALIM

Orta Asya Türk göçlerinin, Türk ve dünya tarihine olan etkileri neler olabilir (Tablo 3.1 ve Harita 3.8)?

3.5. İLK TÜRK DEVLETLERİ VE KOMŞULARI

TARTIŞALIM

Haritadan yardım alarak Orta Asya'da büyük devletler kuran eski Türk topluluklarının çağdaşı olan komşu devletler hangileridir (Harita 3.9)? Sizce Türklerin bu devletlerle ilişkileri hangi alanlarda olmuştur?

Harita 3.9: İlk Türk devletlerinin komşuları

Eski Türk topluluklarındaki ekonomik yapı daha çok bozkır kültürü etrafında şekillenmiştir. Orta Asya kültür çevrelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan bulgular da bunu desteklemektedir. Ekonomik yapıyı büyük ölçüde etkileyen bu bozkır kültürünün temelini hayvancılık, tarım, el sanatları ve ticaret oluşturmaktaydı.

Hunlar, temel geçim kaynağı olarak hayvancılıkla beraber tarım, avcılık, balıkçılık, madencilik, dericilik ve ticaretle uğraşmışlardır. Savaşçı özellikleri düşünüldüğünde yağma ve ganimet de önemli bir kaynaktır. Madencilik konusunda demiri, altını ve gümüşü çıkarıp işleyebilen Hunlar; başta Çin olmak üzere yerleşik toplumlara kürk, at, et, deri, silah satmışlar, karşılığında ise ipek, çay ve tahıl ürünleri almışlardır. Güçlü oldukları dönemlerde ise İpek Yolu'nun uluslararası ticaretine katılmışlar ya da bu yolu kontrol altına almışlardır.

Madencilik, ekonomik bir faaliyet olmanın yanı sıra dönemin savaş sanayisinde Hunların üstün olmalarını sağlıyordu. Hunlar aynı zamanda her biri sanat eseri değerinde olan kalkan, zırh, kılıç, mızrak, madenî tabak, heykel, kazan, ibrik, eyer ve koşum takımları üretmişlerdi. Orta Asya'daki kurganlarda yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu buluntular, aslında Türk bozkır topluluğunda ne kadar kalabalık bir esnaf ve zanaatkâr kitlesinin de bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Yerleşik Toplumların Konar-göçerlere Karşı Savunma Duvarları

Yerleşik toplumların konar-göçerlerden korunmak için belli yöntemleri vardır. Bu yöntemler sınırlıdır ve mükemmel sonuç vermez. Bunlardan en etkili olanı konar-göçerlere karşı bazı önleyici saldırılara girmektir. Ama bunlar için de büyük hazırlıklar yapılması gerekir. En akıllıca yöntem hiç bitmeyen kavgalarında araya girip fitne sokmak, en uzak ve en az tehlikeli olanları en yakın, dolayısıyla en tehlikeli olanların üstüne salmaktır. Hem en çok kullanılan hem de en etkisiz olanı konar-göçerleri barışçıl yollarla çekmeyi, sınır bölgelerinde onlara federe bölgeler vermeyi denemektir.

Tüm bu yöntemlere karşın ilk anda akla gelen yöntem yine de uygulanır ama bu önceleri çok ekonomik ve kolay görünen, zamanla çok zorlaşan ve içinden çıkılmaz derecede karmaşıklaşan bir yöntemdir. Bu yöntem, stratejik noktalara kaleler dikmek ve hatta olabilirse dalgakıranlar gibi atlıların saldırılarına karşı duracak bir savunma hattı, bir duvar inşa etmektir. Çok önceleri Çinliler, Hunlar olarak adlandırdıkları kavme karşı küçük kaleler dikerler, daha sonra büyük Çin İmparatoru Çin Şi Huang Ti (Çe Huang Ti) bu tabyaları birleştirerek, sürekli onarılan, gözden geçirilen, büyütülen mimari bir şaheser olan Çin Seddi'ni kurar (Görsel 3.20). İranlılar da bozkır sınırlarına kendi barikatlarını dikerler, sonra aynı şekilde önce Büyük İskender kendi barikatlarını diker (Roux, 2006, s.42-43'ten düzenlenmiştir).

ÖRNEK METİN

Görsel 3.20: Çin Seddi

Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar gibi Orta Asya'da büyük devletler kuran Türk toplulukları, ipek, buğday ve pirinç gibi ekonomilerinin eksiği olan temel ürünleri zaman zaman Çin'den hediye ve vergi olarak temin etmekteydi. Buna rağmen onlar, buğday gibi tarım ürünlerinde tamamen Çin ekonomisine bağlı değillerdi. Daha doğrusu bu ürünü Türkler de yetiştirmekteydi. Çinliler, tarım ekonomisinde ileri bir toplumdu. Bunun için Türkler, zaman zaman Çinlilerin tarım ürünlerinden ve araçlarından yararlanmaktaydı. Örneğin Kök Türk hükümdarı Kapgan Kağan, bir defasında Çin'den vergi

olarak 1.250 ton tohumluk buğday ile 3 bin adet tarım aleti almıştır. Kök Türkler, Çin'den aldıkları tohumluk buğdayı aynı yıl içinde ekmiş; fakat bu buğdayın hiçbiri çıkmamıştır. Zira Kapgan Kağan'a vergi ödemeyi bir türlü içine sindirememiş olan Çin imparatoriçesi, bu buğdayı Kök Türklere pişirerek vermiştir. Ayrıca hediye olarak verilen altın ve gümüşün değeri de çok düşüktü. Gerçeği anlayan Kapgan Kağan, 698'den sonra Çin üzerine büyük bir akına geçmiştir. 703 yılına kadar Çin'in kuzey eyaletlerine akınlar yapılmıştır. Üç yüz-dört yüz bin kişilik Çin orduları kırk-elli bin kişilik Türk ordularına mağlup olmuştur.

Kök Türkler'in, Çin ile ilişkilerinin yanında batısında bulunan Sasani ve Bizans İmparatorluklarıyla da ilişkileri olmuştur. Özellikle Ak Hunların ortadan kalkmasıyla Kök Türk Devleti batıda Sasani İmparatorluğu'yla sınır komşusu olmuştur. Batı Kök Türklerine vergi vermeye başlayan Sasani Hükümdarı Anuşirvan, Maveraünnehir ticaret yolunu tamamen eline geçirmek istemiştir. İstemi Yabgu, kendisine karşı düşmanca tutum takınan Sasani hükümdarına karşı Bizans İmparatorluğu ile temasa geçti ve 567 yılında İstanbul'a bir elçi heyeti yollamıştır. Tarihte Orta Asya'dan İstanbul'a gönderilen bu ilk heyete karşılık Bizanslılar da İstemi Yabgu'nun ülkesine elçi göndermiştir. Böylelikle meydana gelen Türk-Bizans ittifakı, Sasani İmparatorluğu'nu zor durumda bırakmıştır.

SIRA SİZDE

İlk Türk Devletlerinin çevresindeki devletlerle siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerinde cihan hâkimiyeti anlayışı da etkili olmuştur. Bunu İstemi Yabgu'nun "Atalarımızdan işittik ki Roma İmparatorluğu elçileri geldiği zaman bu bizim için artık yeryüzünü fethedeceğimize delalet eder." sözünden anlaşılabilir (Turan, 1996, s.83'ten düzenlenmiştir).

Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışının ortaya çıkmasında kut inancının etkisi nedir?

.....

.....

İlk Türk Devletlerinin Ticari Politikaları

Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde ticaret, büyük ölçüde "değiş tokuş" esasına dayanıyordu. Diğer bir ifadeyle alınan mal karşılığında başka bir mal verilmekteydi. Bu da hiç şüphesiz alınacak ve verilecek mal hususunda tarafların karşılıklı anlaşmalarına bağlıydı. Türkler, değiş tokuş için en çok atı kullanmışlardı. Ticarette kullanılan başka bir ödeme aracı da kıymetli madenlerden yapılmış çeşitli kap kacaklardı. Yaptıkları ticarette parayı da kullanan Türkler; özellikle Bizans, Çin ve Sasani gibi komşu ülkelerden vergi, haraç ve savaş tazminatı adı altında temin ettikleri paralarla ihtiyaçları olan malları satın alırlardı. Türkler, satir adını verdikleri ve diske benzeyen bu gümüş parayla ticarette ödeme yapmışlardı.

Milletlerarası ticarette Türkler, genellikle Soğdlu tüccarları himayelerine alarak kullanmış iseler de zamanla Hun, Kök Türk, Uygur devletlerinde de tüccar grupları oluşmaya başlamıştır. Soğd ve Araplar gibi yabancı tüccarların Türk ülkesinde temsilcilikleri olduğu gibi Türk tüccarlar da yabancı ülkelerde temsilcilikler açmıştır.

Doğu-batı, kuzey-güney ticaretinde toprakları aracı konumunda olan Türk devletleri gelip geçen kervanlardan "geçiş vergisi" almıştır. Özellikle Çin ipeğinin Batı'ya satışından önemli kârlar elde etmişlerdir. Türkler kervanların ülkelerinden geçiş güvenliğini sağlamışlar, konaklama ihtiyaçları için kervansaraylar denilebilecek yerler inşa etmişlerdir. Kervanlara at, deve gibi gerekli hayvanları temin eden Türkler, kervanda bulunanlara belirli ücret karşılığında yeme içme hizmeti de vermişlerdir.

Görsel 3.21: Burana İpek Yolu Kulesi (Kırgızistan)

Özellikle İpek Yolu güzergâhı, çok erken dönemlerden itibaren Türklerin sahip olduğu topraklardan geçmiştir (Görsel 3.21). İpek Yolu'nda ticaretin çok iyi ve bol kazançlı olması Türklerle komşuları arasında mücadelelere sebep olmuştur. Örneğin Kök Türkler, Sasanilerle işbirliği yaparak İpek Yolu ticaretini elinde bulunduran Ak Hun (Eftalit) Devleti'ne 557 yılında son verdi. Ak Hun Devleti'nin topraklarını Ceyhun Nehri sınır olmak üzere aralarında paylaştılar. Sonuçta Batı Türkistan'ın önemli şehirleri Kök Türk Devleti'ne bağlandı ve böylece İpek Yolu, İstemi Yabgu'nun eline geçti. Diğer taraftan bu ticaret yolu, Uzak Doğu'dan Ön Asya ve Akdeniz'e kadar çok geniş bir bölgeyi birbirine bağlayan köprü olma özelliği ile buradaki devletlerin iç piyasalarını da canlandırmıştır.

TARTIŞALIM

Eski Türk topluluklarının çevresindeki devletlerle ilişkileri hangi alanlarda olmuştur?

ÖRNEK METİN

İlk Türk Devletlerinde Serbest Ticaret Pazarı

İlk Türk devletleri, komşu ülkelerle yaptıkları ticaretin güvenlik içinde gerçekleşmesi amacıyla bir takım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında komşu devletlerle olan sınırlarda serbest ticaret pazarlarının kurulması gelmekteydi. Tarihî kayıtlara göre ilk serbest ticaret pazarı, Asya Hun Devleti ile Çin arasında kurulmuştur. Bu pazarlar için belirlenen yerler ise, genellikle Çin'e ait sınır şehirleridir. Avrupa Hun Hükümdarı Attila da serbest ticaret pazarlarına önem vermiştir. Hatta o, Bizans ile yaptığı ilk antlaşma metnine özellikle "İki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş olan sınır kasabalarında yapılacak." şeklinde bir hüküm koydurmuştur. Bu hüküm gereğince, iki devlet arasında Tuna Nehri boyunca devam eden sınırdaki birçok Bizans kasabasında serbest ticaret pazarları kurulmuştur.

Kök Türk beyleri de daima ellerindeki malları satabilecek ve ihtiyaçları olan malları da alabilecek pazarlar arıyorlardı. Onlar, bu gaye ile 593 yılında Çin imparatoruna bir elçi göndererek kendisinden "Çin ile ticaret yapabilmek için sınır boyunca pazar yerleri tayin edilmesi müsaadesi" talebinde bulundular. İmparator da yayımladığı bir fermanla onların bu isteğini karşıladı.

Tıpkı Attila gibi Bilge Kağan da serbest ticaret pazarlarının önemini çok iyi kavramış bir devlet adamıydı. Bilge Kağan, savaşlara son verip Çin ile olan ilişkilerini karşılıklı dostluk ve barış temeline oturttuktan sonra tarihin önüne çıkardığı fırsatlardan yararlanarak bu ülkeden bazı ticari imtiyazlar koparmıştır. Bu imtiyazların en önemlisi, bazı Çin şehirlerinde serbest ticaret pazarlarının kurulması idi. Çin imparatoru, Ordos bölgesinin kuzeyinde bulunan bir Çin şehrinde serbestçe alışveriş yapabilmeleri için Kök Türklere müsaade vermiştir. Bu anlaşmadan iki taraf da kârlı çıkmıştır. Zira Çin, ordularının ihtiyacı olan atı bu pazarlar vasıtasıyla kolayca Kök Türklerden temin edebilmiştir. Kök Türkler de sattıkları at karşılığında bol bol gümüş ve ipeğe kavuşmuşlardır (Koca, 2002, s.30'dan düzenlenmiştir).

Çin'e canlı mal ihracı, kendisinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Uygur Devleti Dönemi'nde de devam etmiştir. Özellikle Uygur kağanları, Çin'e daha fazla mal satabilmek için siyasi ve askerî güçlerini bir baskı aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin onlar, satmak gayesi ile Çin'e gönderdikleri atlarının hepsini almaları için Çinlileri zorlamışlardır. Çinliler de aralarındaki barışı korumak için Uygurların bu zorlamasına ister istemez boyun eğmek durumunda kalmıştır. Uygurların ihracatı sadece canlı at satımından ibaret değildi. Son derece çalışkan insanlar olan Uygur Türkleri, çeşitli türden bol miktarda mal üretiminde bulunurlardı. Üstelik ülkeleri de derisi kıymetli hayvanlar bakımından zengindi. Uygurlarda, derisi için çok miktarda sansar ve samur avlanırdı. Ayrıca bu derilerden başka beyaz aba, işlemeli ve çiçekli kumaşlardan giysiler üretilirdi. Uygurlar, ihtiyaç fazlası olan bütün bu ürünleri satmak için komşu ülkelere gönderirdi. Öte yandan, Soğd ve Arap tüccarlarının Uygur Devleti'nin merkezinde faaliyet

gösteren temsilcileri bulunurdu. Bunlar, kendi ülkelerinden Uygur ülkesine, Uygur ülkesinden de kendi ülkelerine daima mal getirir ve sevk ederlerdi (Görsel 3.22).

Uygurlar alım satım ve borç alıp vermede belirli bir para ve ölçü sistemine sahip olmuştur. Borç olarak alınan mal ve para faiz karşılığında genellikle ilkbaharda alınmış ve ürünün kaldırıldığı sonbaharda ödenmiştir. Borç karşılığı her ay faiz ödemesi yapılması, Türklerde bankacılığın temelini teşkil etmiştir.

Görsel 3.22: Karahoca Kalıntıları (Turfan)

BİLİYOR MUSUNUZ?

VII-X. yüzyıllarda kuvvetli teşkilatı, canlı ticari faaliyeti, dinî hoşgörüsü ve iktisadi refahı ile Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde İtil'den (Volga), Özü'ye (Dnyeper), Colman'a (Kama) ve Kiyef'e (Kiev) uzanan sahada siyasi istikrar sağlayan Hazar hakanlığı, Doğu Avrupa tarihinde büyük rol oynamış en mühim Türk devleti olarak görünmektedir.

Hazar Devleti kuvvetli ordusu ile hâkim olduğu geniş sahada asayiş ve ulaşım güvenliği sağlayarak VII ve IX. yüzyıllar boyunca, Doğu Avrupa'da tam manasıyla bir "Hazar Barış Çağı" gerçekleştirmiştir. Bu barış dönemi ile beraber Hazar ülkesi; ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir. Gök Tanrı inancına mensup olan Hazarların milletlerarası bu sıkı ilişkileri sonucunda ülkelerinde İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik de yayılmıştır. Hazar barışının sağladığı rahatlık ve huzurla gelişen ticari faaliyet, tarihin önemli olaylarından biridir. Bu süreçte refah içinde yaşayan Hazarlar; bal, mum, un, kadife ve kürk ticareti yapmışlar; arıcılık ve balmumu ticareti ile uğraşmışlar, denizde ve nehirlerde gemiler işletmişlerdir.

TARTIŞALIM

Hazarların ticarette ileri gitmelerinde sizce en önemli etken hangisidir?

3.6. TÜRKLERDE ASKERÎ KÜLTÜR

"Kalabalık asker ve ordu başsız olursa,
Bu asker ve ordu cesaretsiz olur."
Yusuf Has Hacib

Türkler, tarih boyunca savaşçı kimliğiyle ön plana çıkmış bir millettir. Diğer kavimler tarafından verilen bu kimliğin oluşumunda Türklerin yaşadığı coğrafyadaki sert iklim koşulları, Orta Asya'daki diğer milletler ve Türk boyları arasındaki mücadeleler etkili olmuştur. Bu şartlar Türklerin disiplinli, teşkilatçı ve mücadeleci olmalarını da sağlamıştır. Türk toplumunda eli silah tutan herkes asker sayıldığı için ilk Türk devletlerinin ordularında, Hazar Devleti hariç, ücretli yabancı asker yoktur. Sürekli olan Türk ordusunda kadın-erkek, genç-yaşlı her an savaşabilecek durumdaydı. Öyle ki Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî eğitim niteliğindeydi.

Görsel 3.23
Türk Kara Kuvvetleri birlik sembolü

Tarihte düzenli ilk Türk ordusunu Mete Han MÖ 209'da kurmuştur. Mete Han'ın ordusunda, 10.000 atlıdan oluşan en büyük birlik "tümen" olarak adlandırılmıştır. Tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış, her birinin başına tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbelerine sahip komutanlar görevlendirilmiştir. Mete Han'ın kurduğu bu sisteme "Onlu teşkilat" adı verilmiştir. Onlu teşkilat, günümüze kadar hüküm süren diğer Türk devletleri ile süregelmiştir. Asya Hunları, Avrupa Hunları, Kök Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Türk Ordusu bu sistem sayesinde dünyanın sayılı ordularından birisi olmuştur. Ayrıca geçmişten günümüze dünyadaki modern ordular, bu onlu teşkilatı temel alarak ordularını bu şekil düzenlemiştir.

ARAŞTIRALIM

http://www.kkk.tsk.tr/ adresinden Kara Kuvvetleri birlik sembolünü inceleyiniz. Bu sembolde bulunan yıldızlar, tarih, defne yaprağı, Atatürk silüeti, ay yıldız, kılıç ve meşe yaprağı çelenk ne anlama gelmektedir? (Görsel 3.23). Bir afiş hazırlayarak sınıf panosuna asınız.

Türk toplumlarındaki onlu teşkilatın sosyal ve idari açıdan iki önemli işlevi vardır: Biri devlet güçlerinin tümü (boy, soy gibi) ayrımlara bakılmadan onlu sisteme göre bölünmüş ve merkezden atanan komutanlar aracılığı ile hükümdara bağlanmıştır. Böylece herkesin birbirine yardımcı olduğu bir millet birliği meydana getirilmiştir. İkinci işlevi de devletin bütün idarecileri, aynı zamandan asker oldukları için ordunun görev ciddiyeti her türlü sivil ve idari yapıya yansımıştır. Böylece devletin askerî disiplin içinde çalışması temin edilmiş ve bu durum Türklere neden ordu-millet denildiğini de açıklamıştır.

Orhun Yazıtları'nda ordu kelimesi "sû" terimi olarak kullanılmıştır. Ordunun başında bugünkü genelkurmay başkanı yerinde olan "sû-başı"lar bulunmuştur. Genellikle bu göreve hanedan üyelerinden birisi getirilmiştir. Komutanların her birinin at kuyruğundan yapılmış birer tuğu vardı. Tuğun sayısı ve şekli rütbeye göre değişirdi. Kağanın tuğunun başında, altından bir kurt başı vardı.

Askerî kültürün gelişmesine paralel olarak Türkler, medeniyet tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan biri atı ehlileştirmesi ve savaş aracı olarak kullanması, diğeri de demiri işleyerek silahlar yapmasıdır. Türkler, atı savaş sahasında kullanarak düşmanlarına karşı hız ve manevra üstünlüğü kazanmıştır. Bu kabiliyeti kazanmalarında geliştirdikleri üzengi, nal, gem ve eyer gibi aksesuarlar, atı verimli kullanmalarını sağlamıştır. Bunun için Türk orduları, yerleşik kavimlerde görülen hareketsiz savaş yöntemine göre yetiştirilmiş ağır teçhizatlı orduların aksine hafif silahlı ve hareketli süvarilerden kurulmuştur. Yayalar yani piyadeler ise yok denecek kadar azdır. Süvarilik için zaruri olan pantolon, deri kuşak ve potin de Türklerin icadıdır.

Görsel 3.24: Üzengi

BİLİYOR MUSUNUZ?

Üzengi, eyerin iki yanında asılı bulunan ve ata binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, at üzerinde dengeli durmalarını sağlayan demirden alettir (Görsel 3.24). Bu alet sayesinde binici, yere basar gibi dengeli bir şekilde atın üzerinde durabilmekte, at üzerinde istediği hareketleri rahatça yapabilmektedir.

Nal, atın ayakkabısı olarak da kabul edilebilir. Tırnağına nal çakılan atlar, nalsız atlardan daha fazla yol gidebilir. Atların ağzına demirden yapılan "gem" takılır. Buna bağlı olan dizgin ile ata istediği gibi komut verebilen binici "eyer" sayesinde atın üzerinde rahatça oturabilmektedir.

Türkler; demiri, cevheri eriterek elde etmiştir. Elde ettikleri ham demirin kalitesi, bugün bile yüksek derecelerde ısıtılarak elde edilen demirin kalitesiyle aynıdır. Bu yüksek kaliteli demirden keskin kılıçlar, baltalar, üzengiler, bıçaklar, gemler, kamalar, kınlar, mızraklar, kalkanlar ve ok uçları yapmışlardır. Türk silahlarının yapı ve teknik özelikleri, Türk medeniyetinin gelişmişlik seviyesini gösteren önemli ayrıntılardır. Nitekim Türklerin, Çin ve Roma gibi devletler karşısında üstünlük kurabilmelerine imkân sağlayan en önemli unsur, kendine has özellikler taşıyan ve bu bakımdan başka toplumlar tarafından kullanılan Türk silahlarıdır.

Görsel 3.25: Süvari (Temsilî)

Süvarilerden oluşan Türk ordularının başlıca silahları, ok ve yaydı (Görsel 3.25). Hemen hemen bütün toplumlarda görülen oku ve yayı Türkler, koşan at üzerinde etkili bir savaş aracı olarak kullanmışlardır.

Mete Han, tümen komutanı olduktan sonra ıslık çalan bir ok icat etmiştir ve askerlerini bununla eğitmeye başlamıştır. Islık çalan oku nereye atarsa askerlerin de oklarını aynı istikamete atmalarını emretmiştir.

Türk ordusunun yetiştirilme tarzı, hazırlık eğitimleri ve muharebe taktikleri diğer ülkelerin ordularından farklıdır. Büyük çoğunluğu okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri, at sayesinde ağır hareketlerle grup muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstünlük kazanmıştır. Türkler, taktiklerini

uygulamak için ordularını hücum taktiğine göre düzenlemiş ve eğitmiştir. Bu sayede Türkler, savaşlarda kısa sürede istedikleri sonuca ulaşmıştır.

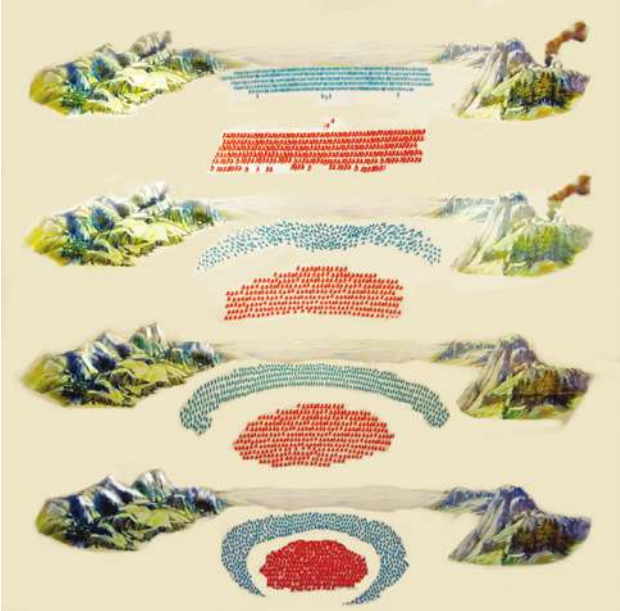

Görsel 3.26: Turan Taktiği

Türklere özgü bir savaş taktiği olan Turan taktiği, iki farklı savaş yönteminin uygulanması ile yapılan bir savaş usulüdür. Bu taktik, sahte ricat (geri çekilme, kaçma) ve pusudan oluşur. Bu savaş usulüne, Türk yurdunun eski adından dolayı "Turan taktiği" veya "Hilal taktiği" denilmiştir (Görsel 3.26).

Savaşılacak yerin arazi yapısı, bu taktiğin uygulanmasında birinci derecede etkilidir. Bu yöntem iki tarafı uygun yükseltideki tepelerle sarılı bir ovada uygulanır. Düşmanın karşısında merkez, sağ ve sol kuvvetler olarak yer alan Türk kuvvetlerinin, merkez ve merkeze yakın kanatları düşmanın saldırısı karşısında, sanki bozulmuş da çekiliyormuş hissi vererek geri gitmeye başlar (Sahte ricat). Bu arada, sağ ve sol kanatlardaki askerî birlikler yavaş yavaş ilerleyerek savaş alanının iki yanında yer alan tepeciklerin gerisine sarkar ve buralarda pusular kurar. Geri çekilmekte olan Türk birlikleri düşman kuvvetlerinin gerektiği kadar üzerlerine geldiği kanaatine vardığında aniden geri dönerler ve şiddetli bir savaşa tutuşurlar. Bu arada savaş alanının iki tarafındaki tepecikler ardında pusu kuran askerler de düşmanı yanlardan ve arkadan çembere alır. Panik hâlindeki düşman kuvvetleri için artık yapılacak tek şey, ya ölmek ya da teslim olmaktır.

Görsel 3.27: Eyer

ÖRNEK METİN

Türk Süvarisi

Yenisey Nehri'nin sol kıyısında, 1939'da S. V. Kiseleff tarafından yapılan kazılarda bronz bir ferahinin üzerinde Türk savaşçı tasviri şöyle yapılmıştır: "Başlıksız bir süvari. Uzun saçları rüzgârda savruluyor. Saçları arkadan bir şeritle düğümlenmiş. Sağ taraftan aşağı doğru bir sadak sarkıyor. Eğri yayı "M" harfini andırıyor. Geniş göğüslü bozkır atının gemi gerilmiş, kuyruğu ise düğümlenmiş. Koşum takımı mükemmel; ön kaştan fazla yüksek olmayan sert bir eyer; onun altında kenarları saçaklı bir örtü (Görsel 3.27), kuyruk altından başlayarak göğüs ortasına kadar uzanan püsküllü bir kayış uzanıyor. Yay şeklinde geniş üzengiler ve bir dizgin. Eyerin arkasından her iki tarafa doğru tokalar uzanıyor." Türklerde zırhlı süvari birliklerinin oluşu onları çok çabuk zafere götürmüştür. Genel olarak savaş süvarisini okçu süvariler tespit etmiş ve onlar hemen hemen hiç zırh kullanmamışlardır. Hafif silahlarla Türklerin ağır silahlı süvarisinin karşısına dikilen düşman hayatla vedalaşmıştır. Ancak çok ani saldırı düzenledikleri için Türk süvarileri kuşatma savaşlarına elverişli değildi (Gumilev, 2002, s.95'ten düzenlenmiştir).

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız. A

Boy: .....

.....

Toy: .....

.....

Töre: .....

.....

Budun: .....

.....

Kut: .....

.....

İl: .....

.....

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız. B

1. Türklerin bilinen ilk ana yurdu neresidir?

   .....

2. Tarihte, Türklerin kurduğu ilk devlet hangisidir?

   .....

3. Türkler, Orta Asya'da nasıl bir hayat tarzı yaşamıştır?

   .....

4. Türkler savaşlarda genellikle hangi taktiği uygulamıştır?

   .....

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız. C

1. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri;

   I. Çin,
   II. Sasani,
   III. Bizans

   Yukarıdaki devletlerden hangileriyle ilişki kurmuştur?

   A) Yalnız I B) Yalnız II
   C) I ve III D) II ve III
   E) I, II ve III

2. **Aşağıdakilerden hangisi kurultay ile ilgili doğru bir bilgi <u>değildir</u>?**

   A) Devlet yönetiminin temelini oluşturur.
   B) Boy beyleri de katılır.
   C) Üyelerine Toygun denir.
   D) Hatun başkanlık yapabilir.
   E) Yılda en az üç kez toplanır.

3. Mete Han gelişmiş Çin medeniyetine karşı millî bir siyaset izlemiştir. Buna göre Hun Devleti, savaş gücü ile Çin'i baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçlarını vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlayacaktı. Mete'nin, Çin'e karşı izlediği bu politikanın içinde Çin ülkesini ele geçirmek ve onu idare etmek gibi bir düşünce bulunmuyordu.

Buna göre Mete Han Dönemi'nde Çin'e karşı izlenen siyaset ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Çin'e karşı üstünlük kurulamayacağına inanılması

B) Yerleşik Çin kültüründen çekinilmesi

C) Türk ülkesinin ele geçirileceğinden korkulması

D) Çin ülkesine Türklerin iskan ettirilmek istenmesi

E) Çin'e karşı barışçı bir siyaset izlenmesi

4. Coğrafi konumu nedeniyle Orta Asya'da dönem dönem şiddetli kuraklıklar yaşanmıştır. Bu da bazı bölgelerde hem kıtlığın yaşanmasına hem de salgın hastalıkların görülmesine neden olmuştur. Kıtlığın yaşandığı yerlerde geçimini hayvancılıktan sağlayan Türkler, hayvanları için yeterli otlak bulamamıştır.

Buna göre;

I. Başka bölgelere göç edilmesi,

II. Nüfus artışının olması,

III. Yerleşik hayata geçilmesi

durumlarından hangilerinin gerçekleşmesi beklenir?

A) Yalnız I B) Yalnız III

C) I ve III D) II ve III

E) I, II ve III

5. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri'nde toplumun sosyal yapısı birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu unsurlardan biri değildir?

A) Toy B) Oguş

C) Urug D) Boy

E) Budun

6. **Törenin oluşumunda aşağıdakilerden hangisinin etkisi <u>yoktur</u>?**

A) Kut anlayışı

B) Diğer milletlerle etkileşme

C) Kağanlar tarafından konulan yasalar

D) Kurultaylarda getirilen kurallar

E) Türk toplumundaki görenek ve gelenekler

7. Hazar ülkesi, VII. yüzyıldan itibaren ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir.

Buna göre Hazarlarla ilgili olarak aşağıdaki yargılardan hangisi doğrudur?

A) Barış dönemi yaşattıkları

B) Başka dinlere inandıkları

C) Konar-göçer yaşam tarzını benimsedikleri

D) Kültürel etkileşime kapalı oldukları

E) Ülke sınırlarını genişlettikleri

Tanrının Kırbacı Attila

İktidarının doruğunda bulunan Attila'nın yerinde başka birisi olsaydı, muhteşem libaslar içinde gezer ve altın-gümüş içinde yüzerdi. Lakin Attila böyle yapmadı, sadeliği severdi. Attila alelade tahta koltukta oturmuş ve sade bir çadır da hüküm sürmüştür. Hiçbir tarafta ihtişamdan eser yoktu. Hükümdar Attila, herhangi bir Hun kadar sade yaşardı. Misafirlerine gümüş tabaklar içinde çok çeşitli yemekleri ikram ettiği hâlde, kendisi tahta bir tabak içinde sadece et yemeğiyle yetinmiştir. Temiz giysileri ile dikkat çekerdi.

Görsel 3.28: Attila (Temsilî)

Herkes Attila'nın emirlerine itaat ederdi. Krallar ve çeşitli kavimlerin reisleri, muhafızlar gibi talimatını bekler ve gözleriyle işaret ettiği zaman hepsi mırıldanmadan fakat titreme ve korku içinde kendilerinden istediği hususları kesinlikle yerine getirmişlerdir. Kendisine yalvaranlara karşı merhametli davranır ve kendine tabi olanlara karşı lütufkar hareket ederdi.

Avrupalılar tarafından "Tanrının Kırbacı" unvanı verilen Hun hükümdarı Attila, beyaz perdeyi de etkilemiştir (Görsel 3.28). 1954 yılında başrollerini Anthony Quinn (Antoni Kuin) ve Sophia Loren'in (Sofya Loren) paylaştığı "Attila", 2001 yılında başrollerini Gerard Butler (Cerırd Batlır) ve Tim Curry'nin (Tim Köri) paylaştığı "Attila: İmparatorluğun Yükselişi", adlı filmler sinema izleyicisiyle buluşmuştur (Nemeth, 2002, s.887-901'den düzenlenmiştir).

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Hun Hükümdarı Attila'nın yerinde başka biri olsaydı ne yapardı?

2. Hun Hükümdarı Attila'nın sade bir yaşam sürmesinin gerekçeleri neler olabilir?

3. Libas nedir?

4. Genel olarak Attila'nın özellikleri nelerdir?

5. Hun Hükümdarı Attila'ya Avrupalılar tarafından "Tanrının Kırbacı" unvanının verilmesinin sebepleri neler olabilir?

6. Hangi tarihî şahsiyetin filmini çekmek isterdiniz? Neden?

7. Filminizde hangi oyuncuları oynatmak isterdiniz? Neden?

8. Seçtiğiniz tarihî şahsiyet ile ilgili karakterleri tespit ettiğiniz ve genel anlatımıyla bir film senaryosu yazınız.

4.ÜNİTE

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

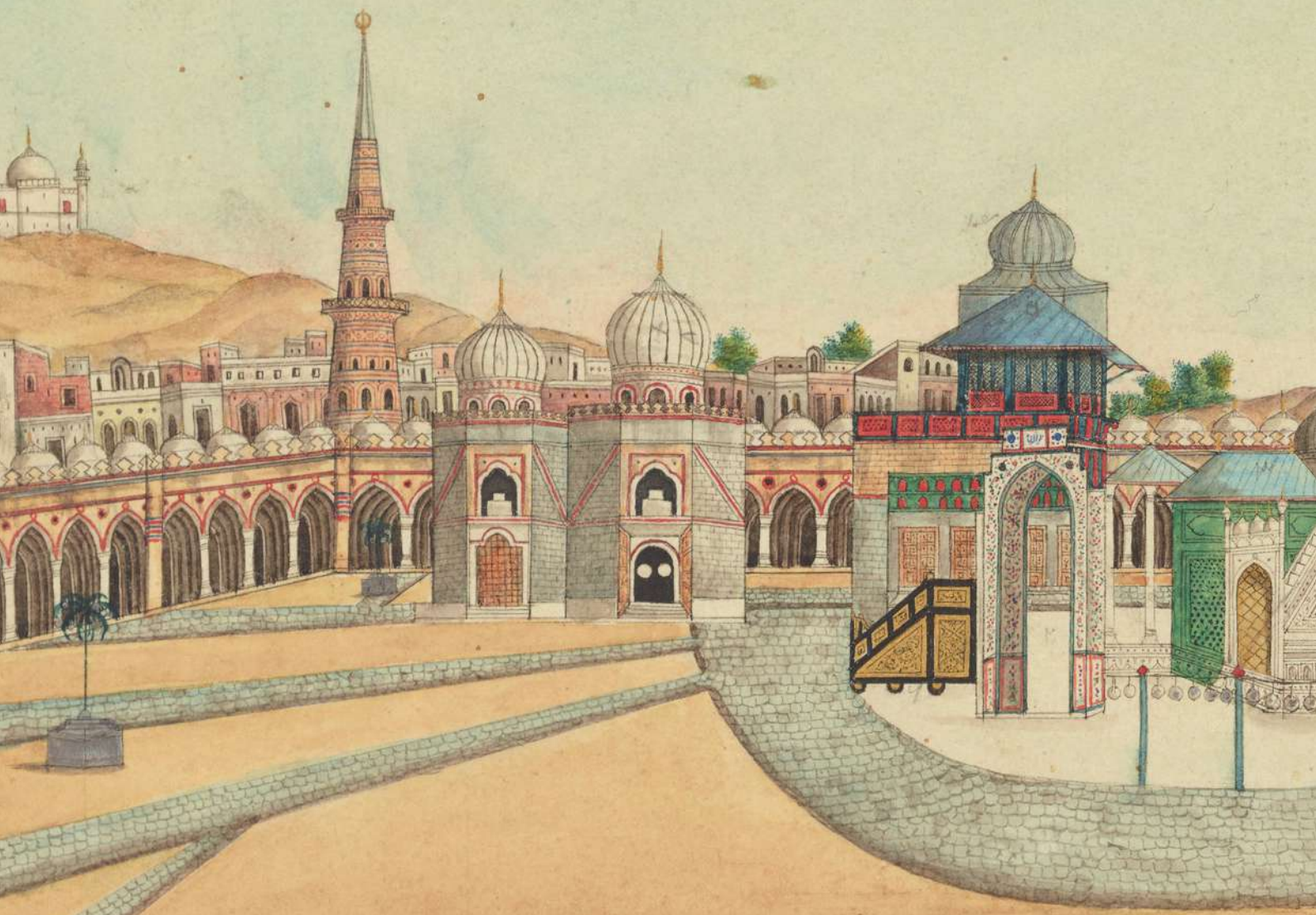

"İslam, bütün devirlere ve ülkelere hitap eden bir dindir. Parçalayıcı değil, birleştiricidir."

Cemil Meriç

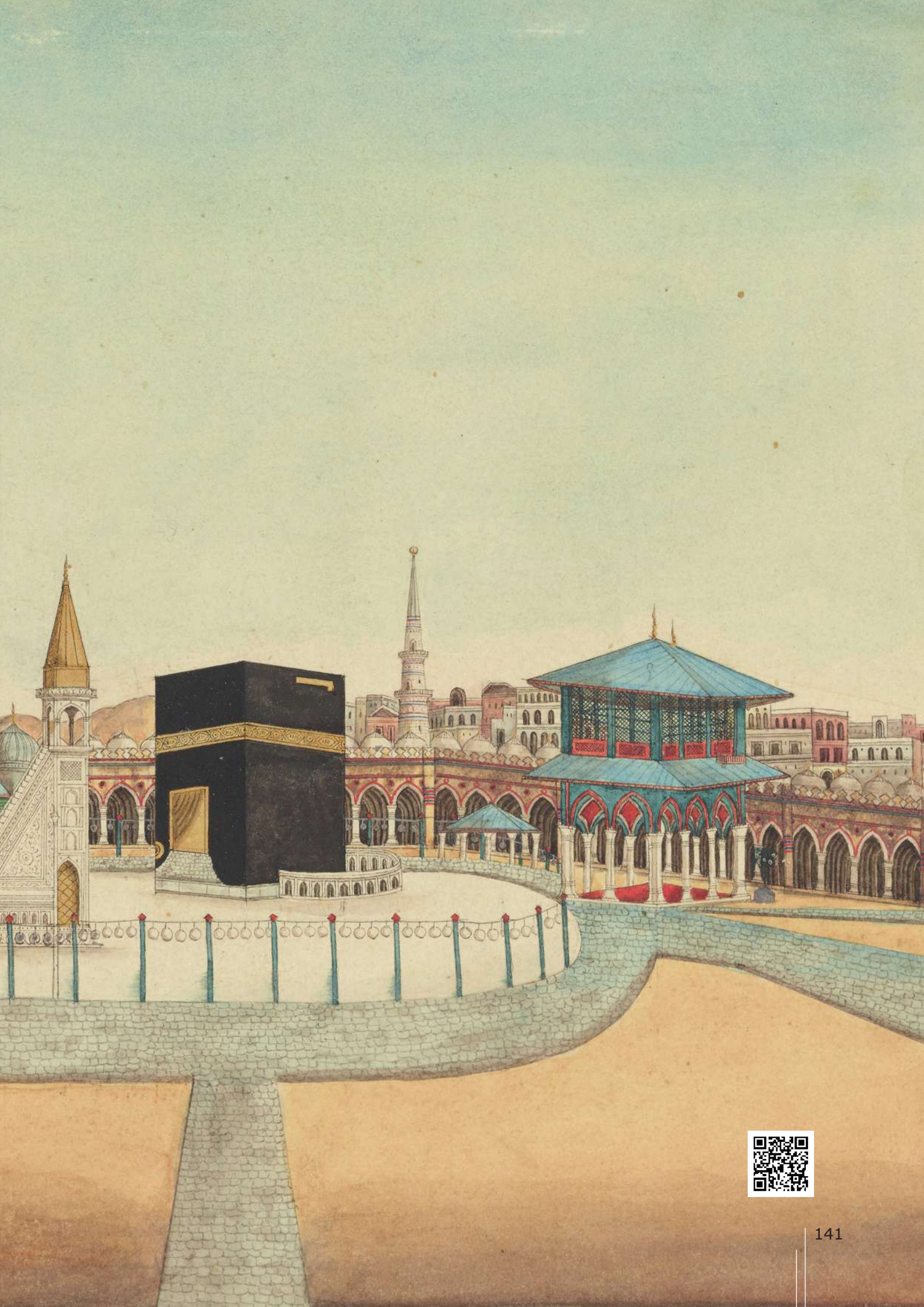

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- İslamiyet'in doğuşu sırasında Arap Yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika'nın genel durumu
- Hz. Muhammed ve Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanların Arabistan Yarımadası ve çevresinde siyasi hâkimiyet kurmaya yönelik faaliyetleri
- Emeviler ile birlikte İslam Devleti'nin yapısında meydana gelen değişim
- Abbasi Devleti'nde Türklerin askerî ve siyasi gelişmelerdeki rolleri
- VIII ve XII. yüzyıllar arasında İslam medeniyeti içerisindeki ilmî faaliyetler

ÜNİTE KONULARI

4.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA
4.2. İSLAMİYET YAYILIYOR
4.3. EMEVİLER (661-750)
4.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER
4.5. BİLİM MEDENİYETİ

KAVRAMLAR

1. Cahiliye Dönemi
2. Peygamberlik
3. Hicret
4. Medine Sözleşmesi
5. Beytü'l-Mal
6. Mevali
7. Beytü'l-Hikme
8. Samarra

HAZIRLANALIM

1. İslâmiyet'in doğduğu yıllarda Arabistan'da ve Dünya'da hangi din ve inançlar vardı? Araştırınız.
2. İlk dört halife göreve nasıl gelmiştir? Araştırınız.
3. İslâm alimleri yaptıkları çalışmalarla Avrupa'yı nasıl etkilemiştir? Araştırınız.

4.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA

İslamiyet öncesi döneme niçin Cahiliye Dönemi denmiştir? TARTIŞALIM

Hz. Muhammed, 571 yılında Arap Yarımadası'nın önemli merkezlerinden olan Mekke şehrinde doğdu. Arap Yarımadası; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yakın olduğu önemli bir noktada bulunmaktadır.

Harita 4.1: İslamiyet'in doğduğu dönemde Arabistan ve çevresi

Bu dönemde, Arabistan ve çevresinde (Harita 4.1) dönemin iki büyük gücü olan Doğu Roma ve Sasani İmparatorlukları hüküm sürmekteydi. Fakat Arabistan toprakları çöllerle kaplı olduğu ve ekonomik getirisi fazla olmadığı için büyük devletlerin ilgisini çekmemiş ve istilalara uğramamıştır. Ayrıca bu dönemde Doğu Roma ve Sasani İmparatorlukları arasındaki rekabet ve buna bağlı savaşlar, her iki devletin de yıpranmasına neden olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu dönem dönem karışıklıklar yaşasa da varlığını bütün Orta Çağ boyunca devam ettirmiştir. İslamiyet'in ortaya çıktığı VI. yüzyılda Doğu Roma; Kafkaslar, Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgelere hâkimdi. Afrika'da, Kızıldeniz'in kıyılarında ise Habeş Krallığı kurulmuştu. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta Asya bölgesinde ise Kök Türk Devleti hüküm sürmekteydi. Bu dönemde Türkler ve Araplar, ticari amaçla yaptıkları seyahatlerde karşılaşmıştır.

Görsel 4.1: Bedevi çadırı

Arap toplumu, çöllerde göçebe bir hayat süren bedeviler, köyler ve şehirlerde yerleşik bir yaşam tarzına sahip hadari denilen insanlardan oluşmaktaydı. Bunların dışında yarı göçebe kabileler de mevcuttu.

Bedevilik (Göçebelik)

Çöl ve vahalardaki konar-göçer yaşam şeklidir. Çadırlarda yaşayan bedevilerin hayatlarında develer çok önemli bir yere sahiptir (Görsel 4.1). Bazen yağmacılık hareketleri görülse de bedevilikte temel geçim kaynağı avcılık ve takasa dayalı ticaretti. Kabileler hâlinde yaşayan bedeviler, Arapçayı en duru ve doğru şekilde konuşurlardı. Bu nedenle şehirliler, çocuklarını doğru Arapçayı öğrenmeleri için bedevi ailelerin yanına çöle gönderirdi.

Hadarilik (Şehirlilik)

Arabistan'da görülen yerleşik yaşam tarzıdır. Köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan hadariler, kendilerine mahsus mahallelerde, kerpiçten veya taştan yapılmış evlerde otururlardı. Geçim kaynakları ise tarım ve ticaretti. Hadariler de kabile anlayışıyla kümelenmiş olarak yaşamalarına rağmen yönetim tarzları bedevilerinkinden farklılık gösterirdi. Kabile reisinin yönetiminden ziyade kabile meclisi tarafından yönetilir ve önemli kararlar oy çokluğuyla alınırdı.

İslamiyet öncesi Arabistan'da insanlar; hürler, mevaliler ve köleler olmak üzere üç sosyal sınıfa ayrılmıştı. Kabilenin ana unsuru olan hürler tüm haklara sahipti. Herhangi bir hakka sahip olmayan köle ve cariyeler (kadın köleler) alınıp satılabilir, miras olarak bırakılabilir ve günlük işlerde çalıştırılabilirdi. Bir köle azat edilirse mevali denilen sınıfa geçmiş olurdu.

ARAŞTIRALIM

İslâmiyetin köleliğe bakış açısı nasıldır? Bir kompozisyon yazarak sınıf panosuna asınız.

İslamiyet öncesi Arabistan'da evlat edinme yaygındı ve evlatlık alınan çocuk mirastan yararlanabilirdi. Bir erkek çok sayıda kadınla evlenebilir ve eşlerini kolayca boşayabilirdi. Kadın ancak çocuğu olduktan sonra aileye kabul edilirdi. İnsani hakların çoğundan yoksun bırakılan kadınlar, mirastan da pay alamazdı. Kabilede sadece önde gelen kişilerin kadınları ve kızları ayrıcalıklı tutulurdu.

Araplar, haram aylar olarak kabul edilen zilkade, zilhicce, muharrem ve recep ayında savaş yapmazlardı. Bu aylarda yapılan savaşlara Ficar Savaşları denilirdi.

Görsel 4.2: Ulâ şehri yakınlarındaki taş evler

İslamiyet'ten önce Arabistan'da; Nebatiler (Görsel 4.2), Tedmür, Gassani, Main, Hire, Sebe gibi devletler yaşamıştır. Hz. Muhammed'in doğduğu sıralarda ise Arap Yarımadası'nda siyasi birlik yoktu. Toplum kabilelerden oluşurdu. Kabilecilik anlayışı içerisinde insanlar kendi kabilesini her zaman ön planda tutar, haksız olsa bile kabilesinin yanında olurdu.

Kabilelerin başında şeyh veya seyyid denilen kabilenin büyüğü bulunurdu. Hükümlerini kabilenin örfüne göre verirdi. Kabileler arasında özellikle kan davalarına dayanan savaşlar sık görülürdü. İntikam kutsal bir görev kabul edilirdi. Arap toplumunda kabileler, İslami Dönem'e kadar doğal olarak birleşip merkezî bir devlet oluşturamamıştır.

Arabistan genelinde inanış olarak Putperestlik hâkimdi. Bunun yanı sıra Hristiyanlık, Musevilik ve Haniflik (Hz. İbrahim'in dini) dinlerine inananlar da vardı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslamiyet öncesi döneme "Cahiliye Dönemi" denmesinin sebebi, insanların okuma-yazma bilmemesi değildir. Bedeviliğin yaygın olması; insanların medeniyet bakımından geri kalmaları, bilgisizlik ve gaflet içerisinde bulunmaları, putlara tapmaları, kadınlara yönelik kötü tutumları gibi nedenlerden dolayı Arap toplumunun İslamiyet öncesi dönemine, Cahiliye Dönemi denirdi.

Görsel 4.3
Kervan (Temsilî)

Arabistan Yarımadası'nda ekonomi tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine kuruluydu. Hayvancılık özellikle bedevilerin geçim kaynağıydı. Başta Mekke olmak üzere yarımada genelinde en belirgin geçim kaynağı ticaretti. Araplar, kuzey-güney arasında ticaret yaparlardı. Ayrıca Mekke, İslamiyet öncesinde de dinî bir merkez olduğu için Araplar, buraya gelenlerle yoğun bir ticari münasebet kuruyordu (Görsel 4.3).

Günümüzdeki fuarlara benzeyen panayırlar, Arabistan ticaretinde önemli bir yer tutardı. 5-30 gün arasında süren bu panayırlar, genellikle savaşmanın yasak olduğu haram aylarda kurulurdu. Böylelikle ticaret için gelen tüccarların güvenliği sağlanmış olurdu. Bu panayırlar, ekonomik hayatın olduğu kadar sosyal hayatın da önemli bir parçasıydı. Özellikle kabileler arasındaki birçok problem buralarda çözülürdü. Panayırlarda edebî sohbetler yapılır, şairler en güzel şiirlerini buralarda okurdu. Bu şiirlerden beğenilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı.

Hilfu'l-Fudûl

Cahiliye Dönemi'nde güçlü kişilerin güçsüzlerin mallarını gasp etmesi sık görülen bir durumdur. O dönemde buna kimse karşı çıkamaz ve toplumda bu durum yadırganmazdı.

Yemen bölgesinden Mekke'ye bir tüccar gelerek mallarını Mekke'nin ileri gelenlerinden birine sattı. Malları teslim alan adam, kararlaştırılan fiyatı ödemeye yanaşmadı. Dolandırılan tüccar, Mekkeli olmadığı için şehirde ona yardım edebilecek birini bulamadı. Çaresizlik içinde yüksekçe bir yer olan Ebu Kubeys Tepesi'ne çıkan tüccar, tepkisini buradan yüksek sesle veciz bir şekilde dile getirmiş ve Mekkelilerden adaleti yerine getirmelerini istemiştir.

Bu konuşmadan orada bulunanlar çok etkilenmiş ve toplanarak bu konuyu istişare etmişlerdir. Sonuçta, zayıfları korumak ve adaleti sağlamak için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra bu kişiler Kâbe'ye giderek Mekke'de ne zaman bir zulüm meydana gelirse zulmedilenin Mekkeli olup olmadığına bakılmaksızın hakkını aramak için birleşeceklerine ant içtiler. Daha sonra Yemenli tüccara haksızlık yapan adama borcunu ödettiler.

Hz. Muhammed de gençlik yıllarında, yapılan bu ittifaka bizzat katılmıştır. Peygamberlik döneminde, "Abdullah b. Cüdân'ın evinde yapılan Hilfu'l-Fudûl anlaşmasında ben de vardım, orada bulunuşumu ve o anlaşmaya katılışımı bir sürü kızıl deveye değişmem ve şimdi, o cemiyete çağrılsam memnuniyetle katılırım." demiştir (el-Mağlus, 2012, s.260'tan düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Hilfu'l-Fudûl anlaşmasını ve Hz. Muhammed'in bu cemiyete katılmasını insan hakları açısından değerlendiriniz.

4.2. İSLAMİYET YAYILIYOR

Görsel 4.4
İlk vahyin geldiği Hira Dağı

Hz. Muhammed'e 610 yılında Allah tarafından Cebrail aracılığı ile ilk vahiy gönderildi (Görsel 4.4). Böylelikle Peygamberlik görevi başlamış oldu. Mekke müşriklerinin çoğu, daha önceden Muhammed'ül-Emin (güvenilir) lakabını taktıkları Hz. Muhammed'in çağrısına, olumlu karşılık vermedi. Bu şekilde davranmalarının nedeni sadece getirmiş olduğu dine inanmak istememeleri değil mevcut düzenleri içerisinde yeni dinin köklü değişiklikler getirmesiydi.

İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muamele gibi birçok kötü alışkanlığı yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde kayıtsız kalma, alay etme şeklinde kendini gösteren tepkiler ilerleyen zamanlarda, Müslümanlara yönelik şiddete ve işkencelere dönüşmüştür. Müslümanlar ise yapılan bütün bu zulümlere aynı şekilde karşılık vermemişler ve Hz. Peygamber'in izniyle güvenli gördükleri yerlere hicretle yetinmişlerdir.

Hz. Muhammed, Müslümanlara hicret için müsaade etmesine rağmen kendisi Mekke'de kalarak İslamiyet'i yayma faaliyetlerine devam etmiştir. 621 yılında Medine'den gelen bazı kişiler ile Akabe denilen mevkide görüşerek onları İslam'a davet etti. Medineliler İslam'ı kabul etti ve Hz. Peygamber'i koruyacaklarına dair biat (söz) ettiler. 621–622 yıllarında iki defa daha aynı yerde Medineliler ile görüşme yapılmış ve İslam tarihine bu görüşmeler, Akabe Biatları olarak geçmiştir. 622 yılına gelindiğinde Mekkeli müşrikler, İslamiyet'in yayılmasını engellemek için Hz. Muhammed'i öldürmeye karar verdi. Bu durum Hz. Peygamber'e, Cebrail tarafından vahiy yoluyla haber verildi ve hicrete hazırlanması emredildi. Bundan sonra hazırlıklarını tamamlayan Hz. Muhammed, yanına Hz. Ebu Bekir'i de alarak Medine'ye hicret etmiştir.

İlk Toplumsal Sözleşme

Hz. Muhammed'in hicret ettiği dönemde, Arabistan genelinde olduğu gibi Medine'de de karışıklıklar vardı. Evs ile Hazrec isimli müşrik Arap kabilelerinin gerek kendi aralarında gerekse Yahudilerle yaşadıkları çekişmeler yaşamı zorlaştırmaktaydı. Ayrıca Yahudiler kendi içlerinde de çekişmeler yaşamaktaydı.

ARAŞTIRALIM

Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesindeki hayatı nasıldı?

Hz. Muhammed, Medine'de kabileciliğe ve toplum içindeki çatışmalara son vermek, Medine'ye hicret (Görsel 4.5) etmek zorunda kalan Müslümanları, yerli halk ile kaynaştırarak bütün üstünlük iddialarını ortadan kaldırmak istiyordu. Bunun için muhacir ve ensar arasında kardeşlik ilan etti. Böylelikle bu kişilere toplum olma bilinci kazandırılarak birbirlerini kabullenmeleri sağlanmış; bilgi ve tecrübe paylaşımı, ortaklaşa iş yapma ve üretme anlayışı geliştirilmiştir.

Görsel 4.5: Hicret (Temsilî)

Hz. Peygamber, Müslümanlar arasında birliği sağladıktan sonra Medine'de bulunan başka dinden insanları dışlamak, şehirden çıkarmak veya onlara husumet beslemek gibi bir tutum içine girmemiştir. Aksine bu topluluklarla İslam Devleti'nin ilk yazılı anlaşması olan Medine Sözleşmesi'ni imzalamıştır.

Medine Sözleşmesi, Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturdu. Toplumdaki bireylerin birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkileri, din ve vicdan hürriyeti, hak ve sorumlulukları belirli esaslara bağlandı. Bir antlaşma niteliğinde olan bu metin, şekil olarak günümüz anayasalarından farklılıklar gösterse de içerik bakımından anayasal özellikler taşır. Bu sözleşme, Medine'de dinî olduğu kadar siyasi bir birlik de meydana getirme amacıyla hazırlanmıştır. Sözleşme, ilk maddeden itibaren Müslümanlar ve gayrimüslimlerin Medine'ye bir saldırı olduğunda, birlikte hareket etmesini karara bağlamıştır.

Medine Sözleşmesi'yle vatandaşlara sosyal ve siyasal bir kimlik verilmiş, o çağda benzeri görülmeyen bir vatandaşlık hakkı sunulmuştur. Gayrimüslimlere inanç ve fikir hürriyeti, mal ve can güvenliği sağlanmış, hile ve vefasızlık yasaklanmıştır. Baskının, zorbalığın, hukuksuzluğun, zulüm ve şiddetin hâkim olduğu o günkü ortamda bu sözleşme çok önemli bir gelişmedir.

Medine Sözleşmesi, genel olarak kuralların titizlikle uygulanmasını temel almış; doğruluk, iyilik, adalet, yardımlaşma, istişare, barış ve dokunulmazlık gibi kavramları yürürlüğe koymuştur. Çekişme, suç işleme, kötülük planlama, düşmanlık, zulüm ve haksızlık, bozgunculuk, suçluya yardım ve yataklık, cinayet gibi yasaklar getirmiştir.

Medine Sözleşmesi niçin yapılmıştır?

CEVAPLAYALIM

Medine Sözleşmesi (622)

1. Bu metin, Rasûlullah Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli Müslümanlar ile bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için düzenlenmiştir.

13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, birbirlerine saldıranlara, haksızlık yapanlara, bir hakka tecavüz edenlere veya inananlar arasında kargaşa çıkaranlara karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa ona ayrıcalık tanınmayacaktır.

16. Yahudilerden, Müslümanlara tabi olanlar, zulme uğramayacaklar ve Müslümanlar aleyhinde işbirliği yapmadıkça yardım ve gözetime hak kazanacaklardır.

22. Bu sözleşmeyi kabul eden, Allah'a ve Ahiret günü'ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet günü, Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

25. …Yahudilerin dinleri de Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç islerse sadece kendine ve aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

33. …Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç isleyen kişinin cezalandırılmasına engel değildir. Cihad amacıyla evinden çıkan kişi de şehirde kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu bu korumanın dışındadır. Allah ve Rasûlü, bu maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır (El-Mağlus, 2012, s.181-182'den düzenlenmiştir).

İslamiyet'in Varoluş Mücadelesi

Hz. Peygamber'in Medine içerisinde birliği sağlama faaliyetleri, her ne kadar toplumsal barışı hedeflese de içeriden bazı kimseler bu durumdan rahatsız olmuştur. Mekke müşriklerine haberler göndermişler, Kureyş müşrikleri de yazmış oldukları mektuplar ile Müslümanları yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Müslümanları zor durumda bırakmak için ekonomik ambargo uygulamaya başlamışlardır.

Bedir Savaşı (624)

Mekkeliler, içinde Medine'ye hicret eden Müslümanların mallarının da olduğu bir kervanı Şam'a göndermeye karar verdi. Bu ticaretten elde edecekleri gelir ile de Müslümanlarla savaşmayı amaçlamışlardı. Bunu öğrenen Müslümanlar, Şam kervanının yolunu kesmek ve gözdağı vermek için sefer düzenledi. Haberi alan Mekke'nin ileri gelenleri, yaklaşık 1.000 kişilik bir ordu ile Bedir mevkine geldi.

Bedir kuyuları başında meydana gelen bu savaşta Müslümanların toplamı 305 kişiydi. Aradaki büyük güç farkına rağmen savaşı Müslümanlar kazanmıştır.

Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetler savaşa katılanlar arasında eşit şekilde bölüştürülmüştür. Hz. Muhammed başta olmak üzere sahabelerin birçoğu esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını savunmuştur. Esirlerin, fakir olup ödeme yapamayacak olanlarından okuma yazma bilenler, on Müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılmıştır.

TARTIŞALIM

Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirlerin okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmasının sebebi ne olabilir?

Uhud Savaşı (625)

Mekkeli müşrikler, Bedir Savaşı'ndan yaklaşık bir yıl sonra yenilginin intikamını almak ve Müslümanların denetimine geçen Suriye-Mısır ticaret yolunu tekrar ele geçirmek için 3.000 kişilik bir ordu hazırladı. Hz. Peygamber ise 700 kişilik bir kuvvet ile Mekkeliler üzerine harekete geçti.

Hz. Peygamber, ordunun arka kısmını güvenlik altına almak için Ayneyn Tepesi'ne 50 okçu yerleştirdi. Okçulara her ne sebeple olursa olsun bulundukları yerden ayrılmamalarını emretti. Savaşın başlarında Müslümanlar galip gelmişse de bahsedilen okçuların yerlerini terk etmeleri ile savaşın seyri değişmiştir. Kureyş komutanlarından Hâlid b. Velid'in bu noktadan ani saldırısı ile Müslümanlar bozguna uğradı. Hz. Peygamber'in yaralandığı bu savaşta, Hz. Hamza şehit oldu. Savaş sonunda Mekkeli müşrikler tam bir galibiyet kazanamamış, Hz. Peygamber'i öldürememiş ve geri dönmüşlerdi (Görsel 4.6).

Görsel 4.6
Uhud Savaşı'nda Müslümanların çekildiği dağ

Uhud Savaşı'nda Müslümanların zafer kazanamamasının nedenleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Hendek Savaşı (627)

Mekkeli müşriklerin Müslümanları son yok etme çabası olan Hendek Savaşı, ismini Medine'nin etrafına hendek kazılarak savunma yapılmasından almıştır. Mekkeli müşrikler, çevre kabilelerden de destek alarak 10.000-12.000 kişilik büyük bir ordu oluşturdu. Bu haberi alan Hz. Muhammed, yaptığı istişare sonucunda İran asıllı sahabi Selman-ı Farisî'nin tavsiyesini benimsedi. Buna göre Medine etrafına derin bir hendek kazılarak şehir savunması yapılmasına karar verildi. 5,5 kilometre uzunluğundaki bu hendek 3.000 kişilik İslam ordusu tarafından bir haftada kazıldı.

Medine çevresine gelen ve daha önce Arabistan'da böyle bir savaş taktiği görmeyen müşrikler, bu duruma şaşırmışlar ve şehri muhasara altına almışlardır. Kuşatma 20 gün kadar sürmüş, çıkan şiddetli bir fırtına ile çadırları alt üst olan Kureyşliler kuşatmayı kaldırıp Mekke'ye geri dönmüşlerdir.

Hudeybiye Antlaşması (628)

Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar, hem memleket özlemini gidermek hem de Kâbe'yi tavaf ederek umre ibadetlerini yapmak istemişlerdi. Hz. Peygamber'in de bu yönde karar vermesiyle Müslümanlar yola çıkmıştır.

Mekke'ye 17 km uzaklıktaki Hudeybiye mevkinde Müslümanlar konakladı. Müşrikler ise Müslümanları Mekke'ye sokmamak

için kendi aralarında sözleşip tedbirler aldılar. Hz. Peygamber geliş amaçlarını bildirmek için Hz. Osman'ı elçi olarak gönderdi. Fakat Hz. Osman, Mekke'de esir edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, yanındaki sahabelerden Mekkelilere karşı koymak ve Hz. Osman'ı kurtarmak için biat aldı. Durumun ciddiyetini anlayan Mekkeliler gönderdikleri bir elçi vasıtası ile Hudeybiye Antlaşması'nı yaptılar. Bu antlaşmaya göre Müslümanlar, o yıl Mekke'ye giremeyecek ve umre yapamayacaktı. Mekkeli bir kimse Hz. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek, fakat bir müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecekti.

Antlaşma her ne kadar Müslümanların aleyhine görülse de sonraki dönemlerde bunun böyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu antlaşma sonucunda Kureyş ittifakı parçalanmış, İslam'ın yayılması hızlanmış ve birkaç sene içerisinde neredeyse Arap Yarımadası'nın tamamına Müslümanlar hâkim olmuştur. Ayrıca Mekkeliler, Hudeybiye Antlaşması ile Müslümanları resmen tanımıştır.

Görsel 4.7: Hayber Kalesi

Hayber'in Fethi (629)

Yahudiler, Şam ticaret yolunu tehdit edip Müslüman ticaret kervanlarına zarar vermeye ve Mekkeli müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam etmekteydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yahudilerin bulunduğu Hayber üzerine bir sefer düzenledi. Kale kuşatılarak kısa sürede ele geçirildi (Görsel 4.7). Bu zaferle Şam ticaret yolunun güvenliği sağlandı ve ilk defa Yahudilerden haraç vergisi alındı.

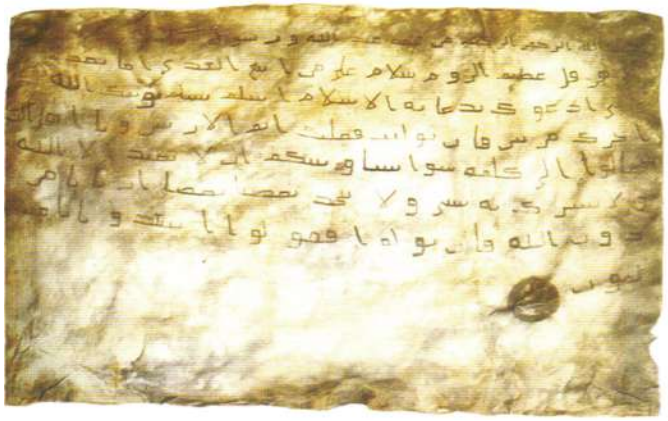

Görsel 4.8: Hz. Muhammed'in Roma Kayseri Herakliyus'a gönderdiği mektup

Mute Savaşı (629)

Hz. Muhammed çevre ülke ve hükümdarlara elçiler veya mektuplar göndererek onları da İslam'a davet etmiştir (Görsel 4.8). Hristiyan Gassanilere de bu dönemde bir elçi gönderilmiş fakat elçi, Gassani valisi tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir ordu hazırlayarak bölgeye sevk etti. Gassani hükümdarı, Bizans'tan yardım istedi. Bölgeye gelen Bizans ordusu ile Müslümanlar arasında bir savaş yapıldı. İslam ordusu sayıca çok az olmasına karşın Bizans ordusuna büyük zararlar verdirdi. Bu savaş Müslümanlarla Bizans arasındaki ilk savaştır.

CEVAPLAYALIM

Hz. Muhammed Dönemi'nde İslam Devleti'nin sınırları nereleri kapsamıştır?

Mekke'nin Fethi (630)

Hudeybiye Antlaşması gereği taraflar birbirlerinin müttefiklerine saldırmayacaktı. Fakat Mekkeli müşrikler, bu antlaşmaya sadık kalmamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 10.000 kişilik İslam ordusuyla Mekke'yi kuşattı.

Görsel 4.9: Kâbe

Şehre giren Müslüman birlikler ciddi bir direniş ile karşılaşmamış ve kısa sürede kan akıtılmadan fetih tamamlanmıştır. Her zaman barışçıl bir siyaset izleyen Hz. Peygamber, ilk olarak genel af ilan etmiş ve kimsenin malına dokunulmamış, esirler serbest bırakılmıştır.

Mekke'nin fethiyle birlikte Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olan düşmanlığı sona ermiş, Hicaz bölgesinde İslam'ın yayılışının önündeki engeller ortadan kalkmıştır.

Osman bin Talhâ ve Kâbe'nin anahtarı

Osman b. Talha, Mekke'de Kâbe'nin bakımı ile görevliydi (Görsel 4.9). Sülalesi, Cahiliye Devrinde Kâbe'nin kapı anahtarını taşırdı. Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı birçok defa İslam'a davet etmiş fakat olumsuz yanıt almıştı. Hatta bir keresinde Hz. Peygamber, iman edenlerle birlikte Kâbe'ye girmek istemiş, Osman bin Talha sert davranarak onları Kâbe'ye sokmamıştı. Müşriklerin yanında Uhud Savaşı'na da katılan Osman bin Talha'nın babası, kardeşleri ve akrabaları bu savaşta öldürülünce, Kâbe'deki vazifesini tek başına sürdürmeye devam etmiştir.

Görsel 4.10
Kâbe'nin anahtarı

Mekke fethedildikten sonra Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı yanına çağırdı. Birlikte Kâbe'ye girdiler ve Hz. Peygamber iki rekât namaz kıldı. Kâbe'den çıkarken "Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder." anlamına gelen ayeti okuyan Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarlarını Osman bin Talha'ya verdi (Görsel 4.10). Ona: "Ey Ebû Talhâ evlâdı! Atalarınızdan kalma olan emaneti sizde payidar ve baki olmak üzere alınız. Bunu zalim olmaksızın hiçbir kimse sizden alamaz." dedi.

O günden itibaren Kâbe'nin bakımı vazifesi, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Osman bin Talhâ'nın sülalesinde kalmıştır (Efendioğlu, 2007, s.475'ten düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Emanetlerin ehline verilmesi ne demektir?

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hz. Muhammed şehrin fethinden sonra kendisi bir çadırda konaklamış, eski evine gidip konaklamasını söyleyenlere ise Medine'ye hicretinden sonra evinin müşrikler tarafından satıldığını söyleyerek bir evinin bulunmadığını söylemiştir. Muzaffer bir kumandan ve şehrin fatihi olmasına rağmen eski evini zorla geri almamıştır.

Huneyn Seferi (630)

Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethi üzerine Taifliler, putperest diğer kabileler ile birleşerek büyük bir ordu hazırladı. Hz. Peygamber, Huneyn'de toplanmış olan bu ordu üzerine sefere çıktı. Yapılan savaşta Müşrikler yenilgiye uğratıldı. Bu zaferle Arap Yarımadası'ndaki son putperest tehdit de ortadan kalkmış oldu.

Harita 4.2
Hz. Muhammed'in seferleri

Ta'if Seferi (630)

Huneyn Savaşı'nda Taiflilerin müşriklere yardım etmesi üzerine Hz. Muhammed, Taif üzerine sefer düzenledi. Fakat şehrin surlarla çevrili olması ve Taiflilerin şiddetli direnişleri nedeniyle şehir fethedilemedi. Yapılan mücadelelerden maddi ve manevi yıpranan Taifliler, ertesi sene elçiler göndererek kendiliğinden Müslüman oldular (Harita 4.2).

Tebük Seferi (631)

Bizans'ın Arabistan üzerine büyük bir sefer düzenleyeceği haberleri üzerine Hz. Muhammed, 30 bin kişilik bir İslam ordusu hazırladı ve sefere çıktı. Fakat Tebük mevkine gelindiğinde haberin asılsız olduğu ve Bizanslıların, Sasaniler üzerine sefer yapacağı öğrenildi. İslam ordusu bir savaş yapmadan geri döndü. Arabistan dışına yapılan ilk sefer olma özelliği gösteren Tebük Seferi sırasında bölgede birçok kabile Müslümanlığı kabul etti.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hz. Muhammed, vefatına kadar Medine'de yaşamıştır. Vefat etmeden önce yapmış olduğu Hac ibadeti sırasında tüm insanlığa seslendiği Veda Hutbesi'ni okumuştur. Hz. Muhammed 632 yılında Medine'de vefat etmiş, cenazesi kendi evine defnedilmiş ve burası günümüzde de Mescid-i Nebevi'nin içerisindeki Ravza-i Mutahhara olarak adlandırılmıştır.

Veda Hutbesi

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınızda öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faizde Abdulmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan davalarda tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allahtan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır...

Ey müminler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'inin sünnetidir.

Müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz. Müslüman, Müslümanın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştirler. Bir Müslüman kardeşinin kanıda, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle Allah'ın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Cenab-ı Hakk bu gibi insanların ne tövbelerini ne de adalet ve şahitliklerini kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Adem ise topraktandır. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanında Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahında kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allahtan korkmaktadır. Allah yanında en kıymetli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.

Azası kesik siyahi bir köle başınıza amir olarak tayin edilse sizi Allah'ın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz.

Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.

Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız. Allaha hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız. Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz. Hırsızlık yapmayacaksınız. İnsanlar "La ilahe illallah" deyinceye kadar onlarla cihâd etmek üzere emir olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allaha aittir (el-Mağlus, 2010, s.388'den düzenlenmiştir).

ARAŞTIRALIM

Hz. Peygamber'in veda hutbesinde değindiği konularla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan maddeleri karşılaştırınız. Sonuçlarını tablo olarak sınıf panosuna asınız.

Dört Halife Dönemi (632-661)

Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğe devam ederken Müslümanların dünyevi işlerini de düzene koymuştur. İslam Devleti'nin devlet başkanlığı ve ordu kumandanlığı görevlerini de üstlenen Hz. Muhammed'in vefatıyla İslam Devleti'nin başkanının kim olacağı sorunu gündeme gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonra kimin devlet başkanı olacağını söylememiş, seçimi Müslümanlara bırakmıştır.

632 yılında Hz. Peygamber'in vefatının ardından yapılan görüşmeler neticesinde, Hz. Ebu Bekir halife seçilmiş ve halk ona biat etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hilafet'in kelime anlamı "birinin yerine geçmek, birinin ardından gelmek veya gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" demektir. Terim olarak ise İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. İslam Devleti'nin başkanına ise Halife denir.

Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanlar için stratejik önemi bulunan, kültür ve medeniyeti ile İslam toplumuna yararlar sağlayacağı düşünülen ülkeler ve bölgelerin fetihleri amaçlanmıştır. Ayrıca Müslüman toplum için tehdit veya İslam'ın yayılışına engel oluşturan bölgelere de askerî seferler yapılmıştır. Bu bölgelerin bir kısmı savaşılarak bir kısmı da barışçı yollarla fethedilmiştir. Yapılan fetihler sonrasında insanlara din ve ibadet hürriyeti tanınmış, zorla İslamlaştırma politikası takip edilmemiştir. Bunun sonucu olarak birçok bölgede Müslümanların hâkimiyetinin kalkmasına rağmen insanlar eski dinlerine dönmemiştir.

TARTIŞALIM

Dört Halife Dönemi'nin "Cumhuriyet Dönemi" olarak nitelendirilmesinin gerekçeleri neler olabilir?

Hz. Ebu Bekir'in halifeliğin ilk zamanlarında İslam Devleti içerisinde karışıklıklar yaşanmıştır. İslam'dan dönerek devlete isyan eden kabilelerle Ridde Savaşları'nı yapan Hz. Ebu Bekir, bu kişi ve kabilelere karşı uzun süre mücadele etmiş ve hepsini itaat altına alarak ülke içerisinde birlik ve düzeni sağlamıştır.

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Arabistan toprakları dışına seferler düzenlenmiştir. Suriye'nin fethi sırasında Bizans'la 634 yılında yapılan Ecnâdeyn Savaşı ile Suriye kapıları Müslümanlara açılmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in 634 yılında vefatından sonra Hz. Ömer halife seçildi. Onun dönemi, fetihlerin yoğunlaştığı dönemdir. 636 yılındaki Yermük Savaşı ile Suriye ve Filistin coğrafyasının önemli şehirleri ele geçirilmiş ve 640 yılında bütün Suriye coğrafyası fethedilmiştir. Ardından Amr bin As komutasındaki İslam orduları Filistin'in fethini tamamlamak için Kudüs'ü kuşattı. Kudüs patriği Hz. Ömer'le görüşerek şehrin anahtarını

teslim etti. Hz. Ömer, Yahudi ve Hristiyanlara can güvenliği ve din serbestliği tanımıştır.

Hz. Ömer Dönemi'nde, İran'a hâkim olan Sasaniler üzerine bir ordu gönderildi. Fakat bu ordu İran ordusuna Köprü Savaşı diye bilinen savaşta yenildi. Bu savaştan sonra 636 yılında Kâdisiye, bir yıl sonra Celûlâ ve 642'de Nihâvend Savaşları sonucunda Irak ve İran toprakları fethedildi.

Müslümanlar, Hz. Ömer Dönemi'nde Horasan'a kadar olan bölgeyi fethetti ve Türklerle komşu oldu. Buradan Azerbaycan bölgesine ilerleyen İslam ordusu Kafkas Dağları ve Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeleri ele geçirdi. Bunların yanı sıra kuzey Afrika yönünde de seferler yapılmış ve Amr bin As komutasındaki ordular, Mısır'ı fethetmiştir. Ayrıca Kahire yakınlarında Fustat adı verilen "ordugâh şehir" kurularak burası Kuzey Afrika'ya yapılacak seferler için üs haline getirildi (Görsel 4.11). Bundan sonra da Mısır 642 yılında İskenderiye'nin fethi ile tamamen Müslümanların eline geçti.

Görsel 4.11
Amr İbn As Camisi
(Mısır-Fustat)

Hz. Ömer, 644 yılında İranlı bir köle tarafından şehit edilmiştir. Onun vefatının ardından oluşturulan şûra tarafından Hz. Osman halife seçilmiştir.

Hz. Osman zamanında Horasan ve Azerbaycan ele geçirilerek İslam hâkimiyeti Gürcistan ve Dağıstan'a kadar genişletildi. Bu dönemde Türklerle yapılan mücadeleler, onların İslam'a girmelerine mâni oldu. Diğer taraftan Suriye Valisi Muaviye, Anadolu'da Kayseri'ye kadar sefer düzenlemiş ve kurulan donanma ile 649'da Kıbrıs'ı fethetmiştir. Bu donanma Doğu Roma ile savaşarak Zâtü's-savârî denilen ilk deniz zaferini kazanmıştır. Hz. Osman Dönemi'nde Kuzey Afrika topraklarına da seferler yapılarak Tunus ele geçirilmiştir. Bundan sonra Kuzey Afrika'da yoğun olarak yaşayan Berberiler arasında İslam hızla yayılmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından, Hz. Ali iç karışıklıkların yaşandığı, İslam Devleti'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir ortamda halife seçildi. Bu nedenle onun halifelik süreci fetihlerden çok İslam toplumu içerisindeki karışıklıklarla mücadele edilen bir dönem olmuştur.

Dört Halife Devri'nde sadece siyasi gelişmeler ve fetihler yaşanmamış, İslam devletinin kurumları da geliştirilmiştir. Ayrıca İslami kuralların kalıcı hâle getirilmesi için kültürel çalışmalar yapılmıştır.

TARTIŞALIM

İslamiyet'in kısa sürede geniş alanlara yayılmasının nedenleri nelerdir?

Kültürel çalışmaların ilki Kur'an'ın kitap hâline getirilmesidir. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde birçok hafız şehit olunca unutulmasını engellemek için Hz. Ebu Bekir ayetleri bir araya toplatmış ve Kur'an-ı Kerim kitap hâline getirilmiştir. Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in günümüze kadar eksiksiz ve bozulmadan gelmesi sağlanmıştır.

Hz. Ömer'in halifelik dönemi İslam Devleti'nin teşkilatlandığı dönem olmuştur. Bu dönemde İslam ülkesinin sınırlarının genişlemesine bağlı olarak siyasi hâkimiyet alanı büyümüş ve nüfus artmıştır. Bunun üzerine ülke toprakları yönetim birimlerine ayrılarak illere valiler atandı. Toplanan vergiler sistemli hâle getirildi ve İslam Devleti'nin hazinesi yani Beytülmâl oluşturuldu.

Hz. Ömer zamanında askerî alanda da düzenlemeler yapıldı. İslam tarihinde ilk düzenli ordu ve ordugâh şehirler kuruldu. Askerî ikta sisteminin temelleri atılarak fethedilen topraklar daha verimli kullanılmaya başlandı. Hz. Ömer, orduların durumunu yakından takip etmek ve merkezle taşra irtibatını sağlayabilmek için askerî posta teşkilatını kurdu. Fethedilen yerlerde İslam'ın tam anlamıyla yerleşmesi için Arabistan'ın çeşitli yerlerinden getirdiği aileleri yerleştirdi. Basra, Kûfe gibi yeni şehirler kurdu.

Hz. Ömer, eğitim ve öğretime önem vermiş, fetihlerle genişleyen topraklarda okullar açarak bu okullara görevliler tayin etmiştir. Hz. Ömer zamanında Hicret (622) başlangıç kabul edilerek ilk hicri takvim düzenlenmiştir.

SIRA SİZDE

Dört Halife Dönemi'nde siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik alanlarda hangi gelişmeler yaşanmıştır?

.....

.....

.....

.....

Hz. Osman Devri'nde Kur'an nüshası çoğaltılıp diğer İslam ülkelerine gönderildi (Görsel 4.12). Hz. Osman Dönemi'nde ayrıca İslamiyet'in Orta Asya'ya yayılmasını sağlamak için Horasan Valiliği oluşturuldu.

Dört halife Devri'nde yapılan fetihler ve oluşturulan kurumlar Müslüman topluma maddi ve manevi önemli faydalar sağlamış, İslam kültür ve düşüncesinin oluşmasında, yeni medeniyetin teşekkülünde etkili olmuştur.

Görsel 4.12
Hz. Osman Devri'nde yazılan Kur'an-ı Kerim

İslam Dünyasında İlk Ayrılıklar

Hz. Osman Dönemi'nde fetih hareketlerinin yavaşlamasıyla ekonomik ve sosyal sorunların baş gösterdiği karışıklıklar dönemi başlamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde, İslam Devleti'nin Medine'den uzak bölgelerdeki askerî harekâtı çok masraflı ve sıkıntılı olmuştur. Fethedilen bölgelerin imar, iskân, eğitim ve diğer masraflarına da hazineden ciddi miktarlar harcanmıştır. Ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak isteyen Hz. Osman, Hz. Ömer zamanında halka bağlanan maaşları kesmek zorunda kaldı. Birçok insanın etkilendiği ve devlete karşı tavır aldığı bu durum, bir süre sonra Cahiliye Dönemi'ndeki kabilecilik anlayışını tekrar gün yüzüne çıkardı. Bunlara ilave olarak Hz. Osman'ın yapmış olduğu tayinlerde, kendi kabilesi ve ileride Emeviler Devleti'ni kuracak olan Ümeyyeoğullarına ayrıcalık tanıdığı iddiaları halkta tepkileri artırdı. Sonuçta Kûfe ve Mısır bölgelerinde isyanlar çıkmaya başladı. İsyanın elebaşları Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı, Kur'an okuduğu bir esnada evinde şehit etti. Bu isyan ve sonrasında işlenen cinayet ile Müslüman toplum içerisinde ilk fitne hareketi başladı.

Hz Osman'dan sonra halife seçilen Hz. Ali, kendini iç karışıklıkların içinde buldu. İlk icraat olarak Hz. Osman zamanındaki olaylara sebep olduklarını düşündüğü valileri görevlerinden alıp yerlerine yenilerini tayin etti. Fakat görevden alınan bu valiler, Hz. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılmamasını bahane ederek Hz. Ali'ye muhalif bir grup oluşturdu.

Hz. Osman'ın isyancılar grubu tarafından öldürülmüş olması, katillerin bir an önce bulunup cezalandırılmasını zorlaştırmaktaydı. Hz. Ali böylesine nazik bir dönemde ani ve keskin kararlar vermek istememiş, suçlu ile suçsuz tam ayırt edilmeden verilecek kararlarda masum insanların da zarar görebileceğini ve İslam Devleti içinde parçalanmaların yaşanabileceğini söylemiştir. Bunun için de suçluları cezalandırma konusunda acele etmemiş ve titiz davranmıştır.

Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe ve çevresindekiler, Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce bulunup cezalandırılmasını ve Müslümanların içinde bulundukları kargaşa ortamından kurtulmasını istemekteydi. Sahabelerden bir kısmı Hz. Ayşe'nin safına geçerek bir güç oluşturdu. Hz. Ali, oluşturduğu kuvvetle Hz. Ayşe ve ordusunun peşinden Kûfe'ye gitti. Burada yapılan görüşmelerde Hz. Osman'ın katillerinin bulunması konusunda anlaşma sağlandı. Özellikle iki taraf da karşıdakiler saldırmadan bir savaşa tutuşmama kararı aldı. Fakat Hz. Osman'ın katledilmesinden sorumlu olanlar, kendilerinin cezalandırılacağını anlamış ve beklenmedik bir anda saldırıya geçerek savaşı başlatmışlardır. Her ne kadar Hz. Ali ve Hz. Ayşe savaşı durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamışlardır. Mücadelede Hz. Ali taraftarları üstün gelmiş ve Hz. Ayşe savaştan sonra Medine'ye gönderilmiştir. Ancak Hz. Ali Medine'ye dönmemiş ve devletin merkezini Kûfe yapmıştır. Hz. Ayşe'nin devesinin etrafında cereyan etmesi dolayısıyla bu savaşa İslam tarihinde Cemel (Deve) Vakası denmiştir.

CEVAPLAYALIM

Hz Ali, İslam Devleti'nin merkezini niçin Medine'den Kûfe'ye taşımıştır?

Bu olaydan sonra Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmamasını gerekçe göstererek ayaklandı. Ayaklanmayı bastırmak için Hz. Ali, Kûfe'den hareket ederek Sıffin Ovası'na geldi. Burada meydana gelen savaşta Hz. Ali'nin kuvvetleri, Muaviye'nin kuvvetlerine üstünlük sağladı. Bu esnada Amr bin As'ın tavsiyesi ile Muaviye bir savaş hilesine başvurdu. Mızraklarının uçlarına Kur'an sayfalarını takarak "Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun!" diye bağırmaya başladılar. Bunun bir hile olduğunu anlayan Hz. Ali'nin tüm uyarılarına rağmen ordusundan birçok kişi savaşı bıraktı. Gelişmeler karşısında çaresiz kalan Hz. Ali, sorunun çözülmesi için hakem heyeti kurulmasını kabul etti. Hakemlerin görüşmeleri sonrasında alınan karara uymayan Amr b. As, siyasi bir manevrayla halifeliği Muaviye'ye verdiyse de buna razı olmayan Hz. Ali, mücadeleye devam kararı aldı. Ayrıca Sıffin Savaşı'ndan sonra hakem tayin edilmesini kabul etmeyip Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan üçüncü bir grup daha ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslam Devleti adına büyük bir sorun oluşturan Haricilerdir. Böylece İslam toplumu üç gruba ayrıldı. Bu olaylardan kısa süre sonra Haricilerden bir kişi, Hz. Ali'yi sabah namazını kıldığı esnada şehit etti (Görsel 4.13).

Görsel 4.13: Hz. Ali Türbesi (Irak)

4.3. EMEVİLER (661-750)

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra oğlu Hasan halife olarak kısa bir süre İslam topraklarının bir kısmını yönetti. Ancak Muaviye'nin güçlü bir ordu kurup geniş topraklara hükmetmesi pek çok Müslüman'ın onun halifeliğini kabul etmesine neden oldu. Hz. Hasan gerek savaş yorgunu adamlarına güvenemediğinden gerekse Müslümanlar arasında daha fazla kargaşa olmasını istemediğinden 661 yılında Muaviye'nin halifeliğini kabul etti. Böylece halifelik, yaklaşık 90 yıl sürecek olan Emevi Hanedanlığı'na geçmiş oldu (Görsel 4.14).

Görsel 4.14: Şam

BİLİYOR MUSUNUZ?

Muaviye, Kureyş kabilesinin Ümeyyeoğulları veya Emeviler koluna mensup olduğu için devlet, Emevi Devleti olarak adlandırılmıştır.

Muaviye'nin halifelik makamına geçmesiyle İslam tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Akrabası Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığını bahane eden Muaviye, ilk dört halifenin seçilme şekillerinden farklı olarak halifeliği kabilecilik anlayışı ve kılıç kuvvetiyle kazanmıştır. Dört halifenin seçiminde, danışma yani istişare prensibi dikkate alınmışken Muaviye'nin siyasi mücadeleyle bu makama gelmesi, hilafet sisteminin özünde büyük değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi ve halifeliğin el değiştirmesinde saltanat sisteminin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Muaviye, siyasi birliği sağladıktan sonra İslam fetihleri yeniden hız kazandı. Bu dönemde yapılan fetihler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi Türkistan yönündeki fetihlerdir. Bu bölgeye yapılan seferler sonucunda Emevi orduları, Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef ve Baykent gibi yerleri ele geçirmiş ve büyük ganimetler elde etmiştir. Fetih hareketlerinin yoğunlaştığı ikinci bölge Anadolu'ydu. Muaviye, Bizans İmparatorluğu'na yapılan seferleri düzenli bir hâle getirmiş, İstanbul kuşatılmış ancak sonuç alınamamıştır. Meşhur sahabe Eyyup el Ensari bu kuşatmada hastalanarak vefat etmiştir (Görsel 4.15). Muaviye zamanında deniz

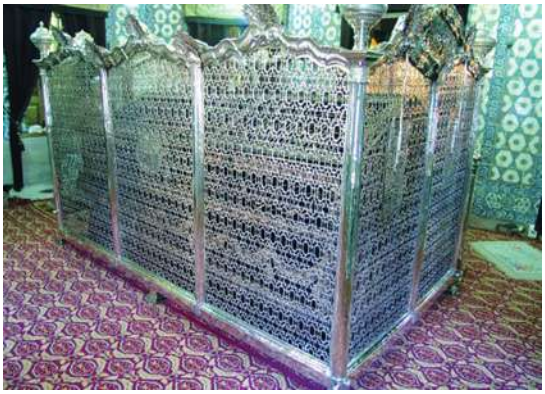

Görsel 4.15
Eyüp Sultan Türbesi (İstanbul)

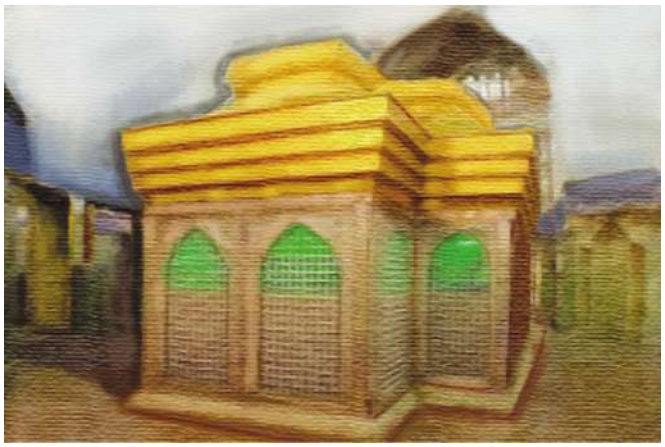

Görsel 4.16
Hz. Hüseyin Türbesi

seferleri de yeniden başlamış, Rodos, Sakız gibi adalar alınmıştır. Kuzey Afrika yönündeki mücadeleler ise genelde Berberilerle bazen de Bizans'la yapılmıştır. Bu seferler sonucunda Berberilerin bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir.

Emevilerde Muaviye zamanında, toplanan bir şûranın aldığı karar doğrultusunda oğlu Yezid, İslam tarihinde ilk defa veliaht tayin edilmiş babasının ölümünden sonra da halife olmuştur. Yezid'in halife olmasıyla gerek halifeliğin Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini düşünenler gerekse Emeviler'in yönetiminden memnun olmayan diğer gruplar muhalif bir tutum sergiledi. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin de Yezid'e bağlılığını bildirmedi ve Kerbela denilen yerde ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edildi (Görsel 4.16). Bu acı olay Müslümanları çok üzmüş ve Yezid ile Emevi hanedanlığına karşı toplumda bir tepki oluşmuştur. Bu olay, iki taraf arasındaki (Şia-Sunni) tarihî sınırın kesin çizgisi olmuştur.

ÖRNEK METİN

Kerbela Olayı

Muaviye'nin ölümünden sonra Yezit halife oldu. Medine'de yaşayan Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini kabul etmedi ve ailesiyle birlikte Mekke'ye geçti. Hz. Hüseyin'in Yezid'in halifeliğini kabul etmediğini duyan Kûfe halkı, Hz. Hüseyin'e mektup yazarak onu Kûfe ye çağırdılar. Eğer Kûfe'ye gelirse ona tabi olup halifeliğini kabul edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin durumu gözleriyle görmesi için amcasının oğlu Müslim bin Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Kendisi de bir süre sonra Kûfe'ye doğru yola çıktı. Bu sırada Yezid'e bağlı olan Kûfe Valisi Ubeydullah bin Ziyad, şehirdeki başta Müslim bin Akil olmak üzere bazı Hz. Hüseyin taraftarlarını idam etti. Ailesi ve yakın akrabalarıyla Mekke'den yola çıkan Hz. Hüseyin'i engellemek için pek çok kişi ricacı olsa da o, yolundan dönmedi. Kûfe valisinin gönderdiği ordu Hz. Hüseyin ve onun etrafındakileri Bağdat'ın 100 km güneyinde yer alan Kerbela ya kadar takip etti ve burada 10 Ekim 680'de Hz. Hüseyin ve adamlarının üzerine saldırıya geçti. Başta Hz. Hüseyin olmak üzere Hz. Muhammed'in pek çok akrabası burada şehit edildi. Sağ kurtulanlar da Şam'a halife Yezid'e gönderildi. Bu acı olay, Müslümanları çok üzmüş günümüze kadar süren mezhep ayrılıklarında önemli bir milat olmuştur (Aycan, 2011, s.27-30'dan düzenlenmiştir).

Emeviler Dönemi'nde siyasi çekişmeler neredeyse hiç bitmemiştir. Ancak sekizinci Emevi halifesi olan Ömer bin Abdülaziz dönemi farklıdır. Bu dönemde mevalilerden alınan cizye vergisi kaldırılarak ayrımcılığa son verilmiş ve toplumun her kesimini kucaklayan bir yönetim sergilenmiştir. Bu yüzden Ömer bin Abdülaziz'e ilk dört halifenin yönetim anlayışına benzer bir yönetim sergilediği için beşinci halife denmiştir.

I. Velid'in halifeliği döneminde Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim, Maveraünnehir bölgesinde pek çok şehri fethetmiştir. Buhara, Semerkand ve Harezm gibi önemli Türk şehirleri onun zamanında Emevi hâkimiyetine girmiştir. Fakat Emevilerin uyguladığı politikalar nedeniyle bu dönemde İslamiyet Türkler arasında yayılmamıştır.

Kuzey Afrika genel valiliğine getirilen Musa bin Nusayr, Berberileri egemenlik altına aldıktan sonra yönünü İspanya'ya dönmüştür. İspanya'ya gönderilen Tarık bin Ziyad, Gotları mağlup etmiş ve belirli aralıklarla yapılan seferlerle bütün İspanya fethedilmiştir. Emevilerin, Avrupa kıtasındaki ilerlemeleri 732 yılında Franklarla yapılan Puvatya (Poitiers veya Puvatiye) Savaşı'nda İslam ordusunun yenilmesiyle Prene Dağları'nda son bulmuştur.

Zamanla hanedan üyeleri arasında çıkan iktidar mücadeleleri ve uygulanan politikalardan memnum olmayan halkın isyanlarıyla Emevi Devleti zayıfladı ve Abbasilerin isyanıyla da yıkıldı.Son dönemdeki halifelerin kötü yönetimi, hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler, toplumdaki kabilecilik anlayışı, Kerbela Olayı'ndan ötürü halkın bir kısmında Emevi ailesine karşı oluşan nefret ve Arap olmayan unsurların dışlandığı mevali politikası, Emevilerin yıkılma nedenleri olarak sıralanabilir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Azad edilmiş köle anlamına gelen mevali tabiri, ilk İslam fetihlerinden sonra kendi arzularıyla Müslüman olan ve çoğunluğunu Türkler, İranlılar, Berberiler ve Kıptiler'in oluşturduğu Arap olmayan Müslümanlar için de kullanılır. Emeviler Dönemi'nin genelinde mevalilerden fazla vergi alınmıştır. Bu yüzden Emeviler Dönemi'nde topraklar çok genişlese de İslam'ın diğer milletlerce kabulü aynı oranda olmamıştır.

Avrupa'da İslamiyet'in Yayılması

Emevilerden sonra Abbasi Devleti, Endülüs topraklarını merkezden gönderdiği valilerince yönetmeye başlamıştı. Ancak 756 yılında Emevi ailesine mensup Abdurrahman bin Muaviye Kurtuba'ya gelmiş ve yönetimi devralmıştır. Böylece 1031 yılına kadar varlığını sürdürecek olan Endülüs Emevi Devleti kurulmuş oldu. Endülüs Emevileri günümüzdeki bütün İspanya ve Portekiz topraklarına hâkim olmuştur. Bu dönemde gerek İspanya'ya göç eden Müslüman Berberiler ve Araplarla gerekse sonradan Müslüman olan bölge halkıyla Avrupa kıtasında Müslüman nüfus hızla arttı. Endülüs Emevi Devleti'nin iç sıkıntılar yaşadığı dönemlerde Hristiyan İspanyol krallıklarının saldırılarıyla topraklarının bir kısmını kaybetti ve daha sonra yıkıldı.

Görsel 4.17
Elhamra Sarayı (İspanya)

Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İspanya'da; Bağımsız Emirlikler Dönemi (1031-1091), Murâbıtlar Dönemi (1091-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1229) ve en sonunda Beni Ahmer Devleti Dönemi (1238-1492) yaşanmıştır (Görsel 4.17).

1469'da Kastilya Kraliçesi İsabella ile Aragon Kralı Ferdinand evlendi ve 10 yıl sonra bu iki krallık birleşti. Güçlenen krallıklar bölgedeki Müslüman varlığına son vermek için harekete geçti ve 1492 yılında Beni Ahmer Devleti'ni yıktı. Bu tarihten sonra bölgedeki Müslümanlar büyük sıkıntı yaşamaya başladı. İslam medeniyetinin yüzyıllar boyu ürettiği binlerce kitap bu dönemde yakılarak yok edildi. Bölgedeki Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışıldı. Hristiyanlığı kabul etmeyen halk, 1492 yılından itibaren başta Kuzey Afrika olmak üzere değişik coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler esnasında buradaki Müslümanlara, Osmanlı Devleti'nin büyük yardımları olmuştur.

Görsel 4.18: Kurtuba Camisi (İspanya)

Endülüs Emevileri ve İspanya'da kurulan diğer Müslüman devletler, Avrupa toplumlarını İslam'la tanıştırmış ve bölgede İslamiyet'i yaymıştır (Harita 4.3). İslam fetihlerinin Arabistan dışına taşınmasıyla İslam mimarisi fethedilen yerleri etkilemiş ve buradaki mimariden de etkilenmiştir. Endülüs Emevi Devleti'yle birlikte İslam mimarisi de yeni bir boyut kazanmıştır. Kurtuba Camisi, Endülüs Emevi Devleti'nden günümüze kalan önemli mimari eserlerdendir (Görsel 4.18).

ARAŞTIRALIM

Endülüs'te Müslümanlar hangi sanat dallarında gelişme göstermiştir? Elde ettiğiniz sonuçları sınıfta paylaşınız.

Harita 4.3: Emevi Devleti

4.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER

Emevi Devleti'nin yıkılışında mevali politikasının etkisi nedir?

TARTIŞALIM

Emevi Devleti'nin son dönem halifelerinin kötü yönetimi ve hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler merkezî otoriteyi zayıflattı. Uyguladıkları mevali politikası ve Kerbela olayı gibi gelişmeler de buna eklenince Emeviler halk desteğini kaybetti. Bu gelişmelere karşı Abbasi ailesi, Horasan'da eşitlik ve adalet düşüncesiyle isyan hareketi başlatmıştır. Emevi hanedanına karşı cephe alan çeşitli grupların bu isyanda Abbasi ailesi ile birlikte hareket etmesi isyanı başarıya ulaştırdı. Ebü'l-Abbas, Kûfe'de halife ilan edildi. Abbasiler ikinci halifeleri Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında Bağdat şehrini kurarak burayı devletin merkezi hâline getirdi.

Halife Mansur Dönemi'nde, Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kalkmıştır ve İranlılar, devlet içinde etkin hâle gelmiştir. Abbasi halifeleri, Sasanilerin yönetim yapısını örnek alarak vezirlik kurumunu kurdu. Mansur Dönemi'nde Anadolu'ya akınlar yapılmış ve Halife Mehdi Dönemi'nde Bizans vergiye bağlanmıştır (Görsel 4.19).

Görsel 4.19: Halife Mehdi Dönemi'nde Basılan Para

Abbasi Devleti, Harun Reşid zamanında en parlak günlerini yaşamıştır. Bu dönemde ziraat, ticaret, bilim ve eğitim düzeyi artmış; Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmiştir.

Abbasiler, her ne kadar geniş topraklara hükmedip kültürel alanda gelişmiş olsa da ilk yıllardan itibaren devletten kopmalar başladı. Örneğin Endülüs Emevileri'nin (Harita 4.4) bağımsızlığını kazanmasından sonra Fas'ta İdrisiler, Tunus'ta Ağlebiler gibi bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başladı. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin gücü, Mısır'dan batıya geçemiyordu. 868-905 yılları arasında Tolunoğulları (Görsel 4.20) ve 935-969 yılları arasında İhşidler gibi Türk devletleri, Mısır ve Suriye'ye hâkim olarak batıdaki Abbasi sınırını daraltmışlardı. Doğudaki durum da batıdakinden çok farklı değildi. Maveraünnehir'de Samaniler, Horasan'da Tahiriler halifeye bağlı olmakla beraber iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız hareket ediyordu. Abbasiler, bütün olumsuzluklara rağmen siyasi yaşamını 1258 yılına kadar devam ettirdi. Bu tarihte Cengiz Han'ın torunu Hülagü, Bağdat şehrini işgal ederek Abbasi Devleti'ne son verdi. Abbasi ailesinden el- Müstansır, Memlük Sultanı Baybars tarafından Kahire'de halife ilan edildi. Böylece halifelik makamı, 1517'de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Memlüklüleri ortadan kaldırmasına kadar Abbasi ailesinde kaldı.

Görsel 4.20: Tolunoğlu Ahmet Camisi (Mısır)

ARAŞTIRALIM

Tolunoğulları ve İhşid Devletleri ne zaman ve nerede kurulmuştur? Bu dönemin önemli siyasi ve sosyal gelişmeleri nelerdir? Slayt hazırlayarak akıllı tahtada sununuz.

ÖRNEK METİN

Abbasilerde Sosyal Hayat ve Devlet Teşkilatı

Abbasi Devleti'nin sınırları içinde Araplar başta olmak üzere, İranlılar ve Türkler gibi çeşitli kavimler ve mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman bu kavimler arasında çatışmalar çıktığı gibi mezhepler arasında da mücadeleler eksik olmazdı.

Abbasilerde, İslam toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşuyordu. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlim ve kâtipler havas tabakasında iken esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da avam tabakasına mensuptu. Sosyal sınıflardan biri de zimmi denilen Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan gruptu.

Talas Savaşı'nda ele geçen Çinli esirler arasında İslam dünyasında kâğıt yapımını başlatacak ustalar bulunuyordu. Bu esirler 756 yılında Semerkant'ta kâğıt imalathanesi kurdular. Daha sonraki yıllarda bu imalathanelerin sayısı arttı. Avrupa'da ise kâğıt imalatına ancak XIII. yüzyıldan itibaren başlanmıştır.

Abbasi şehirlerinde asayiş, şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Halifelerin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine, devlet erkanı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek maksadıyla kurulan kuruma Emirü'l-ümeralık deniyordu. Bu kurumun başındaki kişi olan Emirü'l-ümera, geniş yetkilere sahip olduğundan hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra geçmekteydi. Harun Reşid devrinden itibaren ise kadılkudatlık (başkadılık) makamı kuruldu (Görsel 4.21).

Görsel 4.21: Harun Reşit'in Türbesi (İran)

Abbasiler Devri'nde siyasi, iktisadi ve dinî sebeplere dayanan isyanlara sık sık rastlanmaktadır. İsyan hareketinin altında milliyetçilik düşüncesinden daha çok özellikle İran kökenli dinî ideoloji yatıyordu. Bu isyanları bastırmak için Divanü'z-zenadıka adı verilen bir müessese kurulmuştur.

Abbasiler, devlet işlerini görüşmek için farklı divanlar kurmuştur. Devletin mali işlerine Divanü beytülmal, askerî işlere Divanü'l-ceyş, resmî yazışmalara Divan'ı-tevki, posta ve gizli istihbarat hizmetlerine Divanü'l-berid, idari haksızlıklara ve adli hatalara Divan'ı-mezalim bakardı (Yıldız, 1988, s.31-48'den düzenlenmiştir).

Abbasi Devlet Teşkilatında Türkler

747 yılında büyük bir ordu ile batıya doğru ilerlemeye başlayan Çin'in, Orta Asya'daki sert tutumu Türklerin Abbasilerle yakınlaşmasını sağladı. Türklerle Müslüman Arapların ortak güçleri Talas'ta Çin kuvvetleriyle karşılaştı. Türklerin desteğini alan Müslüman Araplar, 751'de Talas Savaşı'nı kazandı. Bu savaşın sonucunda, Orta Asya'yı egemenliği altına almak amacıyla gelen Çinliler geri püskürtülmüştür. Böylece Orta Asya, Çin hâkimiyetine girmek üzereyken Müslümanların ve Türklerin eline geçmiştir.

Emeviler Dönemi'nde Türkler üzerine yapılan seferlerde Müslüman Arapların sert tutumu Türklerde, Müslümanlara karşı bir tepki oluşturmuştu. Ancak Talas Savaşı sonrasındaki yakınlaşma ile Türkler, Müslümanlığı kabul etmeye başladı. Abbasilerin uyguladığı politika gereği Türklere devlet içinde görevler de verildi. Abbasi Halifesi Harun Reşid, muhafız birliğini Türklerden meydana getirmiştir. Bizans'tan gelebilecek tehditleri önlemek için merkezi Antakya olan Avasım eyaleti kurularak Türklerden oluşan askerî birlikler bu şehirlere yerleştirilmiştir. Harun Reşid'in oğulları Halife Me'mun ve Mu'tasım Dönemlerinde ise Türklerin devlet içindeki etkileri daha da artmıştır.

Harun Reşid'in ölümünden sonra oğulları Emin ve Me'mun arasındaki hilafet mücadelesi Arap ve İranlıların iktidar mücadelesine dönüştü. Halife Me'mun'u bu mücadelede İranlılar desteklediği için devlet içinde İranlılar etkin bir hâle geldi. Ancak İranlıların güçlenmesi Me'mun'un iktidarını gölgelemeye başlayınca bu durumdan rahatsız olan halife, Arap ve İranlılara karşı Türkleri orduda bir denge unsuru olarak gördü. Çünkü Türkler, Abbasi Devleti'nde Arap ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek siyasi tecrübe ve askerî güce sahipti. Me'mun'un halifeliğinin son yıllarında Türkleri, askerî birliklerin arasına almaya başladığı ve bunu bir devlet politikası hâline getirdiği görülmektedir.

Halife Mu'tasım zamanında devlet içindeki Türklerin durumu daha da sağlamlaştı. Afşin, Aşnas, Boğa el Kebir, Urtuç gibi Türk komutanlar, ülke içinde çıkan isyanların bastırılmasında görev almış ve Bizans üzerine Anadolu'ya yönelik seferlere de katılmışlardır. Bu dönemde halife, Bağdat'ın kuzeyinde sadece Türklere ait olan Samarra şehrini kurdurmuştur (Görsel 4.22).

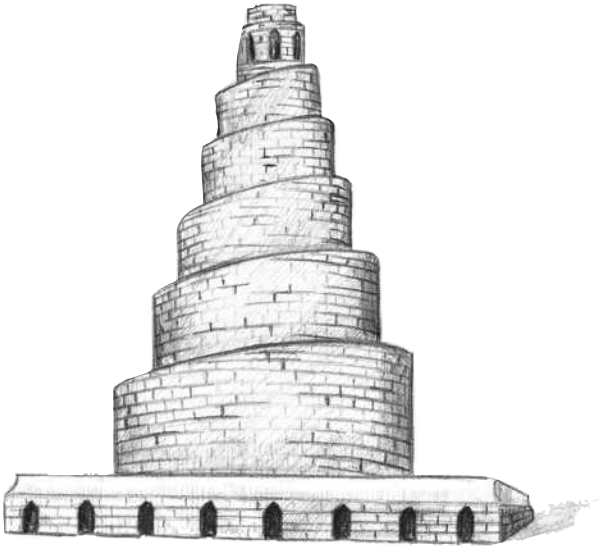

Görsel 4.22: Samarra Camisi (Temsilî)

Abbasi halifesi sadece Türklerin yaşadığı bir şehri niçin kurmuştur?

TARTIŞALIM

Görsel 4.23
Tuğrul Bey (Temsilî)

Abbasi Devleti'nde (Harita 4.4) Türkler, sadece orduda değil siyasi ve idari sahada da güç kazandı. Türk komutanlar, idari kadrolarda görev alıp devletin yönetiminde büyük ölçüde söz sahibi oldu. Hatta Halife Mütevekkil'den itibaren halifelerin belirlenmesinde bile rol oynadılar. Bu durum Şii bir hanedan olan Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirmesine kadar devam etti. Bu olaydan sonra Abbasi halifeleri, bütün siyasi ve askerî otoritelerini kaybetti. Büveyhiler, merkezî hükûmetin meşruiyet kaynağı ve dinî lider olarak Abbasi halifelerini başta tuttu. İstediklerini halife yapıyor, istemediklerini de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bertaraf edebiliyorlardı. Bu süreçte artık Bağdat, İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı.

XI. yüzyılda İran'da yeni bir güç olarak Büyük Selçuklular ortaya çıkmıştı. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'ı kurtararak halifeye dinî itibarını iade etti (Görsel 4.23). Halifeler, yarım asır kadar Selçukluların siyasi hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirdi. Bir Türk devleti olan Selçuklular sadece Bağdat'ı değil bütün Irak ve Suriye'yi de Şii tehlikesinden kurtardı. Başta Bağdat olmak üzere büyük şehirlerde medreseler kuran Selçuklular, fikrî bakımdan da Şiilerle mücadele etti. Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları sebebiyle zayıflamaya başladığı sıralarda, Abbasi halifeleri maddi iktidarı da ele geçirmek üzere harekete geçtiler ancak başarılı olamadılar.

Harita 4.4: Abbasi ve Endülüs Emevi Devletleri

4.5. BİLİM MEDENİYETİ

TARTIŞALIM

"İslam bir ilim dini ve onun vücuda getirdiği medeniyet, bir ilim medeniyetidir." sözünden hareketle "İslamiyet ve bilim" ilişkisi hakkında neler söylenebilir?

İslam medeniyetinin en önemli özelliği bilgi medeniyeti olmasıdır. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an öğretileriyle birlikte Müslümanlar, bilime teşvik edildi. Kur'an sadece iman ve ibadetlerden bahseden bir kitap değildir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer, 9)" diyen Kur'an; bal arısından güneşe, denizlerden yıldızlara Müslümanların dikkatini çekerek yüzlerce ayetin sonunda "Düşünmez misiniz?", "Akletmiyor musunuz?", "Bakmaz mısınız?" gibi uyarılarla insanları düşünmeye çağırmıştır. "Rabbinin adıyla oku! (Alak, 1)" ayetiyle Kur'an, insanlara rehber olmak üzere indirilmiştir.

Hz. Muhammed, Kur'an'ın okunması, dinin temel gereklerinin öğrenilmesi gibi konuları ön plana almış eğitim-öğretim ve bilime önem vermiştir. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirlerden, Müslümanlara okuma-yazma öğretenlerin serbest bırakılması, Hz. Muhammed'in eğitime verdiği önemin bir göstergesidir. Hz. Muhammed'in tıp tahsili için Müslümanları hatta henüz Müslüman olmayanları da o günün en önemli bilim merkezi olan İran'daki Cündişapur'a göndermesi bilime verdiği önemin bir başka kanıtıdır.

Hz. Muhammed'in başlatmış olduğu eğitim-öğretim faaliyetleri, Dört Halife Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu dönemde küttab adı verilen ilköğretim seviyesindeki kurumlarda, mescidlerde ve camilerde ilim öğrenimine devam edilmiştir. Cami ve mescitler, İslamiyet'in ilk devirlerinden günümüze kadar İslam toplumunun eğitim kurumları olarak faaliyet göstermiştir (Görsel 4.24).

Görsel 4.24
El Ezher Camisi (Mısır)

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslam devletinin başkenti olan Medine'de Hz. Peygamber'in gündelik hayatını ve faaliyetlerini sürdürebileceği bir mescit yapılmıştı. Mescid-i Nebevi adı verilen bu yapı üç bölüme ayrılarak birinci bölümü Hz. Muhammed'in ailesine, ikinci bölümü ibadete, üçüncü bölümü de eğitim ve öğretim faaliyetlerine tahsis edilmiştir. Eğitim ve öğretim faaliyetleri için ayrılan kısma suffe adı verilmiştir. Suffe daha sonraki dönemlerde İslam dünyasındaki ilk medrese olarak kabul edilmiştir.

Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde sınırların genişlemesiyle birlikte eğitim kurumlarında önemli gelişmeler olmuştur. Başlangıçta sadece okuma-yazma ve İslami ilimler alanında eğitim verilirken bu dönemden itibaren değişik dallarda eği-

tim-öğretim verilmeye başlanmıştır. Özellikle Abbasiler Dönemi'nde, bilgelik ve hikmet evi anlamına gelen Beytü'l-hikme'nin kurulması İslam medeniyetinde bir dönüm noktasıdır.

Beytü'l-hikme, bir araştırma ve eğitim kurumu olup Abbasi Halifesi el-Me'mun tarafından kurulmuştur. Bilgelik evinin en önemli görevi, dönemin ünlü astronom, matematikçi ve hekimlerini bir araya getirmek ve bilimin çeşitli alanlarındaki belli başlı eserleri Arapçaya çevirmekti. Grekçe, Süryanice, Sanskritçe ve Farsça gibi dillerden tercüme edilen çok sayıda eser Hizanetü'l-hikme adı verilen yerde toplanmıştır. Abbasi halifelerinin tıp, astronomi, mantık ve matematik ile ilgili alanlara teşvik etmesi, kitapları toplatıp tercüme ettirmesi ve âlimlere ve ediplere karşı cömert tavırları; İslam dünyasında büyük bir fikir hareketini başlatmıştır. Bu dönemde Beytü'l hikme, Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi ve ilmî araştırma merkezi hâline gelmiştir (Görsel 4.25).

Görsel 4.25
Beytü'l-hikme (Minyatür)

İslam dünyasında gerçek anlamıyla ilk kütüphane Emevi halifesi tarafından Şam'da kurulmuştur. Kütüphanecilikte ikinci önemli gelişme Abbasi Halifesi Me'mun'un Bağdad'ta açtığı Beyt'ül-hikme'dir. Sultanların saraylarında kütüphaneleri olduğu gibi bazı âlimlerin de evlerinde özel kütüphaneleri bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca büyük camilerin yanında halk için kütüphaneler açılmıştır. Abbasiler ve Selçuklular Dönemi'nde de kütüphanelerde sayı ve kalite olarak büyük gelişmeler olmuştur. İslam dünyasında kütüphaneler ve medreseler bilimsel gelişmenin en önemli kurumları hâline gelmiştir.

İlimlerin Sınıflandırılması

İslam dünyasında düşüncenin ve bilimin ortaya çıkışının dinî, siyasi ve sosyal nedenleri vardır. Özellikle Hicret'ten sonra, İslam Devleti kurulunca çeşitli dinî meseleler ve toplumsal ihtiyaçlar ortaya çıktı. Hz. Muhammed hayattayken sorunlara ya doğrudan kendisi cevap veriyor ya da sorunları vahiy yoluyla çözüyordu. Hz. Muhammed'in vefatından sonra Suriye, Irak ve İran gibi geniş toprakların İslam Devleti'ne katılması; vergi ve arazi hukuku, savaş esirlerinin durumu gibi yeni sorunları ortaya çıkarmıştır. Fethedilen bölgelerde İslam'ın yayılması; dinin nasıl ve hangi araçlarla anlatılacağı, toplumsal hayatın nasıl yaşanacağı gibi meseleleri gündeme getirmiştir. Bu nedenle Müslümanlar, bütün yönleriyle Kur'an'ı incelemeye ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını tespite girişmiştir. Bu çalışmalarla naklî ilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sahabelerin Kur'an öğretme faaliyetleri, tefsir ve fıkıh ilimlerine kaynaklık etmiştir. Abbasi halifelerinin, Latince ve Süryaniceden Arapçaya çevirttiği eserler ile İslam medeniyetinde farklı bilimler ortaya çıkmıştır. İslam coğrafyasının genişlemesiyle ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek için matematik, fizik, kimya, astronomi, tıp, coğrafya, mühendislik gibi ilimlerle de uğraşılmıştır.

İslam medeniyetinde ilimler iki başlık altında toplanmıştır.

İLİM

Akli ilimler

Abbasilerde Beytü'l hikme ve gözlem evlerinin açılması, medreselerin kurulmasına ve çeşitli düşünce akımlarının doğmasına yol açmıştır. Böylece düşünce ve bilim hayatına canlılık gelmiş, felsefe, coğrafya, astronomi, matematik, tıp gibi ilimler üzerinde çalışmalar başlamıştır. Bu ilimlere "Akli ilimler" denmiştir.

Dinî ilimler-İslami ilimler (Naklî ilimler)

İslam'ın en temel iki kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in Sünnet'ini anlamaya yönelik tefsir, hadis, fıkıh (hukuk), kelam gibi ilimlerdir.

İslam Âlimlerinin İlme Bakışları

ARAŞTIRALIM

Avrupalılar, Eski Yunanlıların eserlerini bin yıldan fazla bir süre ellerinde tuttukları hâlde Rönesans'ı neden çok daha önce başlatamadılar? Ulaştığınız sonuçları sınıfta paylaşınız.

XII. yüzyıla kadar İslam âlimleri matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, tıp ve felsefede çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuşlardır. Müslümanlar, bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini incelemiş diğer yandan da bilimde farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmişlerdir.

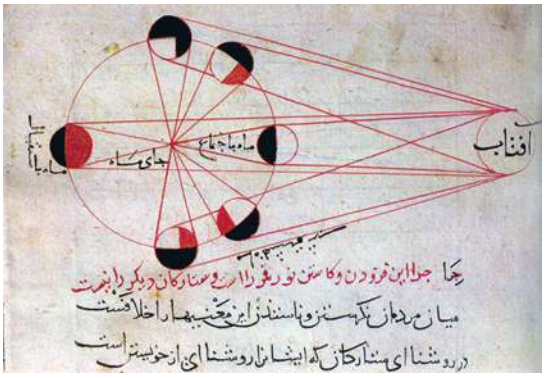

Görsel 4.26
Biruni'nin Güneş Sistemi çizimi

İslamiyet'in bilimsel çalışmalara teşviki sayesinde Müslümanlar öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı, insanlık görevi ve ibadet olarak algılamışlardır. Kur'an'da: "Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi? (A'râf 185)", "Allah O'dur ki, yedi göğü ve yerden de onun mislini yarattı. Emr bunlar arasından indirilir ki, Allah'ın her şeye gücü yeter olduğunu ve Allah'ın kesin olarak her şeyi bir ilim ile kuşatmış olduğunu bilesiniz. (Talâk 12)" gibi birçok ayette düşünmeye verilen önemden bahsedilmiştir. Öğrenme ve düşünme yeteneğine sahip insan, aklını kullanarak kendini, âlemi ve Allah'ı tanır. Bu düşünce ile İslam âlimleri kendilerini ve içinde yaşadıkları âlemi anlamaya yönelmiştir. İslam âlimlerinin matematik, mantık, fizik, kimya, astronomi (Görsel 4.26), botanik gibi bilimlerle ve felsefeyle uğraşmalarının temelinde bu amaç vardır. İslam âlimleri, dogmatizme sapmadan, özgürce ve cesaretle ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Çünkü Kur'an'da ilim; maddi ve manevi ilimler (fizik ve metafizik) gibi bir ayrım gözetmeksizin bütün bilimleri kapsamaktadır. İslam âlimlerinin bütüncül bir bakış açısıyla hareket etmesi bilimsel çalışmaların en yüksek seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.

İslam da ilim; düşünmek, araştırmak, tefekkür etmek; Allah'ın mutlak kudretini, yaratma gücünü ve ilim sıfatını anlamak ve elde edilen bilgiyi insanlarla paylaşmak demektir.

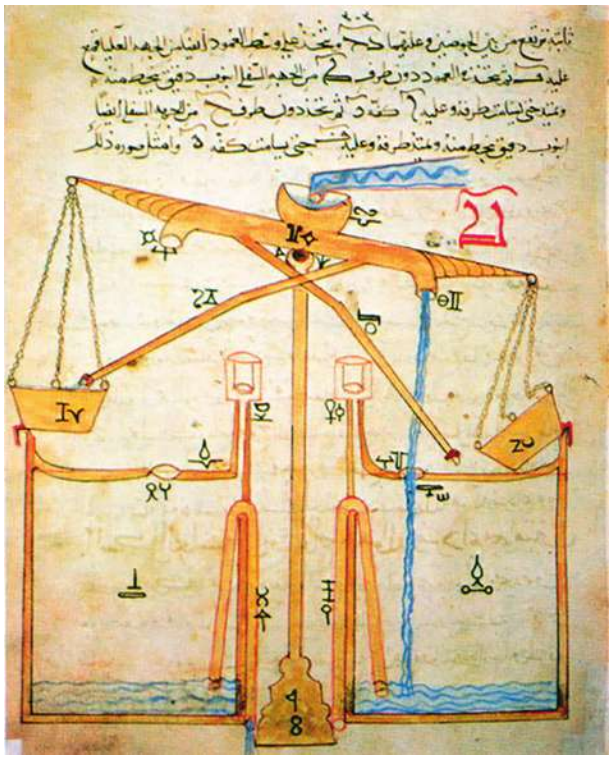

Görsel 4.27
Cezeri'nin su mekaniği

Görsel 4.28: Usturlap

İslam Âlimlerinin Avrupa'ya Etkisi

İslamiyet; Mısır, Sasani, Türk, Yunan, Hint gibi medeniyetlerin yaşadığı alanlar üzerinde yayılmıştır. Müslümanlar bu medeniyetlerin bilginlerini tanımışlar, eserlerini tercüme etmişler, sosyal kurumlarını incelemişlerdir. Müslümanlar; inançlarını, düşüncelerini, keşiflerini, tespitlerini bu birikime ekleyerek onu kendi kültür potasında eritmiş ve ona İslam medeniyeti denilen yeni bir kimlik kazandırmıştır.

İslam medeniyetinde gelişen bilim ve bilim anlayışı, sadece İslam dünyasını değil bütün insanlığı aydınlatmıştır. Avrupa'nın İslam medeniyetinden etkilenmesi Haçlı Seferleri, Akdeniz ticaretinin gelişmesi, İslam fetihleri, İspanya'da kurulan medreseler, tercüme faaliyetleri gibi gelişmeler sayesinde olmuştur. İslam dünyasındaki bilimsel gelişmelerden etkilenen Avrupa'da, IX ve X. yüzyıllardan itibaren bilim adamları yetişmeye başlamıştır. Aynı yüzyıllarda Müslüman bilginlerin eserleri, başta Avrupa'nın bilim dili olan Latince olmak üzere İbranice ve zaman zaman da yerel dillere çevrilmiştir. Bu çalışmalar Avrupa'da, Rönesans ve Reform hareketlerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinin Batı'ya etkisi, aralıksız olarak XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Batı'nın bugünkü bilimsel ve teknolojik ilerlemesinde İslam bilimi ve düşüncesinin etkisi vardır. İmam Gazali, İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Farabi, Kindî, Birûnî, Tûsî, El-Cezeri gibi âlimler, çağdaş Batı medeniyetini etkilemiş ve isimleri günümüze kadar gelmiştir (Görsel 4.27 ve 4.28).

ÖRNEK METİN

İngiliz asıllı tıp ve antropoloji bilgini Robert St. Briffault (Birifalt), 1919 yılında yazdığı "The Making Of Humanity" adlı eserinde şunları söyler: "İslam medeniyetinin modern dünyaya en büyük hediyesi bilimdir... Fakat Avrupa'yı yeniden hayata kavuşturan şey sadece bilim değildi. İslam medeniyetinden gelen daha başka tesirler de Avrupa hayatına ilk ışıltıları vermiştir... Avrupa'nın ilerlemesinde, İslam kültürünün tesirini görmeyeceğimiz hiçbir alan yoktur. Bu tesirin bütün açıklık, büyüklük ve devam eden gücüyle kendini gösterdiği, en büyük zaferlerin kazanılmasına sebep olduğu alan, tabiat bilimleri ve bilim zihniyeti olmuştur (Bayrakdar, 2012, s.11'den düzenlenmiştir)."

İmam Gazali (1058-1111)

Gazali, Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. Olağanüstü bir zekaya sahip olan Gazali; fıkıh, hadis, akaid, gramer, felsefe gibi ilimlerde eğitim almıştır. Dönemin ünlü âlimlerinden ve aynı zamanda Gazali'nin hocası olan Cüveyni'ye göre "Gazali derin bir denizdir."

Gazali, Tus'a geri dönerken yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve soyguncular, her şeyini alır. Gazali eşkıyaların peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Cürcan'a sırf o notlardaki bilgileri edinmek için gittiğini söyler. Eşkıya reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazali'nin üç yıl içinde notların tamamını ezberlediği söylenir. Kitaplardaki ilme güvenmekten vazgeçen Gazali'de ilmî hâfızasına alma gayreti başlar. Ne okursa, ya ezberler ya da fikir olarak hazmedip, özetini benimsemeyi esas alır. Bu gayret ve azmi sayesinde kısa zamanda yaşadığı devrin en önemli âlimi olan Gazali, Tus'tan ayrılıp Bağdat'ta, Nizamiye Medresesi'ne gelir (Görsel 4.29). İlmiyle kısa sürede dikkat çeken Gazali, Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliğine tayin edilir (Çağrıcı, 1996, s.490'dan düzenlenmiştir).

Görsel 4.29: Gazali (Temsilî)

ÖRNEK METİN

Gazali, hem kabilecilik anlayışına hem de körü körüne kabul edilen mezhepçiliğe karşıdır. Kişinin kendi mezhebini zihnî ve akli faaliyetleriyle yine kendisinin bulması gerektiğini savunan Gazali'ye göre şüphe gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. Zira şüphe etmeyen düşünemez, düşünemeyen gerçeği göremez, gerçeği göremeyen de yanlışa saplanır kalır. Gazali'nin bilimsel konular işlerken odak noktası insanın niyeti, amacı, tasarıları, dinî ve ahlaki şuurudur. Bu sebeple yergi ve övgü, korku ve ümit, evlilik ve bekârlık, zenginlik ve yoksulluk, israf ve tutumluluk gibi karşıt durumlar, imkân veya imkânsızlıklar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Çünkü bunları iyi veya kötü kılan insanın niyet ve iradesidir. En ünlü eseri "İhya'ü 'ulümi'd-din"de bozulmuş bir toplumu ıslah etme, tekrar Kur'an ve sünnet temelleri üzerine oturtma ve ona asıl İslami erdemlerini yeniden kazandırmaya çalışmıştır.

İbn-i Rüşd (1126-1198)

Kurtuba'da doğan İbn-i Rüşd, felsefeden tıbba çeşitli bilim dallarıyla ilgili yaklaşık 94 eser yazmıştır (Görsel 4.30). Batı'da Averroes adıyla bilinir. İslam dünyasında fazla anlaşılmayan İbn-i Rüşd'ün etkisi Batı'da XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aristo'nun en büyük yorumcusu olarak kabul edilir. XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da "Latin İbn-i Rüşdçülük" denilen bir felsefe ve bilim ekolü oluşmuştur.

Görsel 4.30
İbn-i Rüşd (Temsilî)

Ünlü Astronom Batlamyus'un evren modelini eleştiren İbn-i Rüşd, yeni gezegen modellerinin oluşturulması gereğini ortaya koymuştur. Yaptığı gözlemlerle güneş lekelerini ilk defa gözlemleyen bilgindir. Tıp ve optik alanında da çalışmaları olan İbn-i Rüşd, gözün retina tabakasının işlevini açıklamıştır.

Farabi (870-950)

Batı'da Alfarabius, Abunazar gibi isimlerle tanınan Farabi'nin asıl adı Muhammed'dir. Kazakistan'da bulunan Farab şehrinde doğduğu için "el-Farabi" olarak anılmıştır. Farabi, mantık ilmine katkılarından dolayı Aristo'dan sonra "İkinci Öğretmen"

lakabıyla anılmıştır. İslam dünyasında siyaset felsefesinden ilk bahseden filozof olan Farabi, başta İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd olmak üzere hemen hemen bütün önemli Müslüman filozofları etkilemiştir. Farabi felsefede kavramları; tahlilî (analitik) ve terkibî (sentetik) olarak ikiye ayırmış ve Leibniz (Laybniz) ile Kant'a bu konuda öncülük etmiştir. Farabi, müzikte sesleri notalarken logaritmayı icat etmiştir. Musiki alanındaki eserinde ud ve kanun gibi müzik aletlerinden ilk defa bahseden kişi Farabi'dir.

İbn-i Sina (980-1037)

Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde doğdu. Fıkıh, kelam, mantık, felsefe, tıp, astronomi, jeoloji ve matematik ilimlerinde tahsil gören İbn-i Sina, Batı'da Avicenna, İslam âleminde ise Şeyh el-Reis adıyla anılmıştır.

ARAŞTIRALIM

Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), Ay'daki büyük kraterlere genellikle bilim tarihinde önemli yeri olan bilim insanlarının isimlerini vermektedir. Bu isimler arasında yer alan Türk İslam bilginlerinden biri de İbn-i Sina'dır.

Ay'daki büyük kraterlere adı verilen diğer Türk İslam bilim insanları kimlerdir? Bulduğunuz isimleri sınıfta paylaşınız.

İbn-i Sina, öğrencisi el-Cüzcani ile birlikte gözlemevi kurmuş ve bu gözlemevine ait araç ve gereçleri kendisi çizmiştir. Ufuk açısını ölçmeye yarayan ve "azimut halkası" adı verilen büyük boyutlu bir gözlem aleti yaptığı biliniyor (Görsel 4.31). Bu ölçme aracı daha sonra yıldızlar arası açısal uzaklıkları ölçmek üzere teleskoplara uygulanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İbn-i Sina, görme fizyolojisi ve ışık konusunda kendisinden önce çalışmalar yapan Pisagor ve Aristo'nun görüşlerini incelemiş, deney ve gözleme tabi tutmuştur. İbn-i Sina'ya göre görme, dıştan göze gelen ışınlarla mümkün olmaktadır. Gözde meydana gelen görüntü, tıpkı aynadaki yansıma gibidir.

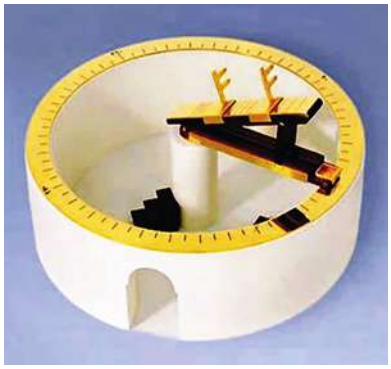

Görsel 4.31: Azimut halkası

İbn-i Sina'nın en önemli eseri, tıp alanında yazmış olduğu "el-Kanun fî't–Tıb" tır. Tıp ansiklopedisi niteliğindeki bu eser XIX. yüzyıla kadar Doğu ve Batı dünyasında el kitabı olarak kullanılmıştır. Batı'da; "Tabip olmak İbn-i Sinacı olmaktır." sözü deyim gibi kullanılmaktadır. İdrar incelemesiyle şeker hastalığını tespit eden İbn-i Sina, nabız inceleme yöntemiyle damar ve kalp hastalıklarını belirlemiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İbn-i Sina'ya kadar tedavinin psikolojik yönü, hekimlerden çok din adamları tarafından yürütülmekteydi. İbn-i Sina'ya göre insanda ruh ve beden olmak üzere iki cevher bulunmaktadır. Bunların her birinin kendine özgü hastalıkları olduğunu ifade eden İbn-i Sina, akıl hastalıklarının meşguliyet, şok, telkin ve müzik ile tedavi edilebileceğini belirtmiştir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız. A

Hadari: .....

Cihat: .....

Beytülmâl: .....

Mevali: .....

Samarra: .....

Beytü'l-hikme: .....

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız. B

1. İlk dört halife, yönetimde neyi esas alıyordu?

.....

2. İslam donanması hangi halife döneminde oluşturulmuştur?

.....

3. Mekkeli müşrikler, hangi antlaşmayla Müslümanların varlığını resmen tanımıştır?

.....

4. Kur'an'ın özgün hâlinin korunması amacıyla hangi halife döneminde Kur'an-ı Kerim kitap hâline getirilmiştir?

.....

5. Müslümanların, Kur'an'ı bütün yönleriyle incelemesi, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını tespite girişmesiyle hangi bilimler ortaya çıkmıştır?

.....

6. Abbasiler Dönemi'nde kurulan Avasım şehirleri hangi devlete karşı oluşturulmuştur?

.....

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız. C

1. **Yahudiler Şam ticaret yolunu tehdit edip Müslüman ticaret kervanlarına zarar vermeye ve Mekkeli müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam etmesi üzerine aşağıdaki seferlerden hangisi yapılmıştır?**

   A) Hayber
   B) Mute
   C) Tebük
   D) Taif
   E) Huneyn

2. **İslam medeniyetinin Avrupa'yı etkilemesinde;**

   I. Haçlı Seferleri,
   II. Endülüs ve Sicilya'da medreselerin açılması,
   III. Akdeniz ticaretinin gelişmesi

   durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

   A) Yalnız I
   B) Yalnız II
   C) I ve II
   D) II ve III
   E) I, II ve III

3. **Aşağıdakilerden hangisi Dört Halife Dönemi gelişmelerinden biri <u>değildir</u>?**

A) Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması
B) Halifeliğin saltanata dönüşmesi
C) Hicri takvimin yapılması
D) Fethedilen yerlerin yönetim birimlerine ayrılması
E) İlk İslam donanmasının kurulması

4. **Aşağıdakilerden hangisi İslam dünyasında ayrılıklara neden olan olaylardan biri <u>değildir</u>?**

A) Cemel Vakası
B) Sıffin Savaşı
C) Mute Savaşı
D) Hakem olayı
E) Kerbela Olayı

5. Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek İslam dünyasında yeni bir dönemi başlatmış ve halifelik saltanata dönüşmüştür. Böylece halifelik kurumu, gücü elinde bulunduran İslam devletlerinde devam etmiştir.

Buna göre;

I. Emevi,
II. Abbasi,
III. Memlük

devletlerinden hangileri bu duruma örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

6. Hicret'in ardından Müslümanların ibadet edebileceği, sohbet ve vaazlarını yapabileceği bir mescit inşa edildi. Bu mescit, askerî işlerin müzakeresi, elçilerin kabulü, mahkemelerin görülmesi ve bazen de folklor gösterilerinin tertiplendiği bir mekân olarak kullanıldı.

Buna göre mescidin hangi amaçla kullanıldığı <u>söylenemez</u>?

A) Dinî
B) Sosyal
C) Ekonomik
D) Diplomatik
E) Hukuki

7. **Aşağıdakilerden hangisi akli ilimlere bir örnek <u>değildir</u>?**

A) Astronomi B) Kelam
C) Tıp D) Coğrafya
E) Felsefe

8. İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muamele gibi birçok kötü alışkanlığı yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir.

Buna göre;

I. Müslümanlarla alay etme,
II. Onları yok sayma,
III. Ambargo uygulama

tepkilerinden hangileri müşriklerce uygulanmıştır?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

9. İslam düşünce tarihi incelendiğinde bilim ve felsefe alanında XII. yüzyıla kadar Müslümanlar matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, tıp ve felsefede geniş çapta ve çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuşlardır. Müslümanlar, bu süre içinde bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini dikkatle incelerken, diğer yandan da bunlardan tamamen farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmişlerdir.

Buna göre İslam medeniyetiyle ilgili olarak;

I. Farklı medeniyetlerden etkilenildiği,
II. Bilimin gelişmesinde yeni yöntemler bulunduğu,
III. Naklî bilimlere daha çok önem verildiği

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

10. Abbasiler, Endülüs topraklarını merkezden gönderdiği valilerle yönetmiştir. 756 yılında Emevi ailesine mensup Abdurrahman bin Muaviye, Kurtuba'ya gelerek yönetimi ele geçirmiştir. III. Abdurrahman Dönemi'nden itibaren Endülüs Emevi hükümdarları halife unvanını kullanmaya başlamıştır. 1031 yılına kadar varlığını sürdürecek olan Endülüs Emevi Devleti, Abbasilerle ve Franklarla mücadele etmiştir.

Buna göre;

I. XI. yüzyılda iki İslam devleti aynı coğrafyada bulunmuştur.
II. İslam dünyasında iki halife ortaya çıkmıştır.
III. Endülüs Emevi Devleti farklı devletlerle ilişki kurmuştur.

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) II ve III

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Hicretin önemini yazınız.
2. Arabistan'da düzenlenen panayırların kültürel alandaki önemi nedir?
3. Hz. Ömer Dönemi'nde yapılan teşkilatlanma çalışmaları nelerdir? Yazınız.
4. Hz. Osman Dönemi'nde Müslümanlar arasında ilk ayrılıkların çıkmasının nedenleri nelerdir?
5. İslamiyet'i yayma politikaları bakımından Emeviler ve Abbasiler Dönemi'ni karşılaştırınız?
6. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde devlet otoritesinin sağlanması amacıyla yapılan çalışmalar nelerdir? Yazınız.
7. Talas Savaşı'nın sonuçlarını yazınız.
8. Endülüs Emevi Devleti, İslam kültürünü Avrupa'ya nasıl taşımıştır?

5.ÜNİTE

TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE ANADOLU'YA YERLEŞMESİ

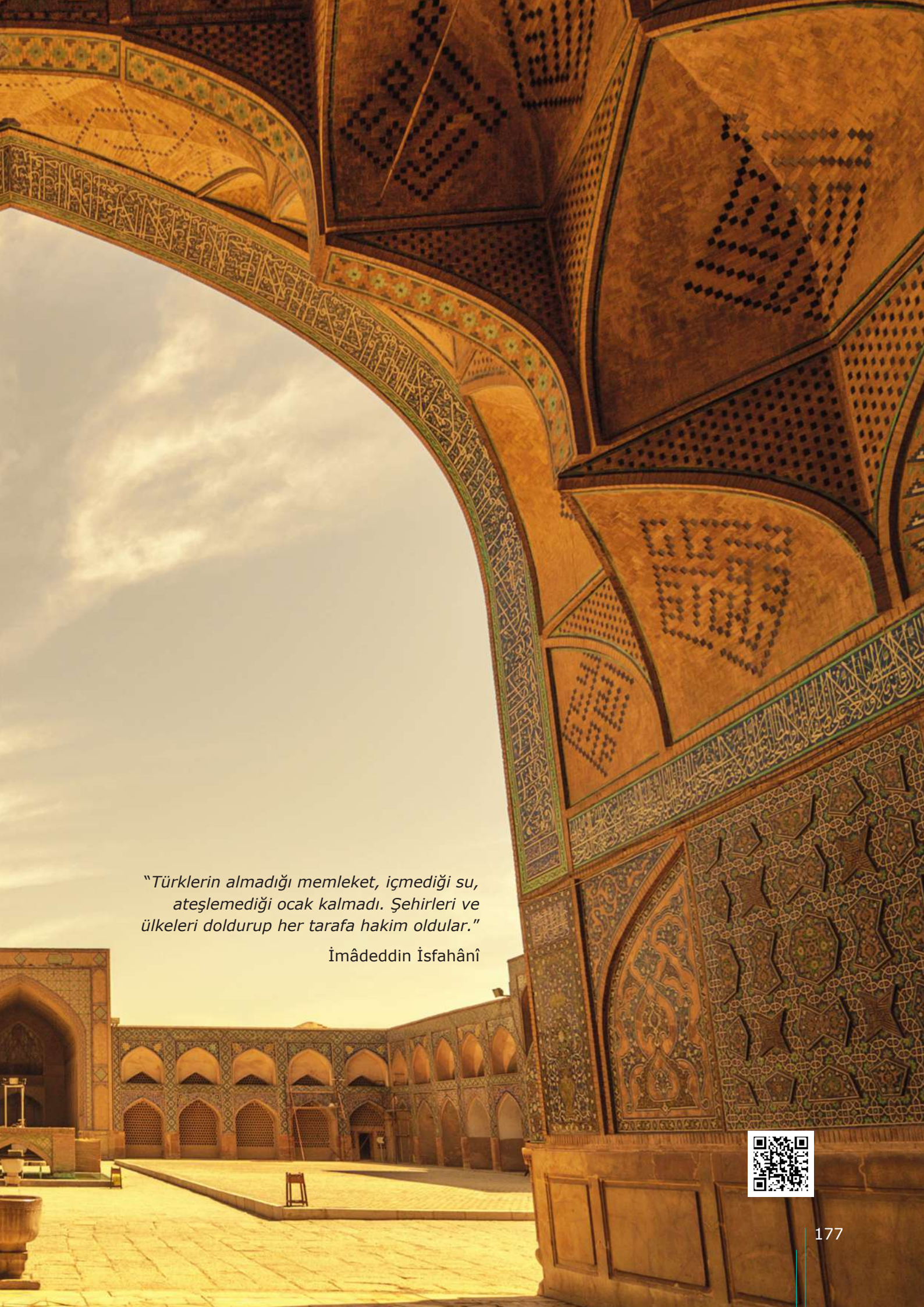

"Türklerin almadığı memleket, içmediği su, ateşlemediği ocak kalmadı. Şehirleri ve ülkeleri doldurup her tarafa hakim oldular."

İmâdeddin İsfahânî

NELER ÖĞRENECEĞİZ

- Türklerin İslamiyet'i kabul etme sürecine etki eden faktörler
- Karahanlı ve Gazneli Devletleri'nden hareketle İslamiyet'in kabulünün Türk devlet yapısında meydana getirdiği değişimler
- Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki başlıca siyasi ve sosyal gelişmeler
- Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin sebep ve sonuçları

ÜNİTE KONULARI

5.1. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ
5.2. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET YAPISINA ETKİSİ
5.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ
5.4. HORASAN'DAN ANADOLU'YA KUTLU YOLCULUK

KAVRAMLAR

1. Gök Tanrı
2. Oğuz
3. Kutadgu Bilig
4. Divânü Lûgati't-Türk
5. Atabey
6. Türkmen
7. Divân-ı Saltanat
8. Emir-i Dad

HAZIRLANALIM

1. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinde ne gibi unsurlar etkili olmuştur? Araştırınız.
2. Geçmişten günümüze Türkler'in İslâm Dünyası'na yaptığı hizmetleri araştırınız.
3. Anadolu'nun Türk yurdu olmasında Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin etkisini araştırınız.

5.1. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

TARTIŞALIM

"Kişioğlu ölmek için yaratılmıştır. İnsanoğlu fani, Gök Tanrı ebedidir."

Orhun Kitabeleri'nde geçen bu bilginin İslam inancıyla ilgisi nedir?

Gök Tanrı inancındaki Türkler, X. yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeden önce Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir alana yayılmışlardı. Bu geniş sahada yaşayan Türkler, farklı zamanlarda yaşadıkları çevreye göre çeşitli dinlere inanmıştır. Nitekim Türklerin bir kısmı, Kök Türk Devleti zamanında Budizm'e, Uygurlar Dönemi'nde Maniheizm'e inanmıştı. Hazarlar, Museviliği kabul ederken; Peçenekler, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türkler de Hristiyanlığı tercih etmiştir. Ancak bu dinler Türklerin kimliklerini kaybetmesine neden olmuştur.

ÖRNEK METİN

Gök Tanrı Dini

- Eski Türk dini "Bir Tanrı" veya "Gök Tanrı" dinidir.
- Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
- Yeryüzü, gökyüzü yani kâinatın yaratıcısı olan Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez. Yani put ve putlaştırma hâli yoktur.
- Eski Türk dininde mabed ve din adamlarına rastlanmaz.
- Darda kalan Türk, Tanrısına yalvarıp yakarırken de sevinç ve şükranını ifade ederken de gayet sade bir ibadette bulunurdu.
- Eski Türklerde ataların ruhlarının azapta kalmaması için yılın belirli günlerinde Tanrı adına kurbanlar kesilirdi (Kafalı, 2005, s.286'dan düzenlenmiştir).

Türkler, 642 Nihavend Savaşı'ndan sonra yani VII. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlarla temas etmeye başladı. İran'da kurulan Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra Türklerle Araplar arasında yaklaşık elli yıl süren mücadeleler yaşandı. Emevi Dönemi'nden (661-750) itibaren ise Türkler, İslamiyet'in hizmetinde yer almaya başladı. Ancak, Emevilerin Arap olmayanlara uyguladığı olumsuz politika, Türklerin İslamiyet'e geçişini geciktirdi. Daha sonra 746'da Horasan'da başlayan ve Emevi hanedanının yıkılarak Abbasilerin iktidara gelmesini sağlayan isyan hareketinde, Abbasileri destekleyen Türkler önemli rol oynadı.

Abbasi Devleti kurulduktan hemen sonra meydana gelen 751 Talas Savaşı'nda Araplar Türkler ile birlikte Çinlilere karşı savaştı (Görsel 5.1).

Görsel 5.1: Talas (Kırgızistan)

Batı Türkistan hâkimiyeti üzerinde önemli etkisi olan savaşı, Araplar kazanmış ve böylece Türklerin bu bölge üzerindeki üstünlüklerinin devamı sağlanmıştı. Bu olaydan itibaren Türkler ve Arapların ilişkileri olumlu bir yönde gelişmiş ve böylece İslamiyet yavaş yavaş Türkler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Ancak bu geçişler münferit bir şekilde olmuştur.

Türkler, İslam Dinini Niçin Kabul Etti?

Allah'ın sıfatları, ahiret hayatı, ruhun ebedîliği, kıyamet hayatı, kadere iman, ahlak anlayışı sevap-günah, cennet, cehennem, şehitlik, aile hayatı, fetih anlayışı, cihat, adalet, hâkimiyet, vatan sevgisi istiklal aşkı ve şûra gibi konularda İslam dininin ortaya koyduğu prensip ve esaslarla Türklerin benimsemiş olduğu inanç sistemi ve ilkeler arasında büyük bir uyum olması onların İslam'a bakış açılarını etkilemiş ve diğer dinlere tepki göstermelerine rağmen İslamiyet'e karşı çıkmak şöyle dursun kendi istek ve iradeleriyle rahatlıkla İslamiyet'i benimseyip kabul etmişlerdir.

Hiç şüphesiz tarih boyunca Türklerin bir kısmı Musevilik, Hristiyanlık, Budizm ve diğer inanç sistemlerini benimsemişler ancak büyük çoğunluğu Türklerin inanç ve hayat felsefesine uygun olmadığı için bu dinlere karşı sert tepki gösterilmiş ve bu dinlerin Türk'ün karakterine ve ruh yapısına ters düştüğü açıkça ifade edilmiştir. Halbuki Türklerin İslam dinine geçişleri kendi ruh ve karakterlerine uygun düştüğü için bazı tarihçilerin dediği gibi "âdeta farkında olmadan" tabi bir seyir içinde gerçekleşmiş ve asla bir tepki gösterilmemiştir. Nitekim XII. yüzyılda yaşamış olan Süryani tarihçi Mikhail, "Türk milleti tek tanrıya inanmakta idi. Arapların da tek Allah'a inanmaları Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerine sebep olmuştur." diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.

Ayrıca savaşçılığıyla temayüz etmiş olan Türk milleti İslam'ın cihat anlayışını ve şehitlik fikrini kendi töre ve ideallerine uygun bulduğu için bu husus da onların İslamiyet'i seçmelerinde bir teşvik unsuru olmuştur.

Türkler kendi töre, inanç, ideal ve karakterleriyle bütünleşen prensiplere sahip bu mükemmel din ve medeniyet dairesine girmekte asla zorlanmadıkları gibi İslam kültür ve medeniyetine her alanda önemli katkılarda bulundular. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten çok kısa bir süre sonra dinî ilimler başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında, tefekkür ve felsefe konusunda dünya çapında haklı bir şöhrete kavuşmuş bilim adamları ve mütefekkirler yetiştirdiler ve Orta Çağ İslam kültür ve uygarlığının kurulup gelişmesinde önemli rol oynadılar (Özaydın, 2002, s.441-442'den düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

Türklerin İslamiyet'i kabul etme sebepleri nelerdir?

.....

.....

.....

.....

Türklerin, İslamiyeti toplu olarak kabul etmesi daha sonraki zamanda olmuştur. Bu arada Müslüman olan Türkler, Abbasi Devleti'nin gerek askerî ve gerekse idari kadrolarında etkin bir şekilde görev almıştır. Bilhassa Afşin, İhşid ve Baçuroğulları gibi aileler İslam dinini kabul ederek Abbasi Devleti'nin hizmetinde yer almışlar ve kendileriyle beraber birçok Türk topluluklarını da bu devletin hizmetine çekmişlerdir. Bu dönemde Abbasilerin, Emevilerden farklı olarak hoşgörü, eşitlik, adalet ilkelerini uygulamaları ve ümmetçi politika izlemeleri, Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştıran en önemli sebeplerdendir.

Türk dünyasında İslamiyet ilk defa Maveraünnehir bölgesinde ticaret ve ilim faaliyetlerinin etkisiyle yayılmaya başlamıştır. Müslümanlar, bu bölgeye geldikten sonra buralarda önemli ticaret ve ilim merkezleri kurmuştur. Şehirlerdeki tekke ve medreselerde görevli olan âlimler Türkistan'ın en ücra köşelerine kervanlarla ulaşarak İslamiyet'in özelliklerini Türk boylarına anlatma imkânı bulmuştur. 960 yılında 200 bin çadırlık Türk topluluğu Müslüman olmuştur. Bu Türkler, Karahanlı Devleti'nin hâkim olduğu yerlerdeki Türk boylarından olan Yağma, Çiğil, Karluk ve Tuhsilerdir. Oğuzlar da aynı yüzyılın ikinci yarısında İslam dinini kabul etmeye başlamıştır.

Farklı coğrafyalarda İslam dinini kabul eden Berberiler, Acemler ve Kürtler gibi kavimler de bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da yaşayan bir kavim olan Berberiler, başta tabiat güçlerine inanmış, daha sonra Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarını benimsemişlerdir. Hz. Osman Dönemi'nde, Müslümanlar ile Berberiler arasında ciddi çarpışmalar yaşanmıştır. Emevilerin, Kartaca'yı fethi sonrası Hasan b. Numan'ın uyguladığı politika sonucunda Berberiler, İslamiyet'i benimsemiştir (Görsel 5.2). İslamiyet'i kabul eden Berberiler, zamanla Arap kültürünün etkisinde kalarak Araplaşmıştır.

Görsel 5.2: Berberi

Arap Yarımadası dışında İslam'ı yayma faaliyetine girişen Araplar, zamanla Acemlerle iç içe geçmiştir. Acemlerin de İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte zamanla çoğunun Araplaştığı görülmüştür. Kürtler ise Müslümanlar ile ilk defa Hz. Ömer zamanında karşılaşmıştır. Bu dönemde Kürtler, Müslümanlara karşı İranlılar ile birlikte savaşmış ve İslam ordularına yenilen Kürtler, Müslüman olmaya başlamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde Azerbaycan'ın fethiyle Kürtler ile Müslümanlar arasında ilişkiler yoğunlaşmıştır. Abbasiler, Kürt aşiretlerin askerî potansiyelinden yararlanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'nda "Kubbetu'l-Türkî" denilen Türk çadırında kalmıştır. Savaşı buradan yönetmiş ve ibadetlerini de burada yapmıştır.

Oğuzların İslamiyet'i Kabulü

ÖRNEK METİN

Oğuzlar kimdir?

Oğuzlar; Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olarak bilinir. Oğuz adına ilk defa Kök Türk Kitabeleri'nde rastlanmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesiyle en eski Türkçe'de çokluk eki olan "z" den oluşan okuzdan (oklar) geldiği hakkındaki görüş en güçlü olanıdır. Kök Türk Kitabeleri'ne göre Oğuzlar, (İslam kaynaklarında Guz) dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayı Tokuz (Dokuz) Oğuz diye de anılır. Kök Türk hanedanından Kutluk Kağan, devleti yeniden kurmaya çalıştığı sırada eski Türk yurdundaki en güçlü budun Tokuz Oğuzlardı. Ancak Kök Türkler zamanla Oğuzları kendilerine tabi kıldılar. Bilge Kağan devrinde (716-734) Oğuzlar, doğrudan doğruya ona bağlıydı. 744 de Kök Türk Devleti yıkıldı ve yerini Uygur Devleti aldı. Bunun üzerine Uygur hükümdarı Köl (kül) Bilge Kağan, Tokuz Oğuzların başbuğu tayin edilen oğlu da Moyençor (Moyunçor) unvanıyla anılmaya başlandı (Sümer, 2007, s.325'ten düzenlenmiştir).

X. yüzyıl başlarında Oğuzların elinde Yeni-kent, Huvare ve Cend gibi şehirlerin yanı sıra Karlukların idaresindeki bazı yerlerde Müslüman gruplar bulunuyordu. Bu gruplar, bulundukları bölgelerdeki Türkler ile iyi münasebetler kurmuştur. Oğuzlar, medeni seviyesi yüksek olan bu Müslümanlardan İslam dininin esaslarını öğreniyordu. Dolayısıyla X. yüzyılın ikinci yarısında, Oğuzlar arasında İslamiyet'in yayılmaya başladığı söylenebilir. Samanoğulları Devleti Şehzadesi Ebu İbrahim (Muntasır), Maveraünnehir'i Karahanlıların elinden almak için Oğuz yabgusu ile bir anlaşma yapmış ve bir süre sonra yabgu, Müslüman olmuştur.

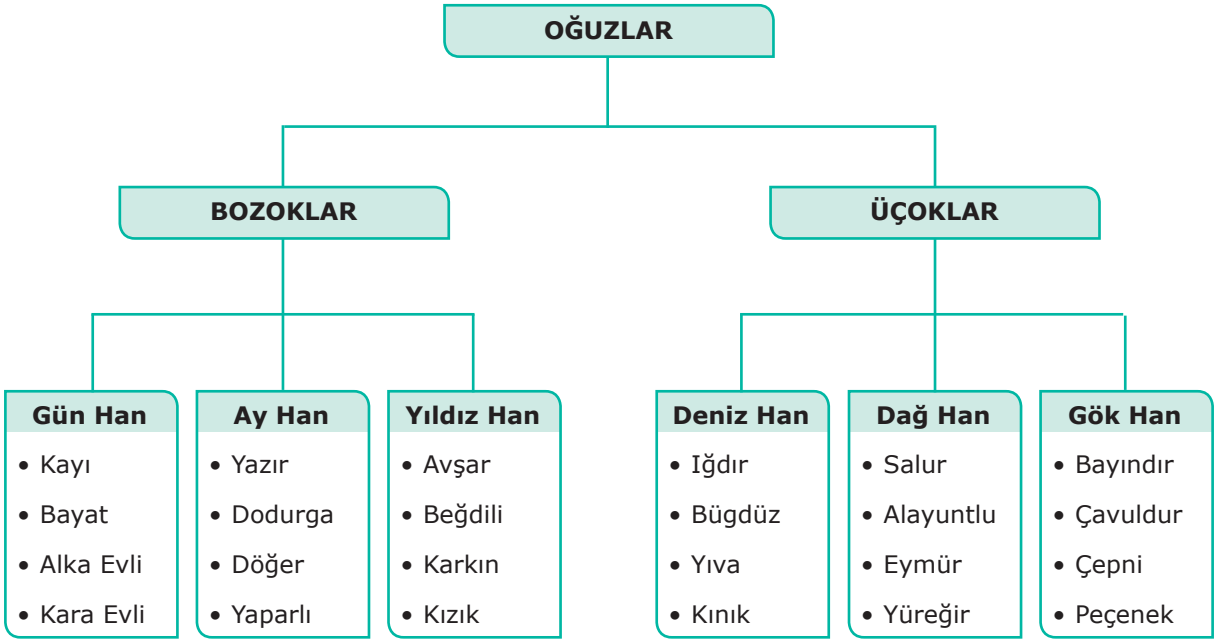

Oğuzlar arasında İslamiyet ancak XI. yüzyılda hâkim bir din hâline gelebilmiştir. Oğuz boylarından Müslümanlığı kabul edenleri, etmeyenlerden ayırmak için onlara Türkmen adı verilmiştir. XIII. yüzyıl başlarından itibaren artık Türkmen tabiri her yerde Oğuz'un yerini almıştır.

Oğuzlar, Tuğrul Bey önderliğinde yeni bir Müslüman Türk devleti olan Selçuklu Devleti'ni kurdu (Görsel 5.3). Selçuklu Devleti'nin kurulmasından birkaç yıl sonra on bin çadırlık bir Türk topluluğu Müslüman oldu. 1040 Dandanakan Savaşı'nı kazanarak İran'da tek siyasi güç hâline gelen Tuğrul Bey, Şii Büveyhilerin baskı altında tuttukları Abbasi halifesini bu baskıdan kurtararak bozulan İslam birliğini yeniden sağladı. Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması ve burayı İslamlaştırması üzerine Papa önderliğindeki Batı dünyası, Türk-İslam dünyası üzerine Haçlı Seferleri düzenledi (Görsel 5.4). Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması üzerine Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da bağımsızlığını kazandı. Türkiye Selçukluları, Suriye ve Filistin'deki diğer Türk emirlikleriyle birlikte Haçlı Seferleri'ne karşı İslam dünyasını başarılı bir şekilde korudu. Ayrıca Türkiye Selçukluları, Anadolu'yu yaptıkları imar faaliyetleri ile bayındır hâle getirdi.

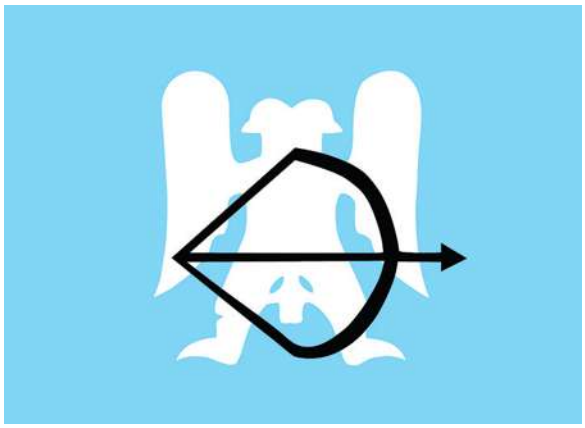

Görsel 5.3
Büyük Selçuklu Devleti Bayrağı

Selçuklularla kısmen sağlanan İslam birliği XIII ve XIV. yüzyıllarda tekrar bozulmaya başladı. Doğudan gelen Moğol istilası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin parçalanmasına neden olmuş ve Anadolu'da birçok beylik ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden birisi olan Osmanlı Beyliği süratle gelişerek bir cihan devleti hâline geldi. Osmanlı Devleti, İslam dünyasının lideri olarak Avrupa'da İslam kültürünün yayılmasını sağladı.

Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamıştır. Türklerin, İslam medeniyetinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Örneğin eski Yunan felsefesinin İslam fikir hayatında ilk gerçek temsilcisi sayılan Farabi, Oğuzların yaşadığı Farab şehrinde doğmuştur. Ayrıca Selçuklular Dönemi, eğitim ve öğretim kurumları açısından çağının bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce dağınık ve özel olarak yapılan öğretim, ilk defa Alp Arslan zamanında bir programa bağlanarak devlet himayesine alınmıştır. Devrin ilim ve fikir adamları ülkedeki eğitim kurumlarına davet edilmişler ve orada maaşlı müderrisler olarak hizmet vermişlerdir. Öğrencilere de maaş bağlanmış, onların istifade etmeleri için zengin kütüphaneler kurulmuştur. Bu dönemde, siyasete, coğrafyaya ve İslam hukukuna ait bir çok eser yazılmıştır.

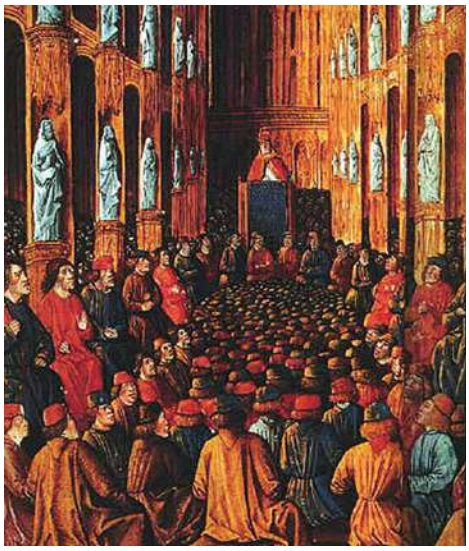

Görsel 5.4: Clermont Konsülü

5.2. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET YAPISINA ETKİSİ

TARTIŞALIM

"Türk millî kültürünün yanında İslam dininin büyük önemi ve etkisi ile Türkler mütecanis, birlikçi bir millet hâline gelmiştir. Tarih boyunca Türkler kendi içlerindeki mücadele ve çatışmaları ortadan kaldırdıkça, birlik ve beraberliklerini sağladıkça güçleri de çok artmıştır, ülkeleri yükselmiştir."

Hikmet Tanyu

Türk birliğinin sağlanmasında İslamiyet'in ne gibi katkıları olmuştur?

Harita 5.1: Karahanlılar

Karahanlı Devleti (840-1212)

Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti; Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boyları tarafından 840 yılında kurulmuştur (Harita 5.1). Devletin merkezi Balasagun olup bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Satuk Buğra Han, İslamiyet'i kabul eden ilk Karahanlı hükümdarıdır. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han, Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için mücadele etmiş ve bu nedenle El-Mücahit, El-Gazi unvanları ile anılmıştır.

Yusuf Kadir Han'ın vefatından sonra taht mücadeleleri yaşanmış, Karahanlı Devleti Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (1042). Doğu Karahanlı Devleti 1211'de Karahitaylar, Batı Karahanlılar ise 1212 yılında Harzemşahlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Harita 5.2: Gazneliler

Gazneli Devleti (963-1187)

Samanilerin Türk komutanlarından Alp Tegin tarafından 963 yılında başkenti Gazne olarak Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletidir (Harita 5.2). Bilge Tegin Dönemi'nde bağımsız olan Gaznelilerin başına geçen Gazneli Mahmut, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Hindistan üzerine 17 sefer yaparak İslamiyet'in Hindistan'da yayılmasına katkı sağlamıştır. Bunun üzerine Abbasi halifesi tarafından Gazneli Mahmut'a "Sultan" unvanı verilmiştir. Sultan Mesut Dönemi'nde Gazneliler, 1040 yılında Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı'nda yenilerek Hindistan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Gazneli Devleti bu savaştan sonra zayıflama sürecine girmiş, Gurlar tarafından Hüsrev Melik'in esir edilişiyle 1187'de son bulmuştur.

İlk Türk-İslam devletlerinin egemenlik anlayışında, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin idare geleneği devam etmiştir. Özellikle Kök Türkler ve Uygurlar zamanında büyük gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyetinin Karahanlılardan itibaren İslam kültür ve medeniyetiyle karşılaşıp kaynaşması Türk-İslam medeniyetinin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

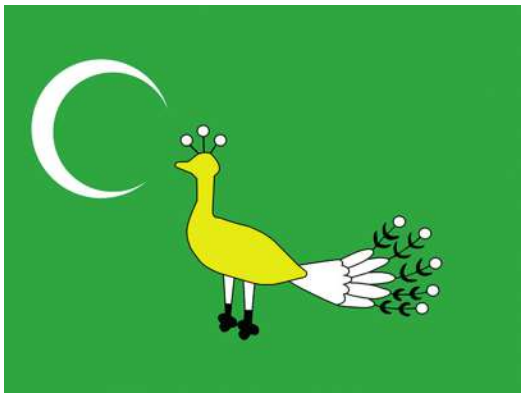

Görsel 5.5
Gazne Devleti Bayrağı

İlk Türk-İslam devletlerinden olan Gazneliler (Görsel 5.5), Samaniler vasıtasıyla Abbasilerden aldıkları teşkilatı geliştirerek Büyük Selçuklulara ve daha sonraki Türk-İslam devletlerine iletmiştir. Gazneliler ve Karahanlılar, İslami dönem Türk devlet teşkilatının gelişip yerleşmesinde köprü vazifesi görmüşlerdir.

Türk milleti kendi yaşamını ve geleceğini "il" dediği devlete bağlamış ender bir millettir. Türkler ili, barış ve sulh anlamında da kullanmıştır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte ilin yerini "devlet" ve "mülk" kelimeleri almıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

İlk Türk devletlerinde, Türk kağanının dünyayı idare etmek üzere Gök Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılırdı. Tanrı kutuna kavuşmak, ancak bütün Türk illerinin bir idarede toplanmasıyla ortaya çıkardı. Bu Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi Türk kağanlarının en büyük idealiydi. Bu ideal İslami dönemde de cihat anlayışı ile yaşamaya devam etti.

İlk Türk devletlerinde görülen kut anlayışı İslamiyet'le birlikte "Allah'ın nasibi veya takdiri" olarak kabul edilmiştir. Kuta sahip olan hükümdarlar devleti iyi idare etmek, halkın huzur ve refahını sağlamak zorundadır. Bunu sağlayamazsa kendisine kutu veren Tanrı katında sorumlu olacağına inanırdı. Dolayısıyla İslamiyet'i kabul ettikten sonra da hükümdarların gücünün kaynağı ilahidir. Ayrıca İslam halifesi veya onun adına siyasi gücü elinde bulunduran hükümdarların "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak kabul edilmesi Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde etkili olan unsurlardan biridir.

Görsel 5.6
Satuk Buğra Han (Temsilî)

İslamiyet'le birlikte hükümdar unvanlarında da değişiklik görülmüştür. Karahanlılarda hakan yerine "Arslan Han", yabgu yerine "Buğra Han" ve şad yerine "İlig Han" kullanılmıştır. Gazneliler de ise hükümdarlar "emir ve sultan" gibi İslami unvanlar kullanmıştır. İslamiyet'i ilk kabul eden Satuk Buğra Han'dan itibaren hükümdarlar, Müslüman isimler ve lakaplar almaya başlamıştır (Görsel 5.6).

Sultan unvanını ilk kullanan Türk hükümdarı Gazneli Mahmut olmuştur (Görsel 5.7). İslamiyet'le birlikte gelen diğer değişiklikler ise hükümdarlığın halife tarafından onaylanması, ülkede halife adına hutbe okutulması ve basılan paraların üzerinde halifenin isminin yazılmasıdır.

Görsel 5.7
Gazneli Sultan Mahmut (Temsilî)

İlk Türk-İslam devletlerinde hükümdarlar tıraz denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde namaz vakitlerinde, savaşlarda ve törenlerde nevbet denilen müzik çalınırdı. Sefere ya da bir yere giderken hükümdarların başının üstünde çetr denilen, ipek ve kadifeden yapılmış bir çeşit şemsiye tutulurdu.

Hükümdardan sonra devlet kademesinde en yetkili kişi vezirdi. Karahanlı vezirleri Türkçe yuğruş unvanını kullanırken, genellikle İran kökenli olan Gazneli vezirler hâce unvanını kullanmıştır.

Türk-İslam devletlerinde yönetim işlerinin daha rahat ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için çeşitli divanlar oluşturulmuştur. Karahanlılarda devletin işleyişiyle ilgili önemli kararların alındığı Meclis-i Âli adında bir divan varken, Gaznelilerde mali ve genel idari işlerden sorumlu olan "Divan-ı Vezaret" bulunurdu. Ayrıca bu divanlara bağlı alt divanlar da vardı.

TARTIŞALIM

"Adalete dayanan töre ve kanun bu göğün direğidir; töre bozulursa gök yerinde durmaz."

Yusuf Has Hacip

Yukardaki söze göre adalete dayanmak ne demektir?

Türkler, İslam dinin önemli bir unsuru olan adalete İslamiyet'i kabul ettikten sonra da büyük önem vermiştir. Türk-İslam devletlerinde hukuk sistemi şer'i ve örfi olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelirdi. Şer'i davalara bakan kadılar, dinle ilgili bütün işlerde yetkiliydi. Karahanlı ve Gazneli hükümdarlar örfi mahkemelere başkanlık ederdi.

Ordu-millet özelliğine sahip olan Türkler, her dönem askerî teşkilata çok önem vermiştir. Mükemmel bir şekilde teşkilatlanmış Karahanlı ve Gazneli orduları kullandıkları silahlar ve savaş teknikleriyle devrin en güçlü orduları konumundaydı. Karahanlı ordusu; görevleri saray ve hükümdarı korumak olan saray muhafızları, hükümdarın şahsına bağlı ücretli askerlerden meydana gelen Hassa ordusu, hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri ile devlete bağlı Türk boylarının kuvvetleri olmak üzere dört ana birimden oluşurdu. Gazne ordusu ise görevleri saray ve hükümdarı korumak olan gulamlar, eyalet ve bağlı devletlerin kuvvetleri, Türkmenler ile ücretli ve gönüllü birliklerden meydana gelirdi.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra devlet yapısında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

CEVAPLAYALIM

Türk İslam Dünyasında İlk Edebî Eserler

Kutadgu Bilig (Mutluluk veren bilgi), Türk-İslam edebiyatının günümüze kadar ulaşan ilk eseri olma özelliğine sahiptir. Yusuf Has Hacip (Görsel 5.8) eserini 1070'de Doğu Karahanlı Hükümdarı Uluğ Kara Buğra Han'a Türkçe olarak sunmuştur. Eserde insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu elde edebilmek için nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca insanın sosyal hayattaki ve devlet nizamındaki görev ve sorumluluklarına değinilmiş, ideal Türk devlet anlayışının özellikleri anlatılmıştır. Bu bakımdan eser bir siyasetname olarak kabul edilmiştir. Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig'de dört önemli esası kişileştirmiş ve bunları kendi aralarında konuşturmuştur. Eserde hükümdarın halkına ve halkın devlete karşı sorumlulukları anlatılmıştır.

Görsel 5.8
Yusuf Has Hacip (Temsilî)

Kişi	Görevi	Temsil Ettiği Esas
Kün-Toğdı	Hükümdar	Adalet
Ay-Toldı	Vezir	Devlet
Ögdilmiş	Vezirin oğlu	Akıl
Odgurmış	Vezirin kardeşi	Akıbet

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Türk-İslam kültürünün teşekkül ettiği Uygur kültür havzasında ortaya çıkan ve İslami esaslarla millî değerlerin harmanlandığı Türk dilinde kaleme alınan, siyasetname veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek bir eserdir (Görsel 5.9). Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesini araştırırken başvuracağımız en zengin hazinedir (Jamal, 2016, s.5'ten düzenlenmiştir).

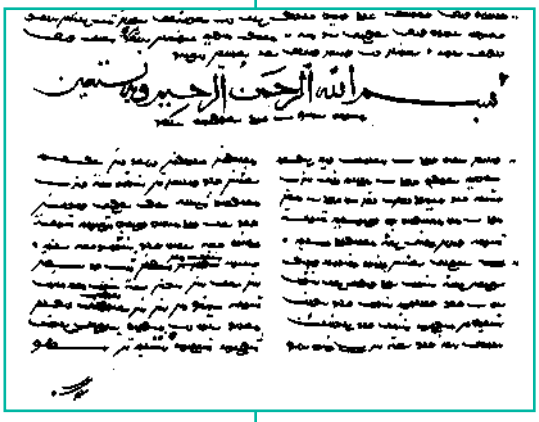

Görsel 5.9
Kutadgu Bilig
(Uygurca)

SIRA SİZDE

Türk-İslam tarihi içerisinde Kutadgu Bilig'in önemi nedir?

.....

.....

.....

Görsel 5.10
Türk Dünyası Haritası
(Divanü Lûgati't-Türk)

Türk tarihinin ilk sözlüğü kabul edilen Divânü Lûgati't-Türk, Türk dilinin abide şaheserlerindendir. İyi bir eğitimle kendini yetiştiren Kaşgarlı Mahmut, bütün Türk dünyasını gezip dolaştıktan sonra elde ettiği bilgileri bir araya getirdiği eserini 1077 yılında Abbasi Halifesi Muktedi Billah'a sunmuştur. Divânü Lûgati't-Türk; Araplara Türk dilini öğretmek, Türk milletinin yüceliğini, dilinin zenginliğini göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bir sözlük gibi hazırlanmış olan eser; Türklerin tarihi ve coğrafyası, örf ve âdetleri, mutfağı, spor faaliyetleri, ekonomik özellikleri, günlük yaşamı, müzik anlayışı, kadına verdiği önem, aile hayatı, edebiyat içeriği, sağlık bilgisi gibi konularda ansiklopedik bilgiler içermektedir. (Görsel 5.10).

CEVAPLAYALIM

"Türk ilinin coğrafyasına, Türk etnografyasına, Türk iktisadi ve sosyal hayatına, eski Türklerin akidelerine ait paha biçilmez kıymette malumat bırakmıştır."

Zeki Velidi Togan

Divânü Lûgati't-Türk adlı eserin konusu nedir?

Türk tasavvuf tarihinin ilk edebî eseri olan Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmet Yesevi'nin Türkçe olarak yazmış olduğu "hikmet" adı verilen şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bugünkü Kazakistan'da bulunan Sayram'da dünyaya gelen Hoca Ahmet Yesevi, Yesi'de eğitimini tamamlamış, buraya yerleşmiş ve burada vefat etmiştir (Görsel 5.11). Divân-ı Hikmet; Hz. Peygamber'in yaşamı, dinî hikâyeler, dervişliğin özellikleri, cennet, cehennem, güzel ahlak gibi konuları içeren bir tasavvuf kitabıdır. Türk-İslam dünyasında kabul gören ortak düşünceyi, fikri, kimliği, yaşam tarzını ortaya çıkaran önemli bir eserdir. İslamiyet'in Türkistan, Balkanlar ve Anadolu'da yayılmasının temelini teşkil ettiği, bu uğurda mücadele edecek olan müritlere yol gösterici bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmiştir.

Görsel 5.11
Hoca Ahmet Yesevi (Temsilî)

Divân-ı Hikmet

Ahmet Yesevi'yi tanımak, İslam'ın Orta Asya macerasını tanımak demek olduğu kadar Türk Müslümanlığını da tanımak demektir. Türk Müslümanlığını tanımak ise İslam'ın dünya yüzündeki en önemli ve en evrensel çehrelerinden birini tanımak anlamına gelir (Ocak, 1996, s.35'ten düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında Ahmet Yesevi'nin nasıl bir rolü olabilir?

.....

.....

OKUMA PARÇASI

Görsel 5.12

15 TEMMUZ DEMOKRASİ VE MİLLÎ BİRLİK GÜNÜ

Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur (Görsel 5.12). Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilası'na, I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek mesele, vatan müdafaası olduğunda milletimiz kanının son damlasına kadar mücadele etmeyi mukaddes bir görev bilmiştir.

Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir. Diğer yandan yakın tarihimizde ülkemiz; 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında antidemokratik müdahalelere sahne olmuştur. Millî iradeyi yok sayan her teşebbüs geride derin acılar ve silinmesi zor izler bırakmıştır. Millî iradeyi hiçe sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe girişimlerinin sonuncusu ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış FETÖ/PDY terör örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu menfur darbe girişiminde devletin uçakları, tankları ve silahları gasp edilerek millete karşı kullanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Özel Harekât Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TÜRKSAT, TRT ve Boğaziçi Köprüsü saldırıya uğramıştır. Vatanına, bayrağına, özgürlüğüne ve geleceğine sahip çıkmak için sokaklara inen milletimizin üzerine kurşun ve bomba yağdırılmıştır.

Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere "*tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*" ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. 15 Temmuz'da Türk Milleti, darbe girişimini püskürterek tarihe altın harflerle yazılan bir demokrasi destanına imza atmıştır. Bağımsızlığımıza kast eden teröristlerin tankları, silahları, helikopterleri milletin ortak iradesi ve kararlılığı karşısında etkisiz kalmıştır.

Her kesimden, her yaştan insanıyla tek yumruk hâline gelerek vatanını savunan aziz milletimiz, iman dolu yüreği, dik duruşu, feraseti, cesareti, birlik ve beraberliğiyle 15 Temmuz gecesi tarihimizin en büyük kahramanlıklarından birini sergilemiştir (Görsel 5.13).

Bu saldırılarda 2 bin 193 vatandaşımız yaralanarak gazi olurken 250 vatan evladı da şehitlik mertebesine erişmiştir.

Devletimiz, bu hain darbe girişiminden sonra da FETÖ terör örgütüne yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Darbeci hainler ve onlarla iş birliği yapanlar tek tek yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Milletimizin 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kahramanlık öyküsünün gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. O gece bizim için canlarını feda eden şehitlerimizi ve gazilerimizi hatırlamak ve hatırlatmak, verilen mücadeleyi yâd etmek, özgürlük ruhunu yaşatmak amacıyla 15 Temmuz, "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" olarak ilan edilmiştir.

Görsel 5.13

5.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)

Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olan Selçuk Bey, yabgu ile anlaşmazlığa düşünce kendine bağlı kişilerle birlikte Cend şehrine gelmiştir. Burada Selçuk Bey, boyu ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiş ve Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler gibi üç güçlü Müslüman devlet arasında kalmıştır. Selçuk Bey, Horasan bölgesinde kendisine katılan ve sayıları günden güne artan Türkmenlere yurt bulamaması ve mevcut devletlerin onun güçlenmesinden endişe duyması nedeniyle bölgede oldukça zorlanmıştır. Kuruluşa giden süreçte Selçuklular, Gaznelileri 1035'te Nesâ'da, 1038'de Serahs'ta mağlup etmiştir ve 1040 Dandanakan Zaferi'yle devletin kuruluşu tamamlamıştır.

"Alp Arslan, 26 Ağustos 1071'de kazandığı Malazgirt Zaferi ile Küçük Asya'da Türk hâkimiyetinin temel taşını atmış ve Bizans'ın akıbetini tayin etmiş oldu."

Zeki Velidi Togan

Dandanakan Zaferi

Selçuklular, 23 Mayıs 1040 Cuma günü Dandanakan Zaferi'ni kazanmakla yeni bir devlet kurduklarından emindiler. Bu sebeple Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve İnanç Yabgu öğle üzeri, atlarından inerek secdeye vardılar ve bu büyük lütfundan dolayı Allah'a şükrettiler. Bütün Selçuk beyleri, kurultay kararı ile Tuğrul Bey'in sultanlığını ilan merasimi yapmıştır. Bu merasimle; "Savaş sahasında derhal çadır ve taht kurup Tuğrul Bey'i üzerinde oturttular ve bütün beyler onu Horasan hükümdarı olarak selamladılar". Ganimetlerin çoğunu askerlere dağıttılar. Uzun zamandan beri kendilerine ısrarla zafer müjdeleyen bir müneccimi ve Gazne ordusundan kendilerine katılan köleleri ihsanlara boğdular. Bu büyük zaferi ilan etmek amacıyla Karahanlı hükümdarlarına, Buhara'da Ali Tekin-oğullarına, Böri-Tegin'e ve bütün Türkistan büyüklerine fetihnameler gönderdiler (Turan, 2009, s.106'dan düzenlenmiştir).

SIRA SİZDE

Dandanakan Zaferi'nin Selçuklu tarihindeki önemi nedir?

.....

.....

.....

Musa Yabgu, Serahs'ta; Çağrı Bey de Merv'e yerleşmiştir. Nişabur'da ise Tuğrul Bey adına cuma hutbesi "es-Sultanü'l-Muazzam" unvanıyla okunmuştur. Şehre gelen Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un sarayında tahta oturarak "sultan" ilan edilmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra doğudan akın akın gelen Türkmenlere yurt bulma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in yaptığı keşif seferleri ile Anadolu hakkında yeterince bilgi sahibi olan Tuğrul Bey, çareyi Türkmen boylarına Anadolu'yu hedef göstermekte bulmuştur. Bu amaçla 1043 yılında başkenti, Rey şehrine taşıyarak fetihlerin batı yönünde olacağını göstermiştir.

Tuğrul Bey, gerek hanedana mensup şehzadeleri gerekse komutanları Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. Görev-

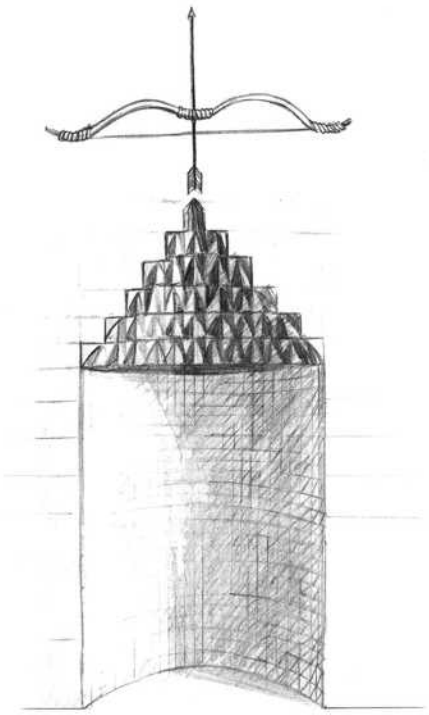

Görsel 5.14

lendirilen şehzadeler arasında, Musa Yabgu'nun oğlu Şehzade Hasan, Çağrı Bey'in oğlu Yakuti de bulunmaktadır. Bu seferler sırasında Bizans ile ilk karşılaşma Büyük Zap Suyu civarında olmuştur. Bu savaşta pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Başta Şehzade Hasan olmak üzere birçok asker şehit olmuştur. Mağlubiyetin ve Şehzade Hasan'ın şehadet haberini alan Tuğrul Bey çok üzülmüş, İbrahim Yinal ile Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ı mağlubiyetin intikamı ve Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın komuta ettiği Büyük Selçuklu ordusu karşısına çıkamayan Bizans'ın Gürcistan ve Van valileri, imparatordan yardım istemiştir. Selçuklular, Liparitis komutasında birleşen Gürcü-Bizans kuvvetlerini 18 Eylül 1048'de Pasinler Ovası'nda kesin bir bozguna uğratmıştır. Bu mağlubiyet üzerine Bizans barış istemiştir.

İmparator, bu antlaşmayla Emeviler zamanında İstanbul'da inşa edilen cami ve medresenin tamir edilmesi, hutbenin Abbasi halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı adına okutulması, caminin mihrabına Sultan Tuğrul'a ait ok ve yay işaretlerinin işlenmesi gibi şartları kabul etmiştir (Görsel 5.14). Ancak Bizans, Abbasi halifesine ödenen verginin Selçuklulara ödenmesini kabul etmeyince iki devlet arasında anlaşma yapılamamıştır.

Pasinler Savaşı'nın Bizans ve Büyük Selçuklu orduları arasında yapılan ilk önemli mücadele olduğu kabul edilir. Bu mağlubiyetle gücü kırılan Bizans, Malazgirt Savaşı'na kadar Büyük Selçukluların karşısına çıkamamıştır.

TARTIŞALIM

Tuğrul Bey'in anlaşma şartı olarak Emeviler Dönemi'nde yaptırılan caminin mihrabına kendisine ait olan ok ve yay işaretlerinin işlenmesi maddesini koydurmasının sebepleri neler olabilir?

Görsel 5.15: Ani Kalesi (Kars)

Tuğrul Bey'den sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan 1063'te Selçuklu tahtına geçmiştir. Amcası Tuğrul Bey'in batı siyasetini devam ettiren Alp Arslan, Gürcistan üzerine sefere çıkmış ve Anadolu'yu hedef almıştır. Bizans'ın doğudaki en önemli merkezlerinden olan Ani Kalesi (Görsel 5.15), uzun bir kuşatmanın ardından 1064'te fethedilmiştir.

1071 yılı, Anadolu'daki Türk varlığı için bir dönüm noktası olmuştur. Doğudaki Selçuklu sorununu tamamen ortadan kaldırmak isteyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (Romen Diyojen), büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. Halep önlerinde haberi alan Sultan Alp Arslan, Mısır Seferi'nden vazgeçerek hızla Ahlat'a ulaşmıştır.

Görsel 5.16: Malazgirt Savaşı (Temsilî)

Bizans ordusunda dinî ve etnik birliktelik olmadığı gibi ağır zırhlı ve hantal bir yapıda olması, Romanos Diogenes'in işini zorlaştırmıştır. Buna karşın Selçuklu ordusunun tamamı Müslüman-Türklerden ve hareketli süvari birliklerden oluşmuştur. 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt-Ahlat arasında Rahve Ovası'nda meydana gelen savaşta Turan taktiğini başarıyla uygulayan Selçuklular, Bizans ordusundaki Türk asıllı askerlerin (Peçenek ve Uzlar) de Selçuklu saflarına geçmesiyle büyük bir zafer kazanmıştır. Bizans ordusunun büyük kısmı ortadan kaldırılmış hatta tarihte ilk defa bir Bizans imparatoru, bir Türk hükümdarına esir düşmüştür. Sultan, esir imparatora misafir gibi muamele ederek onu bir muhafız alayıyla İstanbul'a göndermiştir (Görsel 5.16).

Malazgirt sonrası imparator serbest kalmak için Sultan Alp Arslan'ın şartlarını kabul etmiş ve bir barış antlaşması imzalanmıştır. Fakat savaşın kaybedildiği haberi imparatordan önce İstanbul'a ulaşınca Bizans tahtında değişiklik yaşanmış ve Romanos Diogenes, yolda yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ardından da bir manastıra kapatılmıştır. Bu olay nedeniyle yapılan antlaşma yürürlüğe girmemiştir.

Başta Abbasi halifesi olmak üzere diğer İslam ülkelerine fetihnamelerle kazanılan zafer duyurulmuştur. Abbasi halifesi, Sultan Alp Arslan'a hediyeler göndermiş ve ona "İslam Ülkelerinin Sultanı" unvanını vermiştir. Bu zafer Avrupa'nın Bizans'a yardım etmek amacıyla harekete geçmesine ve Haçlı Seferleri için hazırlık yapmasına neden olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve böylece Anadolu'nun fetih süreci hızlanmıştır.

Sultan Alp Arslan, Malazgirt Zaferi'nden sonra İsfahan'a dönerek burada, kendisine bağlı emir ve hükümdarların tebriklerini kabul etmiştir. Daha sonra Karahanlılar üzerine sefere çıkan sultan, Maveraünnehir sınırındaki Barzam Kalesi'nde direnişle karşılaşmıştır. Kale Komutanı Yusuf el-Harezmî teslim olduktan sonra sultanın huzuruna çıkarıldığı sırada üzerinde sakladığı hançerle Alp Arslan'ı yaralamıştır. Dört gün sonra şehit olan Sultan Alp Arslan'ın cenazesi Merv'e getirilerek babası Çağrı Bey'in yanına defnedilmiştir.

Sultan Alp Arslan öldükten sonra daha önce veliaht tayin ettiği oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu hükümdarı oldu. Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd, Melikşah'ın sultanlığını tanımadı. İki taraf arasında meydana gelen mücadeleyi Melikşah kazandı. Sultan Alp Arslan'ın ölümünü fırsat bilerek Selçuklu sınırlarına saldıran Gazneliler ve Karahanlılar üzerine yürüyen Melikşah, her iki devleti de anlaşmaya zorladı. Ardından devlet merkezini İsfahan'a taşıdı.

Harita 5.3: Büyük Selçuklu Devleti

Sultan Melikşah Dönemi'nde Selçuklu ülkesinin sınırları batıda ve doğuda genişledi (Harita 5.3). Batı ve Doğu Karahanlı Devletleri hâkimiyet altına alındı. Gürcistan, Kudüs, Suriye, Yemen ve Aden fethedildi. Ayrıca Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alp Arslan'ın emri ile Anadolu'ya yapılan akınlar bu dönemde de devam etti ve Türk komutanları İzmit'e kadar Anadolu'nun büyük bölümünü fethettiler.

Görsel 5.17
Alamut Kalesi (Minyatür)

Sultan Melikşah Dönemi'nin önemli sorunlarından birisi de Selçuklu Devleti içinde Bâtıni faaliyet merkezlerinin ortaya çıkmasıydı. Hasan Sabbah'ın gizli olarak yürüttüğü faaliyetler neticesinde Bâtıniler, 1090'da Kazvin yakınındaki Elburz Dağları'nda Alamut Kalesi'ni (Görsel 5.17) ele geçirdi. Sultan Melikşah, Bâtınilere karşı mücadele etmesi için komutanlarını gönderse de 1092'de ölümüyle harekât durmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Güç ve Yönetim Yapısı

TARTIŞALIM

Allahu Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahâlisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır (Nizamülmülk, 2009, s.10).

Siyasetname'den verilen bu örnekle Türk devlet geleneğindeki hâkimiyet anlayışı arasındaki ilişkiyi açıklayınız?

İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti'nde de ülke, hükümdar ailesinin ortak malı kabul edilmiştir. Selçuklularda devletin tek temsilcisi sultandır. Töre ve yasaya aykırı olmamak şartıyla her hususta mutlak hâkim olan hükümdar, hiçbir zaman kutsal ve sorumsuz değildir.

İlk Türk devletlerindeki kut anlayışı Selçuklularda da devam etmiştir. Buna göre hükümdarın emretme yetkisini doğrudan Allah'tan aldığına ve Allah adına hüküm sürdüğüne inanılmıştır. Sultan, halkının itaatine karşılık, onların huzur ve güvenini temin ederek halkına hizmet etmektedir. Sultanlar, tarafından yayınlanan fermanlar kanun niteliğindeydi ve halk bu fermanlara uymak zorundaydı.

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultan adına para bastırılır, fermanlara tuğrası çekilir ve ülkenin her tarafında adına hutbe okunurdu. Savaşlarda ve gezilerde hükümdarın başının üstünde çetr tutulurdu. Ayrıca namaz vakitlerinde nevbet çalınırdı.

En üst kademesinde sultanın bulunduğu Selçuklu devlet teşkilatı; saray, hükümet, adliye ve ordu unsurlarından oluşmuştur. Hükümdar, ailesi ve maiyeti ile birlikte sarayda yaşardı. Hükümdarın şahsına bağlı olan saray, aynı zamanda devletin yönetildiği yerdi. Saray teşkilatında çaşnigir, candar, camedar gibi çeşitli görevliler yer alırdı. Saray teşkilatında çalışanların başında olan ve onları denetleyen kişiye "hâcibü'l -hüccâb" denirdi.

ARAŞTIRALIM

Selçuklu Devleti'nde saray teşkilatında çalışan diğer görevliler kimlerdir? Bir afiş hazırlayarak sınıf panosuna asınız.

Büyük Selçuklularda bütün devlet işleri "Büyük Divan" tarafından yürütülürdü. "Divan-ı Saltanat" da denilen Büyük Divan'ın başında vezir bulunurdu. Vezir, sultandan sonra divanın en büyük görevlisi ve onun mutlak vekiliydi. Selçuklularda, Büyük Divan'a bağlı dört divan daha vardı. Bunlar; devletin iç ve dış yazışmalarını yapan Divan-ı İnşa (tuğra), bütün mali işlerinden sorumlu olan Divan-ı İstifa, mali ve idari işleri

teftiş eden Divan-ı İşraf ve devletin askerî işleriyle ilgilenen Divan-ı Arz'dı. Ayrıca Büyük Divan'a bağlı olmayan posta ve haberleşmeden sorumlu Divan-ı Berid, adalet işlerinden sorumlu Divan-ı Mezalim ve hatunun emrinde hizmet veren Divan-ı Hatun gibi divanlar bulunurdu.

Selçuklu adalet teşkilatı diğer Türk-İslam devletlerindeki gibi şer'i ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'i hukuk sisteminde, davalara kadılar bakardı. Din ile ilgili bütün işlerde yetkili olan kadılar evlenme ve boşanma işlemleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakarlar ayrıca noter vazifesi görürler ve vakıfları yönetirlerdi. Kadıların başına kadiü'l-kudat denilir ve sultan tarafından tayin edilirdi. Örfi hukuk sisteminde davalara emir-i dad bakardı. Asayişi bozan ve kanunlara itaat etmeyenler örfi hukuka göre yargılanırdı. Bugünkü adalet bakanı gibi olan emir-i dad, gerektiğinde tutuklamalarda bulunabilirdi. Siyasi suçlar sultanın başkanlığındaki mahkeme olan Divan-ı Mezalim'de hükme bağlanırdı.

Görsel 5.18
Sultan Melikşah (Temsilî)

Büyük Selçuklu Devleti, özellikle Sultan Melikşah (Görsel 5.18) Dönemi'nde Orta Çağ'ın en büyük askerî gücü hâline gelmişti. Selçuklu ordusu; devletin ve hükümdarın dayandığı başlıca kuvvet olan Gulaman-ı Saray askerleri, sipahilerden oluşan ve her an sefere çıkmaya hazır olan Hassa Ordusu, ikta sahiplerinin verdiği ikta askerleri, bağlı devlet askerleri, gönüllüler, ücretliler ve Türkmen kuvvetlerinden meydana gelmiştir. Devletin kuruluşu sırasında rol oynayan Türkmenler zamanla ordudan tasfiye edilmiş ve yerleri gulam sistemine göre yetişmiş askerler getirilmiştir. Ordunun çoğunluğu süvarilerden oluşurdu. Savaşlarda kendi yaptıkları ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak ve hançer gibi hafif silahlar; kuşatmalarda da arrade (hafif taşlar atan silah) ve mancınık gibi ağır silah kullanırlardı. Ordu savaş sırasında; merkez, sağ kol, sol kol, öncü ve artçı şeklinde tertiplenirdi. Orduya harekât esnasında sultan veya vezir, emir verirdi.

ARAŞTIRALIM

İlk Türk devletleri ile Türk İslam devletlerindeki askerî sistemi karşılaştırınız. Slayt hazırlayarak sınıfta sunumunu yapınız.

Horasan merkezli kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Türkler ve İranlılar olmak üzere başlıca iki gruptan oluşuyordu. Bu yüzden devlet teşkilatında iki grubun da etkisi görülürdü. Selçuklularda vezirlik kurumunda Abbasi, Sasani ve Gazne tesiri vardı. Devletin mülki teşkilatına İranlılar, askerî teşkilatına Türkler hâkim olmuştur. Böylece Selçuklu devlet teşkilatlanmasında İslam-İran geleneği de yer almıştır.

Nizamülmülk'ün, Siyasetname adlı eserine göre Selçuklularda hükûmet teşkilatı ve ordu kurulurken İslam-İran geleneği esas alınmıştır. Bu gelenek Selçuklulardan sonraki Türk-İslam devletlerine de örnek olmuştur. Selçuklularda devlet teşkilatında İran etkisi görülmesine karşın; atabey, subaşı, tuğra, çavuş gibi teşkilatla ilgili Türkçe terimler kullanılmıştır.

Siyasetnâme'ye Göre Hükümdar Nasıl Olmalı?

Sultan Alp Arslan'a dokuz yıl ve Sultan Melikşah'a yirmi yıl vezirlik yapan Nizamülmülk ünlü eseri Siyasetname'de sultanın vasıflarını şu şekilde belirtmiştir:

Hükümdar, adaletli, bilgili ve güzel ahlak sahibi olmalı, haftada iki gün divan-ı mezalime oturarak mazlumun hakkını vermelidir. Allah'ın rızasını gözeterek halkın işlerinden gafil olmamalı ve fakiri, kimsesizleri gözetmelidir. Cömert olmalıdır zira cömertlik Peygamberden yadigârdır. Memleket meselelerinde acele etmemeli, işin hakikatinin ortaya çıkması için araştırılmasını emretmelidir. Devlet işlerinde takip edeceği siyaseti, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit etmelidir. Ferasetli olmalı, meseleler üzerinde kafa yormalı, töre ve geleneklerle ilgili olmalıdır. Liyakat sahibi olanlara görev vermeli ve devlet görevlilerini sürekli denetim altında tutmalıdır. Şefkat sahibi olarak yanında çalışanların gönlünü hoş tutmalı, cemaatle namaz kılmalı, ilim erbabını korumalıdır (Siyasetnâme, 1941, s.11-186'dan düzenlenmiştir).

Görsel 5.19
Nizamülmülk (Temsilî)

CEVAPLAYALIM

Siyasetname'ye göre hükümdarlarda aranan özellikler nelerdir?

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Sultan Melikşah 38 yaşında öldüğünde geride Kaşgar'dan Marmara Denizi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştı. Melikşah'ın ölümünden hemen sonra taht kavgaları başladı. Hanımı Terken Hatun, halifenin onayını alarak 1092'de 4 yaşındaki oğlu adına Bağdat'ta hutbe okuttu. Nizâmülmülk taraftarlarının desteklediği Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk, kardeşiyle girdiği taht mücadelesini kazanarak tahta çıktı (Görsel 5.19). Ancak Terken Hatun, saltanatı ele geçirmek için önce Berkyaruk'un dayısı İsmail Yakuti'yi daha sonra da amcası Tutuş'u yönetime karşı isyan ettirdi.

Ülkenin batısındaki bu taht mücadelelerini kazanan Berkyaruk, bu kez de devletin doğusunda isyan eden diğer amcası Arslan Argun'u bertaraf etti ve böylece hâkimiyetini pekiştirdi.

Sultan Berkyaruk Dönemi'nin önemli olaylarından birisi de Haçlı Seferleri'nin başlamasıdır. Türkleri Anadolu'dan atmak ve Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Avrupa'dan harekete geçen I. Haçlı ordusu Antakya'ya kadar ilerleyerek burayı kuşattı. Şehrin Valisi, Berkyaruk'tan yardım istedi. Berkyaruk, Musul emirini bu işle görevlendirdi. Ancak Musul emiri, Haçlılarla yapılan savaşı kaybetti. Böylece Antakya'yı ele geçiren Haçlılar, Kudüs'e kadar ilerledi.

Sultan Berkyaruk'un ülkede iç düzeni sağlamasından sonra bu kez de kardeşi Mehmet Tapar 1099'da isyan etti. Kardeşler arasında meydana gelen savaşlar sonucunda Azerbaycan sınır olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti ikiye bölündü. Batı

kısmına Mehmet Tapar, doğu kısmında ise Berkyaruk sultan oldu. Sultan Berkyaruk, on iki yıl süren saltanatı boyunca sürekli taht kavgaları yaşamış ve 1104 yılında daha 25 yaşındayken ölmüştür.

Berkyaruk'un ölümünden sonra Mehmet Tapar Selçuklu tahtını 1105'te ele geçirdi. Ardından hanedan üyelerinin isyanlarını bastırdı. Bu dönemde Suriye ve civarındaki Haçlı devletleri ile mücadele edildi. Ayrıca Sultan Mehmet Tapar, gittikçe gelişen ve devlet için tehdit haline gelen Bâtınî faaliyetlerine karşı ciddi tedbirler aldı ve Bâtınileri rahatsız edici seferler düzenlendi. Ancak Mehmet Tapar'ın 1118 yılında ölümü üzerine bu seferler sonuçsuz kaldı.

Görsel 5.20
Sultan Sencer Türbesi (Merv)

Mehmet Tapar öldükten sonra kardeşi Sencer tahtı ele geçirdi. Sultan Sencer, Selçuklu Devleti'ni yeniden düzenleyerek "Sultan-ı Azam" unvanını aldı. Bu dönemde Selçuklular, Gaznelilere ve Karahanlılara karşı yeniden hâkimiyet sağladı. Karahanlı Hükümdarı Mahmut ile idaresi altındaki Türk boylarından olan Karluklar arasında anlaşmazlık çıktı. Mahmut, Sultan Sencer'den yardım isterken Karluklar da Karahitaylardan yardım istedi. Sonuçta Selçuklu ve Karahitay kuvvetleri arasında 9 Eylül 1141'de Katvan Savaşı meydana geldi. Hayatındaki ilk yenilgisini burada alan Sultan Sencer'in ordusu, bu savaşta tamamıyla dağıldı ve Karahitaylar bütün Maveraünnehir'i istila etti. Bu mağlubiyet Selçuklu Devleti ve İslam dünyası için ağır bir yenilgi oldu ve Selçuklular yıkılma sürecine girdi.

Sultan Sencer, bu süreçte ülkesinde yaşayan Oğuzlar ile vergi ödeme konusunda bir anlaşmazlık yaşadı. Bu anlaşmazlık sonucunda iki taraf arasında Belh'te (1153) meydana gelen savaşı Sencer kaybetti ve Oğuzlara esir düştü. 1156'da esaretten kurtulan Sencer'in 1157 yılında ölmesiyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden çekildi (Görsel 5.20).

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan devletler ve atabeylikler şöyledir:

DEVLETLER
Irak Selçukluları (1118-1194)
Kirman Selçukluları (1048-1187)
Suriye Selçukluları (1078-1117)
Türkiye Selçukluları (1075- 1308)

ATABEYLİKLER
Şam Atabeyliği (Böriler) (1104-1154)
Musul ve Halep Atabeyliği (Zengiler) (1127-1233)
Azerbaycan Atabeyliği (İldenizliler) (1148-1225)
Fars Atabeyliği (Salgurlular) (1148-1286)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Atabeylik

Selçuklularda şehzadeler küçük yaşlarda eyaletlere Melik olarak gönderiliyordu. Kendilerini yetiştirmek ve işlerini idare etmek üzere onlara birer Atabey tayin ediliyordu. Şehzadeler büyüdükten sonra da onların veziri ve kumandanı olarak kalan bu Atabeyler, onların devlet adamı olarak yetişmelerinde faydalı oluyordu. Ancak Atabeylerin, Melikleri sultanlığa kışkırtmak ve o sayede kendi mevkilerini yükseltmek maksadıyla sebep oldukları sarsıntılar devlete büyük zarar vermiştir.

5.4. HORASAN'DAN ANADOLU'YA KUTLU YOLCULUK

Oğuzların, Horasan'dan batıya göç hareketleri iki dalga hâlinde gerçekleşmiştir. Türkler, daha önce IV. yüzyılda Hunlar ve VII. yüzyılda da Sabarlar ile Anadolu'ya akınlar düzenlemiştir. Ancak bu akınlar genellikle Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı ganimet amaçlı olup Anadolu'yu yurt edinme düşünülmemiştir. Abbasiler Dönemi'nde, Bizans'a karşı askerî güçlerinden yaralanmak için Anadolu'ya getirilen Türkler, Abbasiler'den sonra da X. yüzyılın ikinci yarısına kadar burada gaza ve cihad hareketlerinde bulunmuştur. Bu dönemden itibaren Anadolu toprakları, Selçuklu Türkleri tarafından hedef alınmıştır.

"On birinci asrın ikinci yarısında Bizans sınırındaki durumun hassasiyeti, aynı zamanda Küçük Asya'da Bizans hâkimiyetinin geçirdiği sıkıntılar ve Bizans içindeki karışıklıklar, Türkistan'dan kalkıp gelen Türk boylarının Anadolu'da hâkim duruma geçmelerini ve Anadolu'ya yerleşmelerini sağladı."

Zeki Velidi Togan

Birinci dalga göçler, XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'ya kitleler hâlinde başlamış ve Malazgirt Savaşı'ndan sonra yoğunluk kazanarak devam etmiştir. Bu Oğuz göçlerinin önceki dönemlerde yapılanlardan farkı, büyük kafileler hâlinde yaşanması ve Anadolu'yu yurt edinme amaçlı olmasıdır.

1015-1021 yılları arasında Anadolu'ya yapılan ilk Selçuklu seferleri keşif ve ganimet kazanma niteliği taşırken Malazgirt Zaferi sonrası Horasan'dan gelen Oğuzlar, ele geçirdikleri bölgeleri yurt edinmeye başladı. Tuğrul Bey, yerleşik halk içinde sorun olmaya başlayan Türkmen gruplardan yararlanma yoluna gidip soydaşlarına yerleşmek için Anadolu'yu hedef gösterdi.

Birinci dalga göçlerin genel sebepleri arasında Karahitayların, Moğolistan coğrafyasını ele geçirmesi, Kıpçak boylarının baskısı ve Selçukluların bir devlet politikası olarak göçleri teşvik etmesi kabul edilebilir. Önce Sultan Alp Arslan ve sonra da Sultan Melikşah'ın şekillendirdiği Selçuklu Devleti'nin batı yönlü fetih politikası, Anadolu'daki fetih hareketlerini hızlandırmıştır (Görsel 5.21). Ardından Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri burada Türklerin kalıcı olmasını sağlamıştır.

Görsel 5.21
Sultan Alp Arslan
(Temsilî)

Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'ın gücünün kırılmasıyla Oğuzlar Anadolu'yu yurt edinmek için buralara göç etmeye başlamıştır. Bu durum bir Gürcü kaynağında şöyle anlatılmıştır: "Türklerin kudreti dolayısıyla Rumlar şarktaki bütün şehir ve kalelerini bırakıp gidiyor; bu bölgeleri onlara terk ediyor ve onların yerleşmelerine imkân veriyorlar."

Anadolu'ya yapılan birinci dalga göçlerin nedenleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Malazgirt Zaferi'nden sonra kısa bir süre içerisinde Anadolu'da Danişmentliler, Mengücekliler, Saltuklular, Artuklular (Görsel 5.22) ve Çaka gibi beylikler kurulmuştur. Bu beyliklerin kurulmasıyla XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da, Beylikler Dönemi başlamıştır. Sonrasında Anadolu'daki Türk hâkimiyeti Türkiye Selçukluları ile kalıcı hâle gelmiştir. Anadolu'ya Türkistan'dan gelmeye devam eden Türkmen kitleleri de bu yerleşmeyi desteklemiş ve Anadolu'da kalıcılığı sağlamıştır.

İkinci dalga göçler ise Anadolu'ya 1220'den itibaren başlamış ve XIV. yüzyıl başlarına kadar yaklaşık bir asır devam etmiştir. İkinci dalga göç hareketlerinin temel sebebi Türkistan'da yaşanan Moğol istilasıdır. Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküşü ve Harezmşahların, Moğollar tarafından mağlup edilmesi ile Moğollar bölgede etkinliğini artırmıştır. 1220-1221 yıllarında Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a giren Moğollar, birçok şehri yağmalamış ve buradaki Türkler, Moğol baskısından kaçarak Anadolu'ya geçmiştir. Böylece Anadolu'daki Türk nüfusu daha da artırmıştır.

XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar bazen yoğunlaşıp dalgalar hâlinde, bazen de nispeten yavaşlayan fakat kesintiye uğramayan Oğuz göçleri, Anadolu'nun çehresini tamamen değiştirmiştir. Bölgeye gelen Türklerin karşılaştıkları durumlar onlar için umut vericidir. Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu başta olmak üzere Ermeniler, Süryaniler, Araplar, Hristiyanlar ve Türkler bulunmaktadır. Bizans, her ne kadar taht kavgaları ve iç meseleleriyle mücadele etse de topraklarında otoritesi bozulmuş olsa da Anadolu'da hâlâ egemen siyasi güçtür.

Anadolu'ya kitleler hâlinde göçlerin yaşandığı dönemde Bizans İmparatorluğu siyasi olarak hâkim durumunda olsa da Anadolu topraklarında büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu dönemde Anadolu, Bizans İmparatorluğu ile Sasani Devleti arasındaki savaşlardan; Emevilerin ve daha sonra da Abbasilerin düzenlemiş oldukları seferlerden dolayı oldukça harap olmuş durumdadır. İnsanlar, kalelere sığınarak yaşamlarını sürdür-

Görsel 5.22: Artuklular'ın inşa ettiği Malabadi Köprüsü (Diyarbakır)

mektedir. Anadolu'da boş köyler ve şehirler bulunmakta, ıssız ve geniş araziler yer almaktadır.

XI. yüzyılın başından itibaren Anadolu'ya yapılan Oğuz göçleri, Bizans İmparatorluğu'nu olumsuz etkilemiştir. Doğu sınırında emniyeti sağlamak isteyen Bizans, bölgede sorunlar yaşadığı Ermeni Krallığı'nı ve prenslikleri ortadan kaldırmıştı (Görsel 5.23). Bizans İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı izlediği bu politika Selçukluların Anadolu'ya akınlarını kolaylaştırmıştır.

Görsel 5.23
Akdamar Kilisesi (Van)

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesini kolaylaştıran nedenler; Bizans'ta sık sık imparatorun değişmesi, yaşanan iktidar mücadeleleri, düzenli bir ordunun olmayışı, sefalet içinde bulunan halka zulmedilmesi, dinî hoşgörü ve adaletli bir yönetimin olmamasıdır. Ayrıca Anadolu'daki geçit ve vadilerin Selçuklular tarafından iyi bilinmesi, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesini kolaylaştıran diğer bir etmendir.

Anadolu'da halkın üzerinde siyasi ve dinî baskı kurması, halkta Bizans İmparatorluğu'na karşı tepki oluşturmuştur. Selçuklular da bu durumu, Anadolu'yu yurt edinmek için avantaja dönüştürmeyi bilmiştir. Türkler, Anadolu'da yaşayan halkın kültür ve inançlarına saygı göstermiştir. Bunun sonucunda da Bizans'ın baskısından bıkan Anadolu halkı, Türkleri kurtarıcısı gibi görmüş ve kolaylıkla benimsemiştir.

Yapılan bu göç hareketleri sonucunda Anadolu'da Türk nüfusu artmış, Ege ve Marmara sahillerine kadar olan bölgelerin Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sağlanmıştır.

XI. yüzyılda Anadolu'yu yurt edinen Türkler, burada kurdukları devletleri daha çok kurucularının veya bölgenin adıyla anmıştır. Türkiye adı ise ilk defa Bizans kaynaklarında görülmüş ve Anadolu XII. yüzyıldan itibaren Batılılar tarafından Türkiye olarak anılmaya başlanmıştır. Arap kaynaklarında da Berrü't-Türkiyye ifadesi XIV. yüzyıl başlarında kullanılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Marco Polo (ö.1324), Anadolu'dan Türkiye diyerek bahseder. Dönemin bir diğer önemli Arap seyyahı İbn Batûta, 1330'lu yıllarda gezdiği Anadolu'da yoğun Türk nüfusunu gördükten sonra Anadolu için Türkiye ülkesi, Türkiye toprağı anlamında "Berrü't-Türkiyye el-Ma`rûf bi Bilâdi'r-Rûm" ifadelerini kullanır. Ayrıca Anadolu'nun siyasi ve sosyal durumu hakkında doyurucu bilgiler verir. Dönemin Memlûk müellifleri; Mısır, Suriye ve Hicaz'a hâkim Memlûkler için Türkiye Devleti (ed-Devletü't-Türkiye) ifadesini kullanırken Anadolu'yu, Türk ülkesi olarak isimlendirilir.

OKUMA PARÇASI

ALAMUT'UN HANÇERLERİ

Gizliliği ön planda tutan Hasan Sabbah, kendi davası uğruna otuz altı yıl Alamut'ta yaşamış ve rivayetlere göre kaleden hiç çıkmamıştır. Hatta odasından bile çok nadir çıkmış, bütün dünya işlerinden kendini soyutlamıştır. Yaşamını Bâtıni liderliği için hizmet vermeye adayan Hasan Sabbah, yaşamını buna göre düzenlemiştir. 23 Mayıs 1124'te Alamut Kalesi'nde hastalanarak ölmüştür. Hasan Sabbah hem din adamı hem de yönetici kişiliği ile yıkıcı faaliyetler yürütmesine karşın mevcut düzeni yıkamamıştır.

Edebiyatçı bir kimliği de olan Hasan Sabbah, düşünür ve yazar olarak çeşitli eserler vermiştir. Ancak Alamut Kalesi'nin yakılmasıyla bunların çoğunluğu yanmıştır. Hasan Sabbah, kendine inananları etrafında çok iyi bir sistem ile toplamış ve teşkilatını sağlam temeller üzerine kurmuştur.

Hasan Sabbah'ın liderliğinde teşkilatlanarak yayılmacı bir politika izleyen Bâtıniler, giderek geniş alanlara yayılmışlar ve faaliyetlerini ciddi bir boyuta taşımıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en geniş ve en şaşalı döneminde bile Bâtıniler; kısa sürede Selçuklu topraklarında yayılmıştır. Bu yayılma tehlikeli bir hâl alınca Sultan Melikşah'ın dikkatini çekmeye başlamıştır.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Bâtıniler ile mücadele etmeyi veziri Nizamülmülk'e bırakmıştır. Ancak Nizamülmülk'ün Bâtıniler tarafından öldürülmesi ile Bâtıniler, Büyük Selçuklu topraklarında güçlenmişlerdir. Böylece Bâtınilik, imparatorluğun o dönemde ilgilenmek zorunda olduğu en önemli meselelerden biri hâline gelmiştir.

Bâtıniler, imparatorluğun önemli mevkilerine kendi adamlarını yerleştirerek Selçuklu topraklarında daha etkin olmayı sürdürmüştür. Bunlara bir çeşit casus görevi verilmiştir. Bu casuslar sayesinde ülkede gerçekleşecek veya gerçekleşmiş tüm olaylardan Hasan Sabbah'ın haberi olmuştur. Ayrıca suikastlarını da bu casuslar aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir taraftan taht mücadeleleri bir taraftan da hızla yayılan Bâtıni propagandalarıyla zor duruma düşmüştür. Aynı zamanda Haçlı Seferleri de Selçukluları çok yıpratmıştır.

Bâtıni fedailer, suikastları daha rahat gerçekleştirebilmek için haşhaş ve silah olarak da hançeri kullanmıştır. Üstelik fedailer cinayeti işledikten sonra asla kaçmamış ve özellikle yakalanmıştır. Hatta böyle bir görevden sonra hayatta kalmak ve kaçmak onlar için utanç verici bir durumdur. Kılıktan kılığa giren fedailer, suikast düzenleyeceği kişinin yanına planlarına uygun bir şekilde giyinip gitmiştir. Bu nedenle bazen bir dilenci bazen de bir sufi gibi giyinmiştir. Kıyafetlerinde her zaman birbirlerini tanıyabilecekleri ancak halkın anlayamayacağı izler bulunmuştur (Arayacan, 2011'den düzenlenmiştir).

TARTIŞALIM

Okuma parçasındaki Batınîlerin örgütlenmesini göz önüne getirdiğinizde, günümüzde hangi örgüt veya örgütlerin yapılanması aklınıza gelmektedir? Bu husustaki görüşlerinizi sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız. A A A A

Mülk: .....

Emir-i dad: .....

Çetr: .....

Atabey: .....

Tasavvuf: .....

Oğuzlar: .....

Kutadgu Bilig: .....

Büyük Divan: .....

Siyasetnâme: .....

Melik: .....

Aşağıdaki soruların cevaplarını boş bırakılan yerlere yazınız. B B B B

1. İslamiyet'i kabul eden ilk Karahanlı hükümdarı kimdir?

.....

2. Nizamiye Medreseleri hangi devlet zamanında kurulmuştur?

.....

3. Hindistan'a 17 sefer yaparak İslamiyet'in yayılmasını sağlayan sultan kimdir?

.....

4. İslamiyet'i kabul eden Oğuzlara hangi isim verilmiştir?

.....

5. Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans arasında yapılan ilk savaş hangisidir?

.....

6. Ahmet Yesevi'nin meşhur eserinin adı nedir?

.....

7. Anadolu'nun kapıları hangi savaşla Türklere açılmıştır?

.....

C
C
C
C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. **Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen Malazgirt Savaşı'nın;**

   I. Haçlı Seferleri'ne neden olması,
   II. Bizans'ın Anadolu'daki üstünlüğünü sona erdirmesi,
   III. Türk kültürünü Avrupa'ya yayması

   durumlarından hangilerine zemin hazırladığı söylenebilir?

   A) Yalnız I B) Yalnız II
   C) I ve II D) I ve III
   E) I, II ve III

2. Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

   Buna göre Kutagu Bilig'de devletin güçlü olması için aşağıdakilerden hangisinin önemi üzerinde <u>durulmamıştır</u>?

   A) Ordu
   B) Hazine
   C) Hukuk
   D) Din
   E) Ekonomi

3. **Aşağıdakilerden hangisi Türklerin İslamiyet'ten önce inandıkları Gök Tanrı inancıyla ilgili doğru bir bilgi <u>değildir</u>?**

   A) Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
   B) Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez.
   C) Put ve putlaştırma hâli yoktur.
   D) İbadet için büyük mabetler yapılır.
   E) Tanrı adına kurbanlar kesilir.

4. **Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamış, İslam medeniyetinin gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Buna göre;**

   I. Haçlı Seferleri ile mücadele etmeleri,
   II. Eğitim-öğretimi bir programa bağlamaları,
   III. Anadolu'yu imar etmeleri

   durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

   A) Yalnız I B) Yalnız II
   C) I ve II D) I ve III
   E) II ve III

5. **Aşağıdakilerden hangisi Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma nedenlerinden biri <u>değildir</u>?**

   A) Katvan Savaşı'nın kaybedilmesi
   B) Oğuzların isyan etmesi
   C) Atabey ve meliklerin bağımsızlık mücadeleleri
   D) Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri
   E) Bizans'ın baskısı

6. İlk Türk-İslam devletlerinde hükümdarlar ..... denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde beş namaz vaktinde, savaşlarda ve törenlerde ..... denilen müzik çalınırdı.

   Metinde boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

   A) Tıraz Nevbet
   B) Çetr Mehter
   C) Tıraz Mehter
   D) Tuğ Nevbet
   E) Tuğra Nevbet

Ç
Ç
Ç
Ç

UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifi, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da destekleri ile "2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı" olarak ilan edildi. Bu kapsamda çeşitli etkinliklerle büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi anılıyor. Ahmet Yesevi, kültürlerin yakınlaşması ve barış gibi semboller açısından son derece önemli bir şahsiyet. Ayrıca Ahmet Yesevi'nin öğretisinin en temel özelliği, kadınlar ve erkekleri eşit tutması. Bu bakımdan Ahmet Yesevi, bugün UNESCO'nun çok değer verdiği cinsiyet eşitliği açısından da sembol bir şahsiyet.

Ahmet Yesevi'nin, Yesi'de irşada başladığı sıralarda Orta Asya'da İslamlaşmanın yanı sıra yaygın tasavvuf hareketleri de vardır. Bu dönemde Yesevi, Taşkent ve Sirderya ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. İslâm'ın esaslarını, güzel ahlâkı, tasavvufun âdab ve erkânını basit ve yalın bir dille halka öğretmiştir. Hikmet adı verilen bu manzumeler, dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır. Bu sayede Yesevlik, kısa süre içinde Orta Asya Türkleri arasında yayılmıştır. Ahmet Yesevi, Hikmetlerdeki düşünceleri ve bilhassa menkıbevi hayatıyla Orta Asya tasavvufunun en büyük isimlerinden biri olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, ana dili Türkçeyi kullanmış. Türkçeyi bir ilim, aşk ve irfan dili hâline getirmiştir. Hikmetlerinde ana dili Türkçeyi kullanarak geniş kitleleri etkileyen ilk Türk mutasavvıfı olmuştur. Bugün geniş bir coğrafyada konuşulup yazılan edebî bir Türkçeden söz ediliyorsa şüphesiz büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin bunda katkısı büyüktür.

Hoca Ahmet Yesevi sadece bizim milletimiz için değil verdiği mesajlarıyla evrensel bir değerdir. Onun adına izafe edilen Yesevilik yolu, başlı başına İslam'ın Türkçe yorumundan başka bir şey değildir. Samimi bir kalbi ve gönlü her şeyin üzerinde tutan Hoca Ahmet Yesevi, günümüze kadar gelip hâlen zevkle okunan Hikmetleri ile aşk ve irfanın, samimiyetin, hoşgörünün, insana saygı ve sevginin bir sembolü olmuştur (Kınacı, 2016'dan düzenlenmiştir).

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifiyle "2016 Hoca Ahmed Yesevi Yılı" olarak ilan edilmişti. Bu teklifin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından desteklenmesinin gerekçeleri neler olabilir?
2. UNESCO'nun değer verdiği cinsiyet eşitliğinin size göre ifade ettiği anlamlar nelerdir?
3. Sizce mutasavvıf ne demektir?
4. Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet adlı eseri hangi konuları kapsamaktadır?
5. Hoca Ahmet Yesevi'nin evrensel bir değer olmasının Türk-İslam tarihi açısından önemi nedir?
6. Hoca Ahmet Yesevi'nin, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, anadili Türkçeyi kullanmasının nedenleri neler olabilir?
7. Divan-ı Hikmet dervişler vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır. Sizce dervişlerin nasıl bir yaşam tarzı vardır?
8. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'na gönderilmek üzere, önümüzdeki yıllarda hangi değerli insanın, hangi yılda anılmasını belirttiğiniz bir başvuru mektubunu gerekçelerinizle birlikte yazınız.

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE:	1.**D**	2.**D**	3.**E**	4.**C**	5.**A**	6.**C**	7.**D**	8.**E**	9.**C**	10.**E**
2. ÜNİTE:	1.**D**	2.**E**	3.**E**	4.**C**	5.**B**	6.**C**	7.**D**	8.**E**	9.**E**	10.**C**
3. ÜNİTE:	1.**E**	2.**D**	3.**B**	4.**A**	5.**A**	6.**B**	7.**A**			
4. ÜNİTE:	1.**A**	2.**E**	3.**B**	4.**C**	5.**D**	6.**C**	7.**B**	8.**E**	9.**D**	10.**E**
5. ÜNİTE:	1.**C**	2.**D**	3.**D**	4.**E**	5.**E**	6.**A**				

SÖZLÜK

A

abide : Anıt.
akait : Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının tümü.
akıbet : **1.** Bir iş veya durumun sonu. **2.** Sonuç.
avam : Alt tabaka.
ayni vergi : Para dışında maddi şeyler ile verilen vergi.

B

barbar : Uygarlaşmamış (kavim, topluluk).
Bâtıni : Bâtıniye mezhebinden olan kimse.

C

camedar : Hanedan üyelerinin elbiselerinden sorumlu kimse.
candar : **1.** Koruyucu. **2.** Muhafız.
cihanşümul : Evrensel.
cihat : Din uğruna yapılan savaş.

Ç

çaşnigir : Sofracı.
çetr : Anadolu Selçuklularında hükümdarlık alameti olarak kullanılan saltanat şemsiyesinin ismi.

D

divan : Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis.
doktrin : Öğreti.

E

entrika : Bir işi sağlamak veya bozmak için girişilen gizli çalışma, oyun, dolap, düzen, dalavere, desise, hile.

F

ferman : Osmanlı Devleti'nde padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk.
fetihname : Bir yerin alındığını müjdelemek için hükümdarların yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb.ne yazdıkları resmî mektup.
fıkıh : İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü.
fidye : Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para.
fitne : Karışıklık, kargaşa.
fütuhat : Zaferler, fetihler.

G

ganimet : Savaşta düşmandan zorla ele geçirilen mal.
garnizon : Bir şehri savunan veya yalnız orada bulunan askerî birlikler.
gaza : İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.
gömüt : Mezar, kabir.
gramer : Dilbilgisi.
Grek : Eski Yunan, Helen.
gulam : İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askerî birliklerdir.

H

hanedan : **1.** Hükümdar, devlet büyüğü vb. bir kişiye dayanan soy. **2.** Büyük aile.
haraç : Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi.
haşa : **1.** Eyerin altına konulan kalın kumaş. **2.** Keçe.
havari : Hz. İsa'nın öğüt ve inançlarını yayma işiyle görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri.
havas : Nitelikler, özellikler.
hörgüç : Devenin sırtındaki tümsek, çıkıntı.
hububat : Tahıl.
hutbe : Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.

İ

imtiyaz : Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık.
istişare : Danışma.

K

kabile : Boy.
kadı : Tanzimat'a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.
kadim : Başlangıcı olmayan, eski, ezeli
karbonlaşmak : Yanarak ya da ayrışarak karbon durumuna geçme, kömürleşme.
kendir : Kenevir.
koçbaşı : XV. yüzyılın sonuna kadar kullanılan, kuşatılan bir şehrin veya kalenin sur ve kapılarını yıkmaya yarayan, ön tarafı koçun başına benzeyen ağır direk.
konfederasyon : Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu.
konsül : Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri.
kopuz : Ozanların çaldığı telli Türk sazı.
kotuz : Hükümdarlık sembolü olarak başa takılan tüy.
kut : **1.** Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç. **2.** İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket.
kutsal : Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, mukaddes.

L

literatür : Edebiyat, kaynak.
liyakat : Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu.

M

maiyet : Üst görevlinin yanında bulunan kimseler, alt kademedekiler.
malumat : Bilgi.
mancınık : Top yapımının bilinmediği çağlarda, kale kuşatmalarında, ağır taş gülle fırlatmakta kullanılan basit bir savaş aracı.
medeniyet : Uygarlık.
merasim : Tören.
mihrap : Cami, mescit vb. yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk veya girintili yer.
mit : Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos.
muazzam : Çok büyük, çok iri, koskoca, koskocaman.
mülteci : Sığınmacı.
müneccim : Yıldız falcısı.
mütecanis : Birbirlerine benzer karakterlere veya yapıya sahip parça veya birimlerden oluşan, homojen.

N

nafaka : Geçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü, geçimlik.
nevbet : Türk İslam Devletleri'nde sarayda ve bazı özel yerlerde sabah, ikindi, yatsı zamanlarında çalınan askerî mızıka.

O

ortakçı : Tarlayı, ürünü tarla sahibiyle yarı yarıya pay etmek üzere ekip biçen çiftçi.
otağ : Padişah ve vezirler için yapılan gösterişli ve etekli çadır.

Ö

özerk : Ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme yetkisi olan (kuruluş, devlet vb.), muhtar, otonom.

P

papirüs : Nil kıyılarında yetişen, sürüngen, çıplak saplı, otsu bir bitki olan Papirüs'ün saplarından yapılan kâğıt.

R

reform : Düzeltme.
ridde : Bir Müslümanın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi.
rivayet : **1.** Bir olay, bir haber veya sözü nakletme. **2.** Söylenti.
riyâ : İki yüzlülük.
rölyef : Kabartma.
rönesans : XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

S

sadak : İçine ok konulan torba veya kutu biçiminde kılıf.
sahabe : Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.
seki : Oturmak için evlerin önüne taş ve çamurdan yapılan set.
semavi : İlahi.
sentez : Parçaların veya ögelerin bir araya getirilip bir bütün olarak birleştirilmesi.
silüet : **1.** Karaltı. **2.** Gölge.
skolastik düşünce : İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi.

stel : Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun tek bir taştan oluşan bir yapıt.

stratejik : İzlem.

subaşı : **1.** Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı. **2.** Osmanlılarda kapıkulu süvarileri arasından, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmak, barış zamanı da vergi toplamak işleri için ayrılan kimse.

sultan : Müslüman, özellikle Sünni hükümdarların kullandıkları unvan, padişah.

süvari : Atlı asker.

Ş

şaman : Şamanlıkta büyü yapan, gelecekten haber verdiğine, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse, kam.

Şamanizm : Kuzey ve Orta Asya'da Türkler, diğer kıtalarda da başka topluluklar arasında günümüze kadar süregelen doğaya tapma, doğaüstü ruhlara inanma temeline dayalı din.

şehzade : Padişahların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san.

şer'i : İslam hukukuyla ilgili.

şûra : Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu.

T

tabi : Bağımlı.

tasavvuf : Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliğiyle açıklayan dinî ve felsefi akım.

tefekkür : Düşünme, düşünüş.

tefsir : Kur'an'ın surelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama.

teftiş : Denetim.

teokrasi : Siyasi iktidarın, Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen.

töre : **1.** Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet. **2.** Hukuk.

U

usturlap : Temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aleti.

Ü

ülgen : Yüce, üstün, ulu.

V

vakanüvis : Osmanlı Devleti'nde zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi.

vakayiname : Günü gününe yazılmış olayları içine alan eser, kronik.

vakfiyeler : Bir vakfın şartlarını bildiren belge, vakıfname.

vassal : Avrupa feodal sisteminde, lordlara askerî hizmetleri karşılığında toprak verilen kişi.

veliaht : Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

Y

yabgu : Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kağandan sonra gelen en üst düzeydeki yöneticinin unvanı.

yadigar : Bir kimseyi, bir olayı hatırlatan nesne veya kişi.

yağız : Yağız ve kuvvetli, yiğit.

Z

zahit : Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren (kimse).

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2010), "Tarihin İnşaası Sürecinde Belge ve Kullanımı", *Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (ss. 67-74), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Afyoncu, E. (2016), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ağaldağ, S. (2002), "Moğol Devleti", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 8, ss.265-277), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ağırnaslı, N. (2016), "Anadolu'nun Fethini Kolaylaştıran Faktörler", *SUTAD,* 39, 171-185.
- Ahmet Cevdet Paşa, (1976), *Osmanlı Tarihi*, (hzr. Dündar Günday), İstanbul: Hikmet neşriyat.
- Akar, T. (2009) "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 7, 13, 267-292.
- Akurgal, E. (1959), "Urartu Medeniyeti", *Anadolu (Anatolia),* 4, 67-75.
- Akyüz, Y. (2015), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Alanyalı, H. S. (edt.) (2012), *Anadolu Arkeolojisi*, Eskişehir, Anadolu üniversitesi Yayınları.
- Alkan, N. (2007), "Tarihin çağlara ayrılması kime göre ve nasıl olmalı", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde,(173-186), Ankara: 2012.
- Alparslan, A. M., Doğan, M. (2013), *Hititler, Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul: YKY.
- Aral, S. M. (1947), "Cengizin Yasası", İÜ Hukuk Fak. Yayınları. 167-177.
- Arayacan Atıcı A. (2011), Hasan Sabbah ve Alamut, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Arda, Z., vd. (2013), "İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları", *Eğitim Öğretim Araştırmaları Dergisi,* c. 2, 3, 148-156.
- Aslan, E. (2006), "Neden Tarih Öğretiyoruz?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20, 162-173.
- Atay, H. (1980), "Bazı İslâm Filozof ve Düşünürlerine Göre İlimlerin Sayımı ve Tasnifi", *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4, 1-41.
- Atsız (1992), *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Attaleiates, M. (2008), *Tarih,*(çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Avaroğulları, A. (edt.) (2016), *4. Uluslarası Tarih eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Muğla: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Avcı, C. (1998), "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 17, ss. 539-546), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcı, C., Şentürk R. (2001), "Kabile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 24, ss. 30-32), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aycan, İ., Sarıçam İ. (2011), *Emeviler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydemir, A. (2006), İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, E. (2012), "Yenisey Yazıtları Nasıl Değerlendirilebilir?", *Turkish Studies*, Vol.7, 2, 161-168.
- Aydın, M. (2003), "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 5-16.
- Aysevener, K. (2009), "Antikçağdan Günümüze Tarih Tasarımları", ÇTTAD, 8, 3-19.
- Bahar, H. (2016), *Eskiçağ Uygarlıkları,* Konya: Kömen Yayınları.
- Baktır, M. (2009), "Suffe" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 37, ss. 469-470), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (2001), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Bayrakdar, M. (2012), İslam Bilim Adamları, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1930), *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Biçer, B. (2013), "Orta Çağda Kürtler ve Türkler", *Sosyal Bilimler Dergisi* 6, 231-261.
- Beksaç A. E. (1995), "Endülüs Emevileri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 11, ss. 225-233), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyoğlu, S. (2000), "Kralın Adamları'na Ne Oldu?", *Popüler Tarih Dergisi,* 1, 38-42.
- Bilge, R. (2014), "Türkler: Dil, Siyaset ve Coğrafya", *Türkler*, İstanbul: Arvana Yayınları.
- Biray, N. (2009), "12 Hayvanlı Türk Takvimi-Zamana ve İnsana Hükmetmek", *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 39, 671-683.
- Boratav, P. N. (2012), *Türk Mitolojisi,* (çev. Recep Özbay), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Boumrane, C. (2009) "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi" (çev. Hüseyin Şimşek), İSTEM, 14, 383-396.
- Bozkurt, N. (2003). "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 28, ss. 323-327), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2008), "Yaşayış ve Kültür Açısından Eski Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılış Nedenleri", *Kuruluş Ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı* içinde (ss 47-57), Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Cahen, C. (2008), *Türkler Nasıl Müslüman Oldular* (hzr. Nurer Uğurlu), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Carr, E. H. (2015), *Tarih Nedir?,* (çev. Misket Gizem Göktürk), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coppens P. (2014*), Kayıp Uygarlıklar Muamması*, (çev. Pelin Tornay), İstanbul: Omega Yayınları.
- Cüveyni, (1988), *Tarih-i Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağatay, N. (1978), "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 105-138.
- Çağrıcı, M. (1996), "Gazzali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 13, ss. 489-505), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2002), "Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 2, ss.193-214), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çıvgın, İ. (2012), "Avrupa ve Doğu Akdeniz'de Tarih Öncesi Kolonileşmeler ve Kültürel Değişme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* c. 5, 23, 126-148.

- Çubukçu, İ. A. (1983), İslâm Düşünürleri, Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Dartman, B. (2009), "Yazının Keşfi Konusuna Dini Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım", Erzurum *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 41, 1-15.
- Davutoğlu, A. (1997), "Medeniyetlerin Ben-idraki", *Divan Dergisi,* 1, 1-53.
- Dayday, N., Altın, V. (2010), *Gök Biliminde Türk İslam Bilginleri*, İstanbul: Erkam Matbaası.
- Demircioğlu, İ. H., Tokdemir, M. A. (2008), "Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik", *Değerler Eğitimi Dergisi,* c. 6, 15, 69-88.
- Diamond, J. (2002), *Tüfek, Mikrop ve Çelik,* Ankara: Tübitak Yayınları.
- Dinç, E. (2010), "Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları", *Tarih Nasıl Öğretilir?*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Doğanay, H., Doğanay, S. (2014), *Coğrafya'ya Giriş,* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Durant, W. (2004), *İslam Medeniyeti*, (çev. Orhan Bahaeddin), İstanbul: Elips Kitap.
- Durgun, F. (2015), "Ömer Lütfi Barkan, Fernand Braudel ve Annales Okulu Tarihçiliğin İdeolojik Sınırları", *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (ss.181-88), Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Dügen, T. (2011), "21. Yüzyılda İpek Yolu", *21. Yüzyıl Dergisi,* 35, 46-52.
- Efendioğlu, M. (2007), "Osman B. Talha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 33, ss. 475), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- El-Cahiz, (1939),*Türklerin Faziletleri ve Övgüleri* (çev. Osman Fevzi Olcay), İstanbul:Tefeyyüz Kitabevi.
- el-Mağlus, S. A. (2012), *Siyer Atlası*, (thk. Muhammed Emin Yıldırım), İstanbul: Siyer Yayınları.
- Emecen, F. M. (edt.) (2008), *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular,* İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eralp, Z. (1983), *Genel Turizm,* Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Erdoğan, İ. (1999), "İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Kültür ve İletişim,* 2, 15-47.
- Ergin, V., Şimşek A. (2013), *Türkiye'de Tarih Yazımı,* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Esin, E. (1978), İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Fayda M. (2011), "Tarih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 40, ss. 30-36), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fazlullah, R. (2010), *Selçuklu Devleti-Cami'ü't-Tevarih,* (çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gibbons, H.A.(1998), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Osmanlıca çev. Hüseyin Dağ- İngilizce çev. Bülent Arı), Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Goff, J. L. (2016),*Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?,* (çev. Ali Berktay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göksu, E. (2008), *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gölen, Z. (2002), "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 38 (52), s.159-185.
- Gömeç, S. (2000), "İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* c.20, 31, 51-92.
- Gömeç, S. (2006), "Bazı Cengiz Yasalarının Tarihi Ve Sosyal Dayanakları", *Türkoloji Dergisi,* 2, 9-19.
- Gömeç, S. (2016), "Türk Kültüründe At", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, (ss. 819-833) Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Grousset, R. (1980), *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2002), *Eski Türkler,* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Güler, T. B. (2014), *Kuruluşundan M.Ö. 404 Yılına Kadar Sparta'nın Peloponnesos Bölgesi'ndeki Üstünlük Çabaları*, Ankara Üniversitesi: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gülmez, B. (edt.) (2014), *Kültür Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ü. (2006), "Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20, 239-272
- Güngör, E. (2010), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik,* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (2013), İktisat Tarihi**,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Halkin, L. E. (1989), *Tarih Tenkidinin Unsurları,* (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1988), "Ahd-i Atik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 1, ss. 494-501), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2007), "On Emir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 33, ss. 347-350), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatunoğlu, N., Büyüktaş, C. (edt.) (2014*), I Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Zonguldak: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Herodotos, (1973), *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hizmetli, S. (1999), "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 39, 1, 27-54.
- Hoca Ahmet Yesevi, (2003), *Divan-ı Hikmet* (hzr. Hayati Bice), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hodder, I., Hutson, S. (2017), *Geçmişi Okumak,* Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hodous, L. (1965), "Konfüçyüs Dini", (çev. Günay Tümer), *AÜİF Dergisi,* c. 21, 391-410.
- İbn Batuta, (2000), İbn *Batuta Seyahatnamesi,* (çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fazlan, (1975), *Seyahatname,* (çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbn Haldun (2004), *Mukaddime,* (çev. Halil Kendir), Ankara: Yeni Şafak Yayınları.
- İhsanoğlu, E., Yörükoğulları, E. (edt) (2013), *Bilim ve Teknoloji Tarihi,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

KAYNAKÇA

- İplikçioğlu, B. (1990), *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İzgi, Ö. (1989), Çin Elçisi *Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi,* Ankara: TTK Yayınları.
- Jamal, G., Kafkasyalı, M. S., (2016), *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*, Ankara: Karınca Yayınları.
- Kafalı, M. (2005), *Makaleler 1*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1972), *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kanlıdere, A. (edt.) (2011), *Orta Asya Türk Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kapar, M. A. (2016), "Hudeybiye Seferi ve Hz. Muhammed'in Barışçı Siyaseti", *Tarihin Peşinde,* 16, 155-175.
- Kaplan, M. (2001), *Türk Milletinin Değerleri*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Karabağ,G.(2011), "Disiplinlerarası Tarih Çalışması", Tarih Nasıl Yazılır?,İstanbul:Tarihçi Kitabevi.
- Karapınar, M. (2006), ''Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri'', *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c. 4, ss. 352-363), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kaya, M. A. (2015), *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı,* Ankara: Pegem Akademisi Yayınları.
- Kayan, A. (2000), "Verginin Tarihsel gelişimi ve Sebep Olduğu Bazı Önemli Olaylar", *Maliye Dergisi*, 135, 80-87.
- Kelebek, M. (2000), "İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası**",** *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. 4, 1, 324-375.
- Kınacı, C. (2016), http://turksoydergisi.com/2016-hoca-ahmed-yesevi-yili-ve-hikmetler-kitabi/, 30.04.2017.
- Kınal, F. (1971), "Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi", *19 Mart Tarihinde Türk Tarih Kurumunda Konferans Olarak Verilmiştir*, 1-16.
- Koca, S. (2002), "Büyük Hun Devleti", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 1, ss.687-708), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002), "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 2, ss.823-844), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002), "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c. 3, ss. 15-37), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocabaş, Ş. (1996), "İslam ve Bilim", *Divan,* 1, 67-93.
- Koçsoy, Ş. (2002), "Türk Tarih Kronolojisi", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 1, ss.73-188), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Konyar, E. (t.siz.), *Eski Anadolu Tarihi 1,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Koschaker, P. (1977), *Roma Özel Hukukunun Ana Hatları,* (düz. Kudret Ayiter), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Köprülü, F. (1976), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, F. (1999), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köroğlu, K. (edt.) (2011), *Eski Anadolu Tarihi,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Köroğlu, K. (edt.) (2013), *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2013), Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde - İslam'da ve Osmanlı'da Devlet, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (1997), *Milli Kültür ve Kimlik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2000), *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köstüklü, N. (1999), *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Konya: Güney Ofset.
- Köymen, M. A. (1993), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1998), *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Memiş, E. (1995), *Eskiçağ Türkiye Tarihi,* Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (1997), *Tarih Metodolojisi*, Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (2009), *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Merçil, E. (1993), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi,* Ankara: TTK Yayınları.
- Nemeth, G. (2002), "Atilla ve Hunları", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c. 1, ss.887-901), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Niray, N. (2001) "Sasani İmparatorluğu'nun Devlet Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi,*5, 1-23.
- Nizamü'l-Mülk, (2009), *Siyasetname* (çev. Mehmet Taha Ayar), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996), *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2016), *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, c. 1-4, İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2001), *Türk Mitolojisi,* c. 1, İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2014), İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A. (2002), "Türkler'in İslâmiyet'i Kabulü", *Türkler Ansiklopedisi* içinde, (c.4, ss. 409-454), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbaran, S. (2005), *Tarih, Tarihçi ve Toplum,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özdemir, M. (1997), *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ranke, L. V. (1965), *Büyük Devletler,* (çev. B. Sıtkı Baysal), İstanbul: MEB Yayınları.
- Ronan, C. A. (2003), *Bilim Tarihi*, Ankara: Tübitak Yayınları.
- Roux, J. P. (2006), *Orta Asya-Tarih ve Uygarlık,* (çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2008), *Türklerin Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sağlam, A. (2015), "Moğol-İlhanlı Tahakkümünden Bağımsızlığa Giden Süreçte Memlük Sultanı Nasır Muhammed B. Kalavun'un Anadolu Beylikleri ile Münasebetleri", *Tarihin Peşinde*, 14, 29-50.

- Sancaktar, F. M. (t.siz), *Tarih Felsefesi,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sarıca, B. (2008), "Kutadgu Bilig'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 37, 87-103.
- Sarıçam, İ. (2007), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: DİB Yayınları.
- Schmidt, K. (2007), *Göbekli Tepe En Eski Tapınağı/ Taş Çağı Avcılarının Gizemli Anıtsal Alanı,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Semple, E. C. (1909), The Operation of Geographic Factors in History, *Bulletin of AGS*., Vol. 41, No:7, 422-439.
- Sevim, A. (1971), *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A., Merçil, E. (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sivas, T. (edt.) (2013), *Genel Uygarlık Tarihi,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sivas, T. (edt.) (2013), *Uygarlık Tarihi,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007), *Oğuzlar,* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şayin, C. (2010), "Askeri Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3 T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat", *Tarih Dergisi*, 52, 151-181.
- Şenel A. (1982), İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şıvgın, H. (2009), "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi,* 4, 35-52.
- Şimşek, A. (2001), "Tarih Eğitiminde Efsane ve Destanların Rolü*", G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* c. 2, 3, 11-21.
- Şimşek, A. (edt.) (2014), *Tarih Nasıl Yazılır?,* İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Taberi (1991), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi,* (çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), İstanbul: MEB Yayınları.
- Taneri, A. (1997), *Türk Devlet Geleneği,* İstanbul: MEB Yayınları.
- Tanyu, H. (1978), *Türklerin Dini Tarihçesi*, İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Taş, S., Günay, E. (2015) "Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları", *KSÜ Sosyal Bilimleri Dergisi,* 12 (2), 141-156.
- Taşağıl, A. (2009), "Soğd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 37, ss. 348-349), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2010), "Talas Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 39, ss. 501), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2014), "Türk Tarihinin İslam Öncesi Dönemdeki Temel Özellikleri", *Türkler,* İstanbul: Arvana Yayınları.
- Taşağıl, A. (2016), *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Togan, Z. V. (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tosh, J. (2011), *Tarihin Peşinde,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toynbee, A. (1978), *Tarih Bilinci,* c. 1-2, İstanbul: Bateş Yayınları.
- Turan, O. (2009), *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1996), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uncu, E. M. (2013), "Eski Mezopotamya'da Tıp", *History Studies*, V. 5, I. 5, 107-118.
- Uzun, H. (2006), "Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik", *KEFAD, (Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi)*, c. 7, 1, 1–13.
- Uzun, K. (1996), *Nasreddin Hoca Araştırması Açıklanmış Fıkraları,* Konya: Damla Matbaacılık.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzundal, E. (2013), "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi,* 2, 108-128.
- Ülgen, P. (2010) "Ortaçağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış", *Mukaddime,* 1, 1-17.
- Ülken, H. Z. (2007), *Türk Tefekkür Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vasiliev, A. A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi* (çev. Arif Müfid Mansel), Ankara: Ankara Maarif Matbaası.
- Veronıque, S. (2016), *Tarihçiler,* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wittek, P. (2013), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu,* (çev. Fatmagül Berktay), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992), İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988), "Abbasîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 1, ss. 31-48), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, K. (2013), "Postmodernist Tarih Yaklaşımı: Postmodernizmin Tarih Eğitimi İçin Doğurguları", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 197-209.
- Yiğit, İ. (1995), "Emeviler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 11, ss. 87-104), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yolalıcı, M. E. (2009), "Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*1/3, 471-484.
- Yonar, G. (2015), *Yaratılış Mitolojileri, Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Fırat, M., (2013), "*Tarih Üzerine*", http://www.mulkiye.org.tr/wp-content/uploads/2015/08/Tarih-Üzerine-Melek-Fırat.docx. 25.04.2017.
- Şimşek, A., Pamuk, A. (2010), *"Tarih Yazıcılığının Dünü Bugünü Ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış"*, http://www.academia.edu/541588, 29.04.2017.
- http://www.nevsehir.bel.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=117, 20.04.2017.
- http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73394/inanc-turizmi.html, 20.04.2017.
- www.catalhoyuk.com

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Sayfa 19 (Atatürk fotoğrafı) http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Atatürk-Portreleri-111.jpg (erişim tarihi: 06.02.2017), (erişim saati: 01:16)
- Görsel 1.7 http://www.trthaber.com/resimler/674000/675700.jpg (erişim tarihi: 06.02.2017), (erişim saati: 01.38)
- Görsel 1.9 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyuk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.01)
- Görsel 1.17 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Christoph_Cellarius.png (erişim tarihi: 08/04/2017), (erişim saati: 20.28)
- Sayfa 27 (Erol Güngör fotoğrafı) http://admin.biyografya.com/_docs/photos/075b55259624a3ce11172955e-50e45a6.jpg (erişim tarihi:22.01.2017), (erişim saati:22.55)
- Görsel 1.19 http://admin.biyografya.com/_docs/photos/5fb6ceb676468ebc76a62241a64c7eb3.jpg (erişim tarihi: 31.01.2017), (erişim saati: 11.11)
- Sayfa 31 (Atatürk fotoğrafı) http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Atatürk-Portreleri-51.jpg (erişim saati: 23.01.2017), (erişim saati: 00.18)
- Görsel 1.23 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b3/Jebens%2C_Adolf_-_Leopold_von_Ranke_%28detail%29_-_1875.jpg (erişim tarihi: 27.01.2017), (erişim saati: 01.08)
- Görsel 1.24 http://admin.biyografya.com/_docs/photos/068918701714a42e6afe858899f470d9.jpg (erişim tarihi: 31.01.2017), (erişim saati: 11.18)
- Görsel 1.25 http://admin.biyografya.com/_docs/photos/fed4a8bb2768fc7de3a9df297d0a9c97.jpg (erişim tarihi: 23.01.2017), (erişim saati: 01:53)
- Görsel 1.26 : Atsız, (1992), *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, Kitap Kapağı
- Görsel 1.28 http://admin.biyografya.com/_docs/photos/f2706ace4ab4972130c3a2b822aac059.jpg (erişim tarihi: 06.02.2017), (erişim saati: 15.37)
- Görsel 1.29 Beyoğlu, S. (2000). "Kralın Adamları'na Ne Oldu?", *Popüler Tarih*, 1, 38-42.
- Görsel 2.1 http://www.antalyamuzesi.gov.tr/images/orenyerleri/karain/6b.jpg (erişim tarihi: 22.03.2017), (erişim saati: 14.18)
- Görsel 2.4 http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/veriler/2322015102557499.jpg (erişim tarihi: 22.03.2017), (erişim saati: 13.50)
- Görsel 2.10 http://www.basaksehir.bel.tr/resize/500/500/uploads/content/4Y3W7573.jpg (erişim tarihi: 21/03/2017), (erişim saati: 13.43)
- Görsel 2.11 http://dosemealti.meb.gov.tr/dmem2/images/stories/karain/karain3.jpg (erişim tarihi: 22.03.2017), (erişim saati: 14.13)
- Görsel 2.12 https://www.kultur.gov.tr/Resim/154637,sanliurfagobeklitepejpg.png?0 (erişim tarihi: 23.02.2017), (erişim saati: 17.39)
- Görsel 2.14 http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr/veriler/2322015102557504.JPG (erişim tarihi: 12.04.2017), (erişim saati: 22.40)
- Görsel 2.22 http://mfas3.s3.amazonaws.com/objects/CR3337-d1.jpg (erişim tarihi: 11.04.2017), (erişim saati: 21.10)
- Görsel 2.26 https://britishmuseum.withgoogle.com/object/stone-panel-from-the-north-palace-of-ashurbanipal-room-h-nos-7-9 (erişim tarihi:29.03.2017), (erişim saati: 12.28)
- Görsel 2.27 https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Athens#/media/File:Akropolis_by_Leo_von_Klenze.jpg (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati: 15.58)
- Görsel 2.28 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4b/Demosthenes_before_the_Athenian_Council_by_Louis_Loeb_%281898%29.jpg (erişim tarihi: 15.04.2017), (erişim saati:15.48)
- Görsel 2.33 https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/images/archive/highlights/E10628_007_Left_3Qtr.jpg (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati:14.13)
- Görsel 2.37 https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/cycladic.museum/Cns9gs1468484004.jpg (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati: 15.26)
- Görsel 2.38 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Clay_cone_Urukagina_Louvre_AO4598ab.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 10.16)
- Görsel 2.39 http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/law-code-hammurabi-king-babylon (erişim tarihi: 13.04.2017), (erişim saati: 16.25)
- Görsel 2.51 https://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Maccari#/media/File:Maccari-Cicero.jpg (erişim tarihi: 26.04.2017), (erişim saati: 17.13)
- Görsel 2.53 https://britishmuseum.withgoogle.com/object/gold-solidus-of-justinian (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 12.37)
- Görsel 2.58 https://www.google.com/culturalinstitute/beta/u/0/asset/cul-asia-mespot-24-assyria-war-assur-nazir-pal-b-c-584/-AFvxcY93SKiwg (erişim tarihi: 30.03.2017), (erişim saati: 15.49)
- Görsel 2.63 http://www.arthistory.upenn.edu/spr03/422/April10/293.JPG (erişim tarihi: 29.03.2017), (erişim saati: 11.46)
- Görsel 2.71 http://www.louvre.fr/sites/default/files/imagecache/940x768/medias/medias_images/images/louvre-halte-d-une-caravane_1.jpg (erişim tarihi: 29.03.2017), (erişim saati: 15.15)
- Görsel 2.72 http://www.kapadokya.edu.tr/Etkinlik-Kultepe-Hoyugu---Kanis-Karum-Orenyeri-ve-Kayseri-Arkeoloji-Muzesi-Gezisi-2375 (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 21.54)
- Görsel 2.80 http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/i/content/61_4_gunes-saati.jpg (erişim tarihi: 17.05.2017), (erişim saati: 16:04)
- Görsel 2.81 http://www.unesco.org/culture/museum-for-dialogue/images/items/650/02_Surgicaltools.jpg 16.32-21/04/2017 (erişim tarihi: 21.04.2017), (erişim saati: 16.32)
- Görsel 3.1 https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/ad79d03b-b7a1-4edb-aba3-e42933cf7c75/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=dc0c5963-e188-4859-ae36-e5ac7897eebf (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 16.33)
- Görsel 3.2 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyuk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.01)
- Görsel 3.7 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/gokturk.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.04)
- Görsel 3.8 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/uygur.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.05)
- Görsel 3.15 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/avrupahun.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.02)
- Görsel 3.23 http://www.kkk.tsk.tr/Resimler/amblem.png (erişim tarihi: 16.03.2017), (erişim saati: 11.32)
- Görsel 3.27 https://www.hermitagemuseum.org/wps/wcm/connect/3af371d4-2d4b-4be0-8e51-08ac271c1d-bf/WOA_IMAGE_1.jpg?MOD=AJPERES&CACHEID=2ecf0418-3c71-446a-93e2-ec64f380a963 (erişim tarihi: 04.04.2017), (erişim saati: 14.11)
- Görsel 3.28 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/14/Eugene_Ferdinand_Victor_Delacroix_Attila_fragment.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 17.18)
- 4. Ünite Kapağı Görseli http://ids.si.edu/ids/deliveryService/full/id/FS-F1907.246_001 (erişim tarihi: 05.04.2017), (erişim saati: 12.27)
- Görsel 4.3 http://www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.08343/ (erişim tarihi: 13.06.2017), (erişim saati: 15.19)
- Görsel 4.5 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/L%C3%A9on_Belly_-_Pilgrims_going_to_Mecca_-_Google_Art_Project.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 13.23)
- Görsel 4.7: El-Mağlus, S. A. (2012), *Siyer Atlası*, (çev. Abdullah Karataş, thk. M.Emin Yıldırım), İstanbul: Siyer Yayınları, s. 323

- Görsel 4.8: El-Mağlus, S. A. (2012), *Siyer Atlası*, (çev. Abdullah Karataş, thk. M.Emin Yıldırım), İstanbul: Siyer Yayınları, s. 310
- Görsel 4.10 http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/2-2252.jpg (erişim tarihi: 19.04.2017), (erişim saati: 13.08)
- Görsel 4.12 http://www.topkapisarayi.gov.tr/sites/default/files/styles/slash-blog-post/public/resim1.jpg?itok=t-kzyXKhH (erişim tarihi: 22.04.2017), (erişim saati: 15.12)
- Görsel 4.13 https://tr.wikipedia.org/wiki/İmam_Ali_Türbesi#/media/File:Meshed_ali_usnavy_(PD).jpg (erişim tarihi: 28.04.2017), (erişim saati: 10.48)
- Görsel 4.15 http://eyup.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/22110911_eyupsultanturbe01.jpg (erişim tarihi: 23.04.2017), (erişim saati: 15.00)
- Görsel 4.19 http://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/AG39.40.127.556-a.jpg (erişim tarihi: 24.04.2017), (erişim saati: 12.28)
- Görsel 4.25 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2c/Maqamat_hariri.jpg (erişim tarihi: 24.04.2017), (erişim tarihi: 13.19)
- Görsel 4.26 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/62/Lunar_eclipse_al-Biruni.jpg (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 11.54)
- Görsel 4.27 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Al-jazari_water_device.jpg (erişim tarihi: 14.04.2017), (erişim saati: 12.06)
- Görsel 4.28 http://images.metmuseum.org/CRDImages/is/original/DP170386.jpg (erişim tarihi: 24.04.2017), (erişim saati: 12.49)
- Görsel 4.31 http://www.ibttm.gov.tr/Resim/88999,ibn-i-sina.png?0 (erişim tarihi: 25.04.2017), (erişim saati: 15.54)
- Görsel 5.3 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/buyukselcuklu.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.06)
- Görsel 5.4 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d5/CouncilofClermont.jpg (erişim tarihi 29.04.2017), (erişim saati: 23.00)
- Görsel 5.5 https://www.tccb.gov.tr/assets/resim/icon/gazneliler.jpg (erişim tarihi: 02.03.2017), (erişim saati: 14.06)
- Görsel 5.9 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/QutadughuBiliq_wien_p.10.jpg (erişim tarihi: 17.04.2017), (erişim saati: 17.54)
- Görsel 5.10 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bc/Kashgari_map.jpg (erişim tarihi: 17.04.2017), (erişim saati: 16.55)
- Görsel 5.12 http://www.bik.gov.tr/15-temmuz-dayanisma-kampanyasinda-265-milyon-lira-toplandi/ (erişim tarihi: 03.08.2017), (erişim saati: 12.51)
- Görsel 5.13 Koçak, Y. (edt.)(2016), Öğrencilerin Kaleminden Darbeden Demokrasiye 15 Temmuz, Ankara: MEB Yayınları.
- Görsel 5.15 http://www.kulturportali.gov.tr/Common/GetFoto.aspx?f=MTQwNDIwMTRcYmQ3M2I0MTEtODMwYS00Njk3LThmMGEtYzcwMWU0MzY5MzgzLkpQRw%3d%3d&t=Mg%3d%3d&s=bGFyZ2U%3d (erişim tarihi: 24.02.2017), (erişim saati: 12.34)
- Görsel 5.17 https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Prise_d%27Alam%C3%BBt_%281256%29.jpeg (erişim tarihi: 28.04.2017), (erişim saati: 16.02)
- Görsel 5.22 http://www.kulturportali.gov.tr/Common/GetFoto.aspx?f=MTQwMjIwMTNcNDE4YjNiYTAtZDM4NC00OWVkLTg3YmEtM2U1MWNjMDFmNjAwLkpQRw%3d%3d&t=Mg%3d%3d&s=bGFyZ2U%3d (erişim tarihi: 30.04.2017), (erişim tarihi: 12.54)
- Görsel 5.23 http://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/7015 (erişim tarihi: 30.04.2017), (erişim saati: 13.13)

Dreamstime sitesinden Telif Hakkı Ödenerek Alınan Görseller

- 1. Ünite Kapak Görseli sf. 10-11 (44465599-erişim tarihi: 16.05.2017, 02:30)
- Sayfa 16 (25731015-erişim tarihi: 22.01.2017,01:48
- Sayfa 16 (31531667-erişim tarihi: 21.01.2017, 18:24)
- Sayfa 16 (30354932-erişim tarihi: 21.01.2017, 18:34)
- Görsel 1.3 (16752077-erişim tarihi: 21.01.2017, 18:02)
- Görsel 1.4 (78820151-erişim tarihi: 31.01.2017,16.09)
- Görsel 1.5 (77009503-erişim tarihi: 20.06.2017,17.34)
- Görsel 1.6 (36872588-erişim tarihi: 27.01.2017,14.41)
- Görsel 1.8 (24150865-erişim tarihi: 27.01.2017, 11.46)
- Görsel 1.10 (82800578-erişim tarihi: 10.04.2017, 20.51)
- Görsel 1.11 (77179665-erişim tarihi: 09.04.2017, 15.30)
- Görsel 1.12 (79596306-erişim tarihi: 27.01.2017, 10.57)
- Görsel 1.13 (36682759-erişim tarihi: 27.01.2017, 10.59)
- Görsel 1.14 (84881155-erişim tarihi: 06.02.2017, 16.53)
- Sayfa 24 (17597145-erişim tarihi: 27.01.2017, 12.15)
- Sayfa 24 (46607689-erişim tarihi: 27.01.2017, 12.09)
- Görsel 1.15 (17038449-erişim tarihi: 02.02.2017, 10.43)
- Görsel 1.16 (3858150-erişim tarihi: 09.03.2017, 16.08)
- Görsel 1.22 (27506888-erişim tarihi: 27.01.2017, 00.48)
- Görsel 1.27 (30113588-erişim tarihi: 27.01.2017, 03.30)
- Görsel 1.30 (32838209-erişim tarihi: 27.01.2017, 10.46)
- Görsel 1.31 (28620355-erişim tarihi: 27.01.2017, 10.50)
- Sayfa 38 (36811947-erişim tarihi: 27.01.2017, 14.43)
- Görsel 2.2 (16547351-erişim tarihi: 21.03.2017, 16.05)
- Görsel 2.3 (6779078-erişim tarihi: 22.03.2017, 10.15)
- Görsel 2.6 (21507708-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.19)
- Görsel 2.7 (27894761-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.39)
- Görsel 2.8 (2598687-erişim tarihi: 21.03.2017, 16.20)
- Görsel 2.9 (18259480-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.19)
- Görsel 2.13 (56209477-erişim tarihi:14.04.2017, 19.31)
- Görsel 2.20 (14169960-erişim tarihi: 15.04.2017, 14.28)
- Görsel 2.21 (57007730-erişim tarihi: 13.04.2017, 07.34)
- Görsel 2.23 (9897321-erişim tarihi: 16.03.2017, 14.51)
- Görsel 2.24 (52704442-erişim tarihi: 13.03.2017, 11.42)
- Görsel 2.25 (1211316-erişim tarihi:23.03.2017, 15.23)
- Görsel 2.30 (61972624-erişim tarihi: 13.06.2017, 13.01)
- Görsel 2.32 (53995748-erişim tarihi:11.04.2017, 15.47)
- Görsel 2.34 (959436-erişim tarihi: 15.04.2017, 16.00)
- Görsel 2.35 (4052713-erişim tarihi: 22.03.2017, 15.17)
- Görsel 2.36 (59228728-erişim tarihi: 16.03.2017, 14.20)
- Görsel 2.40 (11185359-erişim tarihi: 15.06.2017, 12.44
- Görsel 2.41 (1659040-erişim tarihi:21.03.2017, 11.10)
- Görsel 2.42 (8750056-erişim tarihi: 15.04.2017, 18.07)
- Görsel 2.44 (33434295-erişim tarihi:17.04.2017, 13.49)
- Görsel 2.45 (34032956-erişim tarihi: 29.03.2017, 11.30)

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Görsel 2.46 (57613411-erişim tarihi: 10.04.2017, 17.47)
- Görsel 2.47 (58000007-erişim tarihi: 10.04.2017, 09.04)
- Görsel 2.48 (19667986-erişim tarihi: 17.04.2017, 21.06)
- Görsel 2.49 (2493952-erişim tarihi: 13.04.2017, 09.23)
- Görsel 2.50 (14062924-erişim tarihi: 13.04.2017, 17.25)
- Görsel 2.52 (73279704-erişim tarihi: 15.04.2017, 13.37)
- Görsel 2.54 (29760262-erişim tarihi: 17.04.2017, 21.25)
- Görsel 2.55 (24555879-erişim tarihi: 13.04.2017, 19.02)
- Görsel 2.56 (87593638-erişim tarihi: 22.03.2017, 11.16)
- Görsel 2.57 (56032253-erişim tarihi:15.04.2017, 16.43)
- Görsel 2.59 (19386922-erişim tarihi: 15.04.2017, 16.19)
- Görsel 2.60 (6895097-erişim tarihi: 16.03.2017, 17.20)
- Görsel 2.61 (7388943-erişim tarihi: 15.04.2017, 08.33)
- Görsel 2.62 (46136204-erişim tarihi: 28.03.2017, 16.12)
- Görsel 2.64 (15986061-erişim tarihi: 12.04.2017, 17.18; 73172799-erişim tarihi: 15.04.2017, 16.25)
- Görsel 2.66 (49856847-erişim tarihi: 15.04.2017, 09.32)
- Görsel 2.67 (18856165-erişim tarihi: 19.04.2017, 15.07)
- Görsel 2.68 (1630589-erişim tarihi: 15.04.2017, 17.49)
- Görsel 2.69 (43958451-erişim tarihi: 21.03.2017, 10.39)
- Görsel 2.70 (26379854-erişim tarihi: 15.04.2017, 18.19)
- Görsel 2.73 (25358326-erişim tarihi: 10.04.2017, 17.09)
- Görsel 2.74 (46331929-erişim tarihi: 03.08.2017,06:18)
- Görsel 2.75 (26959520-erişim tarihi: 15.04.2017, 15.14)
- Görsel 2.76 (90773482-erişim tarihi: 13.06.2017, 13.39)
- Sayfa 93 (4093784-erişim tarihi: 04.04.2017, 15.54)
- Görsel 2.77 (31114252-erişim tarihi: 04.04.2017, 07.19)
- Görsel 2.78 (242251-erişim tarihi: 13.04.2017, 17.42),
- Görsel 2.79 (7539608-erişim tarihi: 21.04.2017, 11.29),
- Görsel 2.82 (82512829-erişim tarihi: 23.04.2017, 13.19)
- Görsel 2.83 (68289796-erişim tarihi: 21.04.2017, 16.50)
- Görsel 2.84 (78819640-erişim tarihi: 13.04.2017, 11.14)
- 3. Ünite Kapak Görseli sf. 102-103, (3505309-erişim tarihi: 18.04.2017, 14.55)
- Görsel 3.5. (81833218-erişim tarihi: 19.04.2017, 16.01)
- Görsel 3.6. (45760422-erişim tarihi: 22.04.2017, 18.13)
- Görsel 3.12 (36811957-erişim tarihi: 27.01.2017, 05.48)
- Görsel 3.16 (19501074-erişim tarihi: 22.04.2017, 10.13)
- Görsel 3.17 (5490539-erişim tarihi: 22.04.2017, 16.22)
- Görsel 3.18 (38401655-erişim tarihi: 18.04.2017, 15.02)
- Görsel 3.20 (5132152-erişim tarihi: 22.04.2017, 18.00)
- Görsel 3.21 (42422359-erişim tarihi: 17.05.2017,15:30)
- Görsel 3.22 (36079235-erişim tarihi: 26.04.2017, 18.23)
- Görsel 3.26 (42206262-erişim tarihi: 25.04.2017, 16.21)
- Görsel 4.1 (1983946-erişim tarihi: 19.04.2017, 13.01)
- Görsel 4.2 (64719104-erişim tarihi: 19.04.2017, 13.03)
- Görsel 4.4 (36970777-erişim tarihi: 19.04.2017, 10.56)
- Görsel 4.6 (59779654-erişim tarihi: 19.04.2017, 10.35)
- Görsel 4.9 (56942224-erişim tarihi: 21.04.2017, 16.14)
- Görsel 4.11 (21325824-erişim tarihi: 28.04.2017, 10.47)
- Görsel 4.14 (67275521-erişim tarihi: 23.04.2017, 12.33)
- Görsel 4.17 (1168743-erişim tarihi: 24.02.2017, 12.25)
- Görsel 4.18 (30079496-erişim tarihi: 23.02.2017, 16.24)
- Görsel 4.20 (13978711-erişim tarihi: 28.04.2017, 16.56)
- Görsel 4.21 (46080860-erişim tarihi: 28.04.2017, 17.04)
- Görsel 4.24 (27712596-erişim tarihi: 06.04.2017, 13.18)
- Görsel 4.30 (82370410-erişim tarihi: 28.04.2017, 20.54)
- 5. Ünite Kapak Görseli sf. 176-177, (67523882-erişim tarihi: 14.05.2017, 23.39)
- Görsel 5.1 (65688653-erişim tarihi: 29.04.2017, 12.30)
- Görsel 5.2 (14479523-erişim tarihi: 29.04.2017, 13.12)
- Görsel 5.20 (27369918-erişim tarihi: 22.04.2017,16.29)

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Görseller

- Heredot Görseli sf. 13
- İbn Haldun Görseli sf. 13
- Leopold Von Ranke Görseli sf. 13
- Ahmet Cevdet Paşa Görseli sf. 13
- Edward H. Carr Görseli sf. 13
- Halil İnalcık Görseli sf. 13
- Görsel 1.1
- Görsel 1.2
- Sayfa 16 (Hititler Hazırlayan Elif OKUR)
- Sayfa 22 (Zamanın Taksim Tarihleri)
- Görsel 1.19
- Görsel 1.21
- Görsel 1.22
- Sayfa 39 (Karikatür)
- 2. Ünite Kapak Görseli sf. 40-41
- Görsel 2.5
- Görsel 2.15
- Görsel 2.16
- Görsel 2.17
- Görsel 2.18
- Görsel 2.19
- Görsel 2.29
- Görsel 2.31
- Görsel 2.43
- Görsel 2.44
- Görsel 2.65
- Görsel 3.3
- Görsel 3.4
- Görsel 3.9
- Görsel 3.10
- Görsel 3.11
- Görsel 3.13
- Görsel 3.14
- Görsel 3.19
- Görsel 3.24
- Görsel 3.25
- Görsel 3.25
- Görsel 4.22
- Görsel 4.23
- Görsel 4.29
- Görsel 5.6
- Görsel 5.7
- Görsel 5.8
- Görsel 5.11
- Görsel 5.14
- Görsel 5.16
- Görsel 5.18
- Görsel 5.19
- Görsel 5.21

Tasarımcılar Tarafından Hazırlanan Haritalar

- Harita 2.1
- Harita 2.2
- Harita 2.3
- Harita 2.4
- Harita 2.5
- Harita 2.6
- Harita 2.7
- Harita 2.8
- Harita 2.9
- Harita 2.10
- Harita 2.11
- Harita 3.1
- Harita 3.2
- Harita 3.3
- Harita 3.4
- Harita 3.5
- Harita 3.6
- Harita 3.7
- Harita 3.8
- Harita 3.9
- Harita 4.1
- Harita 4.2
- Harita 4.3
- Harita 4.4
- Harita 5.1
- Harita 5.2
- Harita 5.3

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa	g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı	ğ) Tuva C.	Kızıl
c) Dağıstan C.	Mahaçkala	h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ç) Gagavuz C.	Komrat	ı) Tataristan C.	Kazan
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik	i) Altay C.	Krasnoyarsk
e) Karakalpakistan C.	Nukus	j) Hakasya C.	Abakan
f) Nahcivan C.	Nahcivan	k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk